

Magyar László

Az interjút készítette, szerkesztette: Veszprémi Erzsébet
Nyíregyháza, 2016. február-július

Fiaim többször kértek, hogy írjam le régi emlékeimet vagy a családban hallott történeteket, hagyományokat, hogy ők is megismerhessék azokat. Az sem baj, ha mozaikszerűen, időrendi sorrend nélkül íródnak le. Nehezen kezdek hozzá, de az bizonyos, hogy amit felidézhetek, az nagyon is mozaikszerű lesz, és egy rég letűnt világ emlékét rögzíti.

Felmenők

Az anyai ág

Anyai ágon nagyapám szülei: Antal Lajos ügyvéd Tatán, felesége Nagy Lídia. A Kocsi utca elején, jobb oldalt volt a házuk. Ha jól tudom, négyen voltak testvérek, két fiú és két lány. Nagyapám lánytestvéreiről nagyon keveset tudok. Az egyik – talán – református lelkészhez ment feleségül, de fiatalon özvegyen maradt, és ezt követően a pápai Kollégium tápintézetének a konyháját vezette hosszú időn keresztül. Az egyik fia győri lelkész lett: Toldi-Nagy Sándor, teológusként kiváló diszkoszvető volt. A másik fia, Nagy Ernő orvos volt Pápán. Gimnazistaként jártam náluk. Nagyapám másik lánytestvére, ha jól tudom, egy özvegy katonatiszthez ment feleségül. Arra emlékszem, hogy ebben a házasságban édesanyámnak volt egy mostoha-unokatestvére, akit nagyon szeretett, Pál Aranka néni. Ő is Tatán élt. Nővérem tartotta velük a kapcsolatot, de én nem ismertem őt, sem a családját.

A fiúk – nagyapám, Antal Lajos és öccse, Géza – mindketten a pápai református teológián szereztek lelkészi diplomát. Géza¹ Hollandiába kapott ösztöndíjat. Feleségül vette az egyik professzora lányát. Hazajövelete után a pápai teológia tanára lett, majd Antal Gábor püspök² halála után a Dunántúli Egyházkerület püspöke. A rokonságban az a hír járta, hogy a felesége nem volt szép asszony, de író nő volt. Regényeinek magyar fordítását Pongrácz Józsi bácsi, ki fiatalon püspöki titkár volt, gyorsírással jegyezte le. Ezt tőle magától hallottam, amikor pápai diák voltam. Ezek a jegyzetek

valahol a pápai egyházkerületi levéltárban pihennek. Antal Gézáéknak egy fiuk volt, de ő nem alapított családot, magányosan élt somlószlósi szőlőjében.

Az idősebb fiú, Antal Lajos, a nagyapám. Bokodon ismerte meg nagyanyámat, akinek szülei: Kocsis György és Majer Josefa. Kocsis dédapám Vanyarcon Veress Pálné intézője volt. Egyik lánya a Postánál helyezkedett el, és postamesterként került Bokodra. Itt látogatta meg a húga: ez adott lehetőséget nagyszüleim megismerkedésére. Amikor nagyanyám hazautazott, nővére a szomszédban lakó fiatal paptól kérte el a kocsibundáját, hogy húga a téli hidegben meg ne fázzon, amíg a kocsit elviszi a dadi állomásra. A bunda zsebében ott lapult nagyapám levele, amelyben jelezte, hogy mikor utazik Vanyarcra, bemutatkozó vizitre.

Vanyarcon nyilvánvalóan megkérte nagyanyám kezét, mert dédapám, Kocsis György kifejezésre juttatta, mennyire örül, hogy az egyik lánya református papné lesz, mert családja eredetileg református volt, de egyik ősének büntetésből kellett katolizálnia. Ennek története pedig a következő: elődei Rimaszombaton éltek. Egy alkalommal a református legények virtuskodásból az úrnapi körmenetet vezető barátot a Rima hídjáról a folyóba lökték, vagy dobták. Súlyos börtönbüntetés várt rájuk, melytől úgy menekültek meg, hogy a váci püspök cselédei lettek és katolizálniuk kellett. Nagyanyám őse kocsis lett. A családnevét is meg kellett változtatnia, ettől kezdve Kocsis lett az új családneve. Sajnos, sem időpontot nem tudok, hogy az elmondottak mikor történtek – csak sejtem, hogy valamikor Mária Terézia uralkodása alatt –, sem azt nem tudom, hogy mi volt a család korábbi neve. A rimaszombati református lelkészi hivatalban kell, hogy ennek legyen valamilyen hiteles nyoma. Izgalmas feladat Levente unokám számára ennek kiderítése.

Nagyszülei tehát házasságot kötöttek 1886. augusztus 9-én Vanyarcon. Nagyanyám 1860. május 6-án született, majd Erdőcsokonyán halt meg, Margit lányánál 1938. június 12-én, és Ászáron temették 1938. június 15-én. Erre én is emlékszem.

Antal nagyszüleimnek három lányuk született. Margit néni volt a legidősebb, hét évvel volt idősebb édesanyámnál. Nagyon szép lány volt, és finom vonásait idős korában is megőrizte. Pápán szerzett tanítónői diplomát és Halka Sándor református lelkész felesége lett. Először Zselickisfaludon, majd Erdőcsokonyán éltek. Férje a Külső-Somogyi Református Egyházmegye esperese volt. Nagyanyám élete utolsó másfél évtizedét náluk töltötte. Két fiuk született. Sándor orvos lett, nyugdíjba vonulásakor a

kaposvári kórház gyermekgyógyászatának főorvosa volt. Ő szervezte meg Somogyban a védőnői szolgálatot. Nem nősült meg. A fiatalabb fiú, Zoltán bölcsészetet tanult, de később nem tudott önálló egzisztenciát teremteni. Szüleivel, édesanyjával, majd a bátyjával élt. Nagyszüleim második kislánya kisgyermekkorban meghalt. Nagyon kedves kislány lehetett, mert nagyapám haláláig fájó szívvel őrizte emlékét. Ha a nagyszüleim sírjához mentünk, édesanyám is mindig vitt virágot Gizike sírjára. A harmadik lány édesanyám volt, aki édesanyja és elhalt kis nővére után kapta a Gizella nevet.

Antal nagyapám 1860. január 10-én született, középiskoláit Tatán, Nagykőrösön és Pápán végezte. Pápán volt teológus, és segédlelkész volt Kocson és Tök nevű községben. Ez Budapesthez közel, Zsámbék mellett van. Ezután került Bokodra rendes, megválasztott lelkésznek, majd Ászárra, ahol a tatai református egyházmegye esperese lett, és itt halt meg 1920. május 3-án.

Amikor szendi lelkész voltam, volt idő, amikor Hántán is, Ászáron is helyettesítettem az evangélikus gyülekezetekben. Alkalmam nyílt keresni a régi emlékeket. Nagyapámra úgy emlékeztek az ászáriak, hogy szigorú ember volt. Kevés történetet tudok róla. Amikor Ászárra került, az ászáriak híres és duhaj bicskások voltak. Minden legény csizmaszárában ott volt a kés. De önmaguk védelmére, nehogy gyilkosok legyenek, a kés pengéjét ronggyal betekerték úgy, hogy csak a hegye maradt csupasz 4-5 cm-re. Ha szúrtak, súlyos sebeket ejthettek, de ezek csak ritkán okozhattak életveszélyt. A sebesült azonban hetekig is gyógyulásra szorulhatott. Édesanyámnak is volt egy szomorú emléke. Kislányként nagyon szerette kocsisukat, Kovács Miskát. Súlyos megrázkódtatást jelentett számára, amikor egy búcsú alkalmával Miskát összeszurkálták a legénytársai. Nagyapám kemény szigorral azon volt, hogy ezt a vad szokást megszüntesse.

Ahogy próbálom összeszedni a nagyapámról szóló emlékeket, csak két olyan történet jut eszembe, amely megmosolyogtató és a korra is jellemző, amelyben élt. Nagyapám mint fiatal lelkész tagja volt a Dunántúli Református Egyházkerület iskoláit felügyelő bizottságnak. Egy alkalommal a Zselicségbe kellett mennie, hogy az elemi iskolákat ellenőrizze. Az utazás úgy történt, hogy a gyülekezetek egyik faluból a másikba lovas kocsival küldték a tanfelügyelőt. Az egyik domboldalon a kocsi úgy belesüppedt a somogyi sárba, hogy az utasoknak le kellett szállni a kocsiról. Nagyapám is leszállt,

de a csúszós agyagon gyalogolni is nehéz volt. Megcsúszott, beletenyereelt a sárba, majd négykézláb mászta meg az agyagos domboldalt. Amikor felült a kocsira, döbbenetesen vette észre, hogy a sár lehúzta a jegygyűrűjét. Zavarban volt, mert nem sokkal előtte jegyezte el a menyasszonyát. Amikor megérkeztek az iskolához, nemcsak mentegetőzött sáros ruhája miatt, hanem azt is elpanaszolta, hogy elvesztette a jegygyűrűjét. Az iskola tanítója biztatta: megkeressük. Másnap kivezényelte az iskolásokat, és azok átmaricskálták a sarat azon az útszakaszon, amelyet nagyapám előző nap négykézláb tett meg. És meglett a gyűrű.

A másik történet Ászárhoz kapcsolódik. Amikor nagyapám Ászárra került, a paplak rossz állapotban volt. A gyülekezet szegénysége miatt nem lehetett számítani arra, hogy a paplakot rendbe hozzák. Nagyapám őszinte barátira talált az iskola fiatal tanítójában. Elhatározták, hogy ők ketten a legszükségesebb javításokat elvégzik. A konyhában szabad kémény volt, de belső fele erősen málladozott. A lehulló korom és törmelék zavarta a főzést. Megcsinálták a sarat, a kéménybe beállították a létrát és nagyapám felment, hogy belülről letisztítsa a málló részeket és újratapassza a kéményt. Barátja lent állt és adogatta a sarat. Javában dolgoztak, amikor látogató érkezett, aki a tiszteletes urat kereste. A tanító rejteni igyekezett a kéményben dolgozó papját. A vendég felé hevesen mondogatta, hogy a tiszteletes úr nincs itthon, közben pedig abban a reményben, hogy tiltakozását a kéményben dolgozó barátja is hallja, igyekezett annak a lábát minél feljebb tolni, hogy a váratlan látogató ne lássa meg. Nagyapám meg nem értve, hogy miért lökdösi őt a barátja, felülről kikiabált: „Miska, ne viccelj, mert leesek!” A kínos helyzetet az oldotta fel, hogy a látogató felismerte, hogy ő a kéményjavításnál felesleges, és elment. Ez a kéménysározás annyira komikus lehetett, hogy nagyapám évekkel később érdemesnek tartotta elmondani a kislányának, ő meg idős asszonyként elmondta nekem.

Szüleim rokonszerető emberek voltak, de otthoni lehetőségük – a gazdaság meg az egyéb munkák miatt – elég szűk volt. Lekötöttségük miatt nem tudták a rokoni kapcsolatokat intenzíven ápolni. Testvéreimnek, kik nálam másfél évtizeddel idősebbek voltak, egyetemista korukban nagyon jó kapcsolatuk volt nagyanyám, Kocsis Gizella lánytestvérének lányaival. (Závodszky Géza egyetemi tanár és Závodszky Zoltán operaénekes édesanyám unokatestvérei voltak.) A rokoni kapcsolatok ápolásának sem a háborús évek, sem az azt követő idők és a nagy szegénység sem kedveztek. Hát ennyit tudok anyai nagyszüleimről.

Az apai ág

Apai nagyapám családja, a Magyar család Borgátáról származik, ez a Kissomlyó tövében van. Amikor kissomlyói segédlelkész voltam, igyekeztem kutatni az ősokeket, de Borgátán már nem él Magyar. Ugyanakkor a kissomlyói anyakönyv is későbbi, és nem találtam olyan bejegyzést, amelyik összefüggésbe hozható a rokonságunkkal. A megdöbbentő számomra az volt, hogy mintha a Magyarok tüdővészben pusztultak volna ki abban a faluban, mert egymás után tüdőbajban haltak meg. Édesapám gyerekként még borgátai rokonoknál volt levegőváltáson egy betegség után. Káldon, a szomszéd faluban élt – amikor én Kissomlyón voltam – két testvér, Magyar Károly és Magyar László, akik szintén Borgátáról származtak és valószínű, hogy rokonaink voltak.

De anyakönyvileg a legmesszebb menő nyom egy Magyar Mátyás nevű bognár, aki Sárváron lakott. Valamikor, az 1700-as években járunk, ebben az időben a sárvári iparos céh német nyelvű volt, és a legkorábbi róla szóló bejegyzésben, amelyik az első feleségének a haláláról értesít, ott is úgy van beírva, hogy Unger Mátyás. A második felesége egy ostffyasszonyfai, Kovács Katalin nevű cselédlány volt, akitől több gyereke született, és attól kezdve mindig a Magyar nevet használta. Számomra meglepő volt, hogy gyerekei keresztelési anyakönyvi bejegyzéseiben szereplő keresztszülők – akik hát németnevű keresztszülők – közül senki nem hívta őt vissza keresztszülőnek. Nyilván nem tartották egészen közjük valónak... talán másnak tartották. Magyar Mátyásnak az egyik fia, Magyar Antal, szabómester lett, és ő volt nagyapámnak, Magyar Józsefnek az édesapja.

Az anyakönyvileg pontosan dokumentált adatok szerint Magyar Antal és Linck Katalin a nagyapám szülei. Magyar Antal Sárváron született 1804. december 12-én. Szülei Magyar Mátyás bognármester és Kovács Katalin. Foglalkozása szabómester volt. Halálának az ideje 1886. október 29. Linck Katalin Sopronban született 1808. december 6-án. (Szülei Linck János és Schönhoffer Katalin. Róla nem tudok többet.) Gyermekük: József, Emma, Zsuzsanna, Ferenc és Katalin.

József, aki a nagyapám, Sárváron született 1844. január 18-án. Középiskoláit a soproni Evangélikus Líceumban végezte 1859-1865 között. Teológiát ugyanott tanult,

1865-1869 között. Segédlelkész volt Nemeskoltán 1869-ben, Ostffyasszonyfán nevelő és káplán 1870-ben. Kővágóórsön esperesi káplán és tanár az algimnáziumban 1870 és 1874 között. Órihodoson adminisztrátor 1874 április 3-tól július 15-ig. Megválasztott lelkész 1874. július 15-től 1910. szeptember 30-ig. Ekkor nyugdíjba ment. Elhunyt Kercán, 1921. december 27-én a lányánál, aki Hodosi Lajos református lelkésznek volt a felesége. József felesége, a nagyanyám Eősze Rózsa, de róla majd később szólunk.

Tehát Magyar Antal és Linck Katalin második gyermeke Emma, aki Sali Károly felesége lett és az ő gyermekeik: Emma, László és Endre. Ez az Emma, aki Di'Gléria Viktor felesége lett. Digléria Viktor, tehát Di'Gléria – olasz iparos volt. Úgy tudom, hogy késes volt. Az ő lányuk Di'Gléria Rózsa, Gáncs Aladár székesfehérvári lelkész felesége lett. Gáncs Aladár az 1924-ben önállósult Fébé Diakonissza Egyesület³ lelkésze, majd budapesti hitoktató. Az evangélikus egyházban az ún. ébredési mozgalom⁴ egyik első képviselője. Három gyermekük született: Mária Győry János nagytarcsai lelkész felesége, Magda Fábry István nyíregyházi, majd mezőberényi lelkész felesége lett, Aladár pedig lelkész-organista Nyíregyházán, majd Budapest Fásorban. Az ő fia Gáncs Péter jelenlegi püspök.

Nagyapám két testvére, Zsuzsanna és Ferenc nem alapítottak családot. Ferenc szegény foltozószabó maradt. A legfiatalabb testvér Katalin volt. Férje Holló Alajos. Gyermekei: Katalin, Károly, Alajos, Mária. Holló Katalin férje Széll Árpád. Lányaik hajadonok maradtak. Az evangélikus paplaktól néhány házzal nyugatabbra laktak Sárváron egy olyan öreg épületben, amelynek szobái bolthajtásosak voltak. Ellenőrizhetetlen hiedelem szerint ebben a házban volt Erdősi Sylvester János⁵ nyomdája.

Károly felesége Kacziány Ella, Alajos felesége Jónás Júlia. Mindketten rajztanárok és festőművészek voltak, gyermektelenek maradtak.

A legfiatalabb lány, Holló Mária Csukás Endre nagyrákosi református lelkész felesége lett. Az ő gyermekeik Endre, Zoltán, Kálmán, Mária, László. Zoltánról tudom, hogy az állatorvosi főiskola tanára volt. Mária pedig Somogyzilben volt tanítónő. Az édesanyját is ő ápolta idős korában.

Apai nagyanyám, Eősze Rózsa családja következik. Az ő szülei Eősze István és Cseh-Szombathy Katalin. Eősze István 1824. augusztus 23-án született, Kővágóórsön,

Eősze Gábor birtokos és Nemes Német Anna szülők gyermekeként. Foglalkozása evangélikus lelkész, esperes Kővágóórsön, illetve először Bőnyön, utána Kővágóórsön. Halálának az ideje 1876. július 9. Kővágóórs. Eősze István dédapám, amikor Bőnyön volt lelkész, akkor ismerte meg egy református földbirtokosnak a lányát, Cseh-Szombathy Katalint... Őt vette feleségül és az ő révén voltunk rokonságban, nagyon jó rokonságban a Cseh-Szombathy családdal. Cseh-Szombathy László a Bethesdának volt a főorvosa, és a bátyám betegsége alkalmával nagyon sokat segített.

Dédanyám, Cseh-Szombathy Katalin 1835. július 20-án Bőnyön született, szülei: Cseh-Szombathy József birtokos és Nemeslaky Éva. Bőnyön kötött házasságot Eősze Istvánnal 1852. júl. 29-én. Halálának ideje 1913-ban... valamikor, nem tudom, hogy mikor. Kővágóórsön halt meg.

Magyar József nagyapám, amikor Kővágóórsre került segédlelkésznek és a kővágóórsi algimnáziumban tanított, ott ismerte meg a feleségét, aki tehát Eősze Istvánnak, a kővágóórsi gyülekezet lelkészének a lánya volt. Nagyanyám szép lány lehetett, amikor a balatoni hajózás megindult és az első gőzhajó kikötött Révfülöpön, akkor ő köszöntötte a hajót.

Eősze István dédapámról úgy gondolom, nagyon öntudatos, talán gőgös ember volt. Valószínűleg a vagyona tette azzá. Gimnazista koromban, egy nyári kerékpárút alkalmával meglátogattam unokabátyámat, Piri Józsefet Kővágóórsön. Később este érkeztem, nem volt időm szemügyre venni a lakásukat. Másnap reggel, meglepődve fedeztem fel, hogy a szobák milyen magasak, s hogy az ajtók magassága is három méter vagy még nagyobb. Unokabátyám nevetve kérdezte: „Ugye, csodálkozol? Állítólag ez volt az Eősze család háza. Amikor épült, dédapánk azt mondta, hogy olyan magasak legyenek az ajtók, hogy ha felül a lovára és eszébe jut, hogy nem csókolta meg a feleségét, ne kelljen leszállnia, ha visszatér és meg akarja csókolni”. Lehet, hogy ez csak mese, de az bizonyos, hogy a méretek a gazdagságot akarták kifejezni. Azt is unokabátyámtól hallottam, hogy nagyapám lánykérése se volt egyszerű dolog, mert dédapám nem akarta „kódishoz” adni a lányát. Abban előrelátó volt, hogy bizony a hodosi lelkészi javadalom nem tette gazdaggá nagyapámat. A családja sok hajdinakását evett.

Gyermekeik, akikről tudok: Rózsa, Flóra, Dezső, Jenő, Etelka. Azt sajnós nem tudom, hogy időrendi sorrendben hogy következnek egymás után. Nagyanyámat hagyom utoljára, mert az ő családjáról kell többet szólnom.

Flóra Káldy Mihály nemeskoltai lelkész felesége lett. Dezső veszprémi evangélikus lelkész volt, aki azonban fiatalon meghalt, talán 1883-ban. Egy 1882 karácsonyán írt levelezőlap van a birtokomban, amiben súlyos betegségére panaszkodik. Jenő Amerikában élt, nem tudom mivel foglalkozott, de emlékszem, hogy a hamvait hazaküldette Kővágóórsre. Etelka hajadon maradt, és egész életében Kővágóórsön élt. Rózsa (azaz nagyanyám) Magyar József őrihodosi lelkész felesége lett. Bőnyön született 1854. november 27-én. Házasságot kötöttek 1874. november 10-én Kővágóórsön. Meghalt Hodoson, 1893 október 27-én, legkisebb gyermeke születésekor.

Magyar nagyapám Kővágóórsről Őrihodosra [*ma Hodoš, Szlovénia*], került lelkésznek. Nem sokat tudok az ő szolgálatáról, édesapámtól hallottam egyszer, hogy Őrihodoson nem csak magyarul kellett végezni az istentiszteleti szolgálatot, hanem valamelyik filiában vendül is. Nagyapám, amikor odakerült, nem tudott vendül, és az egyik tanító fordította a prédikációit, ezt olvasta föl. Egy alkalommal valamin összekülönbözött a tanítóval, és a prédikáció fordításába a tanító olyan szöveget fordított, ami derültséget keltett a hallgatókban. Nagyapámat ez annyira bántotta, hogy soha többet nem kérte a tanító segítségét, és mindig maga készítette a prédikációit.

Tíz gyermekük született, és hetet tudtak fölnevelni. Nagyanyám és három kisgyermeke az őrihodosi régi temetőben nyugszik.

Az édesapám tízéves volt, akkor született a legfiatalabb testvére, és az édesanyjuk tulajdonképpen a szülésbe halt bele. 40 km-ről, Körmendről hívták az orvost, vagy szokták hívni az orvost, de hát mire az orvos odaért, addigra nagyanyám meghalt.

Magyar József és Eősze Rózsa gyermekei a következők voltak: Géza, született 1875-ben, meghalt 1879-ben Hodoson; József 1877. március 8-án született és 1960. augusztus 23-án Aszódon hunyt el. Katalin csecsemőkorban hunyt el, 1878-ban született és még abban az évben meghalt. Jolán 1879-ben született, 1958. február 28-án Szalafőn hunyt el. Rózsa 1881-ben született és 1953. január 8-án Kercán halt meg. Géza, vagyis édesapám, 1883. június 30-án született és 1960. augusztus 29-én Tatán

hunyt el. Katalin 1885. december 5-én született és 1945. június 13-án Szenden halt meg. István 1888. december 6-án született és 1973-ban Felpécen hunyt el. 1891-ben született egy kislányuk, Etelka, aki még abban az évben el is hunyt. A legfiatalabb gyermekük Ferenc, 1893. október 27-én született és 1982. április 8-án Budapesten halt meg. Hát ők édesapám testvérei, és róluk kellene néhány szót mondanom.

József, aki a soproni Líceumban tanult és érettségizett, angol-magyar szakos tanár lett. Az egyetem befejezése után évekig volt nevelő egy főúri vagy nagypolgári családnál – sajnos a nevet nem tudom. Nem szívesen beszélt róla, nehéz emlékei voltak. A tanítványa nem tudott és nem akart tanulni. Csak a drágakövekhez volt érzéke. Ha hamis drágakövet látott, az szinte fizikai fájdalmat okozott neki. Minden évben más iskolába vitte vizsgázni. Megalázó volt számára, hogy állandóan könyörögni kellett a tanároknak, hogy tanítványát engedjék át a vizsgán. Érettségi előtt a drágakövek kapcsán sikerült rávennie tanítványát, hogy a természetrajzot tanulja. Az érettségi vizsga nagyon szomorúan sikerült, mert mindenből elégtelen volt az eredménye. Nagybátyám kitartó kéréseinek az lett a vége, hogy a tanári kar megtanácskozta, hogy mit tegyenek. Egyöntetű volt a vélemény, hogy a tudatlanság nagysága miatt a diákot a vizsgán átengedni nem lehet. Végül abban állapodtak meg, hogy abból a tantárgyból, amelyből mégis elégségest tudott felmutatni, természetrajzból buktatják meg, mert abból megvan a pótvizsga sikerének a reménye. A többi tárgyból pedig átengedik. Az eredmény kihirdetése után a diák odafordult a nevelőjéhez: „Tanár úr, hát érdemes tanulni?”

Később Makón volt tanár és a lánygimnázium igazgatója. Nyugdíjasként, 70 éves korában nősült meg. 1950-től bátyám a Sárközi Állami Gazdaság főagronómusa volt. Az egyik munkatársa Makóról származott, aki egy otthoni látogatásról keserűen érkezett vissza (ez '50-ben volt): „Ijesztő a szegénység, amiben az emberek élnek. Képzeld, a város egykor köztisztviselőben álló tanára, a lánygimnázium volt igazgatója ma kecskét legeltet a parkban! Te, nem rokonod neked? Őt is Magyaroknak hívják”. – „A nagybátyám” – vallotta be a testvérem. Ez a nagybátyánk, Magyar József nyaranta Kercán töltött hosszabb időt testvérénél, Rózsánál, ki özvegy volt, és nyaraló vendégeket szokott fogadni. Jóska bácsi nyilvánvalóan segíteni is akarta, de szülőföldje, az Őrség is vonzotta. Az első világháborút végig katonáskodta, de hadifogoly nem volt. Rózsa húga lányánál töltötte élete utolsó hónapjait, nála hunyt el Aszódon, 83 éves korában.

Korban a következő testvér Jolán. 14 éves volt, amikor édesanyjuk meghalt. Nagy részt vállalt kisebb testvérei gondozásában. Én csak idős korában ismerhettem; alacsony, csendes, nagyon szorgalmas asszony volt. Vikár János szalafői református lelkész felesége lett, amikor az özvegyen maradt. Vikár János első házasságából két lány és egy fiú született, és Jolán néninek is lett három fia. Amikor a gyermekek felnőttek, az első házasságból született legidősebb lányt, Júliát, nagybátyám, Magyar István, somlószőlősi tanító vette feleségül. A másik lány, Ilona pedig Vikár János utódjának, Gombos István református lelkésznek lett a felesége. László zenetudós lett, a felesége Forrai Katalin. Jolán néni legidősebb fia, Sándor, a pápai református teológia elvégzése után ének- és zenetanár lett Nyíregyházán, a református tanítónő-képzőben, majd a nyíregyházi zeneiskola igazgatója, az ő nevét viseli ma az intézmény. István fia mérnök volt. A harmadik fiú, Kálmán, egyensúly-zavarral küzdő beteg volt és haláláig az édesanyjával élt. Férje halála után Jolán néni Felpécezen vett házat, ahol István öccse Somlószőlősről átkerülve tanító volt, és Kálmán fiával ott élt a nagynéném. Élete legutolsó szakaszát Szalafőn töltötte, és ott is halt meg 1958-ban. A gyermekkorban kapott gondoskodó szeretet és a szeretett anyósának kijáró tisztelet jeléül Pista bátyám Anyusnak szólította Jolán nénit és magázta. Nagyon aranyosak voltak.

A harmadik testvér, Rózsa két évvel volt fiatalabb Jolán néninél. A családban úgy tartották, hogy keményebb természete volt, mint a nővérenek. Ő Hodosi Lajos, kercai református lelkész felesége lett. Három, talán még csecsemőkorban elveszített fiúgyermek után három lányt neveltek fel. Úgy tudom, mindhárman tanítónők lettek. Rózsa Veréb Dénes evangélikus tanító felesége lett, és Aszódon éltek, Évát Pataki László, kercai, majd győri lelkész vette feleségül, Piroska pedig Császár Lajos, kúpi majd nagyigmándi református lelkész felesége volt. Az édesapám, Géza jön a sorban, de róla bővebben szeretnék megemlékezni.

A következő testvér Katalin. Ő maradt legtovább édesapjával. Amikor nagyapám 1910-ben édesapámhoz költözött Szákra, Katus néni is vele jött. Itt ismerte meg Piri Károlyt, keresztapámat, aki szendi lelkész volt, özvegyen maradt, és feleségül ment hozzá 1912. szeptember 2-án. Ekkor már 27 éves volt. Neki is három gyermeke született, és keresztapám előző házasságából is három gyermek született. Az első, Piri Lajos később neves agysebész lett. A második, Márta, aki Végh Pál református tanítóhoz ment feleségül. Tiszavezsényben voltak, majd a Dunántúlra jöttek haza, a férjének a

szülőföldjére és Nórápon laktak. Ez Pápa mellett van. A harmadik lányuk, Ica Pesten élt, és hát őt a Hujber rokonság nevelte és gondozta, ő bírósági jegyzőkönyv-vezető, tisztviselő lett. Katus néném három gyermeke közül Katalin volt a legidősebb, aki Tordason, majd Válon volt védőnő; Margit Ikladon volt tanítónő. Ők nem mentek férjhez. A harmadik fiú volt, József, aki egyetemista volt, amikor behívták katonának. Évekig katonáskodott, majd a háború után fizikai munkásként tartotta el a családját, mert mint volt katonatisztnek, erre volt lehetősége. Édesanyám – tudva azt, hogy Jóska nagyon nehéz helyzetben van –, megkérdezte tőle: „Jóska, mondd meg nekem, tulajdonképpen mit csinálsz te most?” – „Gizike néni, én homokügyi-előadó vagyok!” – „Micsoda?” – „Lapátolom a homokot, a gödörből a felszínre”.

Évek múltán Jóska az Aszfaltút Vállalat balatonfőkajári üzemének a vezetője lett. Felesége, Kovács Magda, aki 1929. március 22-én született Kővágóórsön, elhunyt 1994. szeptember 9-én, szintén Kővágóórsön. Jóska unokabátyám Szenden született 1918. október 6-án és 1999. december 4-én hunyt el Kővágóórsön. Végtelenül melegszívű, aranyos felesége volt és három lányuk született. A legidősebb lányuk, Kata tanárnő volt Révfülöpön. A második lányuk, Zsuzsanna teológiát végzett, és férjével, Szabó Vilmossal együtt lelkészek voltak Galgagután, Kiskőrösön, Kővágóórsön, Zalaegerszegen. Az elmúlt évben, 2015-ben mentek nyugdíjba. A legkisebb lány, Magda szintén teológiát végzett, és lelkész Bobán és a vasi evangélikus egyházmegye esperese. Magdi férje Rosta Dezső.

Édesapám idősebb öccséről kell szólnom, Istvánról. Ő a soproni tanítóképző elvégzése után tanító lett Somlószlóson, majd Felpécen. Első felesége Vikár Júlia, ki húszévi házasság után meghalt. Második felesége Németh Ida. Két lányuk született: Éva 1931-ben – ő Zimborás László állatorvos felesége lett –, és Katalin, ki általános iskolai tanárnő, majd felpéci iskolaigazgató, végül tanfelügyelő volt. Ő nem ment férjhez. 2014-ben Győrött hunyt el.

Katus néniék is és Pista bácsiék is keresztszüleim voltak és őszinte bizalommal szerettem őket. Édesapám és Pista bácsi kölcsönösen szerették és tisztelték egymást, de ha együtt voltak, rövid időn belül összekülönböztek. Pista bátyám hosszú ideig a Dunántúli Evangélikus Egyházkerület tanító egyesületének az elnöke volt, és sok lelkész tanítókkal szembeni magatartását kritizálta. Édesapám meg, aki minden tanítójával jó viszonyban volt, próbálta védeni a lelkésztársait. Feleségeik minden

ügyességére szükség volt, hogy a hevessé váló vitákat lecsendesítsék. Pista bátyám 1973-ban hunyt el, Felpécen.

Ferenc volt a legkisebb a testvérek között. Születésekor halt meg az édesanyja. A kisgyermeket rokonok és testvérei dédelgető szeretete tartotta életben és talán a hodosi gyülekezet tagjainak részvétellel teli szeretete is. Ő is a soproni Líceumban, majd a tanítóképzőben tanult. Az első világháborúban ő is és bátyja, Pista bátyám is hadifogságba esett, hosszú ideig voltak hadifoglyok. Pista bátyámék hadifogoly zenekart alakítottak, és Oroszország déli városait végigjárva jöttek végül is haza. Feri bátyám pedig Ázsia jelentős részét, Kínát is bejárva érkezett haza... a háború befejezése után évekkel. Bolyongása során egy cigánykaravánnal is jött, amelynek a tagjai beszéltek magyarul, és még azt is tudták, hogy hol van Szák: „ahol a templom nem fért be a faluba”.

Feri bátyám a jó kedélyét idős korában is megőrizte. Hazajövele után a Mezőhegyesi Állami Ménesbirtokon kapott tanítói állást. Felesége, Schnassel Irén ipariszkolai tanárnő volt. Budapesten hunyt el 1982. április 8-án, a Farkasréti temetőbe temették, az egyházi szertartást én végeztem, 89 évet élhetett. Gyermekek nem voltak.

Szüleim és történeteik

Édesapámról

Édesapám tízéves volt, amikor az édesanyja meghalt. Akkor kezdte a gimnáziumot. Alighogy felmentek Sopronba, októberben már hívták őket haza a temetésre. Erről a megrendítő élményről és az azt követő évekről sohasem beszélt. Időnként felidézte soproni emlékeit. Az osztály legalacsonyabb tanulója volt, de nagyon jó szertornász. Nem volt kiemelkedő tanuló, de a latint és a matematikát szerette. Fejének a kerülete az átlagosnál nagyobb lehetett. Ezt onnan gondolom, hogy sógornőmtől, bátyám feleségétől, Fejér Edittől hallottam a következőt, nevetve mesélte. Az ő édesapja és az enyém, egy osztályba jártak a gimnáziumban. Valamikor az 1800-as évek utolsó éveiben vezették be a diáksapka viselést. Ezt az apjától és az apósától is hallotta a sógornőm. Az apjától így: „Mindenkinek jó volt az átlagméret, amit a sapkakészítő hozott, csak az olyan nagyfejűeknek kellett külön sapkát készíteni, mint amilyen a Magyar Géza volt.” Az apósától pedig emígy: „Amikor bevezették a diáksapka-viselést,

az osztályban mindenkinek jó volt az átlagméret, csak az olyan madárfejűeknek kellett külön csináltatni, mint amilyen a Fejér Lajos volt!"

Édesapám tulajdonképpen teológuskorában nőtt meg. Középmagas, nagyon arányos termetű és nagyon izmos férfi volt. Érettségi után osztályából négyen is a soproni teológiára mentek tanulni: Szalai Mihály, Németh Gyula, Kovács Mihály és ő. Szalai Mihály is meg Németh Gyula is ugye általánosan ismert, neves evangélikus lelkészek voltak. Szalai Mihály Lovászpatonán volt, Németh Gyula pedig Szekszárdon. Kovács Mihály segédlelkészi éve után nem vállalt gyülekezeti lelkészi szolgálatot, nem tudom, hogy ő hol élt, de tartották idős korban is a kapcsolatot.

Amikor édesapám elsőéves lett, a teológia tanévnyitó összejövetelén Poszvégh Sándor igazgató felszólította a hallgatókat, hogy valaki üljön a harmónium mellé és kísérje az éneket. Nem akadt senki sem, aki tudott volna harmóniumozni. Az igazgató megdöbben, és leszidta a hallgatókat: „Milyen lelkészek lesznek, hogy tanítják meg az énekeket a gyülekezeteknek?” Aznap délután édesapám odaült a harmónium mellé, mivel kiváló hallása volt, felfedezte az összhangzat alapszabályait, és attól kezdve tanulmányai befejezéséig ő ült a harmónium mellett. Önszorgalomból megismerte és le is tudta énekelni a kottát. Megtanult hegedülni és cimbalmozni is. Mindennek később nagyon nagy hasznát vette. Segédlelkész korában zenei tudása miatt minden társas összejövetelen szívesen fogadták, lelkészként pedig főleg az ifjúsági munkában tudta jól hasznosítani tudását. Gyülekezete minden éneket ismert, ami az énekeskönyvben szerepelt.

Kőszegen szentelte segédlelkésszé Gyurácz Ferenc püspök⁶ 1905. július 12-én. Segédlelkész volt Nagygereszden 1905. július 15-től 1906. augusztus 31-ig. Ugyanakkor a sajtoskáli Ruprecht Olivér gyermekei mellett nevelő. Ez a Ruprecht család azért nevezetes, mert amikor Károly királyt⁷ elűzték, akkor ő menekülőben Ruprechtéknél töltött egy éjszakát. Ők fogadták. Repülővel mentek talán... Édesapám a Ruprecht-gyerekekkel bejárta Nyugat-Európát. Kapcsolatuk a későbbi évek során is megmaradt. Szerethették, mert amikor elbúcsúzott tőlük, egy meleg farkasbőr kocsibundát és egy világotlaszt kapott. A hatalmas kötetet én is izgalommal nézegethettem gyermekkoromban. 1906 szeptemberében az édesapjának segített Hodoson, majd 1906 októberétől 1907. október 15-ig Bükön volt segédlelkész. 1907. október 16-tól Pápán, Gyurácz Ferenc püspök mellett 1908. december 16-ig. 1908.

december 17-től rendes lelkész Bakonyszentlászlón. Itt 1910. június 29-ig volt, és 1910. június 30-tól Szákon 1953. december 31-ig.

Édesanyám szívesen gondolt Bakonyszentlászlóra. Szép volt a falu fekvése, a körülötte levő nagykiterjedésű fenyőerdő miatt gyógyhelynek, gyógyító levegőjű falunak számított, annyira, hogy közvetlen vonat-összeköttetése volt Budapesttel. Meglepetésként érte a hír, amikor édesapám bejelentette, hogy száki lelkész lett. Nem ismerte Szákot, semmit sem tudott róla.

A bakonyszentlászlói gyülekezetet édesapám néhány hónap alatt nagyon megmozgatta. A fiatalok a Peleskei nótárius című népszínmű előadásával nagyon nagy sikert értek el, melynek az egész környéken híre ment. Egykori szereplők még nekem is emlegették, amikor 45 év múlva Bakonyszentlászlón szupplikáltam⁸.

A régi, alacsony és szűk paplak elé új, tágas paplakot építettek Bakonyszentlászlón. Ez a paplaképítés lett az oka, hogy édesapám Bakonyszentlászlóról eljött. A presbitérium hangadó tagjai nem tudták elképzelni és elviselni, hogy a vécé az előszobából nyílt, pedig csak egy primitív, leöntős vízöblítéses vécé volt. Botrány volt számukra, hogy a vécé a lakásban van. A viták és támadások megkeserítették édesapám munkáját.

Szalai Mihály bokodi lelkész édesapám diáktársa volt már a gimnáziumban is, majd a teológián, és jó barátság fűzte őket egymáshoz. Édesapám neki panasolta el, hogy gyülekezetében milyen feszültség alakult ki. Miska bácsi lovászpatonai fiú volt, aki ismerte a bakonyaljai gyülekezeteket, azt is tudta, hogy a szentlászlói nemesek milyen hajthatatlanok tudnak lenni. Megbeszélve édesapám helyzetét, azzal az ötlettel állt elő, hogy "Te, gyere el Szákra! Nehiba Lajost meghívta a komáromi gyülekezet. Szákon van az egyházmegye egyik legjobb lelkészi jövedelme". Miska bácsi azt is tudta, hogy az állásra több pályázó is van. Azzal búcsúztak el, hogy édesapám azt mondta: „Miska, ha az esperesnél el tudod intézni, hogy én legyek a legutolsó, akit bemutatkozó szolgálatra hívnak, akkor én is pályázom”.

A bemutatkozó szolgálat megnyerte a szákiak tetszését, de többet is akartak tudni a pályázó fiatal lelkésze-ről. Id. Barabás György volt a gondnok, élete delén járó, higgadt és tekintélyes gazdaember, aki elhatározta, hogy informálódik édesapám-ról. Azokban a napokban vásár volt Kisbéren. Barabás bácsi elment, és addig szemlélődött, míg

talált bakonyszentlászlóiakat. Szóba elegyedett velük, s csak úgy mellékesen megkérdezte: „Maguknak van az a fiatal, részeges papjuk?” A szentlászlóiak felháborodása és tiltakozása olyan nagy volt, hogy Barabás bácsi örült, hogy verés nélkül elmenekülhetett. „No, csak ezt akartam tudni” – mondta édesapámnak, amikor elmesélte neki a kisbéri vásárt. Amíg tevékeny volt, mindenben támogatta édesapám munkáját, édesapám pedig őszintén tisztelte őt. Még én is ismerhettem őt nagyon idős emberként. A ma élő Barabás Györgynek, ki pár évvel idősebb nálam, a nagyapja volt.

Szüleim megismerkedése

Otthon többször hallottam, hogy édesanyám 12 éves volt, amikor édesapám megismerte, s hogy édesapám 7 évig udvarolt édesanyámnak. Összevetve az időpontokat azonban, ez nekem csak 6 évre jön ki. Sajnos nincs már lehetőségünk, hogy őket megkérdezzük.

Édesapám 1908. december 17-től volt megválasztott lelkész Bakonyszentlászlón, így 1909 tavaszán lehetett az a bakonytamási majális, ahol édesanyámat megismerte, aki 1896. április 25-én született, 1909 tavaszán 13 éves volt. Tatán, a nővérem fiánál, Tamásnál van egy fénykép, amely arcát és alakját ebből a korból megőrizte. Magas növésű, szép lány volt, hullámos, fekete hajkoronával. Egyszer, amikor diákéveiről mesélt, elmondta, hogy diáktársai időnként azzal tréfálták meg, hogy hátul hullámot vető hajába összegöngyölt füzetet raktak, s ő úgy járt, hogy ezt nem vette észre.

Édesapám ezen a majálison ismerte meg a környék intelligenciáját. A lányos anyák úgy tekintettek rá, mint lehetséges vőjelöltre. Amikor a fiatal lelkész táncra kérte a 13 éves kislányt, volt, aki megérezte, hogy itt komoly kapcsolat kezdődik. Volt olyan lányos anya, aki a tánc után azonnal odament édesanyámhoz és gratulált neki. Édesanyám még nem is értette, hogy minek köszönheti a gratulációt. Alig volt hihető, hogy 13 éves lánynak kezdjen udvarolni az új szentlászlói lelkész. A majálist követő héten azonban édesapám levizitelt az ászári református paplakon, és engedélyt kért a szülőktől, hogy a lányoknak udvarolhasson. Antal nagyapám nyitottságát mutatja, hogy sem azt nem kifogásolta, hogy édesapám evangélikus lelkész, sem azt, hogy 13 évvel idősebb a lányánál. Nyilván azt mondta, hogy szeretné édesapámat jobban megismerni, meg hogy a kislánya addig nem mehet férjhez, míg felnőtt lány nem lesz,

és a tanítóképzőt be nem fejezi. Így kezdődött el édesapám 6 évig tartó udvarlása. Édesanyám 19 éves volt, amikor 1915. április 27-én házasságot kötöttek.

Az esketést sógora, Margit nővérének a férje, Halka Sándor erdőcsokonyai református lelkész végezte, mivel édesapám később is testvéri jó viszonyban volt. Sőt volt idő, amikor annyira hasonlítottak egymásra, hogy a csokonyai gondnok összetévesztette őket, édesapámat nézte a saját papjának.

Keresztapámról, Piri Károly szendi lelkésről

Édesapám 1910. június 29-vel lett száki lelkész. Nem sokáig volt egyedül, mert nagyapám Őrihodoson 66 éves korában, 1910. szeptember 30-án nyugdíjba ment, és legkisebb lányával, Katus nénivel Szákra költöztek. Addig voltak együtt, amíg Katus néni férjhez nem ment Piri Károly szendi özvegy lelkészhez 1912-ben.

Kari bácsit már a teológiáról ismerte édesapám. Kari bácsi felette járt, s az utolsó évet ösztöndíjasként Greifswaldban töltötte. Kari bácsi első házasságkötéséről is biztosan tudott, mert annak híre volt a lelkészek között.

Gyurátz püspök úr arra törekedett, hogy minden fiatal lelkész legalább fél évet mellette töltsön segédlelkészként. Ismerni akarta a papjait. Így került Kari bácsi is Pápára a püspök úr mellé segédlelkésznek. Pápa nem volt idegen a számára. Dákáról származott, a középiskolát a Református Kollégiumban végezte. Segédlelkészként beleszeretett a nagyon szép, de nem éppen gazdag Hujber Irmába, kit feleségül is vett. Sokan csodálkoztak, mert Kari bácsi alacsony, tömött ember volt és nem lehetett férfiszépségnek nevezni. Lehet, hogy Gyurátz püspök úr segítsége is közrejátszott, aki tudta, hogy megbízható kezekre bízta az ifjú feleséget. A Hujber rokonság később se tudott örülni ennek a házasságnak.

Kari bácsi Szendre került lelkésznek. Nyilvánvalóan pályázat útján, mert Szend 1891-től már nem a Dunántúli, hanem az Dunáninneri Egyházkerülethez tartozott. A szendiek nemcsak a papjukat tisztelték, hanem a papnőjüket is nagyon szerették. Ha jól számítom, akkor 1905 és 1911 között három gyermekük született, Lajos, Márta és Ica. Súlyos veszteség érte a családot, amikor a harmadik gyermek születésekor az édesanya meghalt. A kislányt a Hujber rokonok azonnal felvitték Budapestre, hogy

gondoskodjanak róla, Kari bácsi pedig szinte idegösszeroppanást szenvedett a veszteség súlya alatt. Édesapám volt segítségére, évekig helyettesítette. Kari bácsi később se tudott felmenni a szószékre, hanem az oltár előtt, egy szék karfájára támaszkodva prédikált. Édesapám pedig minden vasárnap és ünnepnap, miután befejeződött Szákon az istentisztelet, esett vagy havazott, legyalogolt Szendre. A két falu között még nem voltak házak, magasabb helyről be lehetett látni az utat. A szendi harangozó minden vasárnap a toronyból leste, s mikor meglátta, hogy jön, akkor kezdett harangozni.

Édesapám nem csak tudott, de szeretett is gyalogolni. Pár évvel később történt, amikor már édesanyám is Szákon volt, hogy édesapám ismét helyettesített Szenden. Istentisztelet után, amikor édesanyám a konyhai teendőihez akart hozzákezdeni, beköszönt Plutzer tanító úr. „Jöjjen, mutatok valamit”. Kimentek a kertbe, ahonnan rá lehetett látni a Szák és Szend közötti útra: „Látja ott azt a madarat?” – kérdezte a tanító úr. Édesanyám egy fekete alakot látott, aki olyan gyorsan ment, hogy a kabátszárnyai úgy lebegtek utána, mintha madárszárnyai lettek volna. „Az a maga férje” – mondta a tanító úr. Idős asszony volt édesanyám, amikor ezt elmesélte, de az emlék komikuma még akkor is mosolyt csalt az arcára.

Kari bácsi tehát özvegyen maradt egy kb. ötéves fiúval és egy hároméves kislánnyal. A gyászév letelte után így vette feleségül nagynénémet, Katus nénit, aki szépségben nem versenyezhetett az első feleséggel, de akit egyéni adottságai és a papi házból hozott tapasztalatai nagyon jó papnévá tettek. Katus néni helyzetét nehezítette az első időben, hogy Kari bácsiéknak volt egy hűséges cseléd lányuk, a Mária – a Piri-gyerekeknek Márika, nekem már Mária néni –, aki egész életében a családdal maradt, s akiről késő öregkorában unokanővérem, Piri Margit iklandi tanítónő gondoskodott. Mária néni nagyon szerette az első feleséget. Azt gondolom, hogy az árván maradt gyerekek gondozásában is sokat segített. Az új feleséggel szemben nagyon elutasítóan viselkedett. Hosszú idő kellett, amíg Katus néni megnyerte Márika rokonszenvét.

Amikor férjhez ment Katus néni, magával vitte az édesapját, nagyapámat is. Hogy nagyapám mikor, hol, melyik gyermekénél volt, azt nem tudom. Az bizonyos, hogy édesapám megnősülése után Szákon is volt, mert édesanyám többször említette, hogy Magyar nagyapámnak a levest tűzforróan és nagyon pontosan kellett tálalni.

Édesapám pedig egyszer azt említette, hogy nagyapámnak is jó zenei hallása volt. Hetven fölött járt, amikor Szákon megtanult harmóniumozni. A bátyám, aki 1916-ban született, még ismerte őt. Nagyapám végül Kercára ment Rózsa nevű lányához, aki ott Hodossy Lajos református lelkész felesége volt, és ott is halt meg 1921. december 27-én, 77 éves korában. A kercai temetőben nyugszik.

Édesanyámról

Ha édesanyám – lánykorában – odahaza volt, édesapám minden csütörtökön igyekezett eljutni Ászárra Szákról is. Valószínű, hogy Pápán is többször megfordult, mert édesanyámat a diáktársai úgy tartották számon, hogy az ő menyasszonya. Édesapám egyik unokatestvére, egy Cseh-Szombathy-lány Bőnyről édesapám osztálytársa volt. Rajta keresztül is tudhattak osztálytársai édesanyám kapcsolatáról.

A tanítóképző második évének befejezése után édesanyám nem mehetett vissza Pápára, mert az édesanyja lerokkant. Akkor úgy mondták, hogy „csontszú” – valószínűleg csonttébécé – támadta meg a lábát, és tolokocsiba kényszerítette. Tizenhat éves édesanyámnak kellett átvennie a háztartás gondját és irányítását. Nagyapám gazdálkodott is. Voltak lovai és a gazdálkodáshoz tartozó egyéb állatai. Volt cselédlány, és volt kocsis is. Édesanyám úgy nőtt bele ebbe a feladatba, hogy mindent tudott, amire egy jó gazdaasszonynak szüksége volt. Tudott fejni, kenyeret sütni, szappant főzni, a disznóöléseket is ő irányította. Az állatokat és a baromfikat szeretettel és szakértelemmel gondozta. Nagyon jól főzött, és a konyhakertben megtermelt mindent, amire szüksége volt. Férjhez menetelég három évet tölthetett otthon. A szép fiatal serdülőből vékony, munkától fáradt, de fizikailag is, lelkileg is edzett menyasszony lett. Sógorai és a rokonság számára mindig megmaradt Gizikének. Soha nem hallottam, hogy másként szólították volna.

Azt gondolom, hogy nagyapám a gazdálkodással kapcsolatban sok mindent leépített, de az biztos, hogy még később is voltak lovai, mert amikor bátyám hároméves volt, és elfogyott Ászáron az etetni való takarmány, édesapám küldött egy nagy szénásszekérrel. Nagy volt az öröm és a meglepetés, mikor a szénásszekér tetején a kis unoka is megérkezett. Ez olyan maradandó öröm volt, hogy később is sokszor emlegette édesanyám. Nem tudom megmondani, hogy édesanyám férjhezmenetele

után a nagyapám hogyan tudta megoldani nagyanyám gondozását. Ő 1920-ban meghalt, amit lehetett, eladtak, nagyanyámat pedig idősebb lánya vitte magával Erdőcsokonyára. Még ismerhettem, de nem voltam hatéves, amikor 1938. június 12-én meghalt. Ászári temetésére is emlékszem, a református templomban volt felravatalozva. Antal nagyszüleim sírja Ászáron van, a faluból kivezető út bal oldalán levő temetőben.

Hattyú

Édesapám Szákra költözésének első napjától kezdve, kb. 12 évig a család hasznos, megbecsült és szeretett tagja volt. Édesapám az elődjétől örökölte a nagy, fehér kuvasz kutyát, Hattyút, kit akkor is sokszor emlegettek a családban, amikor már rég másik kutya őrizte a házat.

Amikor édesapám átköltözött Szákra, az első dolga az volt, hogy felkeresse szendi lelkészársát, Piri Károlyt. Azért is, hogy köszöntse, azért is, hogy jelezze, elfoglalta szolgálati helyét. Szívesen fogadták, ott tartották vacsorára, s a beszélgetés estébe nyúlt. Nagyon sötét este lett, mire édesapám hazaért. A sötétben azon gondolkodott, hogy az egyforma parasztházak közül hogyan ismeri fel új otthonát, amikor váratlanul a sötétből egy fehér alak emelkedett fel, és kiadós arcnyalással kísérve, Hattyú a vállára tette a mancsait. No, most már biztosan megtalálom az otthonomat – örült meg édesapám a kutyának, s annak vezetésével haza is ért.

A székesfehérvári lovas tüzérek évente megtartott hadgyakorlata rendszerint falunkra is kiterjedt. Abban az évben is, amikor Piri Kari bácsi és nagynéném, Katus néni esküvője volt. Eső áztatta az utakat, és ragadós sár nehezítette a járást. A ház előtt többen is voltak lakodalmi kíváncsiskodók, de Hattyú szokása szerint az utcai kisajtóban ült. Egy katonatiszt kerülgette a sarat, és bosszúságában lovaglópálcájával ráütött a kutyára. Bár ne tette volna, mert Hattyú úgy ugrott neki, hogy a következő pillanatban teljes testhosszában a sárban hevert. Szitkozódott és ordított: „Ki a kutya gazdája? Lelövöm!” A lakodalmi falatokra váró kíváncsiskodók látták, hogy mi történt. Sikerült lebeszélniük a tisztet, hogy berontson a házba és megzavarja az együttlét ünnepélyességét. Egyébként is, nem a kutya ütött először... Édesapámék csak később tudták meg a történeteket. A kutya nem panaszkodott.

Hasonló a száki bíró esete is, akit a nagy méltóság a kocsmá rabjává tett. A paplaktól negyedik házban lakott, a templom mellett. Egy alkalommal, kocsmába menet ráütött botjával a kapuban ülő kutyára. Amíg Hattyú élt, nem mehetett el a paplak előtt. Mindig át kellett mennie a szemben lévő házsor előtti gyalogjárdára. Hattyú nem felejtett.

Édesanyám többször is mesélte, hogy amikor bátyám járni tanult, az egyik kezével a folyosó falát tapogatta, a másikkal meg Hattyú szőrébe kapaszkodott. Egy alkalommal rokonok látták ezt és szörnyülködtek: „Nem félted ezt a kisfiút ettől a nagy kutyától?” Édesanyám: „Soha nem gondoltam, hogy nekem a Hattyútól féltetni kellene a kisfiamat”. Hattyút még nővérem is ismerte, ki 1920-ban született. Voltak róla emlékei.

Az első udvaron, a lakás bejárata előtt volt egy csenevész körtefa, amely évtizedek alatt alig fejlődött valamit. Semmi sem indokolta, hogy nem vágják ki, csak a hozzá fűződő emlék. Száki búcsú alkalmából Császárról, Bokodról, a szomszéd falvakból is jöttek 4-5 tagú cigánybandák, hogy köszöntsék az ünneplő szákiakat. Házról házra jártak. Ezt illet ajándékkal, elsősorban pénzzel megköszönni. Az egyik búcsú alkalmával egy 5 tagú banda váratlanul kezdett muzsikálni a konyhaajtó előtt. Hattyú a folyosón feküdt és valószínűleg aludt, mert a váratlan muzsikaszóra úgy riadt fel, hogy édesanyám muskátliját lesodorva, átvette magát a folyosó párkányán, és vad ordítással a banda közepén termett. Ahányan voltak, annyi felé menekültek. Volt, aki a kapu felé rohant, a nagybögős a böggője mögé bújt, volt, aki a falhoz lapult, mintha fel akarna a falra mászni, a primás meg a csenevész körtefára akart felkapaszkodni, de annak olyan vékony volt a törzse, hogy arra felmászni lehetetlen volt. Bátyám, aki a nagy kiabálásra és kutyaugatásra kifutott a konyhából, és szólt a kutyának, jól emlékeztetébe véste, amit látott. A helyzet nem csak ijesztő, de humoros is volt. Évtizedek múlva is nevetve emlegette a cigánykalandot. Különösen akkor, ha eljött az új búcsú ideje, és ismét megjelentek a cigányok. És a csenevész körtefa is őrizte évtizedeken keresztül Hattyú emlékét.

Plutzer tanító úr

Amikor édesapám Szákra került lelkésznek, Plutzer Károly volt az evangélikus iskola tanítója és a gyülekezet kántora. Azt gondolom, hogy kb. 10 évvel volt idősebb édesapámnál és három gyermekük is volt már. A róla szóló történetek révén tanító úr

szinte kortalanná vált. Bátyám barátja, Valkó Mihály mondotta egyszer: „Látod, itt van Plutzer tanító úr sírköve”. Mi nagyon idős embernek láttuk, pedig csak 57 éves volt, amikor meghalt.

Tanító úr nem ismerte a kottát, de kitűnő hallása volt. Kevés énekdallamot ismert, édesapám azonban arra törekedett, hogy a gyülekezet az énekeskönyv minden dallamát ismerje. Tanító úr kérésére az ismeretlen dallamot elfütyülte vagy elénekelte, tanító úr pedig hallás után megtanulta. Maga is örült, hogy az énekeskönyv minden dallamát megismerheti.

Megpróbálom a vele kapcsolatos történeteket összeszedni, de biztos, hogy az általam ismert történeteknek is csak egy részét tudom felidézni.

A falu jegyzőjét Pécsvárady Gyulának hívták, Szenden lakott. Amikor édesapám elment bemutatkozó vizitre, Plutzer tanító úr elkísérte. Elindulás előtt a tanító úr felesége kérte édesapámat, hogy nagyon vigyázzon a férjére, mert ha megkóstolja a bort, nem tud mértéket tartani, és a bort a jegyző úr sem veti meg. Amikor a jegyző úr fogadta őket, hamarosan indítványozta is, hogy menjenek le a pincébe és ott folytassák a beszélgetést. Mások is voltak jelen, akiknek ez a hívás szólt. Amikor mindannyian átlépték a pince küszöbét, jegyző úr kulcsra zárta az ajtót, és a kulcsot a zsebébe dugta. Amikor édesapám ezt észrevette, felismerte, hogy csak nagyon mértékkel szabad fogyasztania a bort. A „beszélgetés” késő éjszakáig tartott. Tanító urat nagyon leütötte lábáról az ital. Amikor hazafelé ballagtak, édesapámnak kellett támogatni, de így is előfordult, hogy tanító úr megbotlott, és édesapámat kétszer is magával rántotta a síkos, sáros útra. A szégyenkezés és a félelem, hogy valaki meglátja őket részegen, sárosan, nem engedte, hogy a Fő utcán menjenek haza, hanem a kerteken keresztül, a pajták mögött volt egy kitaposott gyalogút, és ezt választotta. Ehhez azonban egy kb. 3 méter magas parton fel kellett kapaszkodni. A tanító úr többszöri próbálkozás alkalmával is visszacsúszott. Végül nekifutással sikerült annyira fellökni, hogy a felső teste már fent volt. Akkor édesapám is felmászott és felülről húzta fel. Nagyon szégyellte magát tanító úr felesége előtt. Amikor hazaértünk, beállította tanító urat az ajtóba, majd bekopogott: „Tanítóné asszony, meghoztam a tanító urat!” – De azt már nem várta meg, hogy az ajtót kinyitják, hanem amilyen gyorsan csak tudott, igyekezett eltűnni. Ez az eset megérlelte benne azt a döntést, hogy sehol sem fogad el bort. Ehhez egész életében tartotta magát. Nem volt

absztinens, mert például megfázás esetén szívesen megivott egy bögre forralt bort, de vendégként soha nem ivott, és ezt tudták róla a gyülekezetben is.

Édesapámnak további élményei is voltak Plutzer tanító úrral, amelyek időnként felidéződtek. Egy alkalommal Császáron temettek. A halottas háznál étellel, itallal kínálták a papot és a kántort. A háziasszony az asztalra tette a borosüveget, azután levett a polcra két borospoharat, felhajtotta a szoknyáját, az alsószoknyájával kitörölte a poharakat, teleöntötte azokat borral, azután kínált. Édesapám elhárította a kínálást, a tanító úrnak is sok volt, amit látott, de róla mindenki tudta, hogy szereti a bort, kénytelen volt megfogni a poharat. Édesapám nevetve emlékezett rá, hogy a tanító úr behunyt szemmel, milyen grimaszokkal nyelte le a kiöntött bort.

Egy őszi napon, Kömlődön temettek. Hazafelé a dadi úton sárba ragadt a kocsi. A kocsis kérte a hátul ülőket, hogy szálljanak le, mert a lovak nem bírják húzni a kocsit. Egy rövid útszakaszt gyalog kellett megtenniük, hogy ismét felülhessenek. Amikor tovább haladt velük a kocsi, a tanító úr lenézett a lábára, és döbbenetesen állapította meg, a sár lehúzta az egyik cipőjéről a kalucsnit.⁹ „Mit szól a feleségem?” – morfondírozott magában, majd lehajolt, lehúzta a másik lábán lévő kalucsnit és elhajította. „Így legalább azt mondhatom, hogy fel sem vettem a sárcipőt!” Amikor hazaértek, tanító úr belekezdett annak lefestésébe, hogy a dadi úron milyen sár van, amikor a felesége félbeszakította: „Hát a másik kalucsnid hol van?” Az történt, hogy a kocsi aljában lévő szalma lassan ledörzsölte a sárát a cipőkről, és nyilvánvalóvá lett, hogy tanító úr tévedett, amikor azt hitte, hogy a sár lehúzta a kalucsniját, pedig csak elfedte. Másnap a kivezényelt iskolások találták meg az elhajított kalucsnit.

Lelkészek, tanítók, gondnokok egyházmegyei közgyűlésen voltak, ahol nem volt lehetőség a borosüveg fenekére nézni. Tanító úr felszabadult lelkiismerettel gondolt rá, hogy most józanul megy haza. Éjszaka lett, mire hazaértek, a család már aludt. Tanító úr elhatározta, hogy csendesen megy be a szobába, vigyáz, hogy felesége fel ne ébredjen. Óvatosan kinyitotta a szobaajtót és halkán belépett volna a szobába, de cipőjének orra megakadt a küszöb vasszegélyében. Lendületben levő testtel bezuhant a szobába, neki a varrógépnek, a varrógép az asztalnak, szekrénynek, vaskályhának, a kályhacsövek a padlóra hullottak. Felesége rémülten riadt fel az álmából: „Jézusom, mi történt?” – „Nem történt semmi, csak józanul jöttem haza!” – nyögte padlón fekvő tanító úr.

A tanfelügyelők az egyházi iskolákat is rendszeresen látogatták. Tanító úr nem akart szégyent vallani a diákjaival, ezért amikor tanfelügyelőt várt, a gyenge tanulókat kiküldte a kertben levő méhesbe. Az iskolai árnyékszékek az épület végében voltak. Amikor a tanfelügyelő hátrament, észrevette, hogy a méhes ajtaján gyerekek kukucskálnak ki. Odament hozzájuk és megkérdezte: „Hát gyerekek, ti kik vagytok?” Az egyik tiszteletet tudó tanuló jelentett: „Tanfelügyelő úrnak tisztelettel jelentem, mink vagyunk a buták!”

Komáromban volt valamilyen szociális ügyekkel foglalkozó ülés, amin Plutzer tanító úr is részt vett. Részt vett a megyei árvaszék elnöke is. Egy asztalnál, egymással szemben ültek. Az elnök előterjesztésére tanító úr, csak úgy ülve, tett valamilyen megjegyzést, ami az árvaszéki elnöknek rosszul esett. „Vegye tudomásul – mondta – , ha velem beszél, álljon fel!” Tanító úr felállt, az elnök pedig a következő pillanatban leült, mert tanító úr úgy vágta pofon, hogy elvesztette az egyensúlyát. A pofonból becsületbeli ügy, párbaj lett, mert az elnök párbajra hívta tanító urat. A családban nagy volt az izgalom, mert tanító úr sohasem vívott. Mindkét fél ugyanahhoz a budapesti vívómesterhez fordult, aki vállalta, hogy felkészíti őket a párbajra. Amikor eljött a párbaj ideje, a vívómester az egyik, segédje a másik oldalon állt, hogy kiüssék a kardot a vívók kezéből, ha valamelyikük veszélyesen hadonászik. Vigasztalták a családtagokat, hogy ne féljenek, nem lehet semmi baj. A párbaj nem tartott sokáig, mert amikor a két fél egymásnak esett, tanító úr minden vívószabályt feledve akkorát suhintott az ellenfelére, hogy nem csak annak kardját ütötte le, hanem az arcát is megvágta. A vívómesternek nem volt ideje, hogy a vágást megakadályozza, csak utána tudta leállítani a feleket, és a vére menő párbajt befejezettnek nyilvánítani. A Plutzer család lelkiileg megkönnyebbülve élte át az eseményeket, de a családi pénztárca is jóval könnyebb lett, mert vívómestertől vívást tanulni és a párbajhoz helyet és személyzetet biztosítani nem volt olcsó dolog. Az árvaszéki elnöknek megvolt az elégtétele, hogy egész életében büszkén viselhette az arcán a párbaj nyomát.

Az apai példa

Amikor édesapám teológus volt, a protestáns teológiában a XIX. századi felvilágosodásnak az az iránya érvényesült, amely a krisztusi szeretetet etikai követelménnyé tette, ezt a szeretetet, ennek az érvényesítését állította középpontba.

A lelkesztől azt várta, hogy a rábízottaknak az atyja, a gyülekezet pásztorja, a közösség nevelője legyen. Azok a lelkeszek, akik édesapám előtt példaként álltak, ugyanezzel tanították. Mindig a legnagyobb tisztelettel beszélt Gyurátz Ferenc püspökről, aki mellett egy évig segédlelkész volt. Már említettem, hogy Gyurátz püspök úr arra törekedett, hogy minden segédlelkésze legyen mellette egy bizonyos ideig, hogy személyesen ismerje őket és úgy irányítsa a további életüket. Többször volt tanúja püspöke nagyon természetes, önzetlen segítségnyújtásának. Például volt olyan eset, amikor püspök úr a cipésztől hazahozott saját új cipőjét adta egy rongyos cipőjű koldusnak.

Közbevetőleg elmondom, hogy Gyurátz Ferenc segítőkészsége egyszer még engem is a megbecsülés fényébe vont. 50 év eltelté után is. 1949 tavasza volt, a felekezeti gimnáziumokat már államosították, de a református egyháznak négy gimnáziuma még megmaradt; egyik a pápai Kollégium volt, amely évfolyamonként egy osztályt még megtarthatott. Ezért duzzadtak fel ezek az osztályok hatvantagúra. A soproni Líceum államosítása után ezért mentem át én is Pápára. 16 éves voltam, és a gimnázium 6. osztályába jártam. A kommunista párt kötelezte a gimnáziumokat, hogy valamelyik környező faluban falunapot tartsanak. Nekünk Keréktelekire kellett menni. Mester Gábor tanár úr, a tornatanárunk a mi osztályunkat vitte, hogy sportnapot tartsunk. Ez a kirándulás számomra nagyon tanulságos volt, de most csak egy élményemről akarok beszélni. A bakonyszombathelyi állomásról kocsival vittek bennünket a kerékteleki iskolához, ott egy idős tanító, Sándl Ignác fogadott őszinte szívéllyel. Lakásába hívott és saját borával kínált bennünket. Elmondta, hogy ő is Pápáról származik, de hosszú évtizedek óta katolikus kántortanítóként működött Keréktelekiben. Most is ő az igazgató, az államosítás után is, és továbbra is kántorizál a templomban, bár tiltják. Kíváncsi volt a pápai hírekre. Tudta, hogy a Kollégium megmaradhatott a református egyház tulajdonában. „Hogyan van most nálatok? – kérdezte Mester tanár urat. – Csak reformátusokat vesztek fel?” – „Dehogy! Nézz ide, ez itt épp egy lutheránus papgyerek!” – mutatott rám a tanár úr. Sándl Ignác elkomolyodott, aztán megemelte a poharát: „Nagyon tiszteltem a lutheránusokat. Engem Gyurátz Ferenc püspök tanított. Amikor elvégeztem a polgárit, özvegy édesanyám elment Gyurátz püspökhöz, s azt mondta: 'Püspök úr, ez a fiam tanító szeretne lenni, de nem tudom taníttatni, nagy a család és nincs pénzem'. És Gyurátz püspök úr fizette a tandíjamat mindaddig, amíg tanítóképzőbe jártam”. Homályos lett a szeme a visszaemlékezéstől.

Édesapám leendő apósánál, Antal Lajos református lelkésznél is hasonló lelkületet talált, bár sokkal keményebb volt a stílusa.

Amikor édesapám megkezdte önálló lelkészi szolgálatát, magától értetődő volt a feladat számára: az ifjúság összefogása és a gyülekezet fejlesztése. Erről már korábban megemlékeztem édesapám Szákra kerülésével kapcsolatban, ahol tevékenysége sokkal szélesebb körben bontakozott ki. A falvakban csak kevés tanult ember élt: jegyző, papok, tanítók, néhol orvos vagy egy gazdatiszt, és közülük kevesen értettek a gazdálkodáshoz, a számvitelhez. Ezért ment tönkre a szendi hitelszövetkezet is abban az időben, mikor édesapám Szákra került.

Minden bizonnyal lelkésztársa, Piri Károly szendi lelkész beszélte rá édesapámat, hogy hozza rendbe, vállalja el a hitelszövetkezet vezetését. Mindketten tudták, hogy a falusi embereknek mennyire nincs pénz, s hogy milyen nagy segítséget jelenthet egy jól működő hitelszövetkezet. Édesapám, mielőtt döntött, biztosan kikérte leendő apósa véleményét, hogy merjen-e ekkora feladatot vállalni, hiszen ismerte, tudta, hogy az apósa a nagyon jó hírű Kisbér és vidéke hitelszövetkezet vezetője. Végül azzal a feltétellel vállalta a hitelszövetkezet újrászervezését és vezetését, hogy a két falu – Szend és Szák – közösen hozza létre a hitelszövetkezetet, és a hivatali helyiség Szákon legyen, hogy a hivatali napokon ne édesapámnak kelljen átjárnia a szomszéd faluba. Ez egyúttal azt is biztosította, hogy olyan munkatársakat tudott választani magának, akiket ismert.

Döntésének hamarosan látványos hasznát vette. A falu egyik jómódú gazdája, aki a falu bírója és az evangélikus gyülekezet presbitere is volt, már korábban kölcsönt vett fel egy komáromi banktól, de nem volt tisztában kötelezettségeivel és nem törlesztett rendszeresen. Akkor döbbent meg, amikor a bank a házára árverést tűzött ki. Tanácsalanságában édesapámhoz fordult. Sürgős tárgyalásokkal, földjei egy részének eladásával meg a hitelszövetkezettől kapott kölcsön segítségével sikerült a házát megmenteni. Sajnos az ilyen esetek két-három ízben ismétlődtek a faluban és mindig súlyos anyagi veszteséggel jártak.

A hitelszövetkezet egyre nagyobb forgalmat bonyolított. Édesapám az ügyfeleitől nagyon szigorúan megkövetelte a pontosságot, így tudott sok gazdának segíteni állat- és földvásárlásban meg építkezésekben is. A pénzügyi ellenőrök fél évente, évente jöttek, könyvvizsgálatot tartottak, ilyenkor betelepődtek az irodába, és az édesapám is

megközelíthetetlené vált. Az ellenőrzéseknek ő is örült, mert azok visszaigazolták a jól végzett munkát. Már felnőttként egyszer megkérdeztem tőle: „A szági hitelszövetkezetnek voltak peres ügyei?” – „Több mint harminc év alatt egyetlen felszólítást kellett kiküldeni – mondta édesapám. – Az egyik szendi nagygazda, aki nagyobb összeget vett fel (és megnevezte, hogy kiről van szó) nem volt hajlandó törleszteni. Azzal indokolta, hogy amíg nála van a pénz, addig neki fial. Az ügyvédi felszólításra aztán azonnal észbe kapott.

A másik nagy, az egész falu társadalmát érintő szolgálata, a Hangya szövetkezet¹⁰ megszervezése és felfejlesztése volt. Egy kis parasztházban indult el a szövetkezet működése egy élelmiszerbolt megnyitásával. Aztán eljött az az idő, amikor jól megtervezett üzlethelyiségeket, tejcsarnokot, nagytermet, boltos lakást, irodahelyiséget és végül magtárt építettek. A magtár azért kellett, hogy kis mennyiségben is felvásárolhassák a gabonát azoktól a gazdáktól, akiknél volt felesleg, hogy aztán együtt nagy mennyiségben értékesíthessék.

A harmadik társadalmi hatású tevékenysége édesapámnak a földbérli szövetkezet megszervezése és működtetése volt. A szendi határ jelentős része a csákvári Esterházy család tulajdonában volt, amelyet a XX. század elejétől kiadtak bérliőknek. Ugyanakkor a falvaknak – Szend és Szák gazdáinak – nem jutott annyi föld, amennyin gazdálkodni szerettek volna. Ebből a nagybirtokból sikerült 3-400 holdat leválasztani a földbérli szövetkezet részére. Ötholdas parcellákat alakítottak ki, s ha valaki rendszeren megművelte a földjét, újabb öt holdat igényelhetett. Volt olyan cselédember, aki öt holdon kezdte, és pár éven belül 25 holdon gazdálkodott. A parcellánkénti bért a földbérli szövetkezet pénztárába fizették be, a gróf pedig egy összegben kapta meg a szövetkezet által használt terület bérét. A szervezésben és ügyintézésben komoly segítséget jelentett az uradalom fiatal kasznárának¹¹, Valner Györgynek a segítő hozzáállása is. A végső cél az volt, hogy ezek a bérletek idővel a használó tulajdonába kerülhessenek.

Nem volt ez példanélküli, bár a teológián ilyesmire nem készítették fel a leendő lelkészeket, és hát ez nagyon nagy felelősség volt. Számvitelileg is, tehát szakmailag, no meg nagyon kemény kéz kellett, ami a rendet biztosította... és erre nem volt mindenki alkalmas, de voltak azért. Hallottam más lelkészekről is, hogy hitelszövetkezet, vagy Hangya-szövetkezet vezetője volt – hát ehhez adottság kellett.

Az édesapámon kívül ott volt Tordas példája: Hangya-szövetkezeti mintafalu lett. Ott Podhradszky esperes¹² úr volt a lelkész, és ő volt ennek a vezetője. Tehát nyilván más is volt, aki ebben jeleskedett... Én nem is a Hitel- és a Hangya szövetkezetet értékelem a leginkább, hanem a földbérő szövetkezetet, amelyik – én azt hiszem – eléggé kivételes próbálkozás volt. Én nem hallottam másutt ilyet.

Én ebből csak azt örököltem, hogy tudtam, hogy a lelkésznek közösséget kell vállalni azokkal, akik között él. Az, hogy elindult a Jóób otthonnak az élete – az valószínű, hogy innen van, hogy ezt komolyan vettem. De hát nekem más, sokkal szűkebbre szabott lehetőségeim voltak a szolgálatom során. Amikor úgy láttam, hogy tanyán nagyon sok az idős, magányos ember, és a tanyavilágnak a szociális ellátottsága nagyon gyenge, akkor megpróbáltuk egy konyhával elindítani a róluk való gondoskodást. Nem volt egyszerű, sok vonatkozásban nem volt egyszerű, de mégis elindult. Az én számomra öröm az, ahogy az utódom, Laborczi Géza továbbfejlesztette ezt a diakóniai szolgálatot, szeretetszolgálatot vagy – ahogyan manapság mondják – szociális munkát. Bár én más irányba mentem volna. Én Benkő-bokorban egy olyan öregotthont szerettem volna, ahova összegyűjtheti az ember a tanyasi embereket, illetve lehetőséget ad, hogy oda menjenek, és vigyék magukkal akár a macskájukat, kutyájukat, vagy ami számukra kedves. Mert azért nem egyszerű dolog innen tanyáról bekerülni egy nagy szociális otthonba. Volt olyan, hogy valakit, aki a gyülekezetnek hosszú időn keresztül vezető tisztségben levő tagja volt, nem vettek be a szeretetotthonba, mert a macskáját szerette volna magával vinni. Végül a katolikus papi otthonban kapott elhelyezést. Ezek engem rettenetesen zavartak, tenni akartam, amikor már lehetett. Na, és ehhez azért az is kellett, hogy olyan munkatársakat kapjak, akik értették, amit én képviselek. Értették, hogy miről van szó: Nagyváti Pali, aki az én számomra sokkal több volt, mint egyszerű munkatárs: szolgatárs. Vagy Varga Bandi, vagy Pristyákné Julika, aki gondnoka volt a gyülekezetnek. Olyan emberek voltak, akiktől lehetett kérni, akikre lehetett számítani... No, de ez sokkal későbbi történet.

Édesapám mint gyülekezeti lelkész is tevékeny volt. A gyülekezetet megtanította énekelni. Nagyon vigyázott arra, hogy az egyházi épületek rendben legyenek. A paplak utcai szárnya mellé még egy szobát építtetett külön bejárattal, és ez lett az iroda. Amikor Szákra került, a paplak egy hosszú parasztház volt.

Különösen az ifjúsággal szeretett és tudott is foglalkozni. Az egyházi esztendőnek megfelelő vallásos estek tartásával igyekezett az egész gyülekezetet nevelni. Az összejövetel az iskolában voltak. Mivel a próbák minden szereplő jelen volt, az Arany-, Petőfi- vagy Reményik-verseket azok is megtanulták, akik csak hallgatták azokat. Telente színi előadásokra készültek, és farsang idején azokat előadták. Ebben édesanyám is komoly segítséget jelentett. Igyekeztek nívós népszínműveket választani, így adták elő Kacsóh Pongrác János vitézét, és én is őrzöm már Kodály Háy Jánosának majd az Erzsébetnek – hogy ki írta, már nem tudom – és Gárdonyi Géza A bor című színművének az emlékét. Az ilyenkor tanult dallamok hosszú évtizedeken keresztül éltek a szereplők, és sokszor egész családjuk tudatában. Mivel az iskola szűk volt, egy-egy előadást többször is meg kellett ismételni.

A 30-as évek elején lehetőség nyílt arra, hogy az egyházak átadják iskoláikat az államnak. A szendiek így is cselekedtek. Édesapám viszont ragaszkodott ahhoz, hogy az iskola egyházi kézben maradjon, hiszen kétségtelenül a gyülekezeti élet egyik központja volt. Igaz, ez nagyobb áldozatvállalást kívánt, az iskola működtetése nem volt egyszerű. Nem csak azért, mert tisztességes tanítói javadalmat kellett biztosítani, hanem azért is, mert jöttek nem várt események is. Harmadikos elemista voltam – ez kb. 1940-ben történt – amikor váratlanul meghalt Komjáthy Elemér tanító úr. A nagypénteki istentiszteleti szolgálatot még ellátta, hazament, a konyhában leült egy székre, leesett róla, tüdőembóliában meghalt. Felesége özvegyen maradt egy kislánnyal, második gyermeke születését várva. Édesapám felelősséget érzett az árván maradt családért is, az iskoláért is. Amíg megfelelő helyettest nem találtak, addig ő maga tanított. Rendhagyó tanítási napok következtek.

Az iskolában hatosztályos, osztatlan tanítás volt. A reggeli rövid istentisztelet után mindig a felsősökkel kezdett foglalkozni. Élvezetesen, szemléletesen magyarázott, de a számonkérés is nagyon szigorú volt. Ha valakit kihívott a táblához, és nem tudta megoldani a feladatot, hívta a következőt. Az alsósok mindig jelentkezhettek, ha az előttük járó évfolyamok valamit nem tudtak. Ilyenkor nem maradt el a dicséret és a megfelelő dorgálás sem. Előfordult, hogy a fél iskola kint állt a tábla előtt, és törte a fejét a feladat megoldásán. S ez ugyanígy történt magyarból, például versmondásból, történelemből, földrajzból is. Előfordult, hogy édesapám nem tudott bejönni tanítani, más elfoglaltsága miatt, például hitelszövetkezeti hivatalos fogadónap volt. Ilyenkor az egyes osztályoknak külön feladatot adott. Az alsóbb osztályok egy-egy nagyobb diák

irányításával olvastak, egyszeregy tanultak, vagy összeadást és kivonást gyakoroltak. A nagyobbak ugyanúgy, verset vagy történelmet tanultak. Amikor édesapám visszatért, amint egy-egy tanítási nap után mindig, leült a harmóniumhoz és találós kérdésként ének dallamokat játszott: ki kellett találni, melyik ének dallama. Akkor bocsátott haza bennünket, amikor már nagyot énekeltünk.

Lehet, hogy sok mindent nem tanultunk, ami a tananyaghoz tartozott, de olvasni, a szorzótáblát, a számtan alapműveleteit és sok verset megtanultunk, az bizonyos. Átadhatatlanul kedves emlék a számomra, ahogy a tavaszi napsütésben a szomszéd háza tövében ülünk, és először csak szótagolva, majd folyékonyan olvasunk, az udvar különböző pontjain pedig még két-három kis csapat végzi a rá szabott feladatot. A sok éneklés is maradandóan nyomot hagyott az életünkben. Nemrég telefonon beszéltem egy idős asszonnyal, aki kedves osztálytársam volt. Azt mondja: „Tudod, már nehezen járok, és olyan siket vagyok, hogy semmit se hallok! Ugyi már túl vagyok a nyolcvanon. De én egész nap énekelek, és ilyenkor egész nap az idesapádra gondolok”.

Ide még szeretném beszúrní, hogy egy alkalommal tanfelügyelő jött látogatóba, és édesapámat nagyon meglepte. Mentegetőzött, hogy kényszerhelyzetben van, és hogy nincs óravázlat és hasonlók. A felügyelő elnéző volt, és azt mondta, hogy „Hát azért, ha már itt vagyok, én megnézném, hogy mit tudnak ezek a gyerekek”. S utána a környéken mindenütt mesélte, hogy a száki pap azt mondta, hogy az ő gyerekei nem tudnak semmit, de úgy olvasnak, meg úgy számolnak, hogy az tényleg csodálatra méltó. Az én iskolatársaim közül négy fiú és két lány ment továbbtanulni; a fiúk Sopronba, Pápára, a lányok pedig a budapesti Deák téri lányiskolába. Mindegyik jeles meg kitűnő tanuló lett.

Ez vagy öt évig tartott, mert a helyettesítések a háborús években többször ismétlődtek. Hiába választottak fiatal, tetterős tanítót a megüresedett tanítói állásra, behívták katonának. Aztán a helyettesítőjét is behívták. A következő helyettest megválasztották Csánigra rendes tanítónak, Pöntör Edit tanítónőt pedig Tordásra. Amikor nem volt tanító, mindig édesapám helyettesített az iskolában. S amikor nem volt orgonálni tudó tanító, akkor édesanyám orgonált az istentiszteleteken.

Az 1920-as évek elejétől az evangélikus egyházban egyre jobban szélesedett az un. ébredési vagy evangelizációs mozgalom. Édesapám nem vonta ki magát ennek hatása alól. Az első hatások Gáncs Aladáron keresztül érték, akivel egy

egyházmegyében volt, és akivel rokonsági szálak is összekapcsolták. Gáncs Aladár felesége az unokahúga, unokatestvérének a lánya volt. Szívesen olvasta az evangelizációs jellegű igehirdetéseket, és tanulta az új énekeket. A meghirdetett konferenciákra küldte a fiatalokat. A negyvenes évek elején megépült az ifjúsági ház, amely később evangelizációs otthonként is működött. Ő maga azonban soha sem vette át az evangelizációs stílust, és nem ítélte értéktelennek azt a munkát, amit a falu fejlesztéséért és a rábízottak gazdasági gyarapodásáért végzett. Édesapám, azt hiszem, nem volt kiemelkedő igehirdető. Bár Schultz Jenő, nyugalmazott vanyarci lelkész, amikor a teológia tanévzáró ünnepélyén találkoztunk 2006-ban – ez a mi számunkra az 50 éves jubileum volt –, azt mondta édesapámra emlékezve, hogy tőle hallotta a legmegrázóbb hatású igehirdetést. Világosan és érthetően beszélt. Nem voltak frázisai, sem tudálékos bölcsekedései. Tudta, hogy az Úristen előtt áll, s hogy ott csak alázattal lehet megállni. Azt is tudta, hogy a hit cselekedetek nélkül halott.

Gyermekkor

A szülőfalu, Szák

Szák kis falu volt és a szendi körjegyzőséghez tartozott. Ott, ahol a Bakonyerdőből északi irányba párhuzamos dombok ereszkednek le a Kisalföldre, az egyik domb keleti lejtőjén fekszik a falu. Keletről, a szemben levő dombokról be lehetett látni az egész falut, mert a XX. század elején csak egy utcája volt és a Burga.

Valamikor a falu feletti dombon a pálos rendnek volt kolostora, kiemelkedő helyen, ahonnan Pannonhalmáig el lehetett látni. II. József rendelete után¹³ lebontották, s tégláit talán a templomépítéshez használták fel. A kolostor déli és északi oldalán temető volt. Közvetlen a kolostor mellett a katolikusok, egy kicsit távolabb az evangélikusok temetkeztek. Gyerekkoromban szívesen játszottam a temető bokrai közt és a kolostor árkaiban, amelyek jól mutatták az épület egykori helyét és kiterjedését. Azért gondolom, hogy a templomot az 1780-as években építették, mert a száki római katolikus templomban van az egykori majki kamalduli szerzetesrend¹⁴ egykori templomának két mellékoltára. Ezt a szerzetesrendet is II. József rendelete szüntette meg. Amikor évtizedekkel ezelőtt a templomnál jártam, a műemlékvédelem szakemberei éppen betont pumpáltak a torony alá, mert a homokos talajon

megsüllyedt. 1944-ben amerikai vadászpilóták felrobbantották a császári állomáson egy lőszert szállító vonatot, a templom előtti árokban hasalva lestük a robbanásokat.

Az evangélikus templom is a falu nyugati végében volt, de már bent a faluban, míg a katolikus templom kb. 300 méterrel a falun kívül.¹⁵ Az evangélikus templomot 1848. advent első vasárnapján szentelték fel. Előzőleg fatemploma volt az evangélikusoknak, az új templom előtt balra lévő, kiemelt, de a házsorban levő telken. Az 1700-as években még Komáromból is jártak ide evangélikusok istentiszteletre, ahogy erről a templom ón gyertyatartói tanúskodnak. Szákon 1710-től van anyakönyvi feljegyzés. Ez tanúskodik arról, hogy amikor 1710 telén Vak Bottyán kuruc Császáron teleltek, magukkal hozták a pestist, amibe a falu lakosságának jelentős része belehalt. Az 1720-as évektől jönnek felvidéki betelepülők Szákra, főleg szlovákok. Édesapám elődje még tartott tót istentiszteletet.

A falu közepén állt egy nagy uradalmi magtárépület, a dézsmaház. Itt adták le a jobbágyok a földesúrnak járó tizedet. Szák jobbágyfalu volt. Volt idő, amikor már nem magtárnak használták az épületet, hanem a földszintjén kocsmá volt. Innen van a „Nagykocsmá” elnevezés.

A XX. század elején a falu addig tartott, amíg az út el nem kanyarodott Szendnek, azaz észak felé. Kelet felé a Kis utca vitt még akkor a tóhoz, három vagy négy ház volt benne, azután a kasznárlak következett, nagy kerttel, istállókkal, melléképületekkel. Ezeket túl volt még az uradalmi építész otthona és a téglások lakása, közvetlenül a tó felett, mert az Eszterházy uradalomnak boksákban¹⁶ téglát is égettek.

A tó úgy jött létre, hogy a völgyben egy kis patak folyását széles, magas gáttal elzárták. A felgyülemelő víz felhasználására pedig egy daráló malmot építettek, még mi is ide jártunk kukoricát daráltatni. Eredetileg a gát belső oldalánál 4-5 méter mély lehetett a víz, de a patak hosszú évtizedek alatt feltöltötte a tó medrét, s mi gyerekek csak az egyik leeresztő zsilipnél, a „zúgónál” tudtunk fürödni. Azóta már megszűnt a tó, úgy hallottam, nyárfával ültették be a tómedret. A falu kanásza is a tóhoz hajtotta a disznókat, egy másik partszakaszra pedig a ludas a libákat. Ha volt olyan disznó, amelyik rákapott a libahúsra, akkor beúszott a tóba és ott igyekezett elkapni a libákat. Az ilyen eset mindig nagy riadalmat keltett.

A tó gátján áthaladó út dél felé kanyarodott, és Dadra vitt. Az ebből kelet felé ágazó út pedig Parnakpusztán keresztül Tatára. A parnaki úton mélyen kikoptatott keréknyomok voltak, de az út jól járható volt, a dadi útnak viszont voltak olyan agyagos szakaszai, ahol, ha felázott, a kocsikerék tengelyig süllyedt, ha kiszáradt, akkor meg ezek a mély nyomok tették nehezen járhatóvá. A gát utáni emelkedőn a háború utolsó hónapjaiban a katonaság úgy tette járhatóvá az utat, hogy gerendákat fektettek le. A vastagabb talpgerendákra keresztbe téve vékonyabb gerendákat erősítettek, hogy az autók bele ne süllyedjenek az agyagba. A lovas kocsik is évekig ezeken a gerendákon zötykölődtek, de amíg meg nem épült a lőszerraktár és Dad közötti köves út, addig mindenki ezen a földúton járt Dadra, Bokodra, Oroszlányra.

A Burga volt a falu legmélyebb része. A völgybe ereszkedő út mentén jórészt zsellérházak álltak, de volt itt egy nagy kovácműhely is, a legmélyebb ponton pedig egy erős korláttal védett gémeskút volt, amely mindig tele volt vízzel. Voltak évek, amikor a domboldalon lévő, felszegi házaknál kiapadtak a kutak, ilyenkor onnan is ide hajtották itatni az állatokat, vagy innen hordták hordókban a vizet.

A falunak csak evangélikus papja volt, de iskolája és tanítója volt az evangélikusoknak és a katolikusoknak is. A faluban rajtuk kívül még egy tanult ember volt, az Esterházy uradalom kasznárja. Bár Szákon a jobbágyfelszabadítás és parcellázás után nem volt földesúri birtok, Szenden, a Császárhoz tartozó Karpatuson igen, és még Győrszentivánra is ő járt az ottani gazdaságot irányítani és ellenőrizni.

Szákon nem voltak nagy parasztgazdaságok, kevés gazdának volt 20 katasztrális holdnál több földje. A harmincas évektől megnőtt a faluban az iparosok száma, főleg kőművesek voltak. Ebben az évtizedben két téglagyár is épült. Az egyiket egy gazda, Veréb József építette a Burgán, a másikat, nagyobb teljesítő képességűt egy kőműves, Orbán Ferenc, az uradalmi tégláégetők helyére. Ez a háború után is évekig működött.

Szákon nagyon jó lelkészi javadalom volt: 30 katasztrális hold föld. Édesapám úgy gazdálkodott, hogy felesben adta ki ezeket, és ami nem kellett, azt eladta. A paplaknak nem volt komfortja. Volt az udvaron egy kút, ami több száz éves volt, de a vize emberi fogyasztásra nem volt alkalmas. Nem olyan nagyon messze volt tőlünk az a földalatti ér, amiből az igmándi keserűvíz származott, és ezekben a kutakban is édeskés-kesernyész íze volt a vizeknek. Nagyon érdekes, de nem volt jó víz. Ha állatokat vettek,

akkor az mindig gondot jelentett, hogy az állatok megszokják ezt a vizet. A faluban volt azonban egy olyan forrás, egy olyan ér is, amelyik nagyon jó vizet tartalmazott: a falu végén volt egy kút, a Jáger-kút! Valamikor az erdőőr ott lakott a falu végén, onnan nevezték el Jáger-kútnak. Nagyon jó vize volt. Inni onnan hordták a vizet azok, akik a falu felső részén laktak. A falu aljában megint voltak ilyen források.

Na most, édesapám ásott egy kutat, amelyik nagyon mély volt. Egy bizonyos mélység után egy szürke agyagréteget értek el, amelyik vastag volt, és hát nem ereszti át a vizet, így hát nem találtak vizet. Nagyon szépen kiépített kút volt. Egyszer, hónapok múlva belenéz a kútba, és látja, hogy víz van az alján! Valami kis ér utat talált ebbe az ásott kútba. Attól fogva nagyon jó vizünk volt a kertben, úgyhogy mi onnan hordtuk, meg a szomszéd is onnan hordta az ivóvizet, a főzéshez valót. De vízvezeték nem volt – csak a hetvenes évek végén épült ki a vezeték.

Az áram 1937 körül érkezhettek meg. Nagyon jól emlékszem, amikor állították az oszlopokat. Kisgyerek voltam nyilván, de emlékszem. S arra is, hogy az utcán repül egy csapat lúd – mert sok libát tartottak az asszonyok –, és egy szerencsétlen lúd valahogy a villanyvezeték drótjai közé keveredett, és agyoncsapta az áramütés. Előtte pedig még petróleumlámpával világítottak. Nekünk nem volt ilyen nagy Bunsen-égőnk, csak kis petróleumlámpáink. A cilinderét, vagyis az üveget rajta elég gyakran kellett takarítani.

Volt viszont segítség a ház körül, cselédlánynak mondták, ugye. Még akkor is volt, mikor én kicsi voltam. Bokodról három cselédlányra is emlékszem. Volt Bokodról egy számomra nagyon kedves cselédlányunk, Anna, akit én fölnőtként is, ha tehettem, szívesen fölkerestem, és aki minden őszön eljött, hozta a szőlőjéből a szőlőt meg a barackot, meglátogatta édesanyámékat. Édesanyámék is nagyon szerették. Egyszer csak jött valaki Bokodról: „Anna, gyere haza, mert meghaltak a szüleid!” Rézüstben főztek – talán toros káposztát –, és az oldotta a rezet, a sav. Abba haltak meg. Akkor mondta Anna, hogy „küldök én magam helyett”... és akkor jött a Szűcs Julcsa, és a Szűcs Julcsa után jött a Szűcs Bözsi. Julcsa nagyon vidám természetű lány volt, tulajdonképpen szerették a szüleim, de kicsit szeles volt. Bözsi meg a húga volt – az nem sokáig volt.

Amíg a bátyám beteg volt, nagyon fontos volt, hogy valaki segítsen, az biztos. Nem tudom, hogy mi miatt lett aztán vége, mert amikor igazán sok állatunk volt, akkor már

nem volt cselédlány. Az édesanyám, fantasztikus, hogy mit dolgozott! Szemben lakott egy Marácsi bácsi nevű gazda, egyszer mondta: „Nem tudok olyan korán felkelni, hogy tisztelendőné asszony ne lenne már az udvaron!” Na, hát küzdelmes idők voltak. De ahogy mondtam is, meg nem fogalmazottan is a bátyám állt a család gondolkodásának középpontjában, hát elsősorban a betegsége miatt.

A bátyám

A bátyámról kell hosszabban beszélnem, mert az ő élete meghatározta a családuk életét is. Géza nagyon nagy örömmel várt csecsemő és nagyon kedves kisgyermek volt. 1916. szeptember 4-én született. Egészen korai gyermekkorban megnyilvánult már az állatok és a föld iránti szeretete. Néhány kedves megnyilvánulását édesanyám emlékezete őrizte. Egy alkalommal megcsípte egy méh, és fájt a csípése. Édesanyám próbálta vigasztalni: „Ne sírj kisfiam, megbüntetjük ezt a csúnya méhet”. A bátyám könnyörögve kérte: „Ha kicsi, akkor ne bántsuk!”

A falu kanásza minden reggel legelőre hajtotta a gazdák disznait. A konda az utca szélességében ballagott, amit a kanász nagy ökörszarv kürtjével is jelzett. A bátyám kiállt a kapuba, amikor a kanász a házunk előtt hajtotta a kondát és kiáltozva kérte: „Kanász úr, fogadjon meg bojtárnak!” Elemi iskolás kora óta készült arra, hogy valamikor önálló gazda lesz. Nagy volt az öröme, amikor édesapám a spanyol influenzajárvány¹⁷ idején tehenet vett. De ennek szomorú előzményei voltak.

A paplak szomszédságában lakott a falu legnagyobb gazdája – ez Szákon 60 hold földet jelentett. Tizenkét gyermekük volt. Szüleim tőlük hordatták a tejet. Amikor a spanyol influenza a mi falunkat is elérte, a szomszédban is megbetegedtek a gyerekek. Akkor már a nővérem is élt, aki 1920. július 17-én született, és édesanyámnak volt cselédlánya, aki a ház körüli munkában segített. Az influenzajárvány egyre több áldozatot követelt. Amikor a cselédlány este hazahozta a tejet és vele a hírt is, hogy a szomszédban a Juliska meghalt, édesanyám nagyon megijedt. Jól tudta, hogy édesapám nem hagyhatja a gyülekezetét, és hogy minden temetés alkalmával fokozottan ki van téve a fertőzöttségnek. Amikor másnap este a cselédlány azzal a hírrel jött, hogy a szomszédban másik két kisgyermek is meghalt, édesanyám a gyermekeivel bezárkózott és csak ablakon keresztül beszélt az emberekkel.

Beszüntette a tejhozatalt a szomszédból és azt kérte édesapámtól, hogy legyen saját tehenünk. A szomszéd gyerekek halála édesapámat is nagyon nagy szomorúsággal töltötte el, mert a tizenkét gyermekből kilenc meghalt, csak három maradt életben: két fogyatékos fiú és egy kislány. Megértette édesanyám kérését, és egy Bánhida melletti gazdaságból, Fácánkertről hozott egy fiatal, piros-tarka előhasi [vemhes] üszőt. Így nem okára kisborjúnak is örülhetett a bátyám, és lett otthoni tej is. Fácán pedig – mert ezt a nevet kapta –, késő öreg koráig családunk megbecsült jószága maradt. A paplakkal szemben egy kedves, szelíd legényke lakott, ő lett Fácán etetője és gondozója. Így indult el édesanyám gazdaság-építése.

Bátyám vonzódása az állatokhoz és a gazdálkodáshoz szüleim gondolkodására is hatott. Így jött létre az első földvásárlásuk is. Amíg édesapám egyedül élt, addig is takarékos volt, de a saját költségén kerítette be a paplak kertjét, méhest épített, kutat ásatott. A lelkészi javadalmi földet felesbe adta ki, s a neki járó terményből csak annyit tartott meg, amennyire szükség volt, állatokat nem tartott. Amikor édesanyám Szákra került, a gazdasági udvar az ő irányítása alá került. Csak annyi baromfit és sertést tartott, amennyi a család fogyasztására kellett. A szomszédok azt látták, hogy nagyon szerényen, de biztos anyagi körülmények között élnek.

A paplak szomszédságában egy jómódú, római katolikus gazda, Mohos bácsi lakott. Elhatározta, hogy cséplőgépet vesz gőzgéppel, ami a cséplőgépet hajtja. Az is lehet, hogy volt, aki rábeszélte, mert a faluban még nem volt cséplőgép. A vásárláshoz pénzt vett fel a komáromi banktól. A cséplőgépet és a gőzgépet meg is vette. Úgy tűnt, hogy minden rendben van. A cséplőgép azonban nem sokáig dolgozott. Váratlanul terjedt el a faluban annak a híre, hogy a bank árverezni akarja Mohos bácsi házát és földjeit. A gazdasági válság miatt Mohos bácsi nem tudta törleszteni az adósságát. Amikor édesapám beszélt Mohos bácsival, az elmondta, hogy nagyon szorult helyzetben van, ha záros határidőn belül nem fizet, a bank ráteszi kezét nemcsak a földjére, de a házára is. Senki sincs azonban a faluban, aki érdeklődnék a földje után, olyan a gazdasági helyzet, hogy senki sem mer földet venni, hitelt felvenni, vagy kezességet vállalni. A gazdáknak nincs pénzük, de ha lenne is, nem merik kiadni. Édesapám megkérdezte, hogy a szomszédnak mekkora összegre lenne szüksége, aztán otthon megbeszélték édesanyámmal és elhatározták, hogy ha lehetőségük lesz rá, akkor megveszik a földet a bátyámra való tekintettel, másrészt megpróbálnak segíteni Mohos bácsinak. Csakhogy nekik sem volt annyi pénzük, hogy meg tudják venni,

édesapámnak is kölcsönt kellett felvenni, de neki nem volt olyan anyagi java, amire rá lehetett volna teleköltetni a kölcsönt. Úgyhogy édesapám elmondta a szomszédban Mohos bácsinak, hogy ha sikerül kölcsönt felvennie, akkor megveszi a földet, de ez nagyon bizonytalan dolog. S akkor bement Tatára, a tatabányai bank igazgatójával beszélt, és kapott kölcsönt! Így tudta megvenni Mohos bácsinak a földjét, az pedig – a cséplőgép eladásával kiegészítve – ki tudta fizetni a tartozását a bank felé, és a háza megmaradt. Édesanyám volt az, aki ezzel a földvásárlással már a bátyámnak igyekezett előkészíteni azt a lehetőséget, hogy valamikor valóban a saját gazdája lehessen. A bátyám hatéves korában!

Édesanyám nagyon komolyan vette bátyám tervét, hogy önálló gazda szeretne lenni. Elhatározta, hogy ha a bátyámnak sikerül bérletet szerezni, akkor őt tehénnel és őt anyakocával segíti az elindulását. Itt mesélem el, hogy bátyám egyetemi éveire esik szüleim két földvásárlása is. Az egyik egy magányos idős hölgy tulajdona volt, kisebb földterület közvetlenül a szüleim tulajdonában levő szántóföld mellett. A másik azonban, egy nagy, 30 katasztrális holdas szántóföld volt, amit már kifejezetten bátyám nevére vettek meg.

Kömlődön volt Pázmándy Dénesnek kastélya és több száz holdas, vagy nagyobb földbirtoka, melynek központja Parnakpuszta volt. Mielőtt főbe lőtte magát, feleségül vette a gazdasszonyát, így törvényesítette annak tőle származó gyermekeit. Birtoka a gyermekei között feloszlott. Hogy ki, mikor adta el a tulajdonát, nem tudom. Én három testvért ismertem, de csak kettőről tudom, hogy gazdálkodott, mindkettő Parnakon élt. A lánya egy nyugdíjas tanár felesége volt, és kb. 100-120 katasztrális hold földön gazdálkodtak. A legkisebb fiút Pázmándy Istvánnak hívták, azonban mindenki csak Pistókának hívta. Ő is gazdálkodott, de a földje lassanként elfogyott, mert mulatós ember volt. Amikor tartozásai a feje fölé nőttek, ő kereste meg édesapámat adásvételi ajánlattal, mert tudta, hogy szüleim Parnakon is érdeklődtek bérlet után egy idős hölgnél, aki korábban szép darabot megvett a Pázmándy birtokból. Édesapám húzódozott a nagy kiadástól. De egyrészt Pistóka könyörgése és elkeseredése, hogy ha nem tudja értékének megfelelő áron eladni a földet, akkor öngyilkos lesz – s a Pázmándyknál ez nem hangzott üres fenyegetésnek –, másrészt édesanyám bátyámat segíteni akaró szeretete hatott, és bátyám földtulajdonos lett Parnakon.

A negyedik elemi után bátyám a soproni Líceumban kezdte a gimnáziumot, 10 éves volt akkor. Diákszálló még nem volt, ezért magánháznál lakott a Templom utcában. Már családi hagyomány volt, hogy a család férfitagjai a Líceumban vagy a vele párhuzamosan működő tanítóképzőben végzik tanulmányaikat. Kitűnő tanuló volt. Szünetekben nem játékot, vagy korához illő szórakozást keresett, hanem az otthoni, közel lakó gazdákkal ápolt jó kapcsolatot, hogy lovak közelében lehessen és lássa, hogyan és mit természetnek.

Tizenöt éves volt, amikor súlyosan megbetegedett. A gimnázium hatodik osztályába járt, s egy tornaóra alatt a tornaterem padlójából szálka ment a kezébe. Amíg a szálkát kivették a kezéből, felhevült testét a fűtetlen tornateremben megcsapta a hideg, és ez elég volt ahhoz, hogy mandulagyulladásra kapjon. Az iskolaorvos azt tanácsolta, hogy manduláit ki kell vetetni. Mivel édesapám sógorának, Piri Károlynak az első házasságából született legidősebb gyermeke, Piri Lajos a budapesti Rókus kórházban volt fiatal sebész, bátyám a Rókus kórházba került. Kivették a manduláit, de a gyulladás a szívét is megtámadta. Szívbelhártya-gyulladás alakult ki, és a szívbillentyűk is súlyosan károsodtak. Hosszú hetekig feküdt magas lázban és életveszélyes állapotban. Amikor szüleim a bátyám állapotát tekintve közömbösséget tapasztaltak az orvosok részéről, kérték, hogy csillapítsák a lázat és tegyenek valamit a gyulladás csökkentésére. És akkor a fiatal, öntudatos sebész azt válaszolta: „Mit erőlködnek, úgyis meghal!” Ez a válasz édesapámat nagyon szíven ütötte. Azonnal felkereste másodfokú unokatestvérét, Cseh-Szombathy Lászlót, aki a Bethesda Kórház belgyógyásza volt. Az ő segítségével sikerült bátyámat a Rókus Kórházból a Bethesdába átvinni. És Cseh-Szombathy László mindent elkövetett, hogy bátyámat életben tartsa.

Ebben az időben indult el az én életem is, szüleim egymást vigasztaló, egymást erősítő összeborulásából. Amikor édesanyám megbizonyosodott arról, hogy gyermeket vár, szorongás fogta el egyrészt azért, hogy abban a helyzetben, amiben vannak, ki tudja-e hordani a gyermekét, másrészt azért, hogy áldott állapotban tud-e elég időt tölteni beteg fia mellett. Cseh-Szombathy László erősítette: „Légy nyugodt, ha megfogant, ki is hordod!”

Bátyám hónapokat feküdt a Bethesdában. Az volt a legkedvesebb szórakozása, hogy az ablakára szálló galambokat figyelte, és a leggyakoribb vendégeket már személyes

ismerősének tekintette. Egyszer megkérdezte édesapámat: „Otthon nem tarthatnánk galambokat?” Amikor édesapám hazament, az egyik bognárnál megrendelt egy nagy és szép kivitelű galambdúcot, amit aztán a baromfiudvarban állítottak fel. Aztán Pestről hoztak galambokat, melyekkel benépesítették. A Pestről hozott galambok olyan kormosak voltak, hogy hónapokig meg lehetett különböztetni őket a falun felnőtt galamboktól.

Amikor szüleim Budapesten tartózkodtak, hogy minél többet lehessenek beteg gyermekükkel, Gáncs Aladáréknál kaptak szállást, akik a Bethesda kórház közelében laktak. A gyakori együttlétekből nem csak a rokoni tudat erősödött, de a szüleim hálája is egyre jobban elmélyült azért a szeretetért, amit Gáncséktól kaptak.

Ahogy bátyám állapota annyira javult, hogy a kórházból ki merték adni, szüleim hazahozták a kormos városi levegőből a földszagú falusi levegőre, de otthon is állandóan feküdni kellett. Sajnos többször vissza kellett vinni a kórházba. Ha otthon volt, mindenki vigyázott, hogy zavartalan, nyugodt legyen a pihenése. A gimnáziumban egy évet ki kellett hagynia, a 6-7. osztályból pedig magánvizsgát tett. Emlékszem, hogy az egyik nyári szünidőben volt osztálytársa, Kovács Géza, később győr-nádorvárosi lelkész segített felkészülni a vizsgára. Később, amikor már hosszabb időt tölthetett otthon, édesapám magántanárt fogadott mellé, aki nővéremet is tanította, aki szintén betegség miatt volt magántanuló. Őt mellhártya-gyulladás és vérszegénység ütötte le a lábáról, de az ő betegsége háttérbe szorult a bátyámé mellett, erről később szinte szó sem esett.

Szüleimnek akkor is végezniük kellett a munkájukat, ha a bátyám otthon volt. Édesanyám szerette volna, hogy egy alkalommal oldja bátyám magányát azzal, hogy kezébe ad egy szórakoztató könyvet. Gárdonyi Géza Hosszú hajú veszedelmét adta a kezébe; ez egy elbeszélés-kötet, amelyben tizenhárom agglegény mondja el, hogy miért nem nősült meg. Nevettető és megható, kedves történetek. Egy idő után édesanyám belesett az ajtón, hogy lássa, bátyám mit csinál. Elmélyülten olvasott. Édesanyám örült, hogy sikerült szórakoztató könyvet találnia a bátyám számára. De amikor bevitte a tízóráját, meglepődve látta, hogy a Gárdonyi-kötetbe egy másik könyvecske van beletéve, a mezőgazdasági egyetem egyik tanárának a Trágyázástana! Bátyám betegsége alatt is arra készült, hogy gazdálkodni fog.

Három év telt el, hogy bátyám szíve annyira megerősödött, hogy Sopronban folytathatta a gimnáziumi tanulmányait. Orvosai világosan megmondták, hogy szívbillentyűi nagyon súlyosan károsodtak, úgy tűnik, hogy állapota stabilizálódott, de terheléstől bármikor romlás következhet be. Érhető, hogy szüleim figyelme féltő és segítő szeretettel kísérte bátyám életét. Itt nem csak a tanulás lehetősége töltötte el örömmel újra, de az is, hogy részt vehet a diákéletet színesebbé tevő alkalmakon is. Így ismerte meg a Líceum diákbálján Fejér Editet, Fejér Lajos posta-főigazgató lányát, későbbi feleségét is. Akinek az édesapja az én édesapámmal volt gimnáziumi diáktárs – a kislejű, a madárfejű!¹⁸

Bátyám már 16 éves elmúlt, amikor én 1932 karácsonya előtt, december 13-án megszülettem. Korábban jöttem világra, mint ahogy a természet rendje szerint kellett volna, de a koraszülöttek élni akarásával szívtam magamba az anyatejet, hogy mielőbb pótoljam lemaradásomat. A születésem utáni órákból édesanyám egy nehéz, kellemetlen emléket őrzött. Váratlanul elkezdett szédülni és egyre rosszabbul érezte magát. Halálfélelem fogta el. Az újszülöttjére gondolt. Adjátok ide a gyereket, hadd szoptassam még meg – kérte a körülötte lévőktől. Kitartóan szívtam a számba helyezett emlőt és édesanyám egyszer csak azt érezte, hogy enyhül a rosszulléte és szűnik a szédülése. Ha a családban vagy kedves ismerősök körében születésemre történt utalás, hőstetem emlékét édesanyám többször felidézte.

Nem kételkedem abban, hogy születésemnek családnk minden tagja örült. De nővéremnek, aki akkor tizenkét és fél éves volt, leírhatatlan örömet jelentett, hogy van kisöccse. Mivel sokat volt velem, ő lett számomra a Mami. Egy kicsit talán a játékszere is voltam. Öregember vagyok, de még ma is él bennem kiskorom döncöléseinek az emléke. Az bizonyos, hogy később is, nagyon sok szeretetet kaptam tőle.

Nővéremről

A nővéremről csak érintőlegesen beszéltem még. Ahogy rágondolok, úgy érzem, nem is tudok sokat mondani, azt is csak a legnagyobb elfogódottsággal, mert nagyon sok szeretetet kaptam tőle, de nem csak én, a bátyám is, és a szüleink mellett is ő állt idős korukban.

1920. július 18-án született. Az elemi iskola 4 osztálya után a kőszegi Evangélikus Leánygimnáziumba adták szüleim. Jó tanuló volt. 1938-ban érettségizett. Tanulmányait a budapesti Közgazdaságtudományi Egyetemen folytatta. Harmadik év után mégis otthon maradt. Az történt, hogy Komjáthy tanító úr halála után a gyülekezet egy fiatal, agilis tanítót választott. Bár többször is behívták katonának, Szákra kerülése után kb. másfél évvel megkérte nővérem kezét. Nővérem ennek a kapcsolatnak a vállalásában teljesen szabadon döntött, bár szüleim lehet, hogy maguk is örömmel gondoltak arra, hogy lányuk a közelükben marad. Nővérem vőlegényét Gúth Vilmosnak hívták. Vili mint egyházi iskola tanítója, gyakran járt hitébresztő, hiterősítő konferenciákra.

Az evangelizáció egyre szélesebb körben folyt egyházunkban. Hangsúlyos kérdéssé vált a megtérés és az újjászületés, s ennek kapcsán az is, hogy ki a hívő és ki a nem hívő ember. A hívő emberek gondolkodása sokszor csúszott a jellegzetesen metodista felfogás irányába: ha valakinek nem volt megtérési élménye, nem tudja megmondani, hogy mikor tért meg, hogy mikor adta át szívét Jézusnak, az nem lehet hívő ember. Ez a fajta kereszténység ma is él, ma is találkozhatunk vele. Vili is megtért ember lett. Mint hívő ember valamilyen programot akart elindítani a gyülekezetben, amit édesapám nem helyeselt, mert tudta, hogy megosztaná a gyülekezetet.

Egy vasárnap délelőtt, közvetlenül istentisztelet előtt, amikor édesapám a templomba ment, Vili a templomajtóban várta. Szemére vetette hitetlenségét és kioktatta, hogy meg kell térnie, mert hitetlen pap nem vezethet egy gyülekezetet. Ostoba és otromba támadás volt, ráadásul nagyon rossz időpontban. Édesapám nem veszítette el önuralmát, de figyelmeztette tanítóját, hogy a gyülekezetért elsősorban ő, a lelkész felel, de a gyülekezet békéjéért a tanító is. A felvetett kérdésről lehet beszélni, de nem a templomajtóban. Kéri a tanító urat, hogy menjen és üljön az orgonához. Mi, a család – édesanyám, nővérem és én – édesapám után kb. 20-30 méterrel mentünk. Azt láttuk, hogy a templomajtóban álló lelkész és tanító között feszültség van. Ezt mozdulataik elárulták, de hogy miről beszéltek, azt nem hallottuk.

Édesapámat felzaklatta ez az eset. Minden tanítójával jó viszonyban volt. A tanító ügyeit a lelkész ügyei, az iskola ügyeit a paplak ügyei elé helyezte. István öccsétől – akiről szóltam, hogy felpéci tanító volt –, tudta, hogy mennyi sérelem van a tanítóknak a lelkészekkel szemben. Egy ilyen támadás azonban, ami lelkészi minőségét, hitét,

szolgálatának értelmét és értékét vonja kétségbe, váratlanul érte. Alázatosságát mutatta, hogy nem csinált ügyet a tanítója fellépéséből. Nem is vitázott vele, egyszerűen átlépett rajta.

Vili támadása nővéremet is nagyon kellemetlenül érintette. Nem csak az édesapánk iránti tiszteletlenség bántotta, hanem attól is visszariadt, hogy egy ilyen szélsőségekbe csapó emberhez kösse az életét. Visszaadta vőlegénye jegygyűrűjét, így néhány hónap után megszakadt a kapcsolatuk. Vili úgy „vágott vissza”, hogy nagyon hamar eljegyezte és feleségül is vette a velünk szemben lakó gazda, korábban községi bíró nagyon szép, nagyon kedves és nagyon fiatal lányát, Valkó Idát. Sajnos nem jutott neki könnyű sors.

Nővérem az ászári keményítőgyárban helyezkedett el, mint tisztviselő. Nem ment vissza Budapestre, Pestet már bombázták. Visszagondolva azokra az évekre, úgy tűnik, hogy nyugalmasabb hónapok következtek, pedig csak az történt, hogy én Sopronba kerültem a Líceumba. A Líceum diákotthonában laktam, és az otthoni eseményekről szinte semmit se tudtam. Vagy már kiestek az emlékezetemből.

Amikor nővérem Budapesten tanult, akkor a Bocskai út 10. szám alatti leányotthonban lakott. Egyszer édesanyámmal együtt én is meglátogathattam. Úgy emlékszem, hogy ez az otthon a kelenföldi lelkészi hivatal feletti emeleten volt. Azt nem tudom, hogy az evangélikus egyház működtette-e, vagy magánkezdeményezésből jött létre. Arra emlékszem, hogy nővéremnek több paplány lakótársa is volt. Egyetemi tanulmányai mellett a Dunáninneri egyházkerület püspöke, Kovács Sándor¹⁹ püspöki hivatalában titkárnői munkát végzett.

Itt mondom el, hogy közben bátyám kitűnő érettségivel jelentkezett a mezőgazdasági egyetemre, aminek a neve akkor József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem volt. Otthon nevetve mesélte, hogy egyetemi jelentkezésekor azt kérdezték tőle: „Maga mit keres itt kitűnő érettségivel?” Örömmel tanult. Kollokviumai gyakran a tanárával folytatott megbeszélésekké váltak. Kezdetben a Hársfa utcai diákotthonban lakott, s az itt töltött időhöz és a diáktársaihoz sok kedves emlék fűzte, melyekről alkalomadtán jóízűen mesélt. Később a Luther Otthonba kapott meghívást. Kuthy Dezső, az otthon igazgatója, kiváló előmenetelű evangélikus egyetemistáknak kedvezményes ellátást biztosított, így növelte a Luther Otthon lakóinak minőségi

szintjét. Az ellátás is magasabb szintű volt, itt már például inas állt a lakók rendelkezésére. Még én is ismertem azt a férfit, aki inasként a bátyámat is „szolgált”.

Egy gyermekben nagyon rögződnek a rendkívüli emlékek. Egyetlenegy alkalomra emlékszem, hogy édesanyám – aki mindent megtett, hogy fia jól érezze magát, és ne legyen semmi sem, ami felzaklatja – megszidta a bátyámat. Előzőleg bátyám odahaza készült egyik kollokviumára. Korán reggel vonattal utazott el, hogy vizsgája után a következő nap ismét hazajöjjön. De már aznap délután hazajött. Amikor édesanyám meglátta, félelem fogta el, hogy bátyám nem érzi jól magát, s azért jött haza. Szólni sem tudott a meglepetéstől. Bátyám látva édesanyám ijedt tekintetét, már mondta is: „Elhalasztottam a vizsgámat, mert úgy érzem, nem vagyok egészen felkészült”. Édesanyamból kitört a feszültség: „Szamár! Mit gondolsz, az ökreid talán majd megkérdezik tőled, hogy az intéző úr hányasra vizsgázott trágyázásánból?”

Kisgyermekkor

Az eddigiek során sok mindent elmondtam már magamról, nem akarok ismételni, mégis félek, hogy mesém hosszúra nyúlik. 1932. december 13-án születtem. Amikor László Zsigmond doktor úr – családjunk kedves orvosa és bátyám otthoni kezelője – meglátogatott bennünket és engem megnézett, csak ennyit mondott: „Hát igen, kicsit korán született”. Két évtizeddel később édesanyám barátnője így emlékezett vissza: „Amilyen kis vacak voltál, ahhoz képest elég nagy ember lett belőled!” Mici néni volt, az uradalmi kasznár felesége, akivel mindig történt valami. Egészen más természetűek voltak – Mici néni és édesanyám –, de ha segíteni kellett, mindig biztosak lehettek benne, hogy számíthatnak egymásra. Szerette is édesanyám, az egész család is szerette.

Állítólag túl eleven gyerek voltam, és az is igaz, hogy időnként véres események részese – leginkább mint szenvedő alany –, bár azt gondolom, hogy a falusi életet eleve a vad emberek birodalmának tekintő városi rokonságom eltúlozta az eseményeket. Azt hiszem, hogy a száki katolikus tanító özvegyénél velősebben senki sem fogalmazta meg a jellemzésemet, pedig tudtommal, nekem vele semmi dolgom nem volt. Csak hát egy kis faluban mindenki tud mindent. A száki orvosi rendelőben az orvosírnoki székben ülő feleségemet így tájékoztatta: „A Laci? Az egy istenes

gyerek volt!” A felsőfok ilyen fokozását nem tanítják a nyelvtankönyvek, de a szákiak ismerték... Jött haza a feleségem nevetve: „Tudod, mit hallottam? Janka néni mondta, hogy te egy istenes gyerek voltál!”

Nagyon szerettem a testvéreimet, de ők nálam idősebbek voltak. Bátyám egyetemre, nővérem gimnáziumba járt, mindig ünnep volt, ha hazajöttek. Ők is nagyon szerettek, de nem voltak a játszópajtásaim, engem pedig időnként gyötrő vágy fogott el pajtások után. Már ötéves koromban beállítottam az iskolába, mert ott voltak gyerekek. A tanító úr, hogy ne zavarjam a tanítást, beültetett a padba, én pedig hűséges iskolássá váltam. A szüleim számára is megnyugtató volt, mert féltettek. Ha nem volt pajtás, én kerestem – a falu alsó részében is vagy a téglagyári agyaggödör meleg iszapjában is. Ilyenkor a szüleim sokszor nem tudták, hogy hol vagyok. „Laci, ne szökj!” – hangzott a figyelmeztetés. Neeem! – válaszoltam, de már a kapu felé sandítottam. Szüleim mindent pontosan megtudtak, mert az ismerősök mindig beszámoltak nekik arról, hogy mit csináltam.

Az utca felé deszkakapu volt, édesapám magasra egy hajtókát szerelt rá, hogy ne érjem el. Az utca felőli kőkerítés azonban olyan alacsony volt, hogy a mellette növény és az utcára is kihajló orgonabokrok segítségével fel tudtam rá mászni. Lestem, hogy ki jön az utcán. Etus nénihez, egy kedves özvegyasszonyhoz bizalmam volt. Először kiültem az orgona ágára, aztán félig leereszkedtem: „Etus néni, vegyen le!” Etus néni meglepődött a váratlan hangtól, de aztán leemelt, mert azt hitte, leesek. „Hogy kerülsz ide, Lacika?” – „Szökök, Etus néni, szökök!” – „Szöksz? Húú, akkor nagyon gyorsan fussunk, mert én is kikapok édesanyádtól!” Másnap azonban Etus néni mindent elmondott édesanyámnak, és attól kezdve édesapám nem riglizte a kaput, nehogy tényleg leesek az orgonabokorról. Volt azonban olyan eset is, amikor nem volt szükség mások beszámolójára, a szökési szándék már a kapunál lelepleződött.

Volt egy szép, piros-tarka kuvasz keverék kutyánk, akivel nagy barátságban voltam. Ha meghallotta, hogy autó közeledik, azonnal kirohant az utcára és az autó kerekét kergette. Ezt tette akkor is, ha futó lovak húzták a kocsit vagy a hintót. Ilyenkor a lovak előtt pörögve az orruk után kapkodott. Bundásnak ez legalább olyan szenvedélye volt, mint nekem a szökés. Mivel a kapu és a rajta levő ajtó sokszor zárva volt, kirágta a kapu egyik deszkáját a keresztpánt alatt. Azon a lyukon át ki tudott jutni az utcára, át

tudta préselni magát. Én is. Sőt, belehasaltam a lyukba. Láttam, kik mentek az utcán, és hallottam azt is, ha bentől szólítottak.

Egy napsütéses nyári délután, amikor vendégek voltak nálunk, szüleimet, testvéreimet lekötötték, én meg unatkoztam, belehasaltam a kapu alatti lyukba. Vártam, hogy pajtást látok. Nagy volt a falusi csönd, csak egy hintó közeledett az úton. Bundás meghallotta a lovak trappolását és teljes lendülettel át akarta préselni magát a kapu alatt. Csakhogy én már bent hasaltam a lyukban! A nagy lendülettel sikerült a fejét és az első lábait átpréselni, de aztán megszorultunk... Én ordítottam, a kutya vonyított, a vendégek felugráltak és menekültek... de a nagy hangzavar miatt éppen a kapu felé nem mertek menni. Édesapám ismerte fel legelőbb a helyzetet, és miután a kaput megemelték, a kutyával együtt kiszabadultunk. Bátyám alaposan elverte szegény kutyát, de az én lelkiismeretem nem volt nyugodt, úgy éreztem, én érdemeltem volna a büntetést, mert én foglaltam el a kutya helyét.

Szívesen emlékszem vissza arra, hogy később, amikor már iskolába jártunk, sok labdajátékot játszottunk. Ebben a lányok is részt tudtak venni, és az utcán, a házak előtt volt akkora tér, ami nekünk elég volt. Vagy valamelyik udvart foglaltuk el. Színesebbé tette a játékunkat, amikor hatéves korom táján kaptam egy futball labdát és nem sokkal utána, pajtásom, Paveszka Jancsi is kapott egyet.

Azt nem tudom, hogy a levente-mozgalom vagy szervezet mikor indult el, de arra jól emlékszem, hogy a leventék a falu felső végén levő homokos gödröket betemetve, elegyengetve hogyan alakították ki gyakorlóterüket. Hetente egy délután a homokparton hasalva lestük, hogy a leventék hogyan tanulják az alaki gyakorlatokat és a hadászat legalapvetőbb elemeit. Tudtuk, mi a fedezék, és azt is, mi a csatárlánc. Ha a játékhoz elegenden voltunk, mi is leutánoztunk azt, amit láttunk. Ehhez a gyakorlótér melletti temető árcai és bokrai jó helyet nyújtottak. A gyakorlótér egyúttal labdarúgó pálya is lett. Homokos talaja gyorsan beszívta a vizet, szinte mindig alkalmas volt a játékokra, s ha elestünk is, ritkán szenvedtünk zúzódást. A pálya – ahogy neveztük – szinte állandó játszóterünkké vált.

Tanulmányok, iskolás évek

Az első év a soproni Liceumban

Ebből a környezetből szakadtam ki, amikor 1943 őszén a soproni Liceumba kerültem, és a Lidó, a Liceumi Lakóotthon lakója lettem. Legjobb barátaimat, akikkel nem csak egy osztályba jártam, de egy hálóteremben is aludtunk, a focinak köszönhettem. Sokfelől verődtünk össze, nem ismertük egymást, de az pár nap alatt kiderült, ki mit ér a pályán. Hogy a beledi lelkész fia, Puskás Jancsi, aki akkora volt, hogy sűrű fekete sörénye alól alig látszott ki, vagy az ajkai jegyző fia, a látszólag lassú mozgású Badácsi Lajos, vagy Mesterházi Zoli, aki közülünk a legkisebb, de legügyesebb volt – egy celldömölki fényképész fia -, hol tanult meg focizni, sohase kérdeztük egymástól. A játék szeretete azonban összekapcsolt bennünket és már nem éreztük magunkat egyedül.

A gimnáziumban nem voltak párhuzamos osztályok, de a mi osztályunkban 60 tanuló volt. A tanulással nem voltak nehézségeim, bár a latin konjugációval [*igeragozás*] meg kellett küzdenem. A diákotthonban nem volt étkeztetés, hanem reggel és este be kellett mennünk a Liceumba, mert annak udvarán volt a tápintézet. A dél tanítási idő alatt is, vasárnaponként istentisztelet után is bent ért bennünket, így ebédre külön nem kellett vonulnunk. Az otthonban mostak ránk – nemcsak mostak, vasaltak is –, ezért minden ruhadarabra rá kellett varrni a számunkat. Nekem a legtöbb gondom a harisnyáimmal volt – akkor, ha kilyukadtak. Édesanyám megtanított stoppolni, de néha akkora volt a lyuk, hogy sokkal egyszerűbb volt összehúzni a harisnyát, csakhogy akkor meg csomók keletkeztek. Járnai sem volt jó ilyen harisnyában, de hazaküldeni is szégyelltem azokat, márpedig a sok gyaloglás, no meg a foci, nem csak a cipőket, de a harisnyákat is fogyasztotta. Lukás és csomós harisnyát mosásba nem adhattam, a csomókat a mosoda vezetője, Juci néni előtt is szégyelltem.

Amikor első év végén kitűnő bizonyítványt vittem haza, édesapám elvitt egy bakonyi kirándulásra. Tudom, hogy ezt később, már nyugdíjasként, bátyám fiaival is megcsinálta. Vonattal mentünk Porva- Csesznekig, s onnan a Cuha völgyén jöttünk vissza Bakonyszentlászlóra. Szép élmény volt. Vinye Sándor–majornál menekülnünk kellett egy támadásba lendülő nagy pulykakakas csapat elől. Bakonyszentlászlón meglátogattuk Mogyorósi Gyula bácsit, édesapám utódját, kivel már teológuskoruk óta jól ismerték egymást. Gyula bácsi legényember maradt. Édesapám tudta, hogy Gyula

bácsi szereti a kutyákat: „Hát, hogyan szeretném, mikor ez a puli is olyan okos – mutatott az előtte fekvő pulira. – Ha megkérem, zongorázik és énekel is nekünk”. És a puli fölkel, odament az ablakhoz, felrakta első mancsait az ablakdeszkára, és mancsaival jobbra-balra ütögetve elkezdett „énekelni”. Azóta tudom, hogy a kutyák sok mindent megértenek, ha nem is beszélnek róla.

Bátyám házassága

Bátyám az egyetem elvégzése után pár hónapig munkaszolgálatos katona volt Komáromban, majd Devecserben. Utána pedig 1941 decemberéig egyetemi tanársegéd. Közben summa cum laude doktori vizsgát tett mezőgazdasági tudományokból, 1941. június 26-án avatták doktorrá. Mivel gazdálkodási gyakorlatot akart szerezni, 1942-ben gazdasági segédtsízt volt a Tolna megyei Fürgeden, '43-ban a Taktaharkány melletti Jajhalmán, majd később a Tápiószentmárton közelében lévő Sőregpusztán. Innen kapott meghívást az egyetem pátyi tangazdaságának az intézői állására. Állását 1944. január 1-jén foglalta el. 1944. április 15-én kötött házasságot Fejér Edittel Sopronban.

Alighogy a húsvéti szünetre hazaérkeztem, már ismét utaztunk Sopronba az esküvőre. Bátyám házasságkötése az én nyaramat is döntően meghatározta, mert ott meghívást kaptam bátyáméktól Pátyra. Körülbelül egy hónapot töltöttem náluk. Élveztem, mikor a bátyám magával vitt a gazdaság különböző területeire. Nagyon sok tanulságos dolgot láttam. Ott láttam, hogyan szánt a gőzeke, hogy ökrökkel is lehet olyan egyenes barázdát szántani, mintha vonalzóval húzták volna meg azokat. Azt is láttam, hogy aki ért hozzá, hogyan ássa ki a hörcsög vermét. Volt a gazdaságban egy juhász, akit bátyám nagyon jó pásztornak tartott. Nekem emlékezetes maradt, hogy Megtért volt a vezetékneve. Mindig a nyáj előtt ment, a puli meg hátul. A felesége baromfit tartott, és a tojásból pénzelt. Az etetésükhöz gabonát, szemet a férje biztosította úgy, hogy aratás után kiásta a hörcsög-vermeket. Amíg a nyáj pihent, ő dolgozott. Zsákba szedte az ott talált szemet, felrakta a szamár hátára és hazaszállította. Volt olyan verem, amelyekben 40 kg szemet is talált.

Bátyám szerette volna, ha megtanulok lovagolni, ezért rábízott a kocsisára, aki katona korában huszár volt: „Sólyom, legyen szíves, tanítsa meg az öcsémet lovagolni!” Volt

a gazdaságban egy segédtszti hátsaló, amelyet épp akkor senki sem lovagolt, pedig mindennap meg kellett jártatni. A katonaságtól került a gazdasághoz. Géppuskás ló volt, valamivel alacsonyabb a többinél. A fején sérült, de valahogy hazakerült a frontról. Súlyom kocsis felültetett a lóra és ellátott tudnivalókkal: „A fejéhez ne érjen, ott ne simogassa, mert akkor ideges lesz! A lába mindig legyen a kengyelben, de arra vigyázzon, hogy bele ne csússzon, mert ha leesik, a lábának a testivel együtt kell repülni!” Meghagyta még, hogy messze ne menjek, maradjak a szeme előtt. Mivel a ló türelmes volt, és én nem simogattam a fejét, nagyon kellemes órákat töltöttem nyeregben.

A sógornóm akkor még annyira idegen volt a számomra, hogy a nyelvem nem állt rá a tegezésre, így a keresztnévére sem. Ezért Ángyinak szólítottam. A szülőfalumban azt a nőrokont szólították így, aki valamilyen fokon – sokszor megfoghatatlan távolságú – rokonságban állt a nála jóval fiatalabbal. Kifejeződött benne a rokoni kapcsolat és a megszólított iránti tisztelet is. Ha azt láttam, hogy Ángyi a konyhakertben dolgozik, szívesen segítettem neki. Ilyenkor nagyon örültem neki, hogy édesanyám kapálni is, gyomlálni is, gereblyézni is megtanított.

A háború

1944-ben a második osztály úgy kezdődött, mintha az elsőt abba se hagytuk volna. A régi diáktársak közül csak a finn nagykövet fia hiányzott. Ez a látszólagos nyugalom csak október közepéig tartott. Riadalmat keltő volt a hír, amikor a rádió bement, hogy Horthy Miklóst lefogták és a nyilas párt vette kezébe az ország irányítását. Tanáraink a távolabb lakó diákokat azonnal hazabocsátották. Hogy a tanítás folytatódott-e, azt nem tudom, mert mi azonnal pakoltunk, és másnap indultunk haza. Hárman voltunk. Letenyey Lajos a falunkból, aki kettővel felettem járt, és Szabó Feri Bakonyszombathelyről, aki Lajosnak rokona, nekem pedig osztálytársam volt.

Amikor elindultunk, Sopront még nem bombázták, de a vasútvonalakat már igen. Mivel mindenünket vittük magunkkal, több volt a csomagunk, mint a kezünk. Úgy cipeltük a csomagjainkat, hogy egyikünk mindig a csomagoknál maradt, a harmadik pedig mindig úton volt, hordta-vitte a csomagokat. Győrig eljutottunk, de ott nagy volt a bizonytalanság, mivel az állomást már bombázták, és senki sem tudta előre

megmondani, hogyan tudják indítani a vonatokat. Nekünk Veszprémvarsányba kellett eljutnunk, hogy a Pápáról Bánhida felé menő vonatra átszállhassunk. De a Győr - Veszprémvarsány - Zirc - Alsóörs vonal mellékvonal, a főbb irányba menő vonatoknak mindig elsőbbségük volt. Végre késő délután, amikor már erősen sötétedett, mi is kaptunk vonatot és elindulhattunk. A vonat nagyon lassan haladt Veszprémvarsány felé, majd Pannonhalma után a nyílt pályán megállt. Hosszan várakoztunk. Végre jött egy vasutas, és szólt, hogy az a kocsi, amelyben mi utazunk, nem megy tovább, gyorsan pakoljunk át egy előttünk levő vagonba, mielőtt a vonat eleje elindulna. Egyébként a vonat azért megy ilyen lassan, mert a varsányi állomást is bombázták, és vannak nehézségek. Az a kocsi, amiben mi utaztunk, a mögötte levőkkel együtt, reggel Győrbe ment vissza.

Ez után az információ után ismét elkezdtek cipelni a csomagjainkat két kocsival előre. Most azért kellett valamelyikünknek mindig a csomagoknál lenni, hogy el ne tévesszük a vagon a sötétben, amelyikből ki- és amelyikbe bepakoltunk. Éjszaka volt már, mire a veszprémvarsányi állomásra megérkeztünk. Az ajtó, ablak nélküli földszinti helyiségek tele voltak csomagjaikon alvó emberekkel. Időbe telt, mire mi is tető alá kerültünk. Olyan sötét volt, hogy aki ki akart menni, az nem látta, mikor lép rá valakire, vagy mikor tenyerel valakinek az arcába.

Másnap megtudtuk, hogy Pápa felől csak este várható vonat. Napközben légi riadó volt, s légi riadó alatt az állomástól 100-150 méterre levő akácerdőből lestük a szőnyi olajfinomító fele húzó bombázókat. Érdekes volt, ahogy a napfény visszaverődött róluk. Éhesek voltunk. Nem volt ennivalónk, és nem tudtuk a faluban se venni, csak szilvát. Azzal csillapítottuk az éhségünket. Délután 5 óra felé számunkra egészen váratlanul befutott egy személyvonat Bánhida - Kisbér felől. A még nagyobb meglepetés az volt, hogy a vonaton felismertük Szabó Feri édesanyját, akit azonnal leszállítottunk. Szabó néni a fiáért indult Sopronba, és a táskája tele volt finom ennivalókkal. Ő is örült, hogy megtalálta a fiát és mi is, hogy olyan jóltartott bennünket.

Alig fejeztük be a vacsoránkat, Pápa felől is megérkezett az ígért személyvonat, és mi újra pakoltuk a csomagjainkat. Bár besötétedett, és tudtuk, hogy késő este lesz, mire hazaérünk, örömmel hallgattuk a vonat kattogását, tudtuk, hogy hazafele megyünk. Bakonyszombathelyen lepakoltuk Feri csomagjait, elköszöntünk tőle és édesanyjától. Kisbér után pedig figyelmesen lestük, hogy mikor következik a mi falunk megállója.

Amikor végre csomagjainkkal együtt leszálltunk, és a vonat kifutott az állomásról, csomagjainkat bevittük az irodába és az állomásfőnök jóindulatára bíztuk. Mi pedig Lajossal hazagyalogoltunk. Tudtuk, hogy otthon nem csak a meglepetés lesz nagy, de az öröm is. Csomagjainkat másnap Lajos édesapja kocsival hozta haza az állomásról.

Tizenkét éves koromból, 1944. október közepe és karácsony közti időről alig van emlékem. Minden napot áthatott a háborús front közeledtének az izgalma és félelme. A háború elhúzódása és a front közeledése miatt szüleim számára és bátyám számára is nyilvánvalóvá vált, hogy bátyám önálló gazdálkodásának a terve nem valósítható meg. A falura kivetett szolgáltatások miatt hol egy tehenet, hol egy borjút, hol egy disznót kellett leadni, hogy a katonaságot élelemmel tudják ellátni. Az otthoni gazdaság – az után, hogy bátyám elfogadta az egyetem megtisztelő meghívását –, rohamosan leépült. Édesanyám, amit tudott, eladott. A pénzt egy Tata-tóvárosi ház, vagy inkább házacska vételére fordították, s ezt a nővérem kapta, aki akkor egyetemi tanulmányait megszakítva, az ászári keményítőgyárban volt tisztviselő.

Bátyám örömmel végezte munkáját, örült a szépen megművelt földeknek, és a kevés, de jó minőségű állatállománynak. Nem tudok időpontokat mondani, csak a tényeket tudtam megjegyezni. A szovjet csapatok még nem kerítették be Budapestet, de Dél-Dunántúl felől nyomultak a főváros felé. A nyilasok el akarták vinni a tangazdaság lovait, de a bátyám ellenállt. Próbálta megmenteni, őrizni az értékes állatokat. Erre lefogták és az Andrássy út 60-ba vitték. Késő este volt, senkit se találtak, aki intézkedett volna, ezért a portásfülkébe vitték és a portás felügyeletére bízta. Bátyámat két meglepetés érte. A portás egyik egyetemista társának az apja volt, aki az Andrássy út 60. portásfülkéjében az angol rádió magyar adását hallgatta! Másnap reggel a portás azzal ébresztette, hogy: „Hallja, a maga lelkiismerete nagyon tiszta lehet, mert én még senkit sem láttam, akit ide hoztak, hogy ilyen nyugodtan aludt volna”. Nyilván nagyon fáradt lehetett. Bátyámat végül egy munkásszázadba osztották, és munkára hajtották. Hogy hol dolgoztak és merre gyalogoltak, nem tudom. Szüleim se tudtak róla.

Az 1944. évi karácsony előtti hónapokban már egyre több esemény figyelmeztetett a háborús front következményeire. A falu megtelt katonákkal. Alig volt ház, ahol ne lettek volna katonák elszállásolva. Először egy kis létszámú német egység jött a faluba. Műszaki alakulat volt, három, két keréken guruló, áramfejlesztő aggregátorhoz hasonló

gépet vontattak. A pajtásaim, akik nálam többet láttak, azt mondták, hogy oxigént állítottak elő és palackoztak. Mindegyik géphez párfős kezelő személyzet és egy-egy idősebb tiszt tartozott, akik a polgári életben mérnökök voltak. Hozzánk egy főhadnagyot szállásoltak. Gyűrött arcú, idős, kevés beszédű ember volt, velünk szemben nagyon jóindulatú. Reggel elment, este hazajött, a lakásán keveset tartózkodott. Előfordult, hogy éppen vacsoráztunk, amikor hazaérkezett, édesanyám asztalhoz hívta. Szüleim is, nővérem is tudtak annyira németül, hogy próbáltak beszélgetni vele. Azt kevés beszédből is megértették, hogy a háború végkimenetelét illetően nincsenek illúziói. Úgy emlékszem, hogy szomorú ember volt.

A másik katonai egység, amely később jött a faluba, magyar páncélos alakulat volt. Szákon is, Szenden is elég sokan voltak, már az iskolákban is ők laktak. Velük kapcsolatban két emlékem van. Megrendítő volt számunkra, amikor egy magyar katonát, aki ehhez az alakulathoz tartozott – Szenden volt elszállásolva, és kétszer is megpróbált elszökni –, agyonlőttek a szendi temetőben, ugyanis halálra ítélték a szökése miatt. A másik emlékem egy decemberi napsütéses naphoz fűződik, amikor a katonák – főleg tiszték – az iskola fala előtt, annak védelmében élvezték a napsütést és beszélgettek. Váratlanul az utca túloldalán lévő ház és fák takarásából egy alacsonyan szálló amerikai vadászgép tűnt elő, és géppuska-sorozatot zúdított a napozókra. Szerencséjükre a golyók a fejük felett fúródtak az iskola falába és senkit se találtak el. Ugyanezen a napon repülőgép-támadás érte a császári vasútállomáson álló löszervonatot, melynek következtében nem csak a vonat semmisült meg, hanem az állomásépület is. A száki római katolikus templom dombjáról figyeltük és hallgattuk a robbanásokat, melyek egész nap hallatszottak.

A kis menyemnek, középső fiam volt feleségének, volt egy nagybátyja, helyesebben a nagynénjének a férje. Egyszer, amikor megtudta, hogy mi Szenden voltunk, arról mesélt a fiamnak, hogy ő katona volt, és a száki iskola falánál álltak, amikor egy amerikai vadászgép odazúdított nekik egy sorozatot. És Imre kérdezte, hogy én emlékszem-e erre. Nagyon emlékszem! De érdekes volt, hogy a rokonságban volt olyan, aki átélte ezt...

Menekülés a front elől

1944 decemberében a szovjet hadsereg nagy erővel támadott Dél-Dunántúl felől, a Duna mentén mintegy 60-80 km széles sávban. A Váli-völgyben nagyon véres harcok folytak. Szárnál elérték a Vértest és Csákvár felől Oroszlány irányában törtek előre. A karácsony előtti napokban már nálunk is hallani lehetett az ágyúk tompa moraját. Ekkor érkezett falunkba a harmadik katonai egység: alföldi magyar huszárok. Nem is tudom, hogy őket hol szállásolták el, mert az istállók is tele voltak már lovakkal. Rövid pihenőjük volt, mert mentek a frontra. Nagyon súlyos veszteségeket szenvedtek. Úgy tűnt, a szovjetek támadását nem lehet megállítani.

Karácsony előtt pár nappal az a német tiszt, aki nálunk volt elszállásolva, közölte, hogy karácsony második napján ők is elhagyják a falut. Felajánlotta, hogy ha a front elől el akarunk menekülni, akkor ő egy kisebb teherautón erre lehetőséget tud biztosítani. A döntés szüleim kezében volt. A háború pusztítására számítva már korábban elástuk a kertben édesanyám értékes porcelán étkészletét és a nagynéném porcelánjait is, melyeket unokabátyám Pestről hozzánk menekített. Az éléskamrában elástuk gondos csomagolás után az anyakönyveket is, nehogy ágyúzás vagy tűz martalékává váljanak. Azzal tisztában voltak szüleim, hogy sok minden el fog pusztulni, s csak az életet kell menteni. Így született meg az a döntésük, hogy édesanyám nővéremmel és velem menekül, édesapám pedig marad.

Karácsony második ünnepén csomagjainkkal autóra szálltunk és megkezdődött menekülésünk a front elől. Édesapám elkísért bennünket Komáromig, ahol a Monostori erődben lettünk elhelyezve, annak a katonai egységnek a közelében, amelyiknek az autójával jöttünk. Édesapám Komáromból visszament Szákra. Komáromból Bőnyre mentünk, itt hosszabb időt töltöttünk Szekeres Sándor evangélikus lelkészéknél. Majd Pozsony következett, itt átértünk egy bombázást az olajfinomító közelében.

Aztán pedig itt találkoztunk újra édesapámmal, aki március közepén kapott hírt a somorjai lelkésztársától, hogy bátyám egy munkásszázadban Somorján van. Ez '45 tavasza már. Somorján megkereste munkaszolgálatos bátyámat, de visszamenni már nem tudott Szákra, mert közben a szovjet haderő ismét előbbre jutott. A front úgy állt meg, hogy a mi falunk már a szovjetek kezében volt, de a szomszéd falvakban még a német csapatok voltak, és fontos volt a számukra, hogy a Komárom - Nagyigmánd -

Kisbér úton biztosítani tudják a visszavonulást. Szák egy része a dombon volt és erről a dombról rá lehetett látni ennek a Nagyigmánd és Kisbér útnak egy hosszú szakaszára Csep és Ete között, úgyhogy ezekről a dombokról ágyúzták a szovjet csapatok a visszavonulási utat, és hosszasan állt itt a front.

Azt nem tudom, édesapám hogyan szerzett tudomást arról, hogy mi Pozsonyban vagyunk, de arra emlékszem, hogy édesanyám nagyon megörült, amikor újra együtt volt a család. Ez tehát már márciusban volt. Pozsonyban nem sokáig voltunk, mert vittek bennünket tovább, és végül Ausztriában kötöttünk ki, egy zárt völgyben, ott ahol az Enns ered, egy Flachau nevű községben.

Ausztriában

Egész utazásunkat a német katonaság védelme alatt tettük meg, azzal az autóval, amit a német tiszt biztosított. Ezt a tisztet hol láttuk, hol nem láttuk, de mentünk. Ezzel az alakulattal más civilek nem utaztak, de menekülők nagyon sokan voltunk. Nagyon. Az bizonyára egy rendkívüli eset volt, hogy nekünk ilyen lehetőséget biztosítottak. Nővérem a német tiszt lányával még levelezett is később, és megtudta, amikor meghalt ez a tiszt, nekem azonban semmi kapcsolatom nem volt később velük.

Flachauban minket lepakoltak, aztán ők eltűntek. Egy kis óvodában helyeztek el bennünket, egy fiatal német menekült családdal együtt. A faluban más magyar menekült családok is voltak, a szomszéd faluban, a völgy bejáratánál, Reinersdorfban – vagy valami hasonló nevű faluban – pedig egy bihari gazdaság népessége, intézőstől, cselédestől. Ők lovas kocsikkal menekültek egészen odáig.

Tizenhárom éves voltam, és számomra nem volt megrendítő, amit átéltem. Nem zavart, hogy osztrák pajtásaim nevetnek azon, hogy nem tudok németül. Szívesen hívtak játszani, mert jobban fociztam, mint ők, és a labda közös nyelvet jelentett. Élveztem, ha a havasi réten köményt szedhettem; sose tudtam azelőtt, hogy havasi réteken kömény terem, azóta tudom. Élveztem, ha az Ennsben a pisztrángokat leshettem. Azt is, ha édesapám magával vitt hegymászásra. Megcsodáltam a télen lezúdult lavinákat, s a golyvás osztrák lányokat. Legnehezebb óráim talán azok voltak, mikor édesapám leültetett és latinra fogott. Én nem gondoltam rá, de édesapám tudta, hogy nekem lesz még latin vizsgám.

Amikor az amerikai katonák megjelentek, oldódott a feszültség, amit a bizonytalanság szült. Nem tudom jellemzőbben kifejezni, mint hogy izgalommal teli nyugalom ereszkedett a falura. Az amerikai katonák ideiglenes szállásukat dohányzó asztallal, fotelokkal rendezték be. Lehetett már csokoládét kapni, és osztrák pajtásom tizenkét éves húga amerikai katona karjába csimpaszkodva sétált az erdei úton. Ez a nyugalom egyszerre élesen vetette fel a kérdést: mikor mehetünk haza? A magyarok egymást kérdezték, de hosszú hetekig senki sem tudott semmit. Amikor ígéretet kaptunk, hogy hazatérhetünk, mi is leköltöztünk Reinersdorfba az ott összegyűlt magyarokhoz. Egy barakk-épületben kaptunk szobát, kellemes lakótársaink voltak. Hálásan emlékszem Lipták doktor úrra, ő tisztította ki és fogatta össze kapoccsal a sebemet, amikor gombázás közben megcsúsztam a hegyoldalon és a szikla felhasította a lábam. Ő családjával együtt menekült Csolnokról. Ez valahol Esztergom mellett van.

Semmi emlékem nincs arról, hogy hogyan vagoníroztunk be, és hogy a marhavagonban kikkel voltunk együtt. Arra emlékszem, hogy nagyon lassan haladtunk, és volt, amikor napokig álltunk a nyílt pályán. Végül Linznél léptünk át a szovjet zónába, ahol a kísérő amerikai katonákat szovjet katonák váltották fel.

Erről a hazafele tartó útról eszembe jutott egy beszélgetés, amit jól megjegyeztem. Az amerikai katonák között volt egy, aki jól beszélt magyarul. Magyar ősei voltak. A vonat ajtajában ülők megszólították és szerettek volna valami biztatót hallani tőle arra vonatkozóan, hogy Amerika nem hagyja Magyarországot szovjet megszállás alatt. Kijózanítóan hatottak az amerikai katona szavai: „Ne higgyék azt, hogy az amerikai elnöknek nyugtalan éjszakái vannak amiatt, hogy Magyarország szovjet megszállás alatt van”.

Eszembe jut még egy emlék a hazafelé tartó útról. Nem lényeges, de az édesapámhoz kapcsolódik. A nyílt pályán állt a vonatunk, krumpliföldek között. Egy fiatalember vagonról vagonra járt és sakk-partnert keresett. Elmondta, hogy ő Debrecen sakkbajnoka, és a nagy semmittevésben szeretne végre valakivel sakkozni. Senki sem jelentkezett. Édesapám is csak annyit mondott: „Sakkozni éppen tudok, de nem olyan szinten, hogy egy sakkbajnokkal felvegyem a versenyt”. A fiatalember megörült, hogy végre van, akinek sejtelve van a sakkról, és nagyon kérte édesapámat, hogy üljenek le játszani. A vagonban lakó útitársak is élénk biztatásba kezdtek. Édesapám végül nevetve engedett az unszolásnak: végül is ezen nincs mit veszíteni. Szótlanul,

megfontoltan játszott, a játék elhúzódott. A fiatalember nevetett az öreg igyekezetén, meg azért is, hogy a kibicek lankadó figyelmét frissítse. Próbált viccelődni is, amikor édesapám megszólalt: „A hatodik lépésben mattot adok!” A partnere nem akart hinni a fülének, de hiába összpontosította már figyelmét a játékra, a hatodik lépésben mattot kapott. Többet nem is akart játszani az öreggel. Úgy rémlik, hogy ennek a fiatalembernek a vezetékneve Joó volt, de ez inkább sejtés, mint bizonyosság.

Újra otthon

Augusztus közepén érkeztünk meg a tatai állomásra csomagjainkkal együtt. A következő napokról semmi emléket nem tudok felidézni. Nem tudom, hol helyeztük el csomagjainkat, és azt se, hogyan jutottunk el Szákra. Végül nyolc hónap után ismét otthon voltunk, és mindannyian éltünk.

A bátyám is otthon volt már. Az édesapámmal történt somorjai találkozást követően a százada ment tovább nyugatra, de bátyám lemaradt. Az egyik pihenőnél lehúzódott a Duna partjára, egy rekettyebokor aljába, hogy dagadt lábait áztassa. Amikor százada továbbindult, senki sem kereste, és ő lemaradt. Aztán a Duna partján megindult visszafelé, és egy kavicsgödörben meghúzta magát, hogy útját éjjel folytathassa. Kézigránát robbanására riadt fel. Gyerekek azzal játszottak, hogy a kavicsgödörbe kézigránátokat dobáltak. Az egyik gránát a szomszéd gödörben robbant.

Több napi, éjszakai gyaloglás után ért el a Vághoz, ahol egy felrobbantott hídon kellett átkelnie, de így Komáromot kikerülve tudott eljutni Izsára. Onnan egy halász áthozta a dunaalmási oldalra, innen tudott hazagyalogolni Szákra. Otthon azonban senkit se talált a családból. Megtudta, hogy elmenekültünk, ezért folytatta az útját Kemenesmagasiba, mert tudta, hogy ott kell keresni a feleségét. Bátyám felesége gyermeket várt. Férje lefogása után hiába várta, hogy hazajön, vagy hírt kap róla. Pátyon senki hozzátartozójuk nem volt. Ezért eldöntötte, hogy mindent hátra hagyva, vállalva az utazás akkori nehézségeit, Kemenesmagasiba megy a nagybátyjához. Valószínű, hogy erről a lehetőségről bátyámmal korábban már beszélgethettek. Volt egy udvarosuk, egy középkorú férfi, aki sógornőmet elkísérte. Sajnos, ez a segítőkész férfi soha nem tért haza a családjához, senki sem tudta meg, hol és hogyan sodorta el a háború zűrzavaros pusztító szele a hazafelé vivő úton.

Kemenesmagasiban született meg bátyámék első kisfia 1945. március 16-án, aki a Géza nevet kapta. Bátyám végiggondolta, hogy mit tehet. Azt már tudta, hogy az egyetem pátyi bérlete és tangazdasága megszűnik, mert a nagybirtokokat államosítják, felparcellázzák. Úgy döntött, hogy otthon elkezdi művelni a földeket, és vár, amíg helyzete tisztázódik. Celldömölkön vett orosz katonáktól kenyérért és sonkáért egy pár lovat és kocsit. Így indult el kocsival a Bakony felé, majd a Bakony alján, a főutakat kikerülve, főleg földutakon, Szákra. Otthon ismerősöktől kölcsönkért mezőgazdasági eszközökkel kezdett dolgozni.

A falut nem lötték szét... Egy kislány halt meg bombatámadás következtében. Németek dobtak le egy bombát a falu közepére, és a kislány olyan távolságra volt, hogy eltalálták a repeszek. Házak nem mentek tönkre. Sokáig állt ott a front, hisz amikor édesapám elment Somorjára a fiát megkeresni, az alatt indult meg újra a front és akkor akkorát löktek, hogy a mi falunk is beleesett az új frontvonalba. Állandó harc folyt márciusig és a harcoló katonák nem fosztogattak!

Egy néni vallomására emlékszem: a falu legszélső házában laktak, és oda vitték be a sebesülteket. Amikor Ilka néni meglátta a véres testeket, akkor elájult, mire az egyik katona egy vödör vízzel nyakon öntötte. Soha többet nem ájult el, és mosta ... a sebesülteket is, meg a padlót. Takarított utánuk. De például nem hallottam akkor, hogy lányokat, asszonyokat bántottak volna. Később volt eset, de nem akkor. Azt nem említem, hogy minket teljesen kirámoltak, mert hát nem voltunk otthon, ez érthető. A bútorokat is innen-onnan adogatták aztán vissza, miután hazaértünk...

Szákon bátyám, aki már hónapokkal korábban hazaért, a paplaknak a hátsó szobáját használta. Ide költöztünk be mi is. A paplak első részében egy fiatal lelkész lakott feleségével és kislányával, nekik a Csehszlovákiához csatolt területről kellett elmenekülniük. Helyettes-lelkészi megbízással került Szákra, mert édesapám nem volt otthon. Mindaddig ő végezte a lelkészi szolgálatokat, amíg az egyházmegyei bíróság ítélete meg nem született. Édesapámat intésben részesítették, amiért elhagyta szolgálati helyét, de a háborús körülmények figyelembe vétele után visszahelyezték lelkészi állásába. Szabó Vilmos helyettes lelkészt Pusztavámra küldte át helyettes lelkésznek az egyházkerület püspöke, ahol meg is választották rendes lelkésznek. Édesapám nem tiltakozott az egyházmegyei bíróság intése ellen, mert őt magát bántotta legjobban, hogy Somorjáról nem tudott visszamenni a gyülekezetébe.

A háború után a falu élete nagyon megváltozott. Nem csak mi voltunk szegények, a szegénység az egész falura rátelepedett. Megszűnt a Hangya, a hitelszövetkezet, a földbérő-szövetkezet, volt viszont földosztás Szenden a grófi földekből. Nem volt viszont igavonó állat, sok családból hiányzott a munkás férfikéz. A száki férfiak közül harmincketten haltak meg a háborúban. Családunkat is lekötötte a földdel való küzdelem, s ebből édesapánk is kivette a részét.

Közben bátyámnak sikerült felvennie a kapcsolatot az egyetemmel is, ahonnan 1945 nyár végén kapta a hívást, hogy a mezőgazdasági egyetem a martonvásári Dreher-birtokból Erdőhátpusztán kapott földet az új tangazdaság kialakítására. Szervezze meg és indítsa el a gazdálkodást. Nagyon nehéz feladat volt, mert mindent úgy kellett összegyűjteni – az állatokat is, a takarmányt is – egy olyan területről, ahol a hónapokig tartó harcok alatt a katonaság mindent felélt. A mezőgazdasági munkához szükséges munkaeszközök is hiányoztak. Emlékszem, bátyám hogy megörült, amikor egy felszámolt gazdaság roncstelepén meglátott egy lóvontatású rend-sodrórt. Azonnal kereste a módját, hogyan tudná megszerezni a tangazdaság részére.

Diákévek Sopronban és Pápán

Vizsga Sopronban; egy év magántanulóként

Augusztus közepén érkeztünk haza, és szeptemberben a gimnáziumokban is megkezdődött a tanítás. Nekem azonban, mindenekelőtt magántanulói vizsgát kellett tennem, ezért szeptember első hetében édesapám elvitt Sopronba. Vasúttal indultunk a Szák – Bánhida - Győr útvonalon. Bánhidán sokat kellett várni a Pest felől érkező vonatra. Amikor a vonat megérkezett, nem akartunk hinni a szemünknek: nemcsak zsúfolásig tele volt utasokkal, hanem olyan oldalgombolós vagonokból állt, amelyeken minden szakasznak a szabadba nyíló ajtaja volt, a lépcső helyén pedig egy kb. 30 cm széles palló húzódtott végig a kocsi oldalán. A kalauz azon tudott közlekedni az egyik fülkétől a másikig. Kapaszkodó is volt a kocsik oldalán. Mivel nem volt olyan fülke, ahova befértünk volna, ezen a külső pallón utaztunk Bánhidától Győrig. A kabátom övével odakötöttem magam a kapaszkodóhoz, nehogy a pallóról lebillenjek, a csomagomat pedig a lábam közé fogtam, nehogy út közben elhagyjon. A győri állomás

is romos volt még, de tele volt utasokkal. Arról tájékoztatták az utazóközönséget, hogy aznap már nem megy vonat Sopronba.

Édesapám úgy döntött, hogy kimegyünk a Sopron fele menő országúthoz, és megpróbálunk alkalmi fuvarral továbbhaladni. Az út mentén mások is álltak már, akik alkalmi fuvarra vártak. Szabó József, akkori győri lelkész is gyalog igyekezett valahova, és meglepődve ismertek egymásra édesapámmal. Volt idejük beszélgetni, mert a forgalom nagyon gyér volt. Végre jött egy teherautó. A gépkocsivezető segítőkész volt, és mindenkit felvett, fel is pakolt, de jelezte, hogy aznap csak Fertőszentmiklósra megy. Este lett, mire Fertőszentmiklósra értünk. Abban a reményben, hogy az a teherautó, amivel Fertőszentmiklósra jöttünk, reggel továbbmegy Sopronba, egy gazdacsaládnál kértünk éjszakai szállást.

Másnap, amikor megérkeztünk Sopronba, egyenesen a Líceumba mentünk. Ott tájékoztattak bennünket, hogy a pótvizsgák három hét múlva, szeptember végén lesznek. Édesapám úgy látta jónak, hogy nem visz haza, hanem valahol elhelyez, és én a vizsgák letételéig Sopronban maradok. A Líceumban kapott néhány címet, olyan családokét, akik diákokat tartanak. Így kereste fel Káldy nénit, aki a három hétre be is fogadott engem.

Káldy néni özvegy papné volt, Káldy Mihály iharosberényi lelkész özvegye. Férje elég fiatalon halt meg. Káldy néni, aki két fiúval maradt özvegyen, Sopronba költözött, ahol a fiai tanultak. Az Újtelek utcán vett ki egy kétszobás lakást. Az egyik szobába diákokat fogadott, hogy fiait taníttatni tudja, a másikban ő és családja lakott. Amikor hozzákerültem, a diákszobában akkor is három gimnazista és egy tanítóképzős lakott. A saját fiai már nem voltak otthon. Zoltán akkor már pécsi segédlelkész, sőt talán parókus lelkész volt, József pedig a Soproni Erdészeti Egyetemen tanított, ha jól tudom. Később biztos, hogy ott tanított. Engem már csak a saját szobájában tudott Káldy néni elhelyezni. A diákok reggelit és ebédet a tápintézetben kaptak, de vacsorát Káldy néni adott. Arra emlékszem, hogy többször volt krumpli-kása paprikás zsírral. A kása teteje azonban olyan szépen volt pirítva, mintha a tálból egyenesen ránk mosolygott volna. Nagyon szerettük.

Amikor túljutottam a vizsgákon, édesapám értem jött és hazavitt. Akkora volt a szegénység, hogy szüleim nem gondolhattak arra, hogy a következő tanévben házon kívül taníttassanak.

Amikor bátyám Erdőhátra költözött, nem csak feleségét és kisfiát vitte magával, hanem felesége szüleit és hűgát is. Apósa elveszítette az állását, nyugdíjat nem kapott, sógornője pedig akkor érettségizett és nem volt állása. Bátyám 1946 nyár elejéig volt Erdőháton. Akkor B-listázták. Pontos időpontot nem tudok, de aratáskor már otthon voltak Szákon. Végigküzdötte 1945 telét, elindította a gazdaságot, s akkor felmondtak a fiatal intézőnek, mert az egyetem egyik professzorát elmozdították állásából, de úgy próbálták menteni, hogy kinevezték a tan gazdaság vezetőjének.

Bátyámék hazajöttek, apósáék pedig visszaköltöztek Sopronba. Bátyám vett egy pár ökröt is, és gazdálkodott. Volt alkalmazottja is, aki főleg az ökrökkel járt, de gazdálkodása az egész családot mozgósította. Mindannyian igyekeztünk segíteni. Én is azt éreztem, hogy szükség van a segítségemre. Édesanyám sokszor kért: „Kisfiam, etesd meg a lovakat, Géza hadd pihenjen még!” – s ezt nekem nem kellett kétszer mondani. 1946. július 28-án megszületett bátyámék második kisfia, Gábor is. Erre élénken emlékszem: meleg nyári nap volt, csépléshez hordtuk haza a gabonát és én kint aludtam az asztagon.

A harmadik osztály magánvizsgájára való felkészülés nem ment gond nélkül. Amit magyarul el lehetett olvasni, azt többé-kevésbé meg is tudtam tanulni, a latin tanuláshoz is csak szorgalom kellett, de ott volt az angol! Ma sincs jó véleményem róla, hát még akkor! Sehol senki, aki távol-közelben beszélt angolul. Édesapám a fonetikus jelek segítségével igyekezett tanítani. Már reggel azzal ébresztett: „Te gyerek, hogy mondja az angol ezt, hogy... Amit tegnap tanultunk, abból hány szóra emlékszel?” – és hasonló kérdésekkel verte ki az álmat a szememből. Ilyenkor a boldogságomnak nem volt határa, mert a boldogság messze elkerült.

Arra a télre alig emlékszem. A karácsonyi ünnepekből is csak arra, hogy édesanyám melasszal próbált valamilyen süteményt sütni, amit csak azért ettünk, mert ő készítette. Az idő gyorsan telt, s a vizsga ideje is eljött. Édesanyám útra készített. A pénz már annyira elértéktelenedett, hogy azzal nem lehetett elindulni. Azaz, éppen csak elindulni lehetett, mert Száktól Celldömölkig tudtam jegyet venni. A Celldömölk - Sopron vonal, azt hiszem a Gyesevhez tartozott, mert Celldömölk-től Sopronig külön kellett volna jegyet vennem. Volt egy öreg, harmonikaszerű oldalakkal kiképzett bőr utazókofferunk. Édesanyám ebbe pakolt be mindent, amire szükségem lehetett: két kiló zsír vizsgadíjnak, két kisebb üveg szilvapálinka és kb. 25 doboz cigaretta a

szükséges kiadásokra. Sógornőm szüleinek is vittem valamilyen élelmet, mert már otthon voltak, és náluk kaptam szállást. A vizsgadíj a tanárokat illette, ezért még a tápintézetnek is kellett vinnem valamit, de arra már nem emlékszem, hogy az mi volt. A bőröndöm úgy dagadt, hogy állandóan a lábamat verdeste, alig tudtam menni, de erősen le volt szíjazva, nem kellett attól félnem, hogy szétnyílik.

Celldömölkön nem tudtam jegyet venni, mert hiába volt nálam több százezer pengő, kevés volt a jegy árához. Szorult helyzetemben felkerestem volt osztálytársam, Mesterházi Zoli édesapját, aki fényképész volt, és elsős körünkben rólunk is készített fényképet. Szerencsémre az állomás közelében laktak. Amikor beállítottam, meglepődtek, de aztán Mesterházi bácsi végigfutotta az ismerőseit, és aztán azzal a hírrel jött haza, hogy egy mozdonyvezető ismerőse két doboz cigarettáért felvesz a mozdonyra. Az egyik doboz a fűtőé. Mesterházi néni vacsorára és éjszakára is maguknál tartott, másnap reggel pedig Zoli édesapja kikísért az állomásra és átadott a mozdonyvezetőnek. Én átadtam a cigarettákat, ők pedig megmutatták, hova húzódjak, ha a vonat állomásra ér. Merthogy nem volt szabad felvenni a mozdonyra senki idegent. Sajnáltam, hogy Zoli nem jött vissza Sopronba, de akkor szerveződött a celldömölki gimnázium és több volt diáktársunkkal együtt ő is azt választotta. Az édesapját sem láttam többé, de ma is hálásan gondolok vissza segítségére.

Bizony megizzadtam és kifáradtam, mire a soproni állomástól a Lővérek aljáig, a Madách utcáig cipeltem a csomagomat. De már Sopronban voltam. Vittem a zsírt és vizsgára jelentkeztem. Volt olyan tantárgy, amiből egész jól sikerült a vizsgám. Az angol dolgozatom is jó lett, de amikor szóbelire került a sor, Csaba tanár úr idegesen rántotta fel a szemöldökét: „Hát, te kitől tanultál angolul? – Én a könyvből, tanár úr. – Hát az meg is látszik a beszédeden!” De nem buktatott meg. Azóta tudom, hogy az angol nyelv minden tájszólást kibír, még a szákit is!

Rajzból is kellett vizsgázni. Azzal tisztában voltam, hogy az én kezem inkább a villa nyelére áll, mint a rajzceruzára, de azért a feladatot igyekeztem megcsinálni. Merész tanár úr kitett egy üveget az asztalra, azt kellett lerajzolni. Én lerajzoltam, de a tanár úr nem ismerte fel – ezt abból tudom, hogy rajzból megbuktatott. Nem volt kellemes így hazamenni, de amikor láttam, hogy a szüleim nem háborognak, hanem inkább mosolyognak a fiúk bukásán, én is megnyugodtam és vidám kedvvel álltam neki a kévehányásnak és a takarodásnak *[a kévék behordásának a földekről]*. Tizenhárom

és fél éves voltam, amikor az első takarodó szekeret megraktam. Rozskévékből. Szét is csúszott. Akkor megtanultam, mit hogyan kell szekérre rakni, és bár később is sok takarodó kocsit raktam, az én rakományom, vagyis a kéréim soha többé nem csúsztak szét.

Újra iskolapadban

A negyedik osztállyal új fejezet kezdődött az én diákéletemben is, mert újra visszamentem Sopronba, és beültem az iskolapadba, hogy helyes angol kiejtést tanuljak Csaba tanár úrtól. Az 1946-47-es tanévben sógornóm szüleinél, Fejéréknél laktam, a Madách utcában.

Sopron egy ősi evangélikus fészek, és ekkor még a gimnázium egyházi kézben volt. Ugye eredetileg ezek városi iskolák voltak, és aztán úgy vette át őket az egyház – helyesebben, az egyházi meg a városi vezetés nem különült el, hanem azonos volt. Csak amikor az ellenreformáció korában megszüntették az iskolákat, akkor az evangélikusok is megtartották a maguk iskoláját, jóllehet árnyékba vonulva. Például a pápai reformátusok is megtartották, Adásztevelre²⁰ mentek ki – kis létszám volt, de nem akarták feladni, és idő kellett, mire újra visszamehettek. De akkor már kifejezetten egyházi iskola volt, nem községi, vagy városi.

Tudtam, hogy szüleimnek tartozom azzal, hogy becsületesen tanulok. De azt is megtapasztaltam, hogy egy bukott diáknak nem könnyű visszaküzdeni magát az élvonalba. Ez a tanév, bár nem volt könnyű, mégis kedves emlékként maradt meg bennem.

A Madách utcában lakott egy idős házaspár, Takácsék, akik rokonságban álltak a harangöntő Seltenhofenékkel. Seltenhofenék ebben az időben harangöntés helyett teheneket tartottak, mert a városban nehezen lehetett tejet kapni, és nagy keletje volt. Takácsék elintézték, hogy a Madách utcában lakók részére naponta két kanna tejet. A kérdés azonban az volt, hogy ki hozza el. Sógornóm édesanyja, Matild néni erre a feladatra engem szemelt ki. Reggel háromnegyed hatkor keltem. Ha nem volt hó, kiskocsival, ha hó volt, szánkóval, két kannával begyalogoltam a Magyar utcába Seltenhofenékhoz, aztán a tejjel vissza a Madách utcába. Mindezért én is kaptam naponta egy liter tejet. Ebből iskolába indulás előtt Matild néni egy bögrével

nekem is adott. Fél nyolckor indultam az iskolába, és az igazi reggelit a tápintézetben kaptam be, amely minden reggel rántott leves volt kenyérrel.

A tejszállításban az okozott számomra gondot, amikor a cipőm talpa elkopott, és naponta cserélni kellett a kartont vagy az újságpapírt, de nem mertem megírni a szüleimnek, mert tudtam, hogy egy új cipő vétele milyen nagy gondot jelentene. A korai kelés napi időbeosztásomat is meghatározta. Amikor tanítás és ebéd után hazaértem, letettem a táskámat, s ha az idő engedte, már húztam is lábamra a tornacipőt, és indultam a licista pályára focizni, ahol hatan-nyolcan mindig összeverődünk. Kb. másfél órai játék után hazamentem és tanultam estig, ha kellett, vacsora után is. Aztán időben lefeküdtem, hogy reggel kelni tudjak.

Fejéréknek volt egy kertjük a szerpentinén, ha jó idő volt, Lajos bácsi kijárt és ott dolgoztatott. A vastagabb ágakat kévébe kötötte és időnként megkért, hogy hordjam haza. Otthon aztán azokat felaprította. Nekem ez a segítség nem okozott gondot.

Az osztályunk összetétele nagyon megváltozott. Voltak fiúk, akik a háborús események miatt két évet is veszítettek, s most velünk jártak. Voltak, akik úgy megerősödtek, hogy szinte már legénynek számítottak – a falujukban minden biztonnal. Ilyen volt az én padszomszédom, Göndics Zoli is. Két évvel idősebb volt nálam, jó tanuló volt, a tehetségkutató program keretében került a Líceumba, és nagyon erős fiú volt. Ezt örömmel kifejezésre is juttatta és sokszor rajtam gyakorolt. Nagyon zokon esett neki, ha időnként visszasihogattam. Negyedik osztály után nem jött vissza, Ajkán vagy Celldömölkön folytatta a gimnáziumot. Tíz évvel később láttam újra. Utolsó éves teológus voltam, és Visegrádra kirándultunk. Népesebb csoport ment előttünk, beszédükből kiderült, hogy egy pártfőiskola hallgatói. Mire mi felértünk, az egyik fiú már elég magasan felkapaszkodott a romos várfalon. Meglepődve ismertem fel Göndics Zolit, aki akkor is az erejével dicsekedett és a falra mászás tudományával ejtette ámulatba a fal tövében izguló lányokat.

Az osztály létszáma az első osztályos létszámunkhoz képest erősen megcsappant: már csak negyvenen voltunk. És bizony, voltak nálam gyengébb angolok is. Csaba tanár úr sokszor rántotta fel idegesen a szemöldökét, de ez sem segített. Már erősen év vége felé jártunk, és nem tudom, tanár úr volt-e jobban kétségbe esve, vagy Aladár, akit kihívott felelni. Tanár úr bevezető szavai biztatóak voltak: „Aladár, egy kérdést teszek fel neked, ha erre jól felelsz és megígéred nekem, hogy jövőre nem jössz vissza

a gimnáziumba, akkor átengedlek.” Aladár reményteljesen válaszolt: „Megígérem! – Tovább akarsz tanulni? – Igen! – Hol? – A tanítóképzőben. – Na, figyelj: Are you a boy, or a girl?” Fiú vagy, vagy lány? Aladár töprengett, hogy mi is ennek a találós kérdésnek az értelme. Istenem, ez borzalmas, valahányszor átélem... Az első pad felől halk sűgás hallatszott, csak annyi, mint egy szellőlebbenés, de Aladár arca felvidult, és bátran vallott a tanár úrnak: „I am a girl!” – Lány vagyok! Csaba tanár úr nem csak a szemét rántotta fel, de a széket is kirűgta maga alól, s a naplót az asztalra vágva kiviharzott a teremből. A néma csend csak pár másodpercig tartott, amíg a tanár úr eltűnt a lépcső kanyarulatában, aztán kitört a vad ordítás, amivel az osztály Aladárt ünnepelte, aki jövőre biztos, hogy nem jön vissza, mert a tanítóképzőbe megy, ha ugyan a pótvizsgán Csaba tanár úr nem tesz fel neki megválaszolhatatlan kérdéseket.

A vasútállomás környéke, a Mátyás király utca még romos állapotban volt. A tanítóképző eltűnt, a Lidót, a Líceumi Diákotthont is találatok érték. A Széchenyi téren a Postapalota előtti víztárolóból napokig exhumálták az oda sebtiben eltemetetteket, akik a bombázásban haltak meg, de a városban újra indult az élet. A nagy szegénység ellenére érezhető volt, hogy jólesik a nyugalom. Ezt a nyugalmat kereső léghört zavarta meg a népi kollégisták egyre hangosabb hangja. Szakaszba rendeződve vonultak az utcán, s az Erzsébet utcát betöltötte a daluk: *Faluvégén akasztófa/ a pap, meg a jegyző rajta/ a bíró is, kisbíróstul/ most búcsúzik a Jézustól/ sej, haj, igyunk rája!*... A felsőbb osztályosok között és a tanítóképzősök között is voltak népi kollégisták, de ez a gimnáziumban nem okozott zavart. Közülük azonban többen magas pártfunkcionáriusok lettek; egy érettségi találkozáson hallottam, hogy Rákosi Mátyás titkára is egykor licista volt. Ezekről a dolgokról csak hallomásból tudok. Arról a mozgalomról is, amely a korábbi években – háború előtti években – Csaba tanár úr köré csoportosulva, a népi mozgalomhoz kapcsolódott.

A negyedik osztályt elég jó eredménnyel zártam, várt a gazdaság. Szántottam, fogasoltam, irtottam a pörjét [*tarackbűza, nehezen kiirtható gyomnövény*], vagy kévét hánytam, takarodtam, ahogy azt bátyám kérte. Alkalmanként a helyi labdarűgő csapatban is játszottam, ha volt rá igény. De arra is jutott még idő, hogy hosszabb kerékpárutakat tegyek rokonlátogatással. A nyári szűnet alatt jártam Tatára is a fogaimat tömetni, mert nagyon rosszak voltak. Arra is elevenen emlékszem, hogy amikor hazamentem, annyira megdöbbenett az otthoni szegénység, hogy szinte szégyelltem magam. Én Sopronban minden reggel rántott levest ettem egy fél cipóval,

otthon meg olyan kenyeret tett édesanyám az asztalra, hogy ha megvágták, a bele morzsalékként ömlött az asztalra, mert olyan sok volt benne az árpadara.

Az 1947-48-as tanévben az ötödik osztályt csak húszan kezdtük. Több vidéki gimnázium létesült és működött már. A Vas megyeiek Celldömölkre, s talán Répcelakra, a Veszprém megyeiek Ajkára vagy Balatonfüredre, a Komárom megyeiek Kisbérre mentek tanulni. Az alacsony létszám nagyobb ellenőrzést tett lehetővé, szorgalmasabban és folyamatosan kellett tanulni. Sok apró és kedves diákélményt őrzök ebből a tanévből is. Kétségtelen, hogy az egyik legértékesebb emlék számomra, Kamondy tanár úrhoz fűződik. November 7-én neki kellett ünnepi beszédet mondani. Amikor magas alakjával, sánta lábát húzva elindult a dobogó felé, a diákok már tapsoltak. Egy ideig némán állt a dobogón, de mivel a taps nem akart szünni, elkezdett beszélni. Legalábbis úgy tett, mintha beszélne. Megszűnt a taps, pisszegések figyelmeztettek, hogy legyen még nagyobb a csend, amikor meghallottuk Kamondy tanár úr hangját. Mintha a messzi múltból szólna hozzánk: „És akkor a dicső szovjet hadsereg elindult a Dontól, és meg sem állt az Ikva partjáig...” Az Ikva egy kis patak, ami a Deák tér alatt folyik beboltozott medrében, csak a Teológia épülete után bújik újra elő, csak esőzések idején duzzad meg. A diákság a beszéd folytatására már nem is volt kíváncsi, a taps nem akart megszünni.

Borzasztó színes történelemtanár volt az öreg Kamondy! Nagyon. A római történelemből „Te is fiam Brutus?”– azt úgy tudta mondani és a széket úgy vágta oda a szemközti falhoz, hogy darabokra tört, és senki nem nevetett! De ebbe annyi, nem merem azt mondani, hogy gúny, de annyi rejtett értelem volt, hogy „elindult a Dontól és meg sem állt az Ikváig”! És a diákok ezt mind értették! Belekötni nem lehetett...

Amikor ugye Burgenlandot lecsatolták Magyarországról, Kamondy tanár urat kitiltották Burgenlandból, mert olyan megnyilatkozásai voltak, latin szövegeket idézve, Ausztriára alkalmazva a dolgokat... Nagyon érdekes volt. Nyugdíjas tanárként idegenvezetőként dolgozott a városban. Ahol azt látta az ember, hogy egy nagy csoportosulás van a városban, biztosra vehette, hogy Kamondy tanár úr magyaráz. Negyedikben felült az első padra, a lábát kinyújtotta, és már kérdőszóból értettük: *Hány* (korszakra osztjuk a világtörténelmet)? *Mikor?*... – ennyiből értettük a kérdést, vagy benyúlt a zsebébe, kivette a pénztárcáját: vágtuk rá, hogy Dárius... Nagyon szemléletesen adott elő.

Ebben a tanévben is Fejéréknél laktam, de volt lakótársam. Lajos bácsi talán még ekkor sem kapott nyugdíjat, ezért a földszinten levő két szobát kiadták. Az első, világos szobában három főiskolás lakott, az ő tetteikbe nem akarok belekezdeni, mert elkanyarodna emlékezésem vonala – külön elbeszélést érdemelnének. Az én lakótársam Sokorai Lajos volt, ki eggyel felettem járt, az édesapja Hántán volt lelkész. Nővérei Kőszegen jártak a leánygimnáziumba, nővérem barátnői voltak. Különösen Ilikével, Hódinéval tartotta a kapcsolatot. Lajos jó tanuló volt, kitűnő zenei hallással rendelkezett, és szívesen is énekelt. A sportolás nem érdekelte, a matematika igen, tanári pályára is ment. Kellemes lakótárs volt. Tanév vége felé már tudtuk, hogy a Líceumot államosítani fogják. Azt is, hogy a Pápai Kollégium még megmarad a református egyház kezében. Már Sopronban elhatároztam, hogy Pápán folytatom a gimnáziumot. Diáktársaimtól így is köszöntem el.

Megfordul a világ

Az 1948. évi nyári szünidőt otthon töltöttem és a bátyámnak segítettem. Ez egy nagyon dolgos nyár volt. A nehéz újrakezdésben nővérem is bátyám mellé állt, hogy minden erejével őt segítse. Különösen az után, hogy bátyámat 1946 tavaszán B-listázták²¹, és hazaköltözött. Úgy tűnt, hogy sikerül talpra állni, beleadtunk mindent. A semmiből kezdte!

Közvetlenül a háború után, aki élt, az olyan fogcsikorgató erőfeszítéssel állt munkába, hogy a létét biztosítsa, hogy valamit helyrehozzon, hogy az minden erőt lekötött. Gondolja el, alig volt igavonó állat! A teheneket, ökröket elvitte a katonaság, a lovakat szintén, a gazdák ottmaradtak igavonó állat nélkül. Közben nagyon gyorsan lett egy földosztás. Ez sokakban ébresztette azt a reményt, hogy valahogy majd csak megkapaszkodunk, csak valahogy el kell kezdeni. Ha csak egy kecskével, vagy anyakocával, de el kell kezdeni. És úgy tűnt, hogy lassanként beindul. De ugyanakkor iszonyatos jóvátétel terhelte a gazdaságot. Kenyérgabonát kellett adni, kenyérgabonával kellett fizetni, tojással, libával, élelemmel, aminek nagy része ment a Szovjetunióba. Ott is azért hatalmas pusztítás volt... Ennek ellenére olyan reményteli hangulat volt, hogy hátha sikerül talpra állni.

A választásokon a kisgazdapárt nagyarányú győzelmet aratott, ez azt jelentette, hogy nem egy szélsőséges párt irányítása alatt van az ország, de hát aztán '48-ban minden megváltozott... minden összeomlott, minden diktatórikus vonalra csúszott. Nem csak az iskolákat vették el, de a földeket is, elsősorban a kulákságtól. Ezek voltak a legjobb gazdák! Ahol nagyobb volt a család, volt két-három legény, ezek nagyon jól bírták még a leadásokat is – de elvették a földet tőlük. Jöttek a kitelepítések. Ez mind, mind nagy zűrzavart, bizonytalanságot okozott. Reménytelenséget. Megerősödött a nézet, hogy majd Amerika segít... Amerika meg fügét mutatott. A kommunisták előretörése senkinek se volt örömhír, vagy csak nagyon kevés embernek – azoknak, akik pártfunkcionáriusok voltak. Az értelmiségnek nem. Az értelmiség, az később nevelődött bele a kommunizmusba, és vált a szocializmusnak a hívévé, amikor azt látták, hogy így lehet érvényesülni.

Sok nehézséggel küszködve 1948 szeptemberéig gazdálkodott bátyám. Amikor szeptember elején elutaztam Pápára – gimnazista voltam – akkor még nem volt szó a gazdálkodás megszűnéséről, úgy tűnt, hogy minden rendben van. Október elején azonban megkaptam szüleim levelét, amiben értesítettek, hogy a földeket fel kellett ajánlani az államnak. Sógornőm a gyerekekkel Sopronba megy, a bátyámnak pedig felajánlanak egy brigádvezetői állást Tizsasülyön a rizsföldeknél, mert az önéletrajzából tudták, hogy egyetemista korában járt Bulgáriában, hogy az ottani rizstermelést tanulmányozza. Nővérem felmegy Pestre, állást keres és folytatja egyetemi tanulmányait. Édesanyám az állatok nagy részét eladta már, de nagy gond, hogy a még megmaradtakat mivel etessék, mert nincs takarmány. Bátyám eladta a lovakat is, az ökröket is, kiürültek az istállók.

Megszűnt a gazdálkodással járó gond és munka, de a szegénység maradt. A háború során megtanultuk, hogy a legnagyobb érték az élet. Sem szüleim, sem testvéreim nem zúgolódtak a változások miatt. Egyszerűen elfogadták.

Amikor elvették a földeket, egyszer beszélgettünk, és emlékszem édesapámnak ezekre a mondataira: „Édes fiam, amikor kellett, akkor megvoltak, és örülök, hogy akkor voltak”. Amikor a bátyám kórházban volt, naponta egy mázsa búza árába került a kórházi költség, és akkor más arányok voltak, mint ma. Egy katasztrális hold földön 12-15 mázsa termett, ha 18, az nagyon nagy termés volt. Hát most meg 60 mázsák teremnek! Nem volt műtrágyázás... Tehát amikor a családnak szüksége volt a

jövedelemre, akkor még megvolt. És el tudta engedni utána... Szerény emberek voltak.

1948 szeptemberében – miután a gazdálkodást fel kellett adni – nővérem is felment Pestre, munkát keresett. Jakus Imre árva-ügyeket intéző lelkész mellett vállalt titkárnői munkát. A Deák téri egyházi épület második emeletén volt egy kis szobája. Újra beiratkozott az egyetemre, letette hiányzó vizsgáit, és 1950-ben a közgazdasági egyetemen szociológiából cum laude doktori vizsgát tett. Tanulmányai befejezése után a Szeszforgalmi Vállalatnál kapott állást és előbb Szombathelyen, majd Tatán volt könyvelő. 1952-ben Tatán a köztisztasági vállalat, majd '53-tól a faszeg-gyár főkönyvelője.

1948 után az evangélikus egyházban is súlyos gondot jelentett az állásukat elvesztett hitoktatók és intézeti lelkészek elhelyezése. Az állammal történt megállapodás szerint az egyház nyugdíjazta minden 60 év feletti lelkészét, hogy helyüket betölthessék az állástalanokká váltak, az állam viszont az elvett egyházi javak fejében fizette a nyugdíjazottak nyugdíját. Az, hogy ilyen megoldás születik, először csak „kósza hírként” terjedt. Senki se tudott semmi biztosat mondani. Ebből az időből maradt fenn a családban két történet.

Édesapám elhatározta, hogy felkeresi idős lelkésztársát, Görög Ernőt Nagyvelegen, akivel teológus koruk óta szívélyes, jó viszonyt ápolt. Szerette humorát és tudta róla azt is, hogy nagyon jó gyümölcskertész. Most azonban a nyugdíjazás ügyéről szeretett volna tájékozódni. Ez Ernő bácsit is érintette, meg Ernő bácsi fia – Görög Tibor, tordasi lelkész – abban az időben lett esperes, és édesapám remélte, hogy rajta keresztül Ernő bácsinak vannak megbízható értesülései.

Kerékpárra ült, és a 40 km-re lévő Nagyvelegre elkerekezett. Mór és Nagyveleg között olyan az út, mintha hullámvasút volna: dombnak föl, völgynek le egészen a faluig, kb. tíz kilométeren keresztül. Amikor meredekebb dombnak kellett menni, édesapám leszállt a kerékpárról és tolt. Vele szembe burgonyával megrakott lovas kocsik jöttek, a móri állomásra szállították a burgonyát. Az út döccenéseinél egy-egy burgonya leesett a kocsikról. Édesapám meglepődve látta, hogy azt a fajta burgonyát nem ismeri. Ezért gyaloglás közben lehajolt és néhány szép, egészséges szemet a zsebébe tett azzal a gondolattal, hogy majd tavasszal elülteti.

Görögék örömmel fogadták, édesapám pedig mentegetőzött: „Tudom, hogy alkalmatlan időben jöttem, de azt reméltem, hogy egy krumplilevest mégiscsak kapok nálatok.” Ernő bácsi összevonta a szemöldökét: „Kapsz, ha hoztál krumplit!” Édesapám benyúlt a zsebébe, és már mondta is: „Mindig tudtam, hogy sóher ember vagy, itt a krumpli!” Jókedvűen töltöttek együtt néhány órát, aztán édesapámnak indulni kellett hazafelé. Ernő bácsi egy papírdoboz almát is becsomagolt és küldött a családnak. Édesanyám, aki szürkületben bontotta ki a csomagot és örült a szép almáknak, egyszer csak megszólalt: „Nahát, ilyen még sose láttam!” A piros almák között ott volt öt-hat fekete alma is. Édesapám odament, megnézte, aztán elnevette magát: „Ejnye, ez az Ernő! Ezeket a monília almákat is haza cipeltette velem!” Az tulajdonképpen egy gombabetegség: az állaga kemény marad, de megfeketedik az alma. Aztán kisimította az egyik papírt, amibe az alma csomagolva volt, rajta ez a szöveg: „Ne, Görög-féle szerecsenalma a krumpliért!”

A másik történet. A Fejér-Komáromi Egyházmegye lelkesgyűléseit mindig Budapesten tartotta, mert a Fejér és Komárom megyék területén szétszórta gyülekezetekből Budapest volt a legkönnyebben megközelíthető vasúton. Késő ősz volt már, amikor édesapám egy ilyen gyűlésre indult, édesanyám kérte, felöltőt vigyen magával. Hajnalban, induláskor édesapám benyúlt a szekrénybe, kivette a felöltőt, vállára csapta, és legyalogolt az állomásra, ami két és fél kilométerre volt a falutól. Mivel kimelegedett, fel akarta venni a felöltőt. Akkor vette észre, hogy nem azt vette ki a szekrényből, amit kellett volna, hanem a fiatalkori ferencjósáját, amit édesanyám kegyeletből nem dobott még ki. Mivel a kabát szűk volt, édesapám a karjára vette és úgy ment a lelkesgyűlésre. „Nézd, az öreg milyen fiatalos – hallotta két fiatal kolléga beszélgetését a háta mögött. – Úgy látszik, nem akar nyugdíjba menni!”

Pápai diákévek

Nem is tudom, hol kezdjem. Időnként elgondolkodom, hogy az emlékeim valóságosak-e, vagy egy diákgregény színes lapjairól léptek elém. Nem akarok többet mondani, mint ami volt, de szeretném, ha emlékezésem visszatükrözne valamit abból, ami a kor ziláltsága ellenére is sajátos érték volt, és abból a köszönetből, amivel a Kollégiumra gondolok.

Amikor eljött a tanévkezdés ideje, és én a hatodik gimnáziumi osztályt kezdtem, édesapám elkísért Párára. Bizonyos akart lenni afelől, hogy felvesznek a gimnáziumba, és tudni akarta, hol lesz a szállásom. Talán arra is gondolt, hogy ha kell, az Antal-rokonságra hivatkozik, mert az Antal márkás családi név volt a Dunántúli Református Egyházkerületben. A gimnáziumba felvettek, és a diákotthonban is kaptam helyet. A diákotthon a Kollégium régi épületében, az ún. Ókollégiumban volt a Petőfi Sándor utcán, de a Szent László utca felől volt a bejárata egy szűk, boltozatos bejárón keresztül. A diákotthon igazgatója Szűcs Dezső tanár úr volt. Erős testalkatú, idős ember volt, történelmet és gazdaságtant tanított. A diákok úgy tudták, hogy az egyik szemét még gyerekkorában kicsúzlizta, ezért nem lehetett tudni pontosan, hogy hova néz. Szigorú volt, és az otthon rendjének fenntartásában két teológus segítette, akiket a diákok tiszteletes úrnak szólítottak, viszont ők is magázták a felsős diákokat.

Ebben a diákotthonban voltak általános iskolások is. Ők eredetileg gimnazisták lettek volna, de attól az évtől megszüntették a gimnáziumok alsó négy osztályát, csak a felső négy osztály maradt. Az általános iskolák viszont nyolcosztályosak lettek. Ebben a diákotthonban az alsósok a felsősöket magázták. Ez régi hagyomány volt. Azért emelem ki, hogy ebben a diákotthonban, mert egy másik is volt a Jókai utcán, ahol teológusok és gimnazisták laktak, és ott már tegeződtek. A gimnáziumban évfolyamonként egy osztály indulhatott. Megint olyan osztályba kerültem, ahol hatvanan voltunk. A hatvanból tíz lány volt, s a lányokat magáztuk, csak a nagyon jó ismerősök vagy a rokonok tegeződtek. Tizenegyen voltunk evangélikusok, és kb. ennyi volt a római katolikusok száma is. Az osztálynak volt egy kisebb csoportból álló magja, akik elsős koruktól fogva együtt voltak és Lőrincze Lajos osztályfőnöksége alatt összekovácsolódtak. De többen voltak azok, akik később kerültek az osztályba. Abban a tanévben is tizenegyen voltunk új tagjai az osztálynak.

Meglepő volt, ahogy Szűcs igazgató úr ismerkedett velünk. Felállította az újonnan jötteket, aztán sorra vette őket. Az Ókollégiumban lakókat már ismerte. „Hát te honnan gyüttél? - A bencésektől jöttem, igazgató úr! - A bencésektől? Mér' gyüttél? Buta voltál? Megbuktál?” Egy másikat így nyugtázott: „Menj haza, mondd meg apádnak, kössön a jászol elé!” Az osztály némán és komolyan hallgatott, bennem meg ijedt gondolatok kergették egymást: Istenem, hova kerültem? Az óra végén felszabadult nevetés jelezte, hogy ettől a stílustól nem szabad megijedni, ezt csak meg kell szokni. Szűcs igazgató úr ezzel a titokzatos mondattal zárta az órát: „A tavalyi rendet bevezetjük!”

Hogy mi volt az a rend, azt a következő órán tudtam meg. Amikor bejött Szűcs igazgató úr, az előző évek közül három tanuló kint állt a padok előtt. Igazgató úr beírta a naplót, aztán rábökött az egyik diákra: „Tanultál? – Igen, igazgató úr, tanultam. – A fenét tanultál, nem tanultál! Takarodjatok a helyetekre!” A későbbiek során ez a rend megszűnt, vagy a diákok felejtettek el kiállni, vagy az igazgató úr felejtette el újra elrendelni, év kezdő ijesztgetésnek azonban jó volt.

1948 a kommunista hatalomra jutás éve volt. Az országban a párt irányítása alatt harcias légkör uralkodott. Egyik megnyilvánulása a sok felvonulás volt. A dátumra sajnos már nem emlékszem – emlékeim összemosódnak, hogy november 7. volt-e, vagy március 15. –, de a Református Kollégiumot is kötelezték a felvonulásra. Helyét azonban nem az iskolákkal együtt, hanem a felvonulók sorának a legvégén jelölték ki. Mester Gábor tanár úr, a tornatanárunk érezte, hogy ez az egyházi iskola megalázása. A felvonulás előtt hatos sorokba állított bennünket, s annyit mondott: „Minket nem aláznak meg! Beszéd nincs, 150 métert lemaradunk, szótlánul vonulunk. Aki nem ezt teszi, azt kivágom a sorból!” S a Kollégium vonult, nem a többiekkel, tőlük lemaradva, külön 240 diák némán, ütemes léptekkel. A református templom előtt emelvény állt, azon állt a polgármesterasszony, mellette az orosz városparancsnok, katonatisztek és pártvezetők. Az előttünk menők mozgalmi dalokat énekeltek, mi meg úgy mentünk el előttük némán, mintha ott se lettek volna. Másnap kemény, elmarasztaló támadás érte a tanári kart a néma tüntetők miatt. A tanári kar nem akarta növelni a feszültséget, ezért elhatározták, hogy egy indulót megtanítanak. Meg kell tanulnunk! Fialat énektanárunk, Borsányi Gábor hozzákezdett a Partizáninduló tanításához, de a tanítási alkalmak olyan zavarosak voltak, hogy abból nyilvánvalóvá vált a diákság ellenállása. Kénytelen volt Mester tanár urat segítségül hívni, s az ő felügyeletével meg is tanultuk a Partizánindulót. Amikor az újabb felvonulás következett, már az iskolák sorába állítottak bennünket. Utolsónak. Az emelvény ugyanott volt, a rajta levők is ugyanazok, mint az előző alkalommal. Mester tanár úr csak annyit mondott: „150 métert lemaradni, majd szólok, amikor elkezdjük az indulót!” A temető felől jöttünk a Jókai utcán, amikor a Kollégium oldalához értünk, tanár úr a járdáról bekiáltott: „Sidó, nótát!” És Sidó Pista elkezdte a Partizánindulót. Az ének ereje feszesebbé tette a menetet. Voltak diáktársaink, akik jól tudtak tercelni, s úgy szólt a Partizáninduló, mintha katonák énekeltek volna. Az emelvényen álló városparancsnok vigyázzba

vágta magát, kezét a sapkájához emelve tisztelgett. Ugyanígy a többi orosz tiszt is. A civileken meg látszott, hogy zavarban vannak, hogy is viselkedjenek.

Mivel több indulót nem tudtunk, a Partizáninduló eléneklése után némán meneteltünk tovább, de a Fő téren, a katolikus templom oldalánál már saját szórakozásunkra újra énekelni kezdtük. A kastélyban akkor orosz katonaság volt. Amikor az őr meghallotta a Partizánindulót, bekiáltott a kapusfülkébe és az őrség ott lévő tagjai felsorakozva, vigyázzállásban hallgatták az énekünket. Amikor a Liget előtt balra fordulva letértünk a Fő útról, nagy megkönnyebbülés érződött a csapatunkon. A többi felvonuló akkor is még mind mozgalmi dalokat énekelt, mi sem akartunk némák maradni. Rákezdünk arra a népdalra, amely épp olyan feszessé teszi a menetelést, mint a Partizáninduló: *„De szeretném látni azt a csizmadiát, aki nékem leánybőrből varrna ráncos csizmát. Leánybőrből a csizmát, asszonnyelvből a talpát. Istók uccse, de teremt uccse, megadnám az árát”*. Az előttünk menő leánygimnázium tagjai maguk is unták már a mozgalmi dalokat, ezért felbátorodva a mi énekünkön, ők is népdallal válaszoltak: *„A pápai vásártéren, Ica, te! Legényvásár lesz a héten, Ica, te! Öt forintért adnak egyet, jaj, de olcsó! Még se vesznek, Ica, te!”* Másnap nagyon nagy dicséretet kapott a Kollégium a „méltóságteljes felvonulásért”. Meglepett, amikor az 50 éves érettségi találkozóink alkalmával Bárány Ildikó osztálytársunk pincéjében egy korunkbeli „kislány” emlékezett és emlékeztetett minket erre a felvonulásra. Ő is ott volt az előttünk menetelő lányok között, számára is maradandó emlék maradt a léggör is, amiben akkor éltünk, és a népdalok is, amelyekben a mozgalmi dalokkal szemben szabadságvágyunk feltört.

Mester tanár úr

Azért kezdtem most elmondott mesémbé, mert tulajdonképpen Mester tanár úrról akartam megemlékezni. Ő is tudott nagyon nyers és kemény lenni. Nem a beszédében, hanem a fegyelemtartásban. Az édesapja iskolaszolga volt a Kollégiumban, s ő a Kollégium udvarán nőtt föl. Szinte minden sportágban jó volt, de a szeretett sportága a szertorna volt. Minden osztályban volt három-négy kiváló szertornász. Egy alkalommal szemtanúja voltam, amikor a szertornászok versenyre készültek és Sütő Pali, aki eggyel felettünk járt, a nyújtóról óriásforgásból kirepült, mert átfordulásakor nem tudta elég jól elkapni a nyújtót. Láttam, tanár úr hogyan vetette

magát a zuhanó tornász után, hogy felfogjon valamit az ütődés súlyából. Akkor értettem meg, hogy milyen nagy a tanár felelőssége, s azt is, hogy Mester tanár úr miért olyan szigorú. Egy másik esetre is emlékszem, ami megértette velünk, hogy a torna komoly munka és nem játék. Az osztályban sokan voltunk, a tornateremben csak úgy tudtunk felállni a talajgyakorlatokhoz, hogy rézsút álltunk. De ez azt is jelentette, hogy egymást jobban láttuk. Tanár úr nagyon kemény talajgyakorlatokat vezényelt, feszültek az izmok, és zihált a tüdőnk. Észrevette, hogy két fiú nem fekszik bele a gyakorlatokba, hanem lazásál, és közben egymásra köpköd. Név szerint szólt nekik, hogy dolgozzanak, ők tovább köpködtek. Tanár úr bement a szobájába, kihozott egy vívókardot, és mind a kettőnek a fenekére odasuhintott háromszor. Csak akkorát, hogy mindannyian felszisszentünk. „Ezt gyorsabban kiheveritek, mint egy sérülést” – mondta, s minden további magyarázkodás nélkül visszavitte a kardot a tanári szobába.

Mester tanár úr felesége bolgár lány volt. A testnevelési főiskolán ismerkedtek meg. Magas, fekete, szerény és csendes asszony volt Ancsi néni, és nagyon jó tornatanár. A tanítóképzőben tanított, és tornászaival országos versenyekre járt. Tanár úr a fegyelem tartásában segítette. Két kisgyermekük volt, amikor én a Kollégium diákja voltam. Tanár úr is, felesége is harminc és negyven között lehettek.

Találkozásom Mester tanár úrral nem sikerült rosszul. Amíg az idő engedte, a szabadban voltak a tornaóráink, a talajgyakorlatok és az atlétika nem okozott gondot. Egyikből se nyújtottam kiemelkedőt, viszont jó labdaérezésem volt. Sopronban nem csak futballoztunk, hanem sokat kosárlabdáztunk is. A városban csak a Líceumnak volt megfelelő nagyságú tornaterme, ezért mindenféle bajnokság ott zajlott, és már 15 éves létemre a gimnázium válogatottjában játszottam. Szerettem is nagyon kosarazni. Mivel volt érzékem a labdához, nem csináltam rosszul a röplabdát se. Ezt a játékot ekkor kezdték elterjeszteni, elsősorban az iskolákon keresztül. Pápán először a népi kollégisták játszották, de aztán az iskolákban is állandósult, így nálunk is. A labdajátékban nekem a többieknél nagyobb gyakorlatom volt. A nehéz idők akkor köszöntöttek rám, amikor beszorultunk a tornaterembe, és a tornaszerek elé kellett állni. Én semmit se tudtam abból, amit a többiek örömmel csináltak. Hiába dolgoztam én otthon, a karjaim olyan gyengék voltak, hogy a kötélén is csak félig tudtam függeszkedni. A nyújtón felhúzódkodni tudtam, vagy tízszer, de minden más gyakorlat neve varázsszó, mégpedig ismeretlen varázsszó volt a számomra. Amikor a korlátgyakorlatnál kerültem sorra, Mester tanár úr odaállt, hogy lássa, mit tudok.

Megpróbáltam azt csinálni, amit a többiek. Előre nyújtott karral beugrottam a korlát rúdjai közé, arra azonban nem számítottam, hogy a korlát rúdjai, ha csak öt centimétert csúszok is rajtuk, úgy meghúzzák karomon a bőrt, hogy a fájdalomtól minden erő kifut a karjaimból. Pedig így történt, s én úgy vágódtam be a korlát alá, mint egy krumpliszák. Amikor kinyitottam a szememet, azt láttam, hogy tanár úr lesajnáló vagy lemondó legyintéssel fordul el a korláttól szó nélkül. Kétségtelenné vált számára, hogy belőlem nem lesz szertornász – ami azonban még fontosabb volt: az én számomra is. Ettől kezdve tornaórákon messze elkerültem a tornaszereket. Odaálltam a kötél alá, és nem lazálva egész órán a függeszkedést gyakoroltam. Év végére éppolyan gyorsan elértem a kötél tetejét függeszkedve, mint a legjobb tornászok. De a tornászok iránt mindig megmaradt bennem a tisztelet, s óvott attól, hogy bármilyen tudásommal dicsekedjek. Tanár úr irántam való jóindulatát éreztem abban, hogy amikor látta, hogy hogyan gyötröm magam a kötéllel, nem kényszerített tornaszerekhez. Engedte, hogy a magam módján erősödjek.

A kerékteleki falunapot vagy sportnapot már egyszer említettem, akkor Gyurácz Ferenc püspök úrra emlékeztem. Most Mester tanár úrral kapcsolatos emlékeimet szeretném felidézni. Még ebéd előtt próbáltuk röplabdázni tanítani a kerekreíti fiúkat. Odajött egy talán már katonaviselt legény is. Nagyhangú volt és kinevette, ha valaki nem tudta a labdát jól továbbítani vagy jól megütni. „Ez is valami? Majd én megmutatom!” – és beállt játszani. A labda azonban bosszút állt rajta, nagyon ügyetlen volt. Egyre mérgesebb lett, végül káromkodva földhöz vágta a labdát, és kijelentette, hogy ő ezt nem csinálja. Mester tanár úr, aki ott állt és nézte, hogy hogyan próbáljuk játékra tanítani a helyieket, erős hangon odaszólt a szitkozódó legénynek: „Hja, barátom, ha valakinek nincs türelme a tanuláshoz, az nem tanul meg semmit se. És ez nem csak a röplabdára igaz!” Délután labdarúgó mérkőzést játszottunk a helyi csapattal. Már 10:0-ra vezettünk, amikor egy előrerúgott labda túljutott a kapu előtt messze kint álló kapusunkon. Én a gólvonal előtt elértem és kirúgtam. Akik azt látták, hogy a labda átszáll a kapus fölött, már gólt kiáltottak, én tiltakoztam. Meglepetésemre Mester tanár úr is gólt kiáltott a partvonal mellől, többször is, és a bíró gólt ítélt. Engem bántott ez a téves ítélet, és amikor mérkőzés után újra a tanár úr közelébe kerültem, ismét tiltakoztam: „Tanár úr, az a labda nem volt túl a gólvonalon! Jóval előbb kirúgtam!” Tanár úr rám nézett, aztán ezt mondta: „Azt én is láttam. De a vesztesnek is kell, hogy legyen valami öröme, hogy ne veszítse el a kedvét. Ennek a legénynek tekintélye lesz

a kocsmában, másról nem fognak beszélni, csak erről a gólról. Sok ingyen féldecit megiszik addig, aztán majd jön újabb szenzáció. A meccsnek semmi tétje nem volt”.

Amikor hazafele utaztunk, a vonaton nyilvánvalóvá lett, hogy Sándl Ignác igazgató úr borának van ereje. Ez Mester tanár úron egyre jobban meglátszott. Úgy döntöttem a pápai állomáson, hogy az állomásról hazakísérem. Oswald Zoli jött velem. A kastély kertjén keresztül ballagtunk tanár úrék tókeri otthona felé, amikor a sötétből orosz beszéd és lányvihogás hallatszott. Tanár úr megállt: „Mi az? – Tessék hagyni, utcalányok enyelegnek orosz katonákkal”. Ő azonban felhorkant: „No, ezt nem engedem!” Alig bírtuk továbbhaladásra bírni. Még akkor sem nyugodott meg, amikor már távolodtunk. „Orosz katona még a magyar utcalányt se ölelgesse!” Soha előtte, vagy utána nem láttam a tanár urat ittasan, és örültem, hogy azon az estén nem hagytuk magára.

Érettségi előtt otthon feküdtem betegen, egy délelőtti alvásból arra ébredtem, hogy édesanyám mondja édesapámnak: „Laci táviratot kapott. Meghalt a kedves tanára!” Akkorát dobbant a szívem, hogy majd kiugrott a mellkasomból. Más is kedveltem, de akiről a távirat szólt, az Mester Gábor volt. Váratlanul és fiatalon halt meg. Ma is hálás szívvel gondolok rá, volt tartása és példájával tanított, hogy a felelősségvisszaterhelést komolyan kell venni. Erős testalkatú, tömött bajszú, kopaszodó férfi volt, aki koránál idősebbnek látszott. Soha nem akart más lenni, mint aki volt: az iskolaszolga fia, akinek minden eredményért keményen meg kellett dolgozni, és a Kollégium becsületét féltő, tanítványait becsülő tanár. Év végi konferenciákon, ha úgy látta jónak, keményen küzdött tanártársaival szemben is a jó sportoló, de gyenge tanuló diákjaiért.

Szűcs igazgató úr

A diákothonban töltött első tanév tavaszán a Kollégiumban diákbál volt. A rendezők Dusza Jancsit és engem küldtek el a meghívóval a lánygimnáziumba. Mivel az igazgató jó szóval sem tartott bennünket, gyorsan végeztünk. Időnk volt, hazamentünk a diákothonba, és félórát pingpongoztunk. Az alsósok is otthon voltak, mert ők délután jártak iskolába. Valaki lerúgta a pingpong-szoba falát. Amikor Szűcs igazgató úr számon kérte, a kicsik elmondták, hogy mi is otthon voltunk. Másnap történelemórán igazgató úr végigvonult a padosorok között és megállt előttem. Én az

utolsó padban ültem, és nyilván mosolyogtam, mert igazgató úr így förmedt rám: „Fiam, te röhögsz! Mit röhögsz?” Felálltam: „Igazgató úr, kérem, én nem röhögök. – Röhögsz, ha mondom, röhögsz! Fiam, te egy cinikus lutheránus vagy, egy cinikus lutheránus! Érted? – Igen, igazgató úr”. – azzal továbbment és folytatta az előadását. A lányok közt négyen is voltak evangélikusok, volt, akinek eleredt a könnye, nem tudták, hogy mi következik: lutheránus-üldözés? A fiúk pedig alig tudták visszatartani a nevetésüket. Ekkor már én is tudtam, hogy nem kell ettől a vihartól megijedni. Még annak a hétnek a szombatján labdarúgó mérkőzés volt a két diákotthon között, és az ókollégisták győztek. Több gólt is rúgtam. Ekkor otthon Szűcs igazgató úr várta a híreket, akik először értek haza, elmondták, hogy győztünk, és engem is dicsértek. Igazgató úr elégedetten pödörgette kissé felfelé kunkorodó bajszát s nem minden dicsekvés nélkül mondogatta: „Az én fiaim! Az én fiaim!”

Már a következő évben történt, hogy több felsős diák engedéllyel moziba ment, de egy órával később jöttek haza, mint ahogy a mozi végződött. Betévedtek egy sörözőbe. Amikor megjöttek, a kapus értesítette az igazgató urat, s addig nem engedte be őket, amíg igazgató úr az emeletről, a lakásáról le nem jött, hogy számon kérje a késést. „Hát ti hol voltatok?” – kiáltott rájuk, ahogy a szűk átjárón bejutottak, de a feleletet nem várta, a kampós botjával már csépelte is a hátukat. Aki ügyes volt és fürge, annak sikerült beugrani a kampósbot elől, de aki nem sietett, az kétszer is kaphatott. Már akkor azt mondtam magamban: ha én ezt egyszer elmesélem az unokámnak, nem fogja elhinni. Én egyébként nem voltam a csapatban, csak láttam! Jaj, Istenem!

Amikor utolsó éves voltam, és a karácsonyi szünetről visszatértünk, farsangi bál volt a Kollégiumban, a konviktus [*menza*] éttermében. Szerettem táncolni, kiizzadtam, és mikor kimentem a szabadba, megcsapott a hideg. Már másnap erős szúrást éreztem a mellemben, ez pár nap múlva megszűnt, de a lázam nem ment le. Egy hétig feküdtem a diákotthonban, akkor az iskolaorvos megállapította, hogy mellhártyagyulladásom van, és kórházba utalt. A kórházban egy nagy kórteremben kaptam ágyat, a szemközti ágyon egy sötét, szenvedő arcú férfi haldoklott: „Jaj, Istenem, mindjárt meghalok! Maga mivel jött be, fiatalember? Jaj, jaj! – Én mellhártyagyulladással, de szeretnék minél előbb meggyógyulni. – Meggyógyulni? Maga is odajut, ahova én. Jaj, meghalok!” Nem éreztem, hogy vidám volnék, ezért fejemre húztam a takarómat, és másnap reggelig aludtam. Arra ébredtem, hogy az én haldokló szomszédom bakancsban, hálóingben, kalappal a fején bokázik az ágyam

előtt és énekel: „*Sej, haj, életemben, de sok lóvét kerestem!*” Aztán még három hétig együtt feküdtünk és ennél többet is megtudtam róla. Valóban, mellhártyagyulladás volt, és az előző nap délutánján csapolták. Ilyenkor, amíg a tüdő ki nem tágul, légszomj gyötri a beteget, ezt az érzést viselte nehezen. A nagy kórteremben színes élményekre tettem szert, úgyhogy amikor kezelőorvosom át akart tenni egy kettős szobába, kértem, hogy maradhassak. Volt egy ötven körüli ácssegéd is a kórteremben, aki minden új betegnek elmesélte Rinaldo Rinaldini történetét. A második-harmadik hallás után már kijavítottuk, ha valamit kihagyott, vagy valamit másként mondott, mint előzőleg. Neki köszönhettem, hogy betegtársaim között tekintélyre tettem szert. Egy este kirukkolt: „Ezt mondja valaki utánam, ha meg tudja tenni!” – és belekezdett abba a – ha jól emlékszem, sárospataki diákéletből ismert – köszöntőbe, amely így kezdődik: „Ahogy a juhász kutya szeméből kicsorduló könnycseppben visszatükröződő rablólovagvár nyikorgó érckapuját összetartják a... (stb., már nem emlékszem)... úgy tartson minket is össze a szeretet”. Mivel ezt nagyon sok diák tudta, én is, nem volt nehéz visszamondanom. „Haldokló” szomszédom szólalt meg először: „Az anyját! Maga olyan okos, mint egy pap!” S ettől kezdve pap úrnak szólított.

Volt csapolás is, és voltak látogatóim is. Három hét múlva Szűcs igazgató úr is meglátogatott: „Fiam, értesítetted a szüleidet? – Nem értesítettem, igazgató úr, előbb szeretnék meggyógyulni. Nem akarom őket megijeszteni. – No, majd én fájinul értesítem őket, légy nyugodt!” Mit is tehettem mást? Másnap, az ebéd utáni pihenés idején halkán nyílt a kórterem ajtaja, először csak két kutató szem jelent meg, aztán az ijedt arc is – meglepődve ismertem fel édesanyámat. Intettem, hogy jelezzem, hol vagyok. Édesanyám odajött: „Fiam, mi bajod? – Csak mellhártyagyulladásom van, édesanyám. – Csaak? Vízlek haza, majd otthon meggyógyítalak. A nővéredet is meggyógyítottam! Ma reggel kaptuk Szűcs igazgató úr táviratát, amiben az állt: 'Tovább titkolni nem lehet, a gyereket beszállítottuk a kórházba'. Otthagytam mindent, palacsintasütést, édesapádat, még elértem a tízórás vonatot. Tudni akartam, mi van veled. Vízlek haza!”

És én már másnap este otthon voltam. A fájin értesítés nagy izgalmat okozott, hozzá képest a betegség ismerete megnyugvást jelentett. Otthon édesapám hozta a vérteskethelyi ezerjót – Vérteskethely a móri borvidékhez tartozik, és nagyon jó bora van –, emlékszem, hogy az első fél litert milyen mohón ittam, s hogy utána hogy megkönnyebbültem. A kórházban kapott sok Ultraseptyl nagyon tönkretette a

gyomromat. A bortól nem megkótyagosodtam, hanem elkezdtem izzadni, s ez volt a cél, hogy a mellhártya-lemezek közt levő folyadékot szervezetem fel tudja dolgozni. Hetekig tartó izzadás következett. Borral! Jó kúra volt. Közben nővéremnek sikerült egyházi segélyszervezet útján penicillint szerezni. Az a kérdés is megoldódott, hogy ki adja be. A faluba nem sokkal azelőtt jött egy katolikus lelkész, aki jezsuita szerzetes volt, azt megelőzően gyakorló orvos. Külföldi misszióból jött haza, s a mi kis falunkba dugták el. Őt kérte meg édesapám, neki volt megfelelő készlete, és ő adta be az injekciókat. Lassan erősödtem meg annyira, hogy a húsvéti szünet után visszamehettem Pápára.

Tanárain

Eddig csak két tanáromról beszéltem, pedig hát többen is maradandó emléket hagytak bennem. Az angolt dr. Pongrácz József nyugalmazott teológiai tanár tanította. Alacsony, halk szavú, tiszteletre méltó idős ember. A teológián újszövetségi tantárgyakat tanított. Fiatalon skót ösztöndíjas, ki idős korában is a puritán, mély meggyőződésű skót kegyességet képviselte. A diákjai iránti szeretetét jól mutatja, ahogy egyik csínytevésünket fogadta. Az első padban lányok ültek, a mögöttük ülő fiúk játékból meglökték a lányok padját és az tíz centit előrecsúsztak. Mi, a harmadik padban ülők a lányok után löktük a második padban ülőket. Ez a játék folytatódott, mi azt hittük, hogy professzor úr nem veszi észre és a nevetés fojtogatott bennünket. Amikor az első pad a katedrához ért, Józsi bácsi – magunk közt csak így hívtuk – áthajolt a tanári asztalon, rámosolygott a lányokra, s csak ennyit mondott: „No, megjöttetek?” Olyan megszégyenítő volt a szelídsége, hogy nem emlékszem, a későbbiek során bármikor is rendetlenkedtünk volna az óráján. Minden vasárnap délután bibliaórát tartott a számunkra. A baj csak az volt, hogy az ebéd utáni bágyadtság, főleg, ha meleg volt, olyankor zárta le a szemünket, miközben Józsi bácsit hallgattuk. Ő az újszövetségi híradás mellett a Példabeszédek közmondásaiban megfogalmazott felismeréseket is igyekezett az elménkbe és a szívünkbe vésni, hogy a hitünk a gyakorlatban is életté váljék. – Aki az Úristennek ad, az kamatostul kapja vissza, és hasonlók...

Tanáraink közül talán Tóth Sándor tanár úr volt a Kollégium körein túl legismertebb. Festőművész és rajztanár volt, Schulek²²-rokon. Mivel azonban a rajztanítás megszűnt

a gimnáziumokban, ezért biológiát tanított, rajzot csak szakkörben. Rajta keresztül tanultam meg, mi az, hogy gyorsesz: hogy tanulásnál a lényegét kell megragadni, a körítés csak azután jön. Rendszeresen íratott velünk ilyen tesztet: tíz-tizenkét kérdést fogalmazott meg, azokat sorszámmal látta el, nekünk csak a sorszámot kellett leírni és a kérdésre adott feletetet. „Ha súgást észlelek, a tempót gyorsítom!” – szolt a figyelmeztetés, s már hangzott is az első kérdés: „Egy... kettő... három, Piller ne súgj, négy...” – és így tovább. Ha valaki nem tudott azonnal válaszolni, nem volt ideje gondolkodni, mert a következő kérdés már választ várt. Így feleltette le tíz perc alatt az egész osztályt. Utólag sem volt lehetőség a válaszokat pótolni, a papírokat olyan gyorsan összeszedette. Azt hiszem, jó pedagógus volt, mindenesetre eredményesen tanított, de nem szerettem gúnyolódó modorát. Egy biológiaórán szemléltető eszközként behozott egy koponyát, amit valamilyen ásatásnál ő maga bányászott ki. Az egyik fiú kezéből kiesett a koponya és a padok alatt a padlón gurult. Tanár úr mérgesen kiáltott rá a fiúra: „Hogy a te koponyáddal is így gurigázzanak!” Számomra ez a kifakadás ijesztő volt, nem tudtam, hogy a koponyát sajnáljam-e vagy a tanár urat.

Borbély Sándor tanár úr, azt hiszem, a jó, megbízható és eredményes számtantanár példaképe volt. Én sohasem szerettem különösebben a matematikát, bár jó jegyeim voltak, de az osztályunkban többen is voltak, akikkel Borbély tanár úr szerettette meg. Erről tanúskodott Richter Gyuri megemlékezése az ötvenedik érettségi találkozón. Gyuri édesanyja meghalt. Özvegy édesapja olyan helyet keresett, ahol megnyugtatóan tudja elhelyezni fiait. Így került Gyuri a kisöccsével együtt Pápara. Budapestről jött, s az előző gimnáziumban gondja volt a számtannal, talán pótvizsgáznia is kellett. Már karácsony felé jártunk, amikor Borbély tanár úr megíratta velünk második számtan dolgozatunkat. Amikor a kijavított dolgozatokkal bejött az osztályba, mosolyogva ült le a tanári asztalhoz: „Ugye, kíváncsiak vagytok, hogy sikerültek a dolgozatok? Elárulom nektek, hogy egy hibátlan dolgozat van! Találjátok ki, kié!” Az osztályban sorra vettük a jó tanulók neveit, azokét is, akikről tudtuk, hogy jó matekosok. Borbély tanár úr azonban csak ingatta a fejét. Amikor már kifogytunk a nevekből, tanár úr felemelt egy füzetet, és kimondta: a Richter Gyurié. „De hát a tanár úr olyan világosan megmondta, hogy mit és hogyan kell csinálni!” – szabadkozott Gyuri a nagy ünneplés után. S ez nem csak a diákot, de a tanárt is dicsérte. Gyuri végig jeles maradt matematikából.

Csapó tanár úr az osztályfőnökünk volt, magyart és latint tanított, jó kapcsolata volt az osztállyal. Az önképzőkörnek is ő volt a felügyelő tanára. Engem sokszor feleltetett és

szavaltatott is, úgy éreztem, ezzel ösztönözni akart a még szorgalmasabb munkára. Amikor második teológus évünk és az alapvizsga után nyáron kerékpártúrát tettünk Missura Tiborral és Puskás Jánossal a Dunántúlon, Pápán Csapó tanár urat is felkerestük. Ő hívta fel először a figyelmünket Csoóri Sándorra. Jól ismerte, az ő kollégiumában lakott, egygel felettünk járt. Ez 1953-ban volt, Csapó tanár úr már akkor nagy jövőt jósolt neki. Tanár úr elég későn nősült, volt osztálytársunkat, Bácsi Irénkét vette feleségül.

Emlékezésemből nem maradhatnak ki hitoktatóink sem, őszinte tisztelet vette körül őket. A reformátusoknál Fejes Sándor volt a hitoktató, a katolikusoknál Birkás atya. Az evangélikusok hitoktatója az 1948-49-es tanévben Bárány László, aki jó szervező volt. Adventben, böjtből gyülekezeti esteket szervezett a környező gyülekezetekben, amelyekre szívesen mentünk, mi adtuk a műsort, a gyülekezetek tagjaitól pedig szívélyes vendéglátást kaptunk. Még Bárány Lászlóval kapcsolatban hadd mondjam el, hogy például szavaló versenyt szervezett számunkra, evangélikus diákok számára. Sőt, amikor én Pápára mentem, az osztálytársaimnak külön bibliaórája volt, amit a diákok maguknak tartottak az evangélikus iskola épületében. Aztán kitiltottak bennünket onnan, és akkor megszűnt, de nekem sokat jelentett, hogy olyan diáktársaim voltak, akikről tudtam, hogy komolyan veszik a hitüket. Róluk még nem is beszéltem, pedig voltak emlékezetre méltó diáktársaim. Az utolsó két évben Dombi László volt a hitoktatóm, szerettük az előadásait és igehirdetéseit, amelyek mélyek, biblikusak és irányt mutatóak voltak. Ha valamilyen kérdésem volt, mindig bizalommal fordulhattam hozzá.

Terítők, csigások, dárdások – kollégiumi hétköznapok

Kitűnő bizonyítványom alapján folyamodhattam kedvezményért a tápintézetben, azaz a konviktuson. Aki kedvezményt kapott, az ellenszolgáltatással tartozott. A második évtől én is terítő, illetve dárdás lehettem. A konviktus étterme az emeleten volt, úgy emlékszem, hogy minden asztalnál 18 diák ült. Osztályonként. Mindenkinek megvolt a maga helye. Egy tálhoz hat diák tartozott. Minden héten más kezdte az étel szedését, ez sorba ment. Bizony előfordult, hogy a hatodiknak a leves sűrűjéből nem sok jutott. Akkor kárpótolhatta magát, amikor ő kezdte a merést. Minden asztalnak volt gazdája: egy terítő – rendszerint alsóbb éves, aki köteles volt étkezés előtt az asztalt

megteríteni, tányérokat, evőeszközöket kirakni, a poharakat kimosni, csillogóan kitörölni, aztán étkezés után a tányérokat és evőeszközöket leszedni és a „csiga” előtti asztalra letenni. A csiga két nagy faládából álló lajt volt, amit a konyhából lehetett fel- illetve letekerni, egy vastag gurtni segítségével. Amikor az egyik láda a konyhában volt, a másikkal fent kellett lenni az étteremben, és fordítva. A konyhában ezekbe a ládába, lajtokba tették be az étellel teli tálakat, nyolc vagy kilenc porcelánt. Fölül is deszkázva volt, hogy fentről szemét ne hullhasson bele, csak egy oldala volt szabad, ahol be lehetett nyúlni, ki lehetett venni a tálakat. Egy faszerkezetben mozgott ez a lajt, a gurtni pedig rátekeredett egy hengerre, amit nekünk forgatni kellett, hogy le-föl járjon... nem volt könnyű! Nagyon kellett vigyázni, mert ha netán visszaszaladt, nagy baj volt, és akadt rá példa.

Tehát a konyhában ezekbe a lajtokba tették be az étellel teli tálakat és azt a csigásoknak kellett feltekerni. Amikor a lajt felért az étterembe, akkor a dárdások szedték ki, és a csiga előtti asztalra rakva átadták a terítőknek, akik széthordták. A teológusok asztala volt az első, és utána következett a többi. A dárdások felügyelték a terítőket és a felszolgálás rendjét. Mindössze négy-öt felsős gimnazista alkotta a dárdások csoportját, olyanok, akiknek volt tekintélye a többiek előtt, és rendet tudtak tartani. A csigások lent a konyhán dolgoztak. Lehetőleg markos fiúk kapták ezt a feladatot, mert nehéz, forró, 100-120 literes üstöket kellett kiemelni a tűzhelyből, behelyezni egy háromlábú állványba, hogy a konyhai dolgozók tálakba merhessék az ételt. Utána a tálakat fel kellett küldeni az emeletre, az étterembe, majd a használt edényt ugyanígy leszállítani az emeletről a mosogatóba. Nyugodtan enni csak a munka után lehetett. Megkülönböztetett kiváltságuk a csigásoknak az volt, hogy a velős csonthoz ők voltak legközelebb. A konyhásokhoz tartozott még a tanári terítő, aki a konviktuson étkező teológiai professzorok és gimnáziumi tanárok asztalánál dolgozott, szolgált. A tanári étkező a földszinten volt, a konyhával egy szinten.

Minden étkezés rövid imádsággal kezdődött, az imát a senior vagy a prosenior mondta. Az étkezést elkezdeni, étkezés után asztaltól felkelni imádság előtt tiszteletlenség volt. A senior a teológusok között választott ifjúsági vezető. Ez a neve, de nem a kor szerint, hanem tisztség szerint. A prosenior pedig, aki neki segített, aki utána következett ebben a tisztségben.

A Kollégiumot jórészt a Balaton-felvidéki református gyülekezetek látták el élelemmel. Rendszerint minden szerdán lencseleves volt hat kiflivel – leves annyi, amennyi a tálból jutott, és minden diáknak hat kifli. Egy éhes diáknak épp elég volt. A lencsét, azt Veszprém mellől, Nemesvámosról hozták. Ott nagyban termelték, hát aztán hogy ezt a Kollégium vette-e, vagy gyűjtötték és adományként kapta, azt nem tudom, csak hogy több minden volt, amit adományként kapott ezektől a gyülekezetektől a tápintézet. Nem spóroltak rajtunk, de egyszerű volt az ételmezés: viszonylag sok krumplicsont volt, gyakran csontleves... Baromfira nem emlékszem, a hús is főzelékhez volt inkább, nem szeletekben, hanem aprózva, amit jobban szét lehetett osztani. A diákoknak kellett az étkezésért fizetni, de voltak, akik kedvezményt kaptak. Úgy mondanám inkább: ha kérte az ember, megadták. Utolsó évben én is csigás lettem. Nagyon kellett vigyázni ezekkel a forró, zsíros ételekkel, nagy üstökben emelgettük, de örömmel csináltam mindaddig, amíg a betegség le nem ütött a lábamról. Amikor húsvét után visszamentem, én lettem a tanári terítő. Nem mertem, nem is tudtam nagy súlyokat emelni. A gyógyuláshoz, megerősödésemmel minden biztonnyal hozzájárult az is, hogy a konyhán a legfinomabb falatokat ehettem. Hát mi volt a legfinomabb falat: a velő, ugye, a mócsing, ami a csontokon volt, általában ezek voltak.

Teológia

Pályaválasztás és felvételi

Vagy két héttel az után, hogy visszamentem a kollégiumba, hívatott Hencze Béla igazgató úr, a gimnázium igazgatója: „Édes fiam, baj van! Az iskolai szabályzat kimondja, hogy aki kétszáz óránál többet mulasztott, az nem lehet rendes tanuló, csak magántanuló lehet. Te mennyit hiányoztál?” Gyorsan számoltam, ennél én többet hiányoztam. „Mit csináljak, édes fiam, mit csináljak? – gondolkodott. – Ez a szabály kimondja, hogy a tanuló kétszáz óránál többet nem hiányozhat, de arról nem szól, hogy egész évre kell-e érteni, vagy egy félévre. Számold össze, mennyit hiányoztál félévente?” Összeszámoltam. Az első félévben, ha jól emlékszem 92, a második félévben 196 órát hiányoztam. Jelentettem az igazgató úrnak. „Úgy veszem, édes fiam, hogy ez a korlátozás fél évre vonatkozik. Menj nyugodtan az osztályba, és tanulj szorgalmasan!” Hencze igazgató úr engem nem tanított, de irántam mutatott

jóindulatára mindig hálásan emlékszem és példáját látom benne annak a diákot féltő, megbecsülő magatartásnak, amellyel a Kollégiumban sokszor találkoztam.

Mi, diákok nem tudhattuk, hogy a helyi pártvezetés milyen kellemetlenkedésekkel nyugtalanította a kollégium tanári karát, de két intézkedést mi is megszenvedtünk. Az egyik az volt, amikor érettségi előtt hat osztálytársunkat behívták katonának. Akik Pápán voltak közülük, időnként belopakodtak a Kollégiumba, próbáltak tájékozódni a tananyag, de még inkább a jövőjük felől. A tanárok úgy kezelték őket, mintha rendes tanulók lettek volna, és mindet hozzásegítették az érettségi letételéhez. A másik eset az volt, amikor a meghívó kiküldése után, közvetlenül a ballagás előtt letiltották a ballagásunkat. Rokonok, ismerősök jöttek virággal, süteménnyel a megadott időpontban, mi meg ültünk az iskolapadban, és csak annyit tudtunk mondani, letiltották, meg se indokolták. A tanári kar is tiltakozott. Az egyházi gimnáziumra kirótt letiltásnak nagyon rossz visszhangja volt a városban, végül megengedték, hogy egy héttel később mégis csak ballagassunk. De ekkor már nagyon sokan hiányoztak, akik egyszer már eljöttek, hogy részt vegyenek a ballagásunkon.

Valószínű, hogy nem mindenki azt élte át Pápán, amit én, de visszatekintve az életemre, látom, hogy a pápai évek meghatározó hatással voltak rám. Visszatekintve rácsodálkozom, mennyi megbecsülést kaptam tanáraitól, és mennyi kitüntető feladatot, ha akkor talán nem is éreztem annak.

Amikor pápai diák voltam, én sokkal inkább mentem volna erdésznek vagy vegyésznek, de tudtam azt, hogy nem vesznek föl a családi háttérrel meg az egyházi iskola miatt. Nem voltak könnyű helyzetben azok az osztálytársaim sem, akikkel együtt érettségiztem. A diáktársaimnak nagy részét se vették fel az első jelentkezésükkor, hanem közülük 8-10-en a győri gyárakban helyezkedtek el fizikai munkásként, és a következő évben mint munkáskáderek jutottak egyetemre. De többen voltak olyanok is, akik munka mellett szereztek egyetemi végzettséget.

Nem idegenkedtem én a lelkészi szolgálattól, de akkor úgy éreztem, hogy az Úristen engem efelé terel. Volt egy nagyon jó barátom az osztályban, s ő éveken keresztül lelkésznek készült, s végül mérnök lett. Komoly hívő ember maradt, de hát nem lelkészi pályára került. És hát nem volt egyszerű dolog az se, ha valaki elkezdhette a teológiát.

1951-et írtunk, amikor érettségiztem és el kellett döntenem, hogy hol folytatom tanulmányaimat. Az országban nagy változások mentek végbe: nagy tervek születtek a nehézipar fejlesztésére, ugyanakkor a falvak egyensúlya megbomlott, a kuláküldözés sok család életét tönkretette. A mezőgazdaság termelési szintje nagyon alacsonyra zuhant. Ez volt a padlássöprések ideje. A fiatalok igyekeztek menekülni faluról, igyekeztek városra húzódní. Az iparfejlesztés új városokat hozott létre, mint Dunaújváros, Oroszlány, és több régi város ipari termelése is megnőtt, ilyen volt például Győr és Székesfehérvár. Az ország társadalmi rendje összezavart és zilált volt, a kitelepítés után úr maradt, a betelepítettek nem találták a helyüket. Az országban belüli kitelepítések állandó bizonytalanságérzetet keltettek. A kommunista párt minden gazdálkodó egység fölé párttag igazgatót állított, hogy mindenhol érvényesítse a párt irányítását. Ezzel egyidejűleg erős pártideológiát akartak rákényszeríteni az emberekre, csak úgy lehetett „szabadon” gondolkodni, ahogy a párt irányította. Ezért erős volt a vallásellenes propaganda is.

Ebben a helyzetben kellett döntenem, hogy hova adom be továbbtanulási kérelmemet. Felmérve lehetőségeimet, úgy láttam, hogy az Úristen több utat lezárt előttem, csak egyet hagyott nyitva. Így jelentkeztem az Evangélikus Teológiára. A szüleim nem szóltak bele a választásomba, csak féltettek. Tudták, hogy nem lesz könnyű az életem. Biztatást inkább kívülről kaptam, nem családtagoktól: az egyik unokatestvérem férje kercai református lelkész volt, de a pápai Teológiai Akadémián is tanított egyháztörténetet. Egy alkalommal, amikor terítőként a tanári asztal körül forgolódtam, megkérdezte, hol szeretnék továbbtanulni. Mondtam, hogy még nem döntöttem. Erre így biztatott: „A teológiára jelentkezz! Nem könnyű a lelkészi szolgálat, de másnak sem lesz könnyű az élete. Az Úristen nem hagyja magára azt, aki neki szolgál.”

Amikor megkaptam a visszajelzést, hogy a Teológiára elfogadták a jelentkezésemet, egyúttal azt is közölték, hogy felvételi vizsgát kell tenni, és hogy mi a felvételi vizsga anyaga. Tudtommal se előtte, se utána nem volt ilyen. A Teológiát azon a nyáron költöztették fel Sopronból Budapestre.²³ A hallgatók létszáma közel 120 volt, ezt akarták csökkenteni. Úgy emlékszem, hogy 12-en voltunk jelentkezők, ebből hatot vettek fel úgy, hogy négynek egy-egy tárgyból pótlólag is vizsgázni kellett. Három-négyet ún. előfelvétellel a következő évre vettek fel, és volt, aki, ha felvették volna is előfelvétellel, nem jött vissza. Volt közöttünk egy nagyon szimpatikus alföldi fiú, aki nagyon biztos volt abban, hogy felveszik. Évek óta készült a teológiára és nagy igei

biztatásokkal jött. Elszomorító volt látni a csalódottságát, amikor nem vették fel. A jelentkezők között egy lány volt, Károlyi Erzsike Nyíregyházáról. Neki és nekem nem kellett pótlólag vizsgáznunk. A vizsgákon Dezséry²⁴ és Vető²⁵ püspökök is jelen voltak.

Kényszerű költözések

Szeptemberben, amikor a teológiai előadások kezdésének az ideje volt, még mindig nem fejeződött be a költözködés Sopronból Budapestre. Hosszú napok teltek el szekrény cipeléssel az otthon új helyén, és a tanárokat is költöztettük. A teológus otthon a diakonisszák helyére, a Pesthidegkút – Báthory László út 8. szám alatti diakonissza anyaházba költözött. A már felépült, de még vakolatlanul álló templombelső tele volt bútorokkal, szekrényekkel, asztalokkal, ágyakkal, és voltak még berendezetlen szobák is. A tanáraink közül Karner Károly bútorait segítettem a kelenföldi teherpályaudvarról a Csengeri utcába szállítani, és Pröhle Károly bútorait ugyancsak Kelenföldről a Villányi útra. Előadótermeket a Fasori gimnázium földszintjén kapott a Teológia, a könyvtár pedig az alagsorban nyert elhelyezést. Úgy emlékszem, két évig voltunk itt. Étkezést az otthonban kaptunk, ahol Mózes Teréz győri diakonissza volt a konyha vezetője és a teológusok pótanyja. Villamossal és trolival jártunk be az előadásokra.

Az első évben a héber nyelv nagyon idegen volt a számomra. De az igazán nyugtalanító az a politikai – vagy egyházpolitikai – helyzet volt, amiben éltünk. Állandó feszültséggel volt tele a levegő, mindig történt valami zavaró esemény. Sokszor apró dolgok is nagy vihart kavartak, és fordítva is igaz volt, előfordult, amikor már nagy dolgokat is közönnyel fogadtunk. Hiába mondták, hogy ti csak tanuljatok, nagyok dolgába ne ártsátok magatokat, ha éppen a tanulásunk értelme kérdőjeleződött meg. A tény, hogy Budapesten a központban voltunk, azzal járt, hogy minden hír elért bennünket. Voltak diáktársaink, akiket politikai okokból eltanácsoltak, és voltak, akik önként mentek el.

Ilyen körülmények között számomra jó kedvvel fogadott lehetőség volt, hogy Zongor Endre nyugalmazott lelkész finn órákat tartott az otthonban. Amikor elkezdte, sokan jelentkezünk, de a végén csak ketten maradtunk Nagy Ilonkával. A többiek rájöttek, hogy a finn nyelvet nem kötelező tanulni, s arra is, hogy a finn nyelvet sem lehet játszva

megtanulni. A kettős magánhangzók kiejtését és a mondatokat keményen kell gyakorolni ahhoz, hogy aki tanulja, az össze ne keverje és más jelentésűvé ne torzítsa azokat. Mivel nem volt kötelező, hát abbahagyták.

Hatvan év távlatából az évek is összemosódnak már, a pontos dátumokra sokszor nem emlékszem. Sopronban a Teológia – mint az Erzsébet Tudományegyetem egyik kara – állami tanintézet volt, a diákothton pedig, ahol a teológusok többsége lakott, egyházi intézmény. A teológus-otthon igazgatója nem feltétlenül volt professzor, független volt a Teológiától. Amikor 1948-ban a teológiai kart leválasztották az egyetemről, a lelkészképzés is visszakerült az evangélikus egyház teendői közé. Még 1951-ben sem volt tisztázott, hogy mi annak az intézetnek a hivatalos neve, ahol a lelkészképzés folyik: Főiskola? Akadémia? Szeminárium? Végül a Teológiai Akadémia elnevezést használták.

Amikor Pálfy Miklós professzor úr lett a teológia dékánja, arra törekedett, hogy a teológus otthont az Akadémiához kapcsolja, és annak vesse alá. Ebben, úgy tudtuk, hogy Pröhle Károly professzor úr is támogatta. A teológus otthon vezetője Veöreös Imre lelkész volt, ő volt a *Lelkipásztor* című folyóirat szerkesztője is. Nagyon tiszteltük, igehirdetéseit és az otthonban tartott előadásait nagyon szerettük. Tartalmilag mélyek, tájékozottságban széleskörűek, stílusukban modernek voltak. Arra is figyelt, hogy az otthon lakóinak pásztorja legyen, ezzel a rendet és a fegyelmet is biztosítani tudta. Mivel ő ellenezte, hogy az otthon az Akadémiának alávetett intézménye legyen, ezért valamilyen okot kerestek rá, hogy eltávolítsák. Eltávolítása úgy történt, hogy a kecskeméti lelkésszel cserélnie kellett. Ő ment Kecskemétre, Friedrich Lajos pedig jött az ő helyére. Jóindulatában egyikünk se kételkedett, de Veöreös Imre után nehéz volt elfogadni az ő stílusát és szolgálatát.

A hontalanság és az ideiglenesség állandó, helyesebben gyakori költözködéssel járt. Amikor a Fasori gimnáziumot is államosították 1952-ben, a Teológiai Akadémiának is el kellett hagynia az épületet, mert az pedagógiai továbbképző központ lett. Mivel az egyháznak az épületeit elvették, az állam adott helyet, ahová az Akadémia költözhetett. Ez a Lendvay utca 28. volt, eredetileg egy nagykereskedő háza, szép belső, galériás kiképzéssel. Én már nem voltam az Akadémia hallgatója, amikor innen is el kellett költözni, mert az Állami Egyházügyi Hivatal²⁶ székhelyéül nézték ki. Ma ez

a Fidesz székháza. Amikor az Állami Egyházügyi Hivatal igényt tartott az épületre, akkor a Teológiai Akadémiát az Üllői út 24. szám alá zsúfolták.

Szóval: Fasorból Lendvai utcába. Ennek a költöztetésnek, főleg a könyvtár pakolásának is részesei voltunk. A harmadik költöztetés, amiben részt vettem, az az utolsó év, 1956 januárjában, amikor a teológus otthont költöztettem Pesthidegkútról az Üllői út 24. szám alá. Senior voltam, Friedrich igazgató úr nekem mondta el a teendőket: „Az autók meg vannak rendelve, a legénybútort fel kell pakolni, beszállítani az Üllői útra és bepakolni”. Igen, de kivel? Kollokviumi idő volt, alig jött még vissza a karácsonyi szünetről néhány hallgató. Hideg tél volt, aki ott volt, az se szívesen pakolt autót. Kérdés volt, ki jön velem a bútorok tetején, ki marad a következő fuvarra. Bizony nagyot fújtam, amikor az utolsó autót is lepakoltuk. A visszamaradó bútorokat, ágyakat a fogyatékos gyermekotthon vette használatba, akik a Modori útról és Piliscsabáról a helyünkre költöztek. Amikor a teológus otthon Sopronból Pesthidegkútra költözött, közel 120 hallgató volt, amikor Pesthidegkútról az Üllői útra költöztünk, talán már negyvenen se voltunk.

Szupplikációk

Teológus éveimnek nagyon tanulságos alkalmi voltak a szupplikációk. Rendszerint nagy ünnepek alkalmával, de sokszor azoktól eltérő időpontban is, a teológus otthon küldötteiként látogattunk a gyülekezetekbe és gyűjtöttünk adományt. Segítséget kértünk a gyülekezetektől az otthon támogatására. Az adományoknak meghatározott százalékát a szupplikáló kapta, helyesebben jóváírták az otthondíjból. Ismerve szüleim nehéz anyagi helyzetét, másodévtől – ettől kezdve lehetett menni – rendszeresen igyekeztem szupplikációt vállalni. Sok gyülekezetet és sok lelkészt megismertem, elsősorban a Dunántúlon. Néhány utam emlékezetes maradt.

Volt olyan parókia, ahol régi, magas, 160 cm hosszú ágyat kaptam, de én csaknem 30 cm-rel hosszabb voltam. „Egy kicsit összehúzod magad” – mondta a fiatal lelkész. Ez csak addig ment, míg görcs nem állt a lábamba, utána azzal töltöttem az éjszakát, hogy mit tudok a lábam alá tenni, ha oldalra kinyújtom. Idegen szobát mégsem akar az ember egyetlen éjszaka alatt felforgatni. Mivel a dunyha is az ágyhoz volt szabva,

és az ülve alvás sem ment, örültem, amikor másnap délután eljöhöttem, és nem kellett még egy éjszakát az ősök ágyában aludni.

Egy húsvét alkalmával nem akadt jelentkező, aki a Bokor-Kutasói gyülekezetbe ment volna szupplikálni. Ez a gyülekezet fent Nógrádban van. Válaszlevelében a lelkész leírta, hogy a selypi cukorgyártól mennek munkásbuszok, s az egyik Bokorra megy, azzal kellene utaznom. A megadott időpontban ott álltam a gyár kapujában és minden kijövő buszt, illetve sofőrt megszólítottam. Végül a sokadik után közölték velem, hogy a bokri már rég elment. Hogy jutok Bokorra? Aznap sehogy – volt a válasz. Egy busz van még, amelyik a dombok közé, Szirákra visz, azzal el lehet jutni Kisbágyonig, s onnan gyalog Bujákra, csak nyolc kilométert kell gyalogolni. Bokor oda még nyolc kilométer az erdőn keresztül. Arra gondoltam, hogy többször gyalogoltam én tizenhat km-t szülőfalum és Tata között, csak idő kell hozzá és jó útbaigazítás. Még csak szombat van, s engem vasárnapra várnak. Felkapaszkodtam hát az utolsó buszra és elindultam az ismeretlenbe. Nógrádot nem ismertem, tudtam, hogy sokat kell kérdeznem. Velem szemben egy fiatal katona ült, ő volt az első, akit megkérdeztem, hogy hova utazik. Bujákra ment. Kértem, hogy szóljon, hol kell leszállni, mert nem ismerem az utat. Ő is kérdezett, s mikor elmondtam, hogy jártam és Bokorra igyekszem, biztatott, hogy maradjak vele. Ahogy a buszban ültünk, besötétedett. Amikor Kisbágyonban leszálltunk, a szemnek meg kellett szokni a sötétséget, hogy az előttem haladó árnyát lássam. Voltunk vagy tízen, akik Bujákra igyekeztünk. A környezetből semmit sem láttam, csak az előttem menő árnyát követtem. Amikor beértünk Bujákra, a csoport tagjai lassanként lemaradoztak, a végére csak ketten maradtunk. A falu vége felé egy alacsony házikó előtt megállt a katona és azt mondta: itthon vagyunk. Amikor a konyhába benyitottunk, sült hurka szag fogadott bennünket. Az édesanyja, egy férfi- meg egy nőrokona örült a fiúnak, aki elmondta, hogy én mit keresek a háta mögött. „Megvacsorázunk, aztán útbaigazítom” – mondta, és engem is asztalhoz ültettek. Az étkezés előtti imádságból megértettem, hogy egy baptista családnál vagyok, az étkezés közbeni beszélgetésből pedig azt, hogy vagy a fiú, vagy a rokona a falu kanásza. Vacsora után megköszöntem a vendégszeretetüket, aztán az én katona útitársam kivitt a falu feletti dombra, amely valószínűleg legelő volt. A sötétben tájékozódott a vízmosások között egy ideig, aztán ráállított egy kocsi nyomra, s azt mondta: „Mindig ezen a nyomon maradjon, akkor Bokorra ér. Az út felénél balra, az erdőben lesz egy ház, ott szóljon be a barátomnak, hogy hazajöttem szabadságra”.

A kérését teljesítettem, és éjjel 1 órakor megérkeztem Bokorra. A falu csendes és üres volt, örömmre a templomnál egy öregember jött velem szembe; ő volt az éjjeliőr, őt kérdeztem meg, hol lakik az evangélikus lelkész. Petor Jánosékat az első álmukból riasztottam fel, mert éjfélig vártak rám. Nagyon kedves, jó humorral megáldott emberek voltak, ma is szívesen emlékezem rájuk.

Húsvét második ünnepén Kutasóra kellett átmennem. A kis templomot megtöltötte az ünneplő gyülekezet. Én azonban elfelejtettem istentisztelet előtt megnézni a szószéket. Csak amikor igehirdetéshez felmentem, akkor szembesültem azzal, hogy a szószék úgy van felépítve, mintha a lelkész egy díszes keretű ablakon keresztül szólna a gyülekezetnek. Csakhogy ez az ablak alacsonyan volt. Ha előtte álltam, a fejem az ablak felett volt, nem láttam a gyülekezetet, és a gyülekezet is legfeljebb az adámcsutkámat látta. Ha kihajoltam az ablakon, olyan volt, mintha a szószék alatt ülőkhöz beszélnék. Ha csak kinéztem, kidugtam a fejem, az meg úgy hatott, mintha a szememet meregetném a gyülekezetre. Mennyivel egyszerűbb lett volna, ha előbb körülnézek, és szószék helyett egyszerűen kiállok a gyülekezet elé abban a kis templomban. De hát minden inasnak vannak tanuló évei!

Teréz néni

Visszatekintve teológus éveimre, szoktam mondani, hogy voltak neves tanáraink, de a legtöbbet Teréz nénitől tanultam, attól az idős diakonisszától, aki nem csak a konyha vezetője, nem csak gondos ápolónk, de sokszor a nevelőnk is volt. A szolgáló keresztyén élet szelíd, önfeláldozó alázatát tanultam tőle. Az otthonból reggel 7 óra előtt indultunk az Akadémiára. Teréz néni sokszor jött olyankor már megrakott szatyrokkal a piacról, hogy nekünk legyen ebédünk. Ha valaki beteg volt közöttünk, Teréz néni először régi ismerőseit hívta segítségül: dr. Priznicet, dr. Kamillát és dr. Sót. Ha „ők” nem segítettek, akkor már valóban szükség volt Murin doktorra, a körzeti orvosunkra, bár előfordult, hogy ő sem ismerte fel a gyógyulás útját. Ezt én is megtapasztaltam. Már negyedéves voltam, amikor először jelentkezett nálam egy autoimmun reakció. Ha a szervezetemben valamilyen sérülés vagy zavar támadt, például megfázás, gyomorrontás – vagy akár egy ütés –, akkor csalánkiütést kapok. Ez mind a mai napig végigkíséri az életemet. Ilyenkor kipirul a karom, a mellem, a lábaim, és nem kis viszketéssel jár, amikor ez a pirosság múlóban van. Teréz néni is

meglepődve állt a jelenség előtt. Nem kísérletezett hazai „orvosával”, Murin doktorra bízta a diagnózist. Ő meg is állapította, hogy rubeolás vagyok, vagyis hogy egy gyermekbetegségem, rózsahimlőm van, és kéthetes elkülönítést rendelt el. Az otthon földszintjén volt a betegszoba, ahova én bevonultam és nagyokat aludtam. Évfolyamtársaim minden igyekezetükkel segíteni akarták gyógyulásomat: küldtek be cumit, gyerekjátékot, altatódalt énekeltek az ajtóm előtt és mindent kipróbáltak, ami eszükbe jutott, főleg nagyokat nevettek rajtam. Amikor Teréz néni látta, hogy az egyenletes melegben lassan halványulnak a kiütések, annyit mondott: „Ez nem rubeola! Olyan, mint a csalánkiütés, talán valamilyen ételtől van” – és naponta kaptam olyan italt, amiben oldott kalcium volt. A két hetet sem kellett az elkülönítőben kitöltenem, évfolyamtársaim meg voltak győződve, hogy gyors gyógyulásomat nekik köszönhetem.

Úgy tizenöt évvel lelkészi szolgálatom megkezdése után rádöbentem, hányan haltak már meg azok közül, akik iránt őszinte hálát érzek, és akiknek sokat köszönhetek. Elhatároztam, hogy aki még él, azt megpróbálom felkeresni, és újra megköszönöm a példaadásukat és a szeretetüket. Teréz nénit a győri szeretetotthonban találtam meg. Örült a látogatásomnak, és a tiszteletet nagyon meg akarta adni, mert tisztelendő úrnak szólított. Amikor kértem, hogy a keresztnememen szólítson, hisz annyi anyai szeretetet kaptunk tőle, hogy utólag is hálás szívvel mondunk érte köszönetet, ő is oldottabbá vált: „Pedig sokszor nem tudtam, hogy valóban jót teszek-e” – mondta, és felidézte az egyik esetet. Károly lusta volt felkelni, nem akart bemenni az előadásokra, beteget jelentett. Amikor Teréz néni felkereste, azt mondta, hogy úgy érzi, lázas. Teréz néni tapogatással úgy ítélte meg, hogy nincs láza, de elment és hozott egy lázmérőt. Károly betette a lázmérőt, de nem vigyázott és túlságosan feldörzsölte. Teréz néni átlátta a helyzetet, annyit mondott, ez túlságosan magas, ennek priznic kell. Kiment, hozta a vizes lepedőt és betekerte vele Károlyt, majd megnyugtatta: „Meg fog gyógyulni”. Az ápolás után büntudata volt: tudta, hogy nincs láz, mégis vizes ruhába csavarta Károlyt. Mentségére azt gondolta, egy evangélikus lelkész ne hazudjon.

Családi költözködések

1948-tól kb. másfél évig volt bátyám Tizasülyön, akkor sikerült visszajönnie a Dunántúlra. A sárközi állami gazdaság megszervezésére kapott megbízást. A

gazdaság központja Várdombon volt, egy korábbi nagybirtok épületeiben, de a földterület nagy része kulákoktól elvett, illetve általuk felajánlott földek voltak, nagy területen szétszórva. A szervezéssel járó, fizikailag is fárasztó sok kocsizás mellett a párt által kinevezett, gazdálkodáshoz nem értő, de a gazdálkodásba belebeszélő, hatalmukat érvényesíteni akaró igazgatók nehezítették a munkáját. Közöttük volt, aki pék volt, volt, aki cukorgyári munkás... Az őcsényi állomással szemben volt egy kis szoba-konyhás ház, az volt bátyám lakása. A nyári iskolai szüneteket sógornóm és a gyerekek is itt töltötték. Erre az időre esik bátyámék harmadik kisfiának a születése; András Sopronban született 1954. április 27-én. 1954 novemberétől szüleink laktak bátyámmal 1956. március 1-ig, de erre még visszatérek.

Nővéremről már említettem, hogy 1952-ben visszakerült Tatára, előbb a köztisztasági vállalat, majd '53-tól a faszeg-gyár főkönyvelője volt. A gyár megszűnése után a Cipőipari Szövetkezet főkönyvelője, majd az 1960-as évek közepétől Farkasházi Ferenc kormánybiztos felkérésére Komárom város pénzügyi osztályvezetője volt nyugdíjba vonulásáig, 1975-ig. Amikor édesanyánk utolsó heteit élte és meghalt, nővérem éppen a nyugdíjazása előtti szabadságát töltötte, így édesanyánkkal lehetett.

De még csak ott tartunk, hogy amikor Tatára került, hiába volt a tulajdonában egy kis ház, nem tudott beköltözni, mert lakók lakták. Abban az időben az volt a rend, lakót kitenni a bérlakásból nem lehetett, csak akkor kérhette a tulajdonos saját lakását a városi lakáshivataltól, ha lakójának legalább olyan minőségű lakást tudott felajánlani, mint amilyenben az addig lakott. Ezt még akkoriban vették édesapámék neki, amikor a gazdaságot építették le közvetlenül a háború előtt. Tatán először a Baji úton bérelt szobát, közel a munkahelyéhez, mert a Szeszforgalmi Vállalat telephelye a Tóvároskert vasúti megállóval szemben volt. Évek teltek el, mire sikerült a saját házában egy szobát kapnia, és azt – egy kis előtér építésével – külön bejáratúvá tenni. Nővérem 1955. szeptember 20-án kötött házasságot dr. Szecsődy Béla állatorvossal. Bár egyetemista koruk óta ismerték egymást, házasságuk nem bizonyult tartósnak. A jó viszonyt és a kölcsönös tiszteletadást megtartva, hamarosan különváltak, hivatalos válásra azonban egyikük sem gondolt. Nővérem teljes szeretetével 1956. november 27-én született kisfia felé fordult, de sohasem akarta csorbítani Tamás apja iránti szeretetét. Amíg dolgozott, munkája erősen lekötötte, szüksége volt szüleink, elsősorban édesanyánk segítségére.

Van még pár dolog, amit a szüleim nyugdíjazásával kapcsolatban is el kell mondanom. Édesapám nyugdíjazása 1953. január 1-jével történt meg. Ekkor egyszerre 40 lelkészt nyugdíjaztak. Július 5-ig még mint adminisztrátor végezte lelkészi szolgálatát, ekkor iktatták be a megválasztott új lelkészt, Táborszky Lászlót, aki Tatabányáról jött. Több lelkész nyugdíjba vonulásánál gondot jelentett, hogy nem volt lakásuk, ahová a parókiáról elköltözhettek volna. Hiába volt a tatai kis ház, ők is ebben a helyzetben voltak a lakók miatt. Szákon is az történt, mint több másik parókia esetében, hogy megosztották a paplakot azért, hogy az új lelkész mindenképpen elfoglalhassa lelkészi állását, de a nyugdíjas lelkész se kerüljön az utcára. Ez a megosztás tulajdonképpen nem okozott gondot. Szüleim maradtak a hátsó szobában, amit egy ajtóval összekötöttek a hátsó konyhával, az új lelkész pedig három szobát és az első konyhát lakta, úgy, hogy a konyhából egy fürdőszobát is kialakítottak.

Táborszky László felesége nagyon kedves fiatalasszony volt, akit még lánykorából ismertem Sopronból. Szülei a postán dolgoztak és a Líceum szomszédságában lévő Postapalotában laktak. A bátyja pedig felettem járt a Líceumban. Amikor Szákra jöttek, volt egy kislányuk, egy-másfél vagy kétéves, nem tudom pontosan, akit édesapám nagyon kedvelt, és valószínűleg beszélt már akkor, mert édesapámat úgy emlegette, hogy „az apó”. A két lelkészcsalád között látszólag nagyon jó, szívélyes kapcsolat volt. Édesapám a gyülekezet dolgaiba nem szólt bele, szerényen és visszavonultan éltek. Bátyám egyik barátjától, aki akkor a gyülekezet felügyelője volt, és azt hiszem, rajtunk is segíteni akart, felvállaltak szüleim egy darab kukoricaföldet harmados kapálásban, hogy hízótt tudjanak nevelni és vágni. Ez volt a munkájuk is meg a szórakozásuk is. Meglepő volt a számunkra, de különösen szüleim számára, amikor 1954 őszén megjelent az egyházmegye esperese, Görög Tibor, tordasi lelkész, és hosszas magyarázkodással kifejtette, hogy nem jó az, hogyha a fiatal meg az öreg lelkész együtt van a gyülekezetben, mert a fiatal veszélyezi az öreg jelenléte, a gyülekezetben meg összehasonlításokra ad alkalmat. Arra kérte édesapámékat, hogy költözzenek el Szákról. Igen, de hova?

Bátyám, aki akkor a sárközi állami gazdaság főagronómusa volt, felajánlotta szüleimnek, hogy költözzenek az ő ősényi szoba-konyhás lakásába. Sógornőmnek, kinek abban az évben született a harmadik kislánya, kényelmesebb a szünidőkben is Sopronban maradni a gyerekekkel, mint a primitív ősényi viszonyok között tölteni a szünidőt. Én is kértem a szüleimet, ha meg tudják tenni, fogadják el bátyám ajánlatát

és menjenek el Szákról. Akkor már negyedéves teológus voltam. Úgy éreztem, hogy az utód nem őszinte a szüleimmel és féltem, hogy súlyosabb feszültségek jelentkezhetnek. Azt is reméltem, hogy nem tart hosszú évekig, mire parókus lehetek, és akkor magamhoz vehetem a szüleimet. Így kerültek szüleim Ócsénybe. Csak a legszükségesebbet vitték magukkal, minden mást bepakoltak a hátsó szobába, amire az utódnak úgy sem volt szüksége.

A szüleim mindezt nagyon jól viselték, nagyon jókedvűen. Szerény emberek voltak. Nem voltak nagyigényű emberek, és sok mindent megtanultak az életben. Nem volt tisztességes eljárás pedig, de édesapám egy szót nem szólt. Minden olyan megnyilvánulást került, ami azt mutatta volna, hogy feszültség van a két lelkész között. Nem önmagáért, hanem a gyülekezetért...

Bátyám lakása az ócsényi vasútállomással szemben, a vasúttól nyugatra, kb. 50 méterre volt, a szántóföldek szélén. A sínekkel párhuzamosan, bátyám lakásától kissé távolabb még két lakóépület volt. Az egyikben egy sváb család lakott, akik a kitelepítés elől menekültek el a falujukból, és az állami gazdaságban kaptak munkát. Bátyám becsülte őket, mert megbízható, és állatot szerető emberek voltak. A másik házban egy Rimaszombatról kitelepített házaspár lakott, a férfi az állami gazdaságban volt brigádvezető. Kedves szomszédok voltak. Szüleim jól érezték magukat a nagyon falusi körülmények között is. Édesanyám örült, hogy bátyámat, amikor az fáradtan hazaért, fűtött lakással és meleg vacsorával várhatta. Tartott pár tyúkot is, hogy ne kelljen tojásért a szomszédba menni, és úgy ítélte meg, hogy a ház körül levő szántóföld és mező alkalmas hely pulykák nevelésére is. A pulykák valóban egész nap bogarásztak és szépen fejlődtek. Már csaknem anyányiak voltak, amikor azt a szokást vették fel, hogy amikor jóllaktak, végigülték a vasúti síneket. Ha az állomásfőnök ezt észrevette, a közeledő vonat elől elhajtotta őket, vagy erre megkérte valamelyik utast. Olyan is előfordult, hogy a pulykák az állomástól távolabb ültek a sínekre, és a jóindulatú mozdonyvezető kénytelen volt megállítani a vonatot, hogy elhajtsa a pulykákat. Volt azonban, aki nem állította meg a vonatot, és a mozdony a pulykák közé hajtott. Amelyik az utolsó pillanatban nem tudott elugrani, azt a mozdony elgázolta. Az állomásfőnök, aki a vonatot várva végiglátott a síneken, szólt édesanyámnak. Több mint tíz pulykát gázolt el a vonat. A szomszédok napokig pulykahúst ettek. „Fiam, sok mindent tudtam a pulykákról, de hogy ilyen ostobák, azt nem tudtam” – zárta le édesanyám a pulyka-

ügyet. A végső lezárást azonban az jelentette, amikor a róka elvitte Szultánt, a pulykakakast is.

Édesapám a sínek mentén minden vasárnap begyalogolt Szekszárdra, hogy az evangélikus istentiszteleten részt vegyen. Szekszárdon Németh Gyula bácsi volt a nyugdíjas lelkész, aki édesapámnak a gimnáziumban is, a teológián is évfolyamtársa volt. Angliai ösztöndíj után került Szekszárdra, ő építette a templomot és a paplakot. Négy fiuk volt. Legidősebb fia katonatiszt volt, és a háborúban elesett. A legfiatalabb lelkész lett, és ő volt édesapja után a szekszárdi lelkész. Édesapám őt is, feleségét is nagyon kedvelte. Gyula bácsi azt is megszervezte, hogy lelkészi szolgálatuk 50 éves jubileumát Szekszárdon ünnepelhették. Erre Szalai Mihály, volt lovászpatonai lelkész is eljött, örömteli volt számukra az együtt töltött nap. *Három aranypap* című írásában erről Németh Pista nagyon kedvesen emlékezik valamelyik evangélikus naptárban.

Rossz idő esetén szüleim vasárnaponként az őcsényi református templomba is bementek. Édesanyámat csodálattal töltötte el a menyecskék ünnepi viselete. Nagyon szépen öltöztek!

1956 tavaszán a zajló Duna jégtáblái Mohács előtt úgy feltorlódtak, hogy elzárták a víz folyását. A Duna vízszintje olyan magasra emelkedett, hogy állandóvá vált a veszély, áttöri a gátat. Szüleim lakásának a közelében két holtág is volt, amit a gát lezárt, de a szakemberek tudták, hogy gátszakadás esetén ezek a holtágak a régi ártérre terelik a vizet, ezért több családot is kitelepítettek. Szüleim is az őcsényhegyi iskolában kaptak elhelyezést. Az ár végül Mohács-szigetet öntötte el, Sárköz megmenekült.

Szüleimnek mégis el kellett hagyniuk az otthonukat. Bátyám szíve nem bírta a nehéz fizikai megterhelést. Volt olyan nap, hogy 80 kilométert kocsizott, hogy a szétszórt gazdaságot irányítani tudja, és pihenésre alig volt ideje. Meggyengült szíve miatt kénytelen volt munkahelyet változtatni. Feladta Sárközt és Sopron közelében, Fertőendréd-Újmajorban vállalta el egy sertéstelep vezetését. Ennek előnye az volt, hogy családjához és a soproni kórházhoz is közel volt. Szüleim számára azonban nagyon élessé vált a kérdés: hová menjenek? Bátyám lakását el kellett hagyniuk, de nem volt sehol olyan lakás, ahol meghúzhatták volna magukat. Az unokabátyám tulajdonában volt Révfülöpön egy kis prэшáz: pinceelőtér és mellette egy szoba. Családi örökség volt Eősze dédapánktól, melyet legkisebb, egyedül maradt lánya, majd tőle édesapám húga, Piri Károlyné Magyar Katalin örökölt. Így lett az ő

gyermekéi. Írtam unokabátyámnak, Piri Józsefnek, hogy nem húzhatnák-e meg szüleim magukat ebben a prэшházban addig, amíg én parókiára kerülök. Akkor már ötödéves voltam, csak az utolsó vizsgáim és a szigorlati dolgozataim beadása volt hátra, és nagyon vártam, hogy a szüleimen segíthessek. A válasz azonnal jött, postafordultával: Jóska szeretettel várja szüleimet.

Így kerültek 1956 tavaszán Révfülöpre, fel a hegyre, Gugyorba – így hívták ezt a szőlőt. A lakáskörülmények nagyon primitívek voltak, de a kilátás a Balatonra nagyon szép. Szüleim örültek az őket körülvevő természet szépségének, a nyugalomnak, és annak a szeretetnek, amit unokabátyámtól és feleségétől kaptak, aki különösen is kedves volt számukra. Édesanyám még attól sem riadt vissza, hogy a szigorlatunk után a nagyon primitív körülmények közé meghívjon bennünket néhány napos balatoni pihenésre. Hárman mentünk: Károlyi Erzsike, Missura Tibor és én. Erzsike édesanyámmal a szobában aludt, édesapám a pinceelőtérben, mi meg Tiborral a féltető alatti szénában. Vasárnap édesapám, Erzsike és Tibor begyalogoltak a kővágóörsi istentiszteletre, én meg maradtam Gugyorban és pihentettem a gyomromat édesanyám gombapaprikása után.

Szüleim lakáskérdése váratlanul oldódott meg, amikor a tatai házban lakó házaspár 1956 októberében elvált, és mindkét fél kiköltözött a lakásból. Nővérem azonnal értesítette szüleimet Révfülöpön, és ők sietve beköltöztek a lakásba, mielőtt a városi lakásügyi hivatal azt másnak kiutalta volna. Én akkor már siklósi segédlelkész voltam, de lakásom a gugyori prэшháznál is sokkal primitívebb volt. Nem gondolhattam arra, hogy szüleimet Siklóásra kerülésem után magamhoz vegyem. Szüleim örültek annak, hogy nővérem mellett lehetnek Tatán, mert 1956 novemberében megszületett nővérem kislánya és szükség is volt a nagymama segítségére. Szüleim még a szerény nyugdíjuktól is tudtak félretenni, és két év múlva vettek egy házhelyet a Vasút utca elején, közvetlen a temető szomszédságában. Régi kedves száki ismerős ajánlotta fel, és mivel a házhelyek ára nagyon alacsony volt, szüleim megvették nekem. Ennek eladásából vettük évekkel később az első használt 500-as Trabant Kombinkat. A kert talaja nagyon gyenge minőségű volt, az ásó hegye már kemény mésztufába ütközött, édesapámnak azonban kedvtelést jelentett, ha a kertben dolgozhatott. Valamikor mocsár volt, és a meszes vízből a mész ráragadt a nádra, a nád gyökereire, és egy ásonyomnyi mélységben már ilyen megmeszesedett nád gyökerek, torzsák voltak. Nem arra való volt, hogy kertészkedjenek benne.

A következő években mindig volt valamilyen izgalomra okot adó esemény: nővérem állásváltogatásai, bátyám szívének gyengülése, többszöri kórházba kerülése, az én segédlelkészi helyeimnek a változásai, végül Magyarbólyra kerülésem, nősülésem...

A pályakezdés

Siklós

1956. július 6-án szentelt lelkésszé Vető Lajos püspök úr Missura Tiborral együtt a Budavári evangélikus templomban. Mindjárt meg is kaptuk a beosztásunkat. Tibort, ha jól emlékszem, Veszprémbe helyezte segédlelkésznek, engem pedig átadott a Déli Egyházkerületnek és Dezséry László püspök úr Siklóstra küldött kihelyezett segédlelkésznek. A főnököm Káldy Zoltán²⁷ esperes úr volt Pécssett, de az én szolgálati helyem Pécsztől 30 km-re, Siklóson volt. Elődöm, Balogh Pál már koros legényember volt, akinek már nem volt ereje a szórványokat járni. Őt az Alföldre helyezték, s ezzel Siklós önállósága tulajdonképpen megszűnt, vagy egyelőre kérdésessé vált.

Meg kellett nézmem a térképet, hogy Siklós hol van, és hogyan tudok odautazni. Amikor megérkeztem a siklósi állomásra, dr. Bakó Géza tüdő szakorvos, a gyülekezet felügyelője várt. Bekísért a leendő lakásomig, s ott átadott azoknak az asszonyoknak, akik nem csak kedvesen fogadtak, de igyekeztek elhitetni velem, hogy az a szoba lesz a lakásom, ahova bevezettek. Vánkost is, takarót is hoztak, terítőt is az asztalra. Amikor benyitottam a másik szobába, meglepett a leomlott vakolat, a harmadikban a favágó tuskó és körülötte ág meg egyéb értéktelen tüzelő. A szobámban vaságy volt pléh lemez végekkel; első tekintetre felmértem, hogy rövid. Megpróbáltam új otthonomnak úgy örülni, mint egy afrikai misszionárius. Nem voltam elkényeztetve, igyekeztem felfedezni azt, aminek örülni lehetett. Az ajtó olyan ferdén állt, hogy fölül is meg alul is tekintélyes réseken át áramlott be a levegő. Nem kell külön szellőztetni. Az ágyban szalmazsák volt, amelyben átlósan vályúszerű mélyedést tudtam kialakítani, benne pontosan elfértem. Volt a szobában egy öreg szekrény is, amelyben a kevés ruhámat és – ha volt – az élelmemet tudtam tartani. A kerékpárom a szomszéd szobában kapott helyet.

Legelső feladatomban a gyülekezet megismerését tartottam. A Siklóson lakó evangélikusok száma a százat se érte el. A gyülekezet az 1930-as években önállósult és Rónai Zoltán volt az első lelkésze. Akkor több olyan jómódú evangélikus polgár élt a gyülekezet területén, akiknek az összefogásával elképzelhető volt az önállósodás, a történelem viharai azonban épp ezt a társadalmi réteget szórták szét. Nagy szórványterület tartozott hozzám, szinte az egész Ormánság. Először a Siklóson lakó családokat látogattam végig.

Legelőször is Simor Erzsike nénit kerestem fel. Első ismerőseim azt mondták, ő mindent tud a gyülekezeetről. Erzsike néni az idős édesanyjával és özvegy sógornőjével lakott együtt a Vértanúk utcájában, amely már eléggé a város külső területéhez számított. Az édesapja gazdálkodó volt valamikor, bátyja tanár lett és Pécsen lakott. Testvére, kinek özvegyével együtt élt, s aki a gazdaságot tovább vitte, a háború áldozata lett, ha jól emlékszem, az oroszok hurcolták el. Erzsike néni súlyos beteg volt. Ízületi gyulladás görbítette meg a gerincét és torzította el a testét, de ha ült és szembe nézett, sötét, mély szemeiből varázslatos melegség és szeretet sugárzott. A gyerekek nagyon szerették; vasárnaponként ágya köré gyűjtötte és bibliai történetekre tanította őket. Ha a gyülekezet tagjai közül valakinek gondja volt, őt kereste fel, és vele beszélt meg. Erzsike néninek nagyon nagy fájdalmai voltak. Ha a kínok miatt éjszaka nem tudott aludni, imádságában sorra vette a gyülekezetben szolgált lelkészeket, és értük könyörgött. Ugyanígy a gyülekezet tagjait is. Betegen is ő volt a gyülekezet összetartója, ő volt a gyülekezet anyala. Amikor megismertem, úgy éreztem, az ő szolgáló életének a megismeréséért a siklósi „papi kastély” is érdemes volt vállalni. Ilyennek képzeltem el az Úristen modern angyalait.

Nagyon hűséges gyülekezeti tag volt Lovescher Gyuri bácsi, a gyülekezet gondnoka. Eredetileg talán kőműves volt, de akkor már csak gazdálkodott. A fiai felnőttek és családot alapítottak. Gyuri bácsi pénzkezelése világos volt és pontos, szerettem a megbízhatóságát.

Az evangélikus gyülekezetnek tulajdonképpen szép nagy háza volt a városközpontban. Csakhogy abban lakó volt – a férj is, a feleség is a földműves szövetkezethél dolgoztak –, lakót kitenni pedig nem lehetett. Az L-alakú épület udvari, hátsó részén volt az a romos lakás, ahol a lelkész lakhatott. Ha az utcai rész a gyülekezet kezelésében lett volna, akkor a lelkészlakás kérdése is, az istentiszteleti

helyiség kérdése is megoldódott volna. Így azonban a lakás is megoldatlan volt, az istentiszteletet is a református templomban tartottuk, ünnepnapokon reggel 8 órakor.

A református lelkész Erdős István volt. Amikor felkerestem, szívélyesen fogadott és mindjárt meghívott a református lelkészek harkányi összejövetelére, mely azon a héten volt. „Megismered a környék lelkészeit” – biztatott. Amikor megtudtam, hogy Siklósra kell mennem, azt gondoltam, akkor fogok újra ismerősökkel találkozni, ha újra Pestre jövök. Az első meglepetés Pécssett ért, ahol Gémes Pista volt a segédlelkész, ki felettem járt. Szerettem a jó kedélyét, és jó igehirdető is volt. A második meglepetésben Siklósra érkezésem után másnap volt részem. A postára igyekeztem a szüleimnek írt levelemmel, amikor egy cipőjavító műhelyből rám kiáltott valaki: „Szervusz, Magyar Laci! Hát te hogy kerülsz ide?” Gitta Jóska volt, a külmissziói tanfolyam egyik résztvevője, aki, miután beszüntették a tanfolyamot, hazament a szülővárosába és ott cipőjavító műhelyt nyitott. Már nős volt, volt két kisgyermekük is, és Simorék régi tanyaépületében laktak közvetlenül a város szélén, külterületén. Jóskáról sok anekdota keringett a missziós tanfolyam résztvevői és a teológusok között. Azon túl, hogy úgy ette a cserebogár pajort, mint a csemegét, mindenhez értett. Már az Üllői úton laktunk, amikor az egyik budapesti lelkész kántort keresett, vasárnapi szolgálatért 100 forintot ígért. „Száz forint? – kérdezte Jóska. – Elvállalom!” Amikor a lelkész elment, szobatársai döbbenetesen kérdezték: „Jóska, tudsz te orgonálni?” – „Még nem próbáltam, de biztos tudok” – felelte. Azért ette a cserebogarat, mert azt mondta, hogy ha misszióba megy bennszülöttek közé, ott ez elvárás lesz.

Volt harmadik meglepetésem is. Amikor átmentem Harkányba a református lelkészek összejövetelére, a lelkészi iroda udvari ablakában egy fiatalember ült: „Szervusz, Magyar Laci! Hát te?” – Szigeti Bandi volt, akkor már a kovácshidai református gyülekezet lelkésze, korábban a budapesti református teológia labdarúgócsapatának két-három éven át a középcsatára, s nekem kemény ellenfelem. Mindketten megörültünk a találkozásnak, és kapcsolatunkat tartottuk is. De még mindig nem volt vége a váratlan meglepetéseknek! Amikor a környék falvaiban kerestem az evangélikusokat, először a református lelkészhez mentem be, és tőle kérdeztem meg, tud-e a faluban evangélikusokról. Így jutottam el Siklósnagyfaluba is, ahol Kovács Lászlónak hívták a református lelkészt. Felkerestem, bemutatkoztam, ő pedig kérdezett: „Magyar Géza fia vagy? – Igen. – Gyere be, édes öcsém!” – Kiderült, hogy az édesanyja, Schmidt Mihály, egykori bokodi evangélikus lelkész lánya volt. Bokod

és Szák szomszéd falvak voltak. Édesapámat onnan ismerte, hogy valamilyen utólagos ügyükben édesapám segítette őket. Akkor tényleg úgy éreztem, hogy ez az ország olyan kicsi, hogy itt elveszni sem lehet. Akkor is ezt éreztem, amikor Kovács László legidősebb lánya egyik osztálytársunk felesége lett. Pár hónap alatt kb. húsz református lelkészt ismertem meg. Többen voltak, akikre ma is hálás szívvel emlékezem. Melegszívű, segítőkész lelkészek voltak. Olyan is volt, akinek ez volt hozzám az első mondata: „Öcsém, ha velem beszélsz, vedd le a kalapodat!” Voltak, akik nagyon szerény körülmények között éltek, de olyan is volt, aki kérkedett a jómódjával.

Most mesélem el, hogy egy harkányi lelkészi összejövetelen Pap László, a kémesiek újonnan megválasztott lelkésze meghívta lelkésztársait a beiktatására. Engem külön is, hadd lássák a kémesiek, nem akárkit választottak, még lutheránus pap is volt a beiktatásán! Mivel Siklóson az istentiszteletünk 8 órakor kezdődött, én utána kerékpárra ülhettem, és egy óra alatt elértem Kémesre. Szeptember eleje volt, már a tengeri érés ideje. A kémesi paplak udvarán nagy halomban állt kétvontatónyi csöves kukorica. Amikor kijöttünk az istentiszteletről, az egyik presbiter megjegyezte: „Ezt a kukoricát fel kellene ám rakni a padlásra!” Mivel megjegyzése válasz nélkül maradt, még hangosabb lett: „A Csáki Gábor tiszteletes már rég felhordta volna!” Csáki Gábor volt az előd. Nagyon szép tehenei voltak, és ő maga művelte a papi földeket. A szülőfalujába, Diósvizlóra ment haza lelkésznek. Mindenki érezte, hogy a presbiter szavait az új lelkésznek szánja, és hallgatott. Pap László, jó hangosan, hogy mindenki hallhassa, ennyit mondott: „Aztán mit nyertek vele? Egy paraszttal több volt Kémesen.”

Siklósról kerestem fel kerékpáron a szomszéd evangélikus gyülekezet lelkészét, Ormos Eleket is Mohácson. Siklós és Mohács 40 km-re vannak egymástól. Mohácsnak is nagy szórványterülete volt. Ormos Elek minden nyáron összegyűjtötte a szórványban lakó gyerekeket és egyhetes hittan-tanfolyamot tartott nekik Mohácson. Azon a nyáron engem is meghívott, hogy ebben segítsek. Négy gyermekük volt, két gimnazista lány, egy általános iskolás kislány és egy jóval fiatalabb kisfiú. Ekkor ismertem meg Ormos Editet, akivel három év múlva házasságot kötöttünk. Ő volt a legidősebb lány a családban.

Felkerestem a magyarbólyi fiatal lelkész házaspárt is. Allinger János úgy végzett előttem a teológián, hogy éppen nem értem ott. A felesége veszprémi, városi lány volt,

nem volt könnyű számára megszokni a félreeső falut és a kitelepített gyülekezeti légkört. A kitelepítés okozta szomorú helyzettel én is akkor találkoztam először.

Még egy élményemről szeretnék mesélni, mert ez is beleillik a korba. Egy harkányi református lelkész összejövetele után, együtt toltuk a kerékpárjainkat a Kovácshida felé vezető úton Szigeti András kovácshidai és Pap László kémesi református lelkésszel. Mindegyikük nagyon szegényes körülmények között élt. Miután nagyokat nevetve kielemeztük a nyomorúságunkat, Pap Laci nyilatkozott: „Cukor ez az élet, csak szopni kell tudni!” Mivel én korábban a bölcsességnek ezt a szikráját nem ismertem, nem csak nevettem rajta, de meg is jegyeztem. Eltelt húsz esztendő, a fiaim már a Debreceni Kollégiumba jártak. Szülői értekezletre hívták össze a tanulók szüleit, és épp az egyik osztályfőnök beszámolóját hallgattuk, amikor kinyílt a tanterem ajtaja, megjelent egy ősz fej, és egy erős hang bekiáltott: „A Pap Ági nincs itt?” De hisz ez a Pap Laci volt, lepődtem meg. Lestem, hogy hol látom. Amikor megtaláltam, emlékeztettem és mondtam: „Azóta se felejtettem el, amit tőled hallottam: Cukor ez az élet, csak szopni kell tudni”. – „Ó, azóta én már sokkal okosabb vagyok –mondta. – Cukor ez az élet, csak *nyalni* kell tudni!” Pap Laci akkor már valamelyik nagy alföldi gyülekezetnek a papja volt.

Az első siklósi istentisztelet után az idős Simor néni, Erzsike néni édesanyja, így értékelte az igehirdetésem: „Kevésbeszédű ember lesz”. Ezzel nem csak arra utalt, hogy nem beszélek hosszan, hanem hogy nem leszek nagy igehirdető. Bölcs asszony volt, prófécia szólt belőle.

Nem szóltam eddig a fizetésemről. Kaptam állami fizetés kiegészítést, ún. kongruát. Ha jól emlékszem, ez 450 Ft volt. A gyülekezettől is kaptam 250 Ft-ot, ez összesen 700 Ft. Bizony nagyon megnéztem, hogy mire adok ki pénzt. Rezsiköltségem nem volt, alig voltam otthon, benzinre nem kellett költenem, kerékpárral jártam. Legtöbbet élelemre költöttem. Reggeliről, vacsoráról magam gondoskodtam, ezért megörültem, amikor az egyik élelmiszerbolt kirakatában felfedeztem egy vastag szalonnát, amelyet féláron kínáltak. Nagy darabot vettem belőle; akkor ismertem meg, hogy milyen az avas szalonna – előnye az volt, hogy sokáig tartott. Vigyáznom kellett, hogy a kenyeret reggel mindig megvegyem, mert ha elfelejtettem, előfordult, hogy már nem kaptam. A környező boltok falvaiban nem tudtam venni, mert mindenütt csak a helyi lakosok számára rendeltek kenyeret.

Ebédet a központtól nem messze egy idős zsidó özvegyasszonynál kaptam, aki naponta 6-7 személy részére készített ebédet. Volt egy fogyatékos lánya, és volt egy idős asszony, aki segített neki. Irén néni ritkán tudta előre, hogy hány kosztosa lesz. Olyan emberek étkeztek nála, akik Siklóson dolgoztak, de nem ott laktak. Nála ebédelt például a járási ügyész, aki Pécssett lakott, és a földműves szövetség egyik vezető embere, aki Mohácsról járt Siklóusra. Ha a munkájuk, vagy szabadságuk miatt nem tartózkodtak Siklóson, nem jelentkeztek Irén néninél ebédre. Mivel én is sokszor úton voltam, gyakran elmaradtam. Olyan is előfordult, hogy többen voltunk, mint amire Irén néni számított. Senkit sem küldött el, valahogy kibővítette az ebédet. Ilyenkor előfordult, hogy egy órát is várnunk kellett, mire enni kaptunk. Siklóson volt szálloda és annak étterme is, de az Irén nénihez viszonyítva nagyon drága volt. Vasárnaponként Bakóék hívtak meg ebédre, ha tudtam, szívesen elfogadtam ezt a meghívást.

Bajban voltam a borbélyyal. A református templom utcájában volt egy kis borbélyüzlet. A kis borbélyműhely kis borbélya nagy tiszteletadással fogadott. Nála még olyan előkelő vendégek sem szoktak megfordulni, mint amilyen én voltam. Elmondtam, mit kérek, és ő azonnal munkához látott. Lenyírta a hajamat, és én meg voltam elégedve vele. De ő nem. Elővette a borotváját és elkezdte körbe stuccolni a hajamat, a borotvával mindig csak egy kicsit kapott le belőle, de a végén rám illett, hogy olyan hosszú képpel bámultam a tükörbe, mint egy ló. Hogy állok így a gyülekezet elé? Tudtam, hogy ilyen nagy tiszteletadást máskor nem fogok elviselni, inkább elkerülöm a kis borbélyüzletet. Az egyik kedves szülő készített rólam fényképet, ahogy kislánya fogja a kezemet. Csak akkor mertem nyilvánosság elé bocsátani, amikor már kinőtt a hajam.

A főnököm a pécsi esperes, Káldy Zoltán volt. Igyekeztem minden hónapban bemenni Pécsre, részben, hogy a munkámról számot adjak, részben, hogy tájékozódjam, hiszen nagyon izgalmas események történtek azokban a hónapokban. Az első, amiről megemlékezek, a fóti lelkeszkonferencia volt, talán augusztusban, amikor az egyházvezetéssel szemben éles, kritikus vélemények fogalmazódtak meg. Az elkövetkező hetekben erről sok szó esett. Egy későbbi időpontban a pécsi lelkeszi hivatalban Káldy esperes úr elmondta – sokkal inkább Gémes István segédlelkésznek, mint nekem –, hogy Dezséry püspök úr az ő támogatását is kérte ezekkel a támadásokkal szemben, de ő mereven visszautasította. Számomra azonban ez a

konferencia nem az egyházvezetőket ért kritika miatt maradt emlékezetes, hanem egy délutáni megbeszélés miatt, ahol a lelkészek mellékfoglalkozásáról hangzott el több beszámoló. Sok helyen nagyon alacsony volt a lelkészi fizetés, a gyülekezetek is nagyon szegények voltak. A családos lelkészek rákényszerültek, hogy mellékkeresetből pótolják fizetésüket. Volt, aki méhészkedett, volt, aki disznót tartott, volt, aki nyelvet tanított. Sokféle lehetőség került felemlítésre. Amikor azt hittük, hogy mindenki beszámolt, felállt Erős Sándor gödöllői lelkész, nagy, erős férfi, és megszólalt: „Aki közületek meg akar tanulni káromkodni, az tartson kecskét!” – és utána elkezdte ecsetelni, hogy milyen a kecske, hogy még az anyakönyv sincs biztonságban előle... Mivel a nagy nyomorúságban a szüleim is tartottak kecskét, nagyon jól tudtam, hogy mennyire igaza van.

1956. október- december

Váratlanul jött 1956. október 23. A rádióból hallottuk a híreket. Másnap, ahogy a postára mentem, látom, hogy a város közepén álló szovjet hősi emlékművet egy férfi nagykalapáccsal ütlegeli. A zászlót akarta kiverni a betonkatona kezéből, de az keményen ellenállt. Amikor közelebb értem, meglepődve ismertem fel, hogy az Gitta Jóska. Ő küzd a szovjet katonával. Amikor visszafelé jöttem a postáról, már traktorral akarták ledönteni a szobrot, de a katona annál is erősebb volt. A traktor kerekei inkább a levegőbe emelkedtek, minthogy meg tudták volna mozdítani. Alighogy hazaértem, egy kéttagú küldöttség keresett fel, s mint evangélikus lelkészt a városi tanácsülésre hívtak. A teremben senkit se ismertem, csak a református lelkészt. Az ülés arról szólt, hogy lehet a város élelmezését, közlekedését, biztonságát biztosítani. A város élére egy nagyon szerény városi hivatalnokot állítottak, aki ezért később kilenc évet kapott. Több ülésre nem kaptam meghívást, nem is ismertek a városban. A forradalom győzelmében nem tudtam bízni, elképzelhetetlen volt számomra, hogy a Szovjetunió Magyarországot kiengedi a keleti blokkból. Amikor azonban az Édosz-ból újra Fradi lett, megcsapott annak a szele, hogy időnként mégis történnek csodák.

Káldy esperes úr is és Gémes Pista is lelkesedett, majd keményen elítélték a szovjet támadást. A körülmények olyanok voltak, én annyira a periférián voltam, hogy nem sodródtam bele. Annyira senki voltam Siklóson is, hogy az én véleményemet senki nem kérdezte. Aki kérdezte, az a feleségem volt, akkor ugye még diáklány, meg az

apósom. Én egyszerűen elképzelhetetlennek tartottam azt, hogy Magyarország abból a szorításból, amit a Szovjetunió jelent, kiszabadul. Ugye én nagyon jól emlékszem arra, hogy átéltem közvetlenül a háború után azt az üres, vak reménykedést, hogy majd Amerika segít, de tudtam, hogy Amerika nem segít. Akkor is tudtam. És most is, 56-ban is tudtam, hogy a Nyugatra nem lehet számítani, számomra egészen világos volt, hogy értünk semmit nem fognak tenni. .. Annyira, annyira kialakulatlan valami volt az egész. Hát, itt mindenütt ott voltak az orosz katonák, mindenütt! Ha valahonnan vissza is vonultak, az nem azt jelentette, hogy nincsenek ott. A Bakony tele volt orosz katonával. A disszidálás pedig fel sem merült, engem ez nem érintett. Disszidálókat nagyon keveset láttam, akiket láttam, azok Szerbia felé mentek. Eszembe se jutott, hogy oda menjek. Nekem ez nem... nem volt kérdés sem. Azt tudtam, hogy azzal számolni kell, hogy egész életemben nagyon szegény ember leszek, és hogy nagyon szerény körülmények között fogok élni. És azzal is számoltam, hogy lehetőség sem lesz, hogy családot alapítsak. De hogy váltani kell, az bennem soha nem merült fel. Hát nem erre tettem rá az életemet.

November 4. után minden bizonytalanná vált. Néhány nap után egyre több menekülő indult Jugoszlávia felé. December első hetében Tatára utaztam, hogy meglátogassam szüleimet és a nővéremet, kinek akkor született a kislánya. Budapesten felkerestem Missura Tibor édesanyját, hogy Tibor után érdeklődjem. Lili néni azzal fogadott: „Hallom, hogy téged meg Ózdra helyezett Túróczi püspök úr! – Engem? Nem tudok róla. – Menj be a püspöki hivatalba és kérdezd meg!” Bementem.

A forradalmi események hatására Dezséry László és Vető Lajos püspökök lemondtak püspöki tisztségükről, helyettük már Ordass Lajos²⁸ és Túróczy Zoltán²⁹ vezették az egyházkerületeket. Az Északi Egyházkerület hivatalában Csákó Gyula püspöki titkárral találkoztam, ő tájékoztatott, hogy Túróczy püspök úr visszavett az Északi Egyházkerületbe, és december 15-ével az ózdi gyülekezetbe küld segédlelkésznek. Nem örültem ennek a változásnak. Borsodról, Gömörrel éppolyan keveset tudtam, mint korábban Dél-Baranyáról. Egyedül arra gondoltam jóleső érzéssel, hogy a fűtési gondom megoldódik.

Azt is tudtam, hogy egy szórvány-gyülekezet összefogása szempontjából milyen káros, ha a kiépülő személyes kapcsolatok egy áthelyezéssel hirtelen megszakadnak. Hiszen ezek a kapcsolatok sokszor egészen különös módon épülnek ki. Mint például

az én kapcsolatom Lopusnyi Mátyásékkal. Kerékpárral mentem Luzsokra, hogy őket felkeressem. Valahonnan az Alföldről jöttek még fiatalon, évtizedekkel korábban. Amikor bementem az udvarukba, a konyhaajtóban egy kotlóstyúk totyogott idegesen, kis csibéinek árnyékot keresve a tűző napon. Hátról az udvarban szikár öregember trágját rakott egy lovas kocsira. Mivel köszönéseimre a konyhaajtó nem nyílt ki, hátra mentem a kocsit rakó férfihoz. Köszöntem, elmondtam, hogy kit keresek, és hogy ki vagyok, és azért jöttem, hogy megismerjem őket. Megállt a villa a kezében, hosszas hallgatás után megszólalt: „Köszönjük, de most semmi hasznát nem vehetjük. Sem keresztelő, sem esküvő nincs kilátásban”. – „Dehogynem, Mátyás bácsi! Ha már eljöttem, legalább annyi hasznomat vegye, hogy segítsek megrakni a kocsiját”. Az istálló falához támasztott villát megmarkoltam, és én is rakni kezdtem a kocsit. „Nem azért mondtam – kapta fel a fejét Lopusnyi bácsi. – Menjen be a konyhába, majd az asszony elbeszélget magával”. Miután megraktuk a kocsit, valóban bementem. Csendes, szelíd asszony volt a felesége. Hosszan beszélgettünk. Két lányuk volt, mindegyik valamelyik minisztériumban dolgozott, jólétben éltek, de a nagyszülők fájdalma az volt, hogy nincs unokájuk. Négy évvel később jutottam el újra az otthonukba, amikor már magyarbólyi lelkész voltam. Mindkettőjükön meglátszott az idő múlása. Lopusnyi bácsiból, a kemény, magabiztos emberből megtört, Istenhez hajló öregember lett. A lányai 1956-ban disszidáltak, és reménye sem volt, hogy valaha viszontláthatja őket. Már ő is elbeszélgetett velem, csendesen és nagyon alázatosan.

Amikor december elején Tatáról visszatérőben bementem Pécsre, hogy esperesemmel közöljem, elhelyeztek Ózdra, először a Baldauf-otthonba [*Baldauf Gusztáv Evangélikus Szeretetotthon*] mentem be, mert Gémes Pista is ott lakott, és az az állomás közelében volt. Unger Mária néni, az otthon vezető diakonisszája azzal fogadott: „Volt Pistukánk, nincs Pistukánk!” Pista Nyugatra ment. Alig akartam elhinni. A pécsiek szerették, és azt is tudtam, hogy Szelényi Erzsikéhez gyengéd érzelmi szálak fűzik. Sajnáltam, hogy ezek a szálak nem csak gyöngédek voltak, de gyöngének is bizonyultak, hogy Pistát itthon tartásák.

Azon a napon, amelyen én az Északi Egyházkerület püspöki hivatalában megtudtam, hogy Túróczy püspök úr Ózdra helyezett, az Evangélikus Lelkész Egyesület gyűlést tartott a Deák téren. Ezen az ülésen hangzott el Scholz László elnök beszéde, amelyben bűnbánatra és bocsánatkérésre hívta fel a lelkészeket, hogy nem álltak ki Ordass Lajos püspök úr mellett, amikor őt hamis vádak alapján elítélték, és hivatalából

elmozdították, sőt – állami nyomásra – az egyházi bíróság is elítélte. Már nem tudom, hogy ki hívott a gyűlésre, és azt sem, hogy kivel mentem el, de azt tudom, hogy ott találkoztam leendő főnökömmel, Virág Gyula ózdi lelkésszel. „Miért jönnél te Ózdra? Jelenleg is két segédlelkészem van” – mondta. – Mindenesetre, ráérsz majd ünnepek után Ózdra jönni”. Én tudomásul vettem. Akkor még nem tudta Virág Gyula, hogy Völgyes Pál segédlelkészt Ózdról Putnokra helyezte helyettes lelkésznek Túróczy püspök úr. Mivel tudtam, hogy több lelkész Nyugatra ment, így vannak gyülekezetek, ahol gondot jelent a karácsonyi ünnepi istentiszteletek szolgálata, elhatároztam, hogy felajánlom szolgálatomat, ha valahol segíteni tudok. Túróczy püspök úrnál azért nem akartam jelentkezni, mert fonáknak éreztem, hogy ő kiküldött valahova, a leendő főnököm meg nem fogad. Ordass püspök úrnál jelentkeztem, s elmondtam, hogy a karácsonyi ünnepek alatt szabad vagyok, mert az új főnököm csak ünnep után vár, ha segíteni tudok, kész vagyok. Ordass püspök úr a Siófok-enyingi gyülekezetbe küldött ki helyettesíteni, ahonnan Buthy Dénes Nyugatra ment.

December 15-én elkésztem a siklói gyülekezettől, és Tatára utaztam, hogy a karácsonyi ünnep előtt néhány napot szüleimmel töltsék. Amikor édesapám meghallotta, hogy Túróczy püspök úr Ózdra helyezett, lelkemre kötötte, hogy feltétlenül keressem fel Marcsek János, nyugdíjas ózdi lelkészt és adjam át köszöntését, mert volt idő, amikor az evangélikus egyetemes gyűléseken együtt viseltek jegyzői tisztséget. És figyelmeztetett a közismert szólásmondásra: Ha egy lelkész egy másik lelkész gyülekezetébe megy, és nem keresi fel a lelkésztársát, akkor vagy az egyik, vagy a másik gazember.

December 24-én elutaztam Enyingre. Oda kellett mennem először, s onnan Siófokra. Lepsényig eljutottam vonattal, de onnan nem volt csatlakozásom Enying – Dombóvár felé. A vasúti talpfákon lépkedve gyalogoltam tíz kilométert Enyingre. Mivel nem ismertem a gyülekezetet, és a püspöki hivatalban semmi tájékoztatást nem kaptam, viszont a református templom ott volt a falu közepén, bementem a református lelkészi hivatalba, bemutatkoztam, megmondtam, hogy mi a feladatom, és tájékoztatlanságomra hivatkozva megkérdeztem, kinél szokott az evangélikus lelkész megpihenni. Úgy emlékszem, magas, erős, idősebb férfi volt a lelkész, aki segédlelkészét mellém adva el irányított Grófékhoz, akik vendégszeretettel fogadtak. A férfiak reformátusok voltak a családban, a nők evangélikusok. Bemutatkozó mondataim után hamar kiderült, hogy a családban éppen nagy vita volt. A

reformátusok esperes választás előtt álltak. A házigazda a helyi lelkész mellett érvelt, a felesége és két lánya Bódás János fehérvári lelkészt ajánlották. A vita csak elméleti volt, hisz szavazni csak a református presbiter apa szavazhatott, az ő álláspontja pedig az volt: „A mi papunk is van olyan jó esperesnek, mint bármelyik más gyülekezet papja”. Ma is köszönettel gondolok Grófékra, akik ottlétem napjai alatt mindenben segítettek és gondoskodtak rólam.

Ózd

December 30-án érkeztem meg Ózdra. Számomra ez is teljesen ismeretlen terület volt. Sem a város, sem a gyülekezet múltjáról, sem akkori helyzetéről semmit nem tudtam. Az első meglepetés az volt, hogy a városban mindent vörös por, illetve hamu fedett. Az ércpirító [*Ózdi Kohászati Üzemek*] város fölé magasodó kéményéből időnként, mint a tűzhányó mélyéből tört fel ez a vörös, gomolygó porfelhő, amit a szél szétterített a városban. Az az érzésem támadt, hogy Ózd egy modern Pompeji. A szép evangélikus templom és paplak egy nagy salakhegy lábánál épült. Ez a salakhegy naponta nőtt. A paplak előtt és tőle északra régi, sorházszerű munkáslakások sorakoztak. Ózd a létét a Rimamurány-Ózdi Részvénytársaságnak köszönhette. Az egyházi épületeket is az építtette, a lelkészi javadalmat is az biztosította. Ózd a második világháború előtt nagy gyülekezetnek számított. Tagjai az egész ország területéről, sőt külföldi országok gyáraiból is érkeztek. A háború után a gyülekezet létszáma erősen lecsökkent.

A paplaknak az udvar felől volt egy hátsó bejárata is. Keskeny előszobából balra a paplak konyhája nyílt, az előszoba végén volt egy vécé, jobbra pedig a segédlelkészi szoba ajtaja. Valószínűleg ez volt valamikor a cselédlány szobája, mert ebből még nyílt egy szűk helyiség, s ez volt az éléskamra. Mire én megérkeztem, Völgyes Pali már elment Putnokra. Ketten maradtunk a segédlelkész szobában Németh Ferivel, kit még a teológiáról jól ismertem, egyébként is földiek voltunk, mert ő tatai fiú volt. Az édesapját is, a testvéreit is ismertem. De ennek csak egy rövid ideig örülhettem – hogy tudniillik ketten voltunk –, mert a főnökünk őt kihelyezte Borsodnádásra. A főnökünk kb. negyvenéves lehetett, a felesége tanítónő volt, gyermekük nem volt. Velük volt feleségének az édesanyja, özv. Fecske Pálné is. Virág Gyula 1956. október 23. előtt esperes volt, de akkor lemondott, vagy lemondatták. Akkor, amikor Ózdra kerültem,

már Balikó Zoltán Diósgyőr-vasgyári lelkész volt a borsodi egyházmegye esperese. Németh Feri többször mesélt nevetve arról, hogy Virág Gyula hogyan forgolódott nemzeti színű szalaggal a karján, és hogyan szervezte ő is a nemzetőrséget, melynek egyik központja a paplak szomszédságában volt. Amikor én a segédlelkésze lettem, főnököm már azon gondolkodott, hogy tudná újra visszaszerezni az esperességet. Ehhez az Állami Egyházügyi Hivatal támogatását kellett megszereznie, és le kellett győznie az evangélikus egyház hivatalban levő vezetőinek az ellenérzését is. De volt több háborús front is az életében.

Az esztendő utolsó napján, az esti istentisztelet után négyen ültünk a segédlelkész szobában és beszélgettünk. A főnökünk, az idősebb segédlelkész Németh Feri, én, és Simon László, fiatal, de nyugdíjas lelkész. Valahol az Alföldön volt lelkész egy szóránygyülekezetben, de sclerosis multiplex miatt kérni kellett a nyugdíjazását. Remegő lábaival nehezen járt és reszkető kezeit is nehezen tudta használni. A felesége ózdi lány volt, ezért három kis gyermekükkel Ózdra költöztek, a felesége édesapja házában, az alagsorban laktak, fenn Istenmezőn. Felesége a tüdőgondozóban kapott munkát. Laci is gömöri volt, úgy emlékszem, hogy Gömörpanyiton [*Szlovákia*] született. Korábban nem ismertem, nem is hallottam róla, de néhány hét alatt nagyon megszerettem a tisztességéért és a humoráért. Feleségében is olyan papné-hőst láttam, aki minden tiszteletet megérdemel. Szóval beszélgettünk a segédlelkészi szobában, mikor eszembe jutott, nekem meg kell látogatnom Marcsek Jánost. Ki is rukkoltam vele, megkérdeztem, hol lakik, mert édesapám köszöntését küldi neki, és a szólásmondással is figyelmeztetett: Ha egy lelkész a másik lelkész gyülekezetébe megy, és nem keresi fel a lelkésztársát, akkor vagy az egyik, vagy a másik gazember. Szavaim után néma csend támadt, amelyet Simon Laci reszketős hangja tört meg: „Vagy mind a kettő!” Utána újra csend, kínos csend. Végül Virág Gyula felnevetett és annyit mondott: „Hát, ha te Marcsek János segédlelkésze vagy, akkor keresd meg!” Azon az estén tudtam meg Németh Feritől, hogy Marcsek János nem volt hajlandó nyugdíjba menni, amikor minden hatvan év fölötti lelkészt nyugdíjaztak. Tiltakozott nyugdíjazása ellen, Virág Gyulát ugyanakkor Vető Lajos püspök 1953. január 1-jével már kiküldte Ózdra helyettes lelkésznek. Marcsek János azonban nem volt hajlandó átadni a hivatalt, hónapokig elhúzódó küzdelem és viszály támadt kettőjük között, míg végül Virág Gyula ózdi lelkész, majd borsodi esperes lehetett. Mindez csak két-két és fél évvel ezelőtt történt, az ellenérzés

távol tartotta a nyugdíjas lelkeszt és a hivatalban lévő lelkeszt egymástól. Ez volt a második front Virág Gyula életében.

A harmadik front, ahol Virág Gyula vívta a maga harcát, a püspökével, Túróczy Zoltánnal szembeni küzdelme volt. Ennek nem ismerem a hátterét, de az egyik területe az volt, hogy Túróczy Zoltán Balikó Zoltán esperességét támogatta, és nem az övét. A Túróczy Zoltán elleni támadásban még Marcsek Jánossal is kész lett volna szövetséget kötni, mert tudta, hogy Marcsek Jánosnak is volt valami ősi sérelme Túróczy Zoltánnal szemben. Mindez pár nap alatt világossá vált előttem, csak azon csodálkoztam, hogy minderről korábban én semmit se tudtam. Ha hallottam is, kiesett a tudatomból. Nevettem én Simonfay Feri történeteire - aki korábban Virág Gyula segédlelkésze volt -, Virág Gyulával való ellentétére, de azok mind csak anekdoták maradtak a számomra, és nem éreztem át az élet keserű valóságát. De amikor később nekem kellett gépelni a Virág Gyula által diktált leveleket, akkor ez már lelkiismereti kérdéssé vált.

Ózdon töltött hónapjaim idejére esett főnököm és felesége kapcsolatának megroppanása. Kívülről még semmi sem látszott, csak az idegesség fokozódott, és főnököm szemében és gondolkodásában mindenki házasságtörő lett. Elsősorban a lelkesztársai meg a papnék. Ugyanakkor erőltetettnek tűnt szerelmes összeborulásaik látványossá tétele. Már nem voltam Ózdon, amikor válásuk bekövetkezett. Több mint húsz év múlva, egy rokon kislány keresztelőjére hívtak Ózdra, feleségem unokaöccse Bánrévére költözött, ott kapott a felesége körorvosi állást. Feleségemet és legidősebb fiunkat hívták keresztszülőknek. Ózdon, az utcán összetalálkoztam Virág Gyula volt feleségével: „Igen, emlékszem! Maga a legrosszabb időkben volt nálunk, amikor éppen váltunk”.

1957 nyarán Túróczy püspök úr Németh Ferit Pápára helyezte segédlelkésznek. A főnököm ekkor engem küldött Borsodnádásra, onnan jártam be Ózdra a kisvonattal. Nagyon barátságos közlekedési eszköz volt, mindenki kedvéért lelassított, aki fel akart ugrani rá. Idős nyugdíjas házaspár volt a szállásadóm, a férfit Simkó Józsefnek hívták, fiatalon jött Nyíregyházáról Borsodnádásra. A lemezgyárban dolgozott, a szakmáját viccelődve így nevezte meg: kazánkovács és varrógépműszerész. Mindenhez értő, szerény és szorgalmas ember volt. Simkó néni pedig mindig mosolygott. Saját kezűleg építették fel otthonukat az egyik völgy utolsó házaként, az erdő alatt. Simkó bácsi elég

jól ismerte a gombákat, rajta keresztül én is több fajtát megismerhettem. Mindig szívesen voltam velük együtt és szívesen hallgattam, mikor életükről meséltek. A hegyek közé beszorított szűk völgy azonban nyomasztóan hatott rám. De mindennél nyomasztóbb volt a főnököm személyisége. Áskálódásai, rágalmi, ravaszkodása. Hol a leveleimet bontotta fel és tüntette el, hol szabadságra nem engedett. Néha úgy éreztem magam, mintha egy kényszermunkahelyen be lennék zárva.

Nyár közepén, segédlelkész konferencián találkoztam újra Missura Tiborral, volt évfolyamtársammal és kedves barátommal, akivel felszentelésünk óta nem láttuk egymást. Volt mit elmondani egymásnak. Ő élénken érdeklődött Totó hogyléte felől, kivel Simonfai Ferinek voltak rövid ideig tartó, de maradandó emlékei. Én is beszámoltam egymást nehezen elviselő kapcsolatunkról, Tibor derűtségére. Totó főnököm fehér pulija volt, akit vörösre festett az ózdi hamu. Éjszakára a segédlelkész szoba előtti előszobába zárták, hogy ne csavarogjon. Egy szombat este a vasárnapi igehirdetésre készülve ültem az asztalnál, amikor észrevettem, hogy az ajtó alatt sötét folt jelenik meg, és egyre jobban szétterül a szobában. Idő kellett, mire föleszméltem, hogy a folt gazdája csak Totó lehet. Ugrottam az ajtóhoz, felrántottam, de Totó már az előszobaajtóval szembeni sarokból vicsorgott rám, jelezve, hogy jogait foggal-körömmel is megvédi. Egyszerre világos lett a számomra, hogy Totó nagyon is tudja, hogy amit csinált, annak a szobában lakók nem örülnek. Biztos, hogy voltak korábbi tapasztalatai, nekem viszont semmi sem volt a kezem ügyében, amit hozzávághattam volna! A gazdáit sem akartam késő este kutyavonyítással felriasztani, így azon az estén nem csak az éléskamrából áradó káposztaillat, hanem a Totó által gerjesztett illatár is kísértette az álmaimat. Ettől kezdve Totóval nem váltottunk szót, Totó tudta, hogy engem nagyon megsértett, és igyekezett kikerülni, félt a számonkéréstől.

Azt is elmondtam Tibornak, hogy Ózdon nem érzem jól magam. Úgy érzem, mintha be lennék zárva. Tibor hallgatott, és próbált erősíteni. De nem csak ennyit tett. Mivel Pesten többször megfordult, hogy édesanyját meglátogassa, alkalmat keresett arra, hogy Túróczy püspök urat felkeresse és kérje, hogy engem helyezzen el Ózdról. Túróczy püspök úr válasza az volt: „Elhelyezem, ha te mész a helyébe”. És Missura ment Ózdra, ahol két évet töltött Virág Gyula mellett, engem pedig püspök úr Kissomlyóra helyezett segédlelkésznek. Tibor jobban viselte Virág Gyulát is meg a hegyeket is. Cipszer [*szepességi szász*] ősei voltak, és a Felvidéket nagyon szerette Tibor. Nekem a gombák ellen nem volt semmi kifogásom, de amikor a hegyek elzárták

az ember elől a kilátást, semmit nem lehetett látni, ez egy idő után tényleg nagyon nyomasztó érzés volt. Én ehhez nem voltam szokva. Dombokhoz igen, ahonnan el lehetett látni tíz kilométert, huszonöt kilométert, de nem ilyesmihez. Szép baráti gesztus volt ez Tibortól. Nyolc hónapot töltöttem Ózdon.

Kissomlyó

Még meleg volt, mikor 1957-ben Kissomlyóra értem, ami a Kissomlyó vulkanikus hegy déli lábánál fekszik. Maga a falu nem nagy, de hat filiája volt és szép nagy központi temploma. Az új főnököm Szabó Lajos volt, az Evangélikus Hittudományi Egyetem dékánjának az édesapja. Szükszavú ember, de nagyon jó igehirdető. Földműves családból származott, szerény volt és nagyon szorgalmas. Értett a méhészethez is, az almatermesztéshez is, a paplak udvarán minden helyet kihasznált, s a terméssel megrakott pirosuló almafák az udvar díszei voltak. De ami ennél fontosabb, hogy pontos és hűségesebb lelkipásztor volt. Szótlansága ellenére volt humora is, a róla szóló anekdotákon nagyokat tudott ő maga is nevetni. Beszélgetésünk során ő maga mesélte el, hogy lelkészársai szótlanságáról a következő történetet terjesztik: Amikor gondnokával lovas kocsin mentek az egyik filiába, Jánosházára, induláskor a gondnok felnézett az égre és megjegyezte, alighanem eső lesz. Amikor az öt kilométerre lévő Jánosházára megérkeztek, Lajos bácsi is felnézett az égre és válaszolt: „Az meglehet”.

Az velem is előfordult, hogy egy vasárnap délután gyalog indultunk a filiákba, istentiszteletet tartani. Aznap délután Dukán és Egyházashetyén volt istentisztelet. Együtt indultunk a paplacról és együtt haladtunk végig a falun Duka felé. A Jánosháza felől jövő főút kereszteződésében Lajos bácsi megállt. „Hova megyünk?” – kérdezte. „Én Dukára” – feleltem. „Akkor én Hetyére” – mondta Lajos bácsi, és már fordult is volna, de ezt nem engedtem, mert Duka ott volt már az orrunk előtt, Hetye meg négy kilométerre, a hegy másik oldalán. Mindezt már otthon tisztázhattuk volna, de én azt hittem, hogy tudom a feladatomat, és Lajos bácsi is azt hitte, a tennivaló világos mindkettőnknek.

Soha nem parancsolt, általában feltételes módon beszélt: el kellene menni a postára, valamit meg kellene tenni... stb. Ha a segédlelkész értett belőle, tette a dolgát, ha nem értett, Lajos bácsi tette helyette. Időnként gyomorfekélyvel szenvedett, olyankor még

szótlanabb lett, de ha hívta a kötelesség, összeszorította a fogát, megmarkolta a botját és ment. Felesége nagyon féltette és ilyenkor próbálta visszatartani. „Lajos, ne menj, beteg vagy, maradj itthon!” – „Eh, asszonyi beszéd!” – mondta Lajos bácsi, és kilépett. Felesége nekem is könyörgött: „Laci, ne engedje!” Ilyenkor csak egyet tehettem: ha lehetett, mentem helyette, de volt, amikor én kevés voltam, és őt nem lehetett visszatartani. 1957 őszén tettem le a lelkészvizsgát, nem sokkal Kissomlyóra kerülésem után. A főnököm hívott, hogy szüreteljek velük, én azonban lázas sietséggel gépeltem lelkészvizsgai dolgozataimat. Ez azért volt fontos a számomra, mert ettől kezdve választhatóvá váltam.

Kosztot az egyik gazdacsaládnál kaptam. Az egyik elődöm válogatós volt, ezért mindenki félt elvállalni kosztra az új segédlelkészt. Hosszas rábeszélésre, Boros Eszti néni végül elvállalta, és becsületbeli feladatának tekintette, hogy engem felhizlaljon. Amikor rájött, hogy szeretem az aludttejét, minden vacsora után elém tett egy bögrényit. Aztán egyszer csak fél litert, később egy egész litert. Amikor meghallotta, hogy karácsony után meglátogatom a szüleimet, megkérdezte, hogy hány kiló vagyok. Mondtam, hogy már évek óta nyolcvan kiló volt a súlyom, most is biztos annyi vagyok. „Most biztos van egy mázsa” – nevetett. Nem hittem, kételkedtem. „No, csak mérje meg magát a kamrában!” És tényleg, egy mázsa voltam. „Ugye tudja, hogy hízóban is ez most a primér áru?” – mondta Eszti néni nevetve, nagy meglepődéssel. És Édesanyám is köszöntését küldte Eszti néninek, amikor visszamentem a szabadságról.

Az önálló lelkészi szolgálat első évei: Magyarbóly

Kissomlyóról írtam az első levelet Ormos Editnek. Levelemet keresztezte Edit édesapjának, Ormos Elek, mohácsi lelkésznek a levele, amelyben közölte velem, hogy Allinger János Magyarbólyról Hidasra távozik, egyúttal kérdezte, megemlítheti-e a nevemet Káldy Zoltán esperesnek. Hamarosan megkaptam Allinger János levelét is, amelyben hív Magyarbólyra. A hívásra igent mondtam, amennyiben a gyülekezet is megválaszt.

Egy böjti vasárnap volt a bemutatkozó szolgálatom, mely után Káldy Zoltán esperes közölte, hogy a magyarbólyi gyülekezet meghív lelkészének. Tudassam Ordass

püspök úrral, és kérem meg, hogy kérjen ki az Északi Egyházkerület püspökétől. Ez az esperes dolga lett volna, nem az enyém. Ordass püspök úr közölte velem, hogy nem áll módjában kikérni, mert nincs kapcsolata az Északi Egyházkerület püspökével. Akkor már nem Túróczy Zoltán, hanem ismét Vető Lajos állt az Északi Egyházkerület élén. Mivel az ő visszahelyezése állami nyomásra történt, ezért Ordass püspök úr nem tartott vele kapcsolatot. Az én ügyem csak Ordass püspök úr nyugdíjba vonulása után rendeződhetett. 1958 augusztusában kerültem Magyarbólyra. Augusztus 18-án iktatott be a gyülekezet lelkészi állásába Káldy Zoltán esperes. Ez volt egyik legutolsó esperesi szolgálata, szeptemberben már ő lett a Déli Egyházkerület püspöke.

Amikor a kissomlyói gyülekezettől elköszöntem, nagyon nagy ajándékot kaptam, egy bőr motoros nadrágot. Szabó Lajos tudta, hogy egy szórvány-lelkésznek mire lesz szüksége. Az az őszinte tisztelet, amit segédlelkészként éreztem Szabó Lajos iránt, később is megmaradt bennem, és örültem, amikor kőszegi lelkész, majd esperes lett.

Viaskodás a sárral

Magyarbóly a Villányi hegység déli takarásában van, s az éghajlata enyhébb, mint az észak-dunántúli tájaké. Nyáron viszont az Adria felől jövő légáramlatok hevesebb viharokat hoznak. Az országban itt hull a legtöbb jégeső.

Magyarbólyi beiktatásommal életemnek új és izgalmas időszaka kezdődött. Magyarbólyra eljutni se volt egyszerű dolog, mert a határsávban volt, és a nem ott lakóknak rendőrségi engedélyt kellett kérni, hogy a határsávba beléphessenek. Az ivándárdai és az ilocskai határőrs katonái állandó ellenőrzés alatt tartották az utakat. Azokban az években a szerbekkel való viszony nem volt barátságos. Több határsértés is történt, és ilyenkor mindig fokozták az ellenőrzést.

A gyülekezetet kitelepített németajkú gyülekezetek maradványai alkották néhány betelepített felvidéki családdal együtt. A központ Magyarbóly volt, ahol a 800 lélekből kb. 60-an maradtak. Valamikor ez volt az anyagyülekezet. Borjádön kb. 150-en, Ivándárdán kb. 50-en tartoztak a gyülekezethez. Kitelepítés előtt mindkét helység, Borjád is és Ivándárda is, olyan erős filia volt, hogy önálló szervező lelkészek készítették elő az önállósulásukat.

Magyarbólyon az első évben egy hatfős, nagyon kedves konfirmandus csoportom volt, Ivándárdán pedig egy tíz-tizenkét fős konfirmandus korú lánycsapattal tudtunk ünnepi programokat készíteni. Borjádón jóval több volt a gyermek, de velük sokkal nehezebben találtam hangot. Évekig tartott, amíg tanulgattam, hogy a német gondolkodás és magatartás mennyiben más, mint amit én addig tapasztaltam, és ez már a gyerekeknél kiütközött.

Ha Magyarbólyra emlékezem, nem hagyhatom említés nélkül egyik elődömet, Vértesi Zoltánt.³⁰ Zoltán bácsi édesapámmal egyidős volt. Alacsony, vékony ember, de állandóan szervező. Ő indította el a *Lelkipásztor* című lelkészi szakfolyóiratot, amely először csak igehirdetéseket közölt a lelkészek szolgálatának megkönnyítésére, később tanulmányokat is. Magyarbólyon az első világháború hőseinek az emlékére nem szobor készült, hanem óvoda, s csak az óvoda falában elhelyezett plakett tanúskodik arról, hogy kinek az emlékére épült. Vértesi Zoltánnak volt egy nagy álma. A sváb gyülekezet magyarosodását úgy akarta elősegíteni, hogy Szabolcsból nagycsaládos magyarokat telepít Magyarbólyra, s a magyarbólyi sváb evangélikusok és a magyar reformátusok összeolvadásából nagy uniós gyülekezet születik. Az alkalmat az adta, hogy a főhercegi birtoknak jelentős részét parcellázták, a falu feletti dombon házhelyeket mértek ki, új utcák keletkeztek. Vértesi Zoltán megszerezte az állami támogatást új parasztházak építéséhez, gazdasági felszerelések, állatok beszerzéséhez, és kormánybiztosi megbízással irányította a telepítést. A Szabolcsból – Vajáról, Tuzséról – érkező telepések mindent kaptak, amire a gazdálkodáshoz szükségük volt. A helyi szegényebb, nagycsaládos svábok nem nézték jó szemmel, hogy őket a tagosításból kihagyják. Csak az első összeszólalkozás kellett, és a szabolcsiak kiverték a kocsmából a helyi svábokat. Ezzel vége is volt az összeolvasztás lehetőségének. A magyarok önálló református gyülekezetet alakítottak, a betelepülők közt levő baptisták önálló baptista közösséget, a svábok meg szembefordultak a papjukkal, kinek az éles ellentétek miatt idő előtt nyugdíjba kellett mennie. Az 1930-as évek második felében történtek ezek, ez a helyzet is magyarázza, hogy a Volksbund-szervezés³¹ eredményes volt, ennek következtében a kitelepítés radikális.

Dél-Baranya földje nagyon termékeny, erős, kötött talaj. Engem meglepett, hogy a termésátlagok mennyivel magasabbak voltak, mint a mi jó Komárom megyei földjeinken. Ha esett az eső, beszívta a vizet, olyan lett, mint az iszap, napokig nem

lehetett rámenni. Meglepő volt számomra, hogy temetések alkalmával a koporsót széles, díszes szíjakkal a Szent Mihály lovához [*halottszállító saroglya*] erősítették. Arra is figyeltek, hogy a leszíjazás feszes legyen. Az első őszi temetésnél megértettem azonban, hogy ezt miért csinálják. Nem a dísz meg a pompa kedvéért. Ivándárdán temettünk, a temetési menet a falu utcáján, a járdán haladt, de amint letértünk a járdáról, megkezdődött a sárral való viaskodás. A koporsóvivők haladását hol az nehezítette, hogy csúszkáltak, hol az, hogy alig tudták kihúzni lábukat a sárból. Bár hat-nyolc ember vitte egymást segítve a Szent Mihály lovát, a koporsó nagyokat billent, s ha nem lett volna leszíjazva, lecsúszott volna. Én is csizmában voltam, de a sár még a csizmaszáron is becsapott. Még Kissomlyón csináltattam az első csizmanadrágomat, és vettem hozzá egy pár puha szárú csizmát. Bizony, nagy hasznát vettem, mind a sáros földutakra, mind a motorozásra vonatkozva.

A magam bőrén tanultam meg, hogy a határsávot nagyon komolyan kell venni. Még egyedül voltam, és fel kellett utaznom Pestre. Szombat este későn értem haza és másnap, vasárnap reggel indultam a 10 km-re levő Ivándárdára. A határőrs laktanyája a falu elején volt. Éppen akkor értem oda, amikor az ellenőrző járőrök a kapun kijöttek. Az igazolványomért nyúltam és megdöbbenve észleltem, hogy az előző nap viselt kabátomban maradt. Mondtam az ellenőrző határőrnek, hogy éppen a határőrsre akarok bemenni, engedélyt kérni, hogy a faluba bemehessek. Ott voltunk a kapu előtt. „Menjen, csöngessen” – mondta. Csöngettem. Kijött az ügyeletes altiszt, és engedélyt adott, hogy bemenjek a faluba, hogy az istentiszteletet megtarthassam. Istentisztelet után igyekeztem vissza Magyarbólyra, mert ott is délelőtt volt még az istentisztelet. Károlymajor előtt úgy félúton az egyik eperfa árnyékából előlép az a határőr, akivel a laktanya kapujában találkoztam, s aki utasított, hogy csöngessek. Kéri az igazolványaimat. Mondom, hogy nincs nálam, éppen ezért mentem be az őrsre. Ő azonban utasított, hogy forduljak meg, bekísérnek az ivándárdai őrsre. Ne próbáljak megszökni, mert lőnek! És én toltam a kerékpárt az út közepén, jobbról is, balról is meg a hátam mögött is egy-egy rám szegezetett géppisztoly volt a díszkíséret. Ha nem kísérnek vissza Ivándárdára, talán sohase tudtam volna meg, hogy földijeim vannak a határőrök között. A járőrök átadtak annak az altisztnek, akitől engedélyt kaptam, hogy bemenjek a faluba. Amikor elmondtam, hogy miért hoztak vissza, hátralökte a sapkáját, megvakarta a fejét, azután azt mondta: „Fölveszem az adatait”. Ő kérdezett és válaszoltam. „Hol született? – Szákon, az egy kis falu Komárom megyében. –

Nekem mondja? – Miért, maga hova való? – Császári vagyok, de van itt száki gyerek is. – Itt? Kicsoda? – A Baranyai Laci”. Baranyai Sándor bácsi a falu tehénpásztora volt, két fia velem egy időben járt az elemi iskolába, s a harmadik hét-nyolc évvel fiatalabb volt, de tudtam róla, és őszintén örültem a vele való találkozásnak, mert Mojzes tizedes őt is kihívta a kapuhoz. Egyébként Mojzes tizedes meg a császári kanásznak a fia volt. Azt is megtudtam, hogy van másik száki fiú is, aki Pécssett van a központban, de időnként megjelenik Ivándárdán, mert futárszolgálatot teljesít. Baranyai Lacival nem találkoztam később, de a másik száki fiú kétszer is felkeresett Magyarbólyon. Újra megtapasztaltam, hogy kicsi ez az ország. A magyarbólyi kis gyülekezet türelmesen, de azért izgulva várt. Mikor elmondtam, hogy milyen nagyot gyalogoltam, csak annyit mondtak, időnként ennél szigorúbb ellenőrzés is van, amit később meg is tapasztaltam.

Ebédre Danielics néni, egy idős, korábban jómódú, hívő özvegyasszony fogadott magához, aki nevelt lányával és annak családjával élt. Egy éven keresztül, a nősülésemig az ő vendége voltam. Az első két évben kerékpárral jártam. Volt ugyan a gyülekezetnek egy lemezvillás öreg Csepel motorkerékpárja, de én nem szerettem őt, se ő engem. Annyi motorgyertyát pucoltam, hogy biztonságosabbnak ítéltam, ha kerékpárral közlekedek. A biciklit tolni is könnyebb volt, mint a motort, és az első hónapokban motorvezetői jogosítványom sem volt. Megszerzésében Simor Feri, siklósi kedves ismerősöm, akkor már jó barátom, Simor Erzsike néni unokaöccse, akkor babarci állatorvos, próbált segíteni. Neki volt egy orosz gyártmányú, K 175-ös motorkerékpárja. Ezen szerettünk volna a gyakorlati vizsgára Pécsre bejutni, de mire a szederkényi emelkedőn felkapaszkodott a motor, leeresztett a hátsó kereke. Vég nélküli gumijavítás, illetve ragasztgatás következett. Már csaknem besötétedett, mi még mindig a szederkényi emelkedő tetején hógolyóztunk és lestük, mit szól a gumi az utolsó próbálkozásunkhoz. Végül örültünk, hogy újra Babarcon lehetünk, és átmelegedhetünk. A következő vizsgaidőpontra úgy mentem el, hogy nem volt motorom, amin vizsgáznom kellett volna. Ott, az egyik vizsgázótól kértem kölcsön a Pannónia motorkerékpárját, és akkor ültem rajta először, amikor a bójákat kerülgettem. Csak amikor megkaptam a jogosítványomat, akkor mertem a menyasszonyomnak megmondani, hogy már van engedélyem.

A magyarbólyi paplak olyan volt, mint egy régi uradalmi intézőlak, szép, nagy előkerttel. A bukszus sövények jól kirajzolták még a régi virágágyások helyét. Az utcai

kerítés belső oldalán három hatalmas erdei fenyő állt, amelyet Erzsébet királynő tiszteletére ültettek. Az utca felé, nyugatnak három nagy szoba ablaka nézett. A bejárat az udvar felől, kelet felől volt az épület hosszában végighúzódó széles folyosóról. A bejárati ajtó egy elég nagy előszobába nyílt, jobbra a konyha, balra a pincelejáró ajtaja volt. A szemközti ajtó vitt a középső szobába. Ez magas, kb. nyolcszor öt méteres szoba volt. A berendezést, amíg egyedül voltam, a Szákról kapott bútorok, nősülésem után az apósoméktól kaptak biztosították és egészítették ki. Az első télen az egyik oldalsó szobában levő vaskályha biztosította a fűtést, de nem sokat fűtöttem.

Házasság, családalapítás

Kétségtelen, hogy életem egyik legfontosabb eseménye is Magyarbólyhoz kapcsolódik. Nem sokkal beiktatásom után megkértem Ormos Edit kezét Mohácson. Decemberben volt az eljegyzésünk és 1959. június végén, édesapám születésnapján az esküvőnk.

1957 tavaszán indult a levelezés. Amikor Magyarbólyról megkaptam az onnan távozó lelkésznek a levelét, akkor azért megkérdeztem Editet – persze ez levélben ment –, hogy el tudja-e képzelni a kerekas kutat meg a ház végében lévő szélöblítéses mellékhelyiséget... mert ezek azért nagyon falusi komfortot biztosítottak. Nem volt egyszerű dolog. Úgyhogy alakult... Csak Magyarbólyról tudtam bejárni hozzá Mohácsra.

„Hasznos dolog a kémiát jól tudni, ha az ember a befőttesüvegeket kötözi”

Magyar Lászlóné Ormos Edit: A megismerkedésünk történetéhez hozzátartozik, hogy édesapám éveken át nyaranta összegyűjtötte a szórvány gyerekeket hittantanfolyam céljából. Ezt akkor így hívtuk, és akkor tényleg tanított. Nem egyszerűen evangelizált, hanem tanította a bibliai történeteket, kátét, mindent. Ez két hétig tartott, volt ott vagy negyven gyerek, kellett segítség hozzá. A szomszédos pécsi gyülekezetben volt segédlelkész, diakonissza, és édesapám ebben az évben – ez 1956 nyara volt – is odafordult Pécshez, ám az ottani segédlelkész, Gémes István azt mondta, most ő nem tud segíteni, ajánlja maga helyett a siklósi segédlelkészt, aki

nagyon rendes fiú. Édesapám fel is vette vele a kapcsolatot, azt mondta, hogy úgyis el akart jönni vizitálni, a szomszédos gyülekezetekben bemutatkozni.

Így aztán betoppant kerékpárral egy magas, sovány, göndör fekete hajú fiú épp, amikor már készültünk a hittanfolyamra. A flanelográfiát készítettem elő. Ez egyfajta illusztráció a gyerekfoglalkozásokra. Akkor még filmek nem voltak. Bibliai történetek előadását úgy tették érdekesebbé, hogy a figurákat, a bibliai alakokat színes textilből kivágták – megfestették előbb, aztán kivágták -, és azért flanelográf a neve, mert flanel anyag volt az alapja. Azzal bevontak egy nagyméretű rajztáblát, és ezeket a figurákat erre rá lehetett helyezni. Ha valaki ezt ügyesen csinálta, ez a gyerekeknek olyan élmény volt, mint egy filmvetítés. Aki ennek mestere volt Magyarországon, Satori Tilda; akkor még hajadon volt, később Bánffy György felesége. Én kisebb lány koromban jártam ilyen gyerekkonferenciákra és ott láttam, hogy ezt hogyan csinálják, úgyhogy beszereztük, és én is csináltam a gyerekekkel 17 éves koromban. No, én erre készültem. ... Négyen voltunk testvérek, a menedékhelyünk nekünk, nagyoknak a gyülekezeti tanácssterem volt, oda átszaladtunk a parókiáról, mert ott a kicsik nem zavartak bennünket, meg a kicsik pajtásai. És én ott készültem, Mária testvérem, aki egy évvel fiatalabb csak nálam, édesanyámnak segített paradicsomot befőzni, nagy munkában voltunk, és ez az ember csak beállított. Abban az időben még nem volt telefon és bejelentkezés. Szaladt át a Mária húgom, hogy „Edit, gyere gyorsan segíteni, mert megjött a Magyar Laci. Te, ez olyan, mint egy cigány!” Így aztán este megismerkedtünk, megvolt a hittanfolyam is, nagyon szimpatikusnak találtuk.

Nem volt nekünk különösebben társaságunk, mert határsávban laktunk, tehát hiába hívott volna édesapám teológusokat Pestről szupplikálni, az nagyon körülményes volt. Bár édesapám úgy mozgatta a gyülekezetet, hogy igyekezett sok kívülállót meghívni, de nem volt ez azért túl gyakori mégse, hogy találkoztunk korunkbeliekkel. Én úgy láttam, hogy ők, a két lelkész nagyon jól megértik egymást. Ugye Laci akkor került ki a teológiáról, ez volt az első gyülekezete, és édesapámnak a tanácsaira nagyon kíváncsi volt, ők tehát sokat beszélgettek. Az édesapámnak – akármilyen szűkösen voltunk – volt dolgozószobája, ott beszélgettek. Oda természetesen én nem férkőzhettem, de amikor asztalhoz jöttek, akkor együtt volt a család. Én voltam a legidősebb, nekem akkor már kellett tudni főzni, sütni... Azért két hétig volt alkalom,

hogy közel legyünk egymáshoz, ismerkedjünk. Volt, hogy valamit együtt csináltunk a gyerekek között, meg prédikálni is akkor hallottam először.

A lelkeszi munkaközösségi üléseket Szekszárdon tartotta az esperes, és Lacinak Siklósról Szekszárdra nem volt jó közlekedése. Édesapám aztán kitalálta, hogy „gyere be előző este, nálunk alszol”. Így is elég korán reggel kellett nekik indulni, kilenckor kezdődött ez a gyűlés, Laci nem tudott volna odaérni. Ez azt jelentette, hogy minden hónapban egyszer este becsöngetett. Csináltunk valahogy szállást is neki, elég szűkösen voltunk. Ezek voltak a találkozási alkalmak.

Mikor áthelyezték Ózdra, bejött elbúcsúzni, akkor váratlanul jött. Aztán ő Ózdról édesapámmal váltott néhány levelet. Beszámolt a helyzetéről, bökszavakban csak, mert tudtuk mi már, milyen hely az az Ózd. Arra emlékszem, hogy egyszer úgy írt, hogy minden családtagról kérdezett, név szerint, sorban. Hogy engem fölvettek-e az egyetemre – én akkor érettségiztem és fölvételiztem orvosira. Aztán sorba kérdezte Máriát, Anikót, a kis Eleket, Anci nénit. És ez anyira kedves, szívhez szóló levél volt... Lehet, hogy apával előtte is váltottak levelet, nem tudom, merthogy azok nekünk nem szóltak, de akkor édesanyám kitalálta, hogy mindannyian írunk neki. Olyan levél ment, hogy néhány sort mindenki írt bele, erre emlékszem. És hát én megírtam, hogy jártam, nem vettek fel, talán azt is, hogy megyek dolgozni gyógyszertárba... Aztán eltelt pár hónap, nem tudom hány, és a gyógyszertárba, ahol dolgoztam – én hazajártam amúgy naponta –, oda érkezett egy levél tőle. A lényeg az, hogy megkeresett levélben, hogy megismerkedhetnék-e közelebbről, és válaszoltam. És az volt az érdekes – lehet, hogy ezt ő elfelejtette már –, hogy az egyházmegyében megürült egy bizonyos magyarbólyi gyülekezeti lelkeszállás, lent egészen, erős határsávban, és az esperesnek eszébe jutott: „Mit gondolsz, Lexi, nem kéne ezt a Magyar Lacit megkérdezni? Ez egy nehéz hely, ez fiatalnak való, egy kisportolt, erőteljes fiatalembernek”. És akkor édesapám azt mondta, neki, jó. „Mi úgyis tartottuk a kapcsolatot, ha akarod, én ezt megkérdezem”. Ők így megbeszélték, és édesapám levele akkor ment el, amikor az enyém postán volt, úgyhogy keresztettk egymást ezek a levelek. Akkor édesapám gyorsan írt, hogy a két dolgot most függetlenítse el egymástól egészen.

Nahát, rendben van, akkor ismerkedjünk! Elkezdtünk levelezni, abban állapodott meg velem, hogy kéthetente írunk, és így akkor egyik héten egyik kap levelet, másik héten

a másik. Én intenzíven készültem a következő felvételimre, a pécsi Pedagógia Főiskolára, matematika-kémia szakra. Ott hiány volt. Én mindenáron akartam tanulni, az elképzelhetetlen volt, hogy ne tanuljak tovább. Gondoltam, hogy ezt megpróbálom még. Ehhez őneki semmi hozzászólása nem volt. Eljött bemutatkozó szolgálatra Magyarbólyra, és akkor nálunk töltött ismét egy napot, és annyi megjegyzése volt a tanulásomra: „Mindenesetre hasznos dolog a kémiát jól tudni, ha az ember a befőttesüvegeket kötözi.” Így udvarolt! De nem esett rosszul. Azt láttam, hogy nem mondja azt, hogy ne tanuljak... Lehet, hogy realista volt, tisztában volt azzal, hogy a paplányoknak milyen esélyeik vannak a felsőoktatásban...

Végtelenül realista volt, hát úgy is udvarolt, amikor már tényleg udvarolt... mert ugye aztán Magyarbólyra került, és hetente találkoztunk. „Egyen több gombócot, hát olyan sovány! Hogy fogja így a kerekes kutat tekerni Magyarbólyon!” Még akkor magázódtunk. Na, mikor Magyarbólyon beiktatták, akkor eljöttek a szülei is a beiktatásra. Az nagyon szép volt, ahogy az édesapja átadta a stafétabotot. Laci nagyon kései gyerek volt, biztos mondta. Akkor az öreg szülők nálunk szálltak meg, utána Laci vonatra tette őket, és utána elmentünk... hát talán akkor mentünk el kettesben sétálni először. Ugye mindig rövid ideig volt, és nálunk volt, édesapám lefoglalta magának a kollégát. Na, akkor fordult azért komolyra a dolog, amikor megérkezett Magyarbólyra.

Ami a mi családjunkat illeti, a nagyszüleimig tudok visszamenni. Oberndorf az édesapámék családja, János Henrik volt a nagypapa, 1872-es volt. Az apám édesanyja, Rauss Karolina 1875-ös, tehát jócskán 19. századiak. Tolna megyei svábok. A nagyanyám bonyhádi, a nagyapám kismányoki születésű volt, és ő kereskedő volt. Szép nagy vegyeskereskedése volt egy Tolna megyei faluban, Váralján. Ez egy bányászfalu volt. Édesapámék öten voltak testvérek: Margit, Zoltán, Ilona, Karolina, és a legkisebb Elek. Édesapám 1910. október 17-én született, és 2006 februárjában halt meg. Nagyon idős nagyszülők voltak, mire mi megérkeztünk, mert édesapám az ötgyerekes családban az ötödik volt, tehát örölk... nem nagyon tudok. Nagyanyám már ágyszélén üldögélő volt és fekvő – egy combnyaktörést akkor nem tudtak meggyógyítani. Emlékszem a gyönyörű üzletre, a szerető nagynénikre, akik körülvettek bennünket, mert azért többször megfordultunk ott is.

Az édesanyám szülei lényegesen fiatalabbak, a két nagymamám között több mint húsz év korkülönbség volt. Negyvenéves volt az anyai nagyanyám, mikor én születtem, ő 1899-es volt, Blum Anna, a nagyapám, Rück György 1895-ös. Szintén, a Tolna megyei sváb világból, izményiek voltak mind a ketten és nagyon korán összeházasodtak. A nagyanyám 15 éves volt, amikor az édesanyám született. A szülők vettek nekik földet, házat. Ott nem tanyának hívták ezeket a kis településeket, hanem ezt mi úgy mondtuk, az volt a neve, hogy Angyaldomb. A lányuknak ott vettek, a fiúknak meg Mihálydombon – azt meg úgy hívták. Ez a két település olyan egy-másfél km-es távolságban volt egymástól. Az Angyaldomb tehát az anyai nagyszüleim birtoka volt, 240 holdon gazdálkodott ez a nagyapám, tehát ő földművelő volt. Édesanyám Rück Anna Mária, 1914. szeptember 28-án született. Két húga volt, 1915-ben született Erzsébet, 1924-ben Katalin. Angyaldomb volt a mi gyerekkori paradicsomunk, nagyon boldogok voltunk, minden nyarat ott töltöttünk, minden iskolai szünetet ott töltöttünk tízéves koromig, amikor is először államosították a nagyapám birtokát, azután pedig egy koncepció perben elítélték tizenöt évre. Hát ugye kulák volt. Azért mondom, hogy koncepció, mert gyártottak egy csúnya históriát, aminek volt valami alapja, tehát tényleg volt valami baj. Megmérgezték a teheneket. Gyönyörű, nagy állatgazdasága volt a nagyapámnak, nyert is mezőgazdasági vásárokon Pesten díjat a teheneivel. És... akkor mindent elvettek, házat, mindent, a nagyapám börtönbe ment, a nagyanyám meg elköltözött a másik lányához – nem mihozzánk –, mert az beteges volt és ott tudott segíteni. Ez volt '49-ben, és akkor, hála Istennek, '53-ban Nagy Imre amnesztiát adott a politikai foglyoknak, és szabadult. Egészségesen jött ki, és akkor vettek egy kis Tolna megyei faluban - nem vettek, hanem azt hiszem béreltek – egy kis parasztházat, és ott folytatódott a mi boldog gyerekkorunk tovább, de azért akkor már nagyocskák voltunk. Éltek, hál' Istennek, idős korukig. Nagypapa elment kőműves segédmunkásnak.

Ez egyébként nagyon érdekes világ volt. Ezek a svábok rendkívül intelligensek voltak. Rádiónk volt, az *Új idők*et járaták... A nagyanyám 200-as cernából horgolt, az olyan vékony volt, hogy annál vékonyabb már nem is létezett. Petróleumlámpánál! Olyan műveltek voltak, főleg a nagymama! Érdeklődő minden iránt, ismerte a színészeket, rádióból gondolom, meg újságból, pedig magyarul alig tudtak. Beszéltek ugyan, de a nagymama magyarul írni nem tudott. Amikor az ópapat elvitték, és ő Pestre került, akkor levelezés kezdődött köztünk. Mi, Mária húgommal mosolyogva néztük, ahogy

írja a magyar szavakat a drágám, fonetikusan, de aztán éveken keresztül csak beletanult.

Nem volt elég a koncepció per, hanem még volt a kitelepítés előtte. Ja, és a háborút is ott vészeltük át Angyaldombon. Édesapám nem hagyta el a gyülekezetét, ő őrizte a házat meg a gyülekezetet, meg temetett, mi pedig ott voltunk Angyaldombon, mert a harmadik lánytestvérem a háború alatt született. A legnagyobb aknázás közepette, Mohácsot akkor robbantották. Ez mindenképp okos dolog volt, hogy elmentünk. Ott nem volt ugyan háború, de azért volt találkozásunk német katonákkal is meg oroszokkal is. De azt megúsztuk. Hanem utána jött a svábok kitelepítése. Az édesapám bátyja bányamérnök volt és szélesebb látókörű nyilván, mert az édesapám olyan igazán „egy ügyű”, naiv ember volt: a történelem, az irodalom érdekelte meg a gyülekezete, de a politika, az nem. Akkor azt mondta a nagybátyám, hogy magyarosítani kellene a nevünket. „Elek, hát ott vannak a gyerekeid!” És így lettünk aztán Oberndorfból Ormosok. Azt pedig ott gyerekfejjel, hat-hét évesen hallottuk, hogy folyik a kitelepítés. Ez a felnőttek beszédéből átjött, ők igyekeztek németül beszélni, hogy ne értsük, de ezt nem lehetett azért elkerülni. Megtanítottak bennünket, hogy a nagymama fürdőre utazott a reumája miatt, közben felment a pesti lányához. De ezt ott határozta el előttünk, szegénykéim, hogy ha az ópapat el is viszik, a nagymama itthon maradhasson a lányaival, unokáival. Ezeket a borzalmakat mi végigcsináltuk ott.

Jöttek németek, azok nem bántottak, de ha az oroszok jöttek, akkor puskát fogtak... A fiatal nagynénimet elbújtatták, az édesanyám meg a másik nagynénim karra vették a kisbabákat, mert azt mondták, hogy az oroszok a gyerekeket meg az anyukákat nem bántják. Ez igaznak bizonyult. Így sorakoztunk fel, amikor bejöttek, álltak a mamák a babájukkal, mi meg kapaszkodtunk a szoknyájukba. A nagyapámra nem fogtak fegyvert, persze disznót vágtak nekik, etették-itatták őket, hogy békesség legyen. A mihálydombi rokonokra, ott a nagypapára ráfogták a fegyvert, ha nem ad bort. De őneki nem volt bora. Az mentette meg a helyzetet, hogy a fiatalabb nagynénimnek egy lengyel menekült, katonaszökevény férfi udvarolt. Valahol ott, valamelyik majorban dolgozott a közelben, és kint a határban találkoztak, sétáltak, az én nagynénim talán minket vitt sétálni a makadámútra, ő meg arra járt – így mesélték, hogy így ismerkedtek meg. Őt akkor a nagyanyám a szárnyai alá vette, odajárt udvarolni, és ő lengyelül szót értett az oroszokkal – ez nagyon sokat segített. Ő egy egyetemet végzett, nagyműveltségű férfi volt, itt ragadt Magyarországon, összeházasodtak, és bányában

valami motorkezelés volt a foglalkozása egész a nyugdíjazásáig. Azt hiszem, elvből nem akart abban a rendszerben más munkát vállalni. Tehát 1944-45-ben mi Angyaldombon voltunk. Az édesapám néha jött, motorkerékpárral meglátogatott bennünket. Negyvenöt augusztusában mentünk haza, hogy kezdődött az iskola.

Az édesapám előtte magyarbólyi segédlelkész volt. Abban az időben, amikor Magyarbóly még egy nagy gyülekezet volt, még kellett segédlelkész, Kapi³² püspök úr megbízta azzal, hogy menjen el, és a mohácsi evangélikusokat szedje össze, próbáljon ott gyülekezetet létrehozni. Úgyhogy ő volt a mohácsi gyülekezet szervezője, majd 1938-ban került Mohácsra, akkor, amikor összeházasodtak édesanyámmal. 1939-ben születtem én. Mi négyen vagyunk testvérek, 1940-ben született Mária húgom, Anna Erzsébet 1944-ben és az öcsénk, Elek 1949-ben. Úgyhogy én ennek a gyülekezetszervezésnek meg templomépítésnek, paplak-építésnek gyerekfejjel végigélője voltam, és nagyon szép emlékeim voltak. Az édesapám olyan igazi szervező egyéniség volt, és nagyon jó kapcsolatépítő, így nagyon szépen ment a gyülekezet építése.

Először a polgári lányiskolában voltak az istentiszteleteink, oda beengedtek bennünket, engem ott is kereszteltek meg. Ezt ő írta meg a gyülekezet történetében, azt is, hogyan került sor a templomépítésre. Az építkezésen dolgoztak zsidó munkaszolgálatosok. Az édesanyám főzött nekik. Rettenetes állapotban voltak. Ezeket ott hajtották végig, édesapám később tudta meg, hogy köztük volt Radnóti Miklós is. Mi meg, kislányok, ott játszadoztunk körülöttük, a nagy homokkupacban. A közeli parkban áll is egy Radnóti-szobor. A templom készen állt fölszentelésre, amikor odaért a háború. Aknatalálatot kapott, a házunk is. Édesapám akkor a pincében volt lenn, de nem hagyta el a gyülekezetet.

A háború végeztével kellett nekem pont iskolába menni, akkor szépen hazaköltöztünk Mohácsra. Még az egyházi iskolák megvoltak – nekünk, evangélikusoknak nem volt iskolánk –, és a református iskolába íratott be édesapám. Ez csak alsó volt, négy osztály. Jóban volt a tanító úrral, szomszédok is voltunk valamennyire, ott lakott az utcánkban. Úgyhogy ő nagyon jó lélekkel döntött így, és biztos volt benne, hogy ez a jó nekem, de a református iskola nagyon messze volt tőlünk. Eleinte elkísérgetett, de aztán csak egyedül kellett járnom, és ott nagyon sok volt a gyerek, és nem szerettem. Méghozzá osztatlan iskola volt, tehát 1-3 és 2-4 együtt. Na, aztán a következő évben,

mikor államosították iskolámat, édesapám mondta, hogy választhatok. A közelebbi, akkor induló állami iskolát választottam. Másodikba mentem, és hatan voltunk összesen, tündéri tanítónőnk volt, és én attól kezdve kivirultam. Nagyon szerettem tanulni, iskolába járni. Harmadikban már kilencen voltunk, és mire negyedikbe mentem, már megszűntek az egyházi iskolák mind – 1949-ben –, és rengeteg új gyerek tódult be. Abban a gyönyörű nagy épületben, ahol másodikos, harmadikos is voltam, én negyedikben már otthon voltam. Nagyon élveztem. Ez egy nagyon szép épület Mohács főterén, ott végeztem az általánost.

Utána a gimnázium ott Mohácson nagyon színvonalas iskola volt. Nekünk még szinte kivétel nélkül régi tanáraink voltak. Most, ahogy visszaemlékszem, talán egy-kettő fiatal volt a négy év során, jellemzően régi vágású tanárok voltak. '56-ban harmadikos voltam, megéltük ott a forradalmat, ahogy általában a városokban... és ezek a mi régi vágású tanáraink nagyon szépen viselkedtek. Ahogy nekünk elmagyarázták, ahogy mindjárt az elején kimentünk énekelni a Himnuszt, micsoda nagy élmény volt, hisz addig a magyar Himnusz a rádióban nem hangozhatott el, az iskolában nem volt szabad énekelni. Az orosz himnusz volt és az Internacionálé. A forradalom kitörésének a másnapján együtt voltunk az iskolában, és kihívtak bennünket az udvarra – az összes osztály fölállt szépen, rendesen, mint valami ünnepélyen –, és ott elmondták, hogy mi a helyzet. Borzasztó komolyan vettük és lázba jöttünk! Akkor egy idő után tanítási szünet is következett, nagyon rövid volt ez az idő, október 23-tól november 4-ig. Voltak megmozdulások a városban, szobordöntögetések meg ilyesmik, édesapám nem engedett ki bennünket. Azt nem mondom, hogy egyáltalán nem, mert mikor az orosz emlékművet döntögették, akkor én ott voltam. De nagyon féltett bennünket, mert azt mondta, hogy „ti csak álmodoztok...” Ő egy percig nem hitte el, hogy itt lehet győzni.

Amikor a gimnáziumba kerültem, már annyit lazult a helyzet, hogy lehetett az orosz mellé felvenni más nyelvet. Nagy Imre után, '53 után – én pont '53-ban kerültem gimnáziumba –, csak könnyebb lett egy kicsit. Volt két osztály, reálosztály, humánosztály, és ebben a humánosztályban lehetett választani francia és német nyelv között. Franciát választottam. Édesapám azt mondta: „Nem baj, Editkém, majd németre én foglak megtanítani”.

A háború utáni szegénységben nem élt meg egy nagycsalád egy fizetésből. Édesapám ragaszkodott ahhoz, hogy édesanyám ne hagyja el a családi tűzhelyet, ő keresett mellékfoglalkozást. Először gyógynövényeket gyűjtött, majd németre tanított diákokat. Anyagi megfontolásból kiadtunk a négy szobánkból kettőt éveken át.

1957-ben érettségiztem, a Pécsi Orvostudományi Egyetemre jelentkeztem. A felvételi vizsga szóbeli részében egyfolytában a forradalom mohácsi eseményeiről, résztvevőiről faggattak, semmi másra nem voltak kíváncsiak. Egy hónap múlva megjött a „helyhiány miatt nem nyert felvételt” című elutasítás. Értelmiségi és „egyéb” származású, kitűnően érettségizett többi társam sem nyert felvételt. A fiúk elmentek kőműves segédmunkásnak, én gyógyszerértári kisegítő asszisztensnek szerződtem a szomszédos Bóly községbe, nyolc hónapra. Gyógyszerértári főnökeim a szakma felé irányítottak volna, de én inkább emberekkel akartam foglalkozni, mint vegyületekkel, úgyhogy a pedagógiai főiskolára jelentkeztem a következő tanévben. Sikeres felvételi után a vizsgabizottság eltanácsolt „keresztény világszemléletű pedagógusokra nem bízhatják a jövő nemzedék nevelését” kifogással.

Pont az utánra beszéltük meg Lacival, hogy Pesten találkozzunk. Ő, azt hiszem, a lelkészvizsgáját tette le Pesten, azért utazott fel, én meg a nagynénimhez, aki keresztanyám is volt, és akit nagyon-nagyon szerettem. Oda szívesen mentem. Akkor az volt bennem, hogy mindent megteszek, hogy felvegyenek, meg mindenáron tanulni akartam, de azt éreztem, hogy van nekem már más perspektívám is. De a tanulásról nem tudtam volna lemondani, egészen addig, amíg Laci rákapcsolt rendszeren az udvarlásra, és akkor, amikor ő Magyarbólyra került, akkor nyilvánvalóvá vált, és lassan meg kellett értenem, hogy ez az ember nem fog ott várni, amíg én egy főiskolát elvégzek. De soha nem mondta, hogy ne menjek. Hanem amikor feleségül vett, kijelentette, „Editkém, nem is udvaroltam volna neked, ha fölvesznek egyetemre, mert én tudtam, hogy falusi pap leszek”. Azt nem szerette, amikor látta a kollégáknál, hogy aszerint kell őket ide-oda helyezgetni, hogy a feleségüknek hol van állása. Hát azért orvos egy faluba csak egy kell. Meg mikor lesz orvos valakiből? Minimum hat év.

1958 augusztusában Lacit a magyarbólyi gyülekezet meghívta lelkészének, ezután többször találkozhattunk személyesen is. Laci akkor már komolyan udvarolt, és nemsokára megkérte a kezem. '59-re terveztük az esküvőt, mire betöltöm a 20. életévemet. Addig is dolgoztam, bébiszitter voltam négy órában, délutánonként

diákokat korrepetáltam, érettségire készítettem föl. Kis pénzemből felruházkodtam, a leendő háztartásunkhoz szükséges holmit magunk teremtettük elő. A forradalom után jegygyűrűt is alig lehetett szerezni, nemhogy bútort! Szüleink bútorából kaptunk mindkét részről, és a magyarbólyi kert dió- és mogyoró-terméséből vásároltuk meg háztartási kellékeinket.

Első otthonunk, a magyarbólyi paplak nehezen fűthető, kastélyszerű nagy épület volt, hatalmas gyümölcsösrel, veteményes kerttel. Kicsit nehezemre esett a nagy kerttel való munka és a tavasztól ősziig egyfolytában tartó, nagymennyiségű gyümölcs eltevés, de ezt mindig ketten, együtt végeztük. A szülői házban volt alkalmam megtanulni, mi a feladata egy papnénak. Megtanultam, hogy a paplak mindig nyitva áll a gyülekezet tagjai előtt, és a papné legelső feladata férjének nyugodt hátteret biztosítani a munkájához, és a gyerekiről mintaszerűen gondoskodni. Laci még jegyességünk idején figyelmeztetett: „Nem kívánom, hogy a feleségem az én másodpéldányom legyen a gyülekezetben.” Ez egy hangsúlyos, és számomra sokat mondó üzenet volt.

Magyar László: Bizony sokkal primitívebb körülmények közé vittem a feleségemet, mint amilyen a mohácsi otthona volt. Nehéz terheket vállalt mellettem. Azzal kezdődött, hogy az esküvőnk utáni héten esperesi vizitációt kaptunk. Krähling Dániel³³ esperes és Sólyom Károly³⁴ esperes helyettes tartott ellenőrzést nálunk. Ilyenkor a papnénak is helyt kell állnia. Edit nagyon jó háziasszonynak bizonyult.

Az esküvőnkre szüleim és testvéreim is eljöttek Mohácsra. A vendégek elszállásolása gondot jelentett. A második szomszédban lakott egy tanító házaspár, akikkel apósoméék baráti jó viszonyt ápoltak. Jelezték, hogy szívesen segítenek. Vacsora után későig beszélgettünk, s akkor apósom jelezte, hogy Tolnaiéknál leszek elhelyezve. Amikor átmentünk, mindenütt nyitott ajtókat találtunk, de a házigazdáék már aludtak. Az előszoba ajtóban megálltunk, és apósom elmondta, hogy a hosszú előszoba végén levő ajtón kell bemennem jobbra. Aztán ő szép halkan elment. Én meg szép halkan megkerestem a szobaajtót, és becsuktam magam után, mielőtt a villanyt felgyújtottam. Amikor felgyulladt a villany, egy „rumliszoba” közepén álltam. Középen volt egy járható sáv, attól jobbra-balra szekrények, dobozok, használaton kívüli ruhák, kerti csizmák és egyéb felesleges tárgyak. Az egész nagy, rendetlen halmazban. Az, az első

pillanatban világos volt számomra, hogy nem ide vártak. De mit csináljak egy teljesen idegen házban? Felébresszem a háziakat?

Felfedeztem egy gyerekágyat. Rövid volt, de rácsos, ahol a lábaimat ki tudtam nyújtani. A ruhák közt találtam takarózásra alkalmas terítőt. Megágyaztam magamnak és lefeküdtem. De a helyzet annyira komikus volt, hogy a nevetéstől sokáig nem tudtam elaludni. Másnap reggel arra ébredtem, hogy kivágódik az ajtó és a háziasszony hálóingben, pongyolában szalad végig a szoba közepén. A szoba hátsó ajtajához tartott, hogy a kamrán keresztül kifusson az udvarra és a tyúkjait kiengedje. Amikor ráköszöntem és a gyerekágyban felemelkedtem, hatalmas sikoltással sarkon fordult és rohant, hogy ahogy volt, a szomszédba eljusson jajveszékelve, levegő után kapkodva „a Laci, a Laci!” kiáltásokkal. Az anyósoméék kétségbeesve hallgatták, nem értették, hogy mi történt velem. Csak akkor nyugodtak meg, amikor sietve, széles vigyorral én is megérkeztem, és látták, nincs semmi bajom. A szomszédasszony azonban vigasztalhatatlan volt, mert az előszobából nyíló első szobában ott várt a megvetett ágy. Igaz, hogy ez a szoba is az előszoba végén volt, csak belülről kifele nézve. Azt hiszem, kevés vőlegény mondhatja el, hogy esküvője előtt gyerekágyba fektették.

Nősülésem után a nagyszobát laktuk, és cserépkályhával fűtöttünk. A fa beszerzése komoly gondot jelentett. Azon a vidéken nagyon kevés az erdő, csak a Villányi-hegy északi lejtőjén található kisebb terület. Az 1800-as évek második felében Szekszárdon selyemgyár létesült és az alapanyag biztosítására széleskörű selyemhernyó-tenyésztés indult. A selyemhernyó etetéséhez eperfára – a Dunántúlon szederfának mondták –, eperfalevéltre volt szükség, ezért az utak mentét Tolnában is, Baranyában is eperfákkal ültették végig. A selyemgyár megszűnt, de a fák megmaradtak, százéves törzseik életteli teli, erős hajtásokat hoztak. Amikor ezek karvastagságúak lettek – három-ötévente –, levágták és a fát erősen visszanyesték. A nagyon vékony gallyakat eltüzelték, a többit, a vastagabbat, százhusz centi hosszú kévékbe kötötték, és ezt árulták tűzifaként. A száraz eperfa nagyon jó tüzelő, de a kévében található ágak csak a tűz beindításához kellettek. Aki kukoricát termelt, a kukorica csutkáját is erre használta. Cserépkályhában általában slammal tüzeltek. A pécsi feketeszenet kokszoláshoz mosták, a kimosódott por volt a slam, vagyis a széniszap. Tüzepeken árulták. Érteni kellett a vele való tüzeléshez, vizezni kellett, aztán úgy adagolni és úgy elhelyezni a parázson, hogy elég levegőt kapjon, mert különben elfojtotta a tüzet,

kellemetlen bűzt árasztva, de ha egyszer begyulladt, nagyon nagy hőenergiát adott. Mi, bár igyekeztünk vigyázni, két év alatt szétfűtöttük a cserépkályhát.

A családról szólva itt mondom el, hogy édesapámat 1960 tavaszán egy kisebb agyvérzés vagy egy erős agyergörcs érte. Nem került kórházba, a beszélőképességét sem veszítette el, de attól kezdve ágyhoz kötött lett, és ápolásra szorult. Ebben még feleségem is segíthetett egy rövid ideig édesanyámnak, de a temetésére már nem tudott eljönni Magyarbólyról Tatára, mert első gyermekünket vártuk. Édesapám 1960. augusztus 29-én halt meg, Plahi Lajos tatai lelkész temette. János 12:26 volt a búcsúztató igéje. Jézus mondja: *„Ha valaki nekem szolgál, engem kövessen, és ahol én vagyok, ott lesz az én szolgálóm is, s ha valaki nekem szolgál, azt megbecsüli az Atya”*. A temetésre többen is bejöttek Tatára Szákról, később a sírkövét is a száki gyülekezet állíttatta.

1960. november végén született meg az első fiunk. Nehéz azt kifejezni, amit az ember ilyenkor érez. Számomra is nagyon nagy örömet jelentett. Végtelenül hálás voltam a feleségemnek is, de anyósomnak is önzetlen segítségéért.

Idős, szerb férfi volt a harangozónk, aki nem tudott jól magyarul. Kora tavaszi napsütésben, karomon tartva sétáltattam a kisfiamat a paplak déli oldalánál. Jött Sztévó bácsi: „No, két Lászlók! Visztek egymás, visztek egymást levegőbe?” Sztévó bácsinak már dédunokája volt, az unokája autóbusszvezető, annak felesége bolti eladó volt, ezért a kisfiút bölcsödébe adták. Sztévó bácsi ezt így mondta el nekünk: „Éva dolgozol, kisgyerek vagy az az állami csöcsödében!”

Örültem, hogy a kezdeti nehézségek után Lackó szépen fejlődött, Edit pedig otthon lehetett a kisfiával. Második kisfiunk, Imre 1963. január 7-én született, Lackó ekkor már elmúlt kétéves. Feleségemet mentő vitte be a mohácsi kórházba, de a 30 km-es rázós úton megszűntek szülési fájdalmai, és sokat szenvedett, mire a kisfiú világra jött. Mi Lackóval autóbusszal utaztunk be a mohácsi nagyszülőkhöz. Nagyon hideg tél volt. Magyarbólyon minden virágunk elfagyott. Mivel feleségem is ápolásra szorult, és az újszülöttnak is így volt jobb, feleségem a gyerekekkel március végéig Mohácson maradt a szüleinél. A Tüzépen olyan kevés volt a szén és olyan sok a vevő, hogy már hajnalban sor állt a pénztárlak előtt, de öt mázsánál többet senkinek se adtak. Apósom gondoskodása biztosította, hogy az unokáknak legyen meleg szobájuk, anyósom szeretetteljes ápolása és Anikó sógornőm segítése biztosította feleségem

megerősödését. Imrét március végén hoztuk haza magyarbólyi otthonunkba, akkor tartottuk meg a keresztelőjét is. Simor Feriékért kértük fel keresztszülőnek és Anikó sógornőmet, de csak Feri és Éva tudtak eljönni Siklósról, Anikó Keszthelyen tanult a mezőgazdasági főiskolán.

Mivel külső segítségünk nem volt, feleségemet a két kisgyermek teljesen lekötötte. Ezen kívül minden hónapban egyszer, amikor én Harkányba mentem, az istentiszteleteket is ő tartotta Magyarbólyon és minden ünnepnap orgonált.

Templomtető és motorkerékpár – magyarbólyi történetek

Öt évig voltunk Magyarbólyban, vannak még történeteim innen. Amikor Magyarbólyra kerültem, Siklós még önálló gyülekezet volt. Az én 1956. decemberi elmenetelem után – ha jól tudom –, Vértesi Rudolfék kerültek Siklóra. Azt hiszem, erre az időre esik, hogy eladta a gyülekezet a Harsányi úton levő házat, és megvette a közvetlenül a vár alatt levő emeletes épületet. Az épületben bőven volt hely, és fekvésénél, jellegénél fogva tekintélyt parancsoló lett volna, ha rendben van. De nagyon sokat kellett volna ráköltetni és erre nem volt pénz. Vértesi Rudolfot Bábonygyerme megválasztották lelkésznek, így ők elmentek Siklósról, helyébe Karner Ágostont küldte Ordass püspök úr. Karner Ágoston az országos központi irodánál dolgozott, teológuskorától kezdve nyíltan Dezséry László támogatója és az Állami Egyházügyi Hivatallal jó viszonyt ápoló kollégánk volt. Valószínű, hogy Ordass püspök úr ezért helyezte Siklóra. Az is nyilvánvaló volt, hogy Ordass püspök úr nyugdíjba vonulása után nem sokáig marad Siklóson. Így is történt, és akkor Siklóst is Magyarbóly kapta meg gondozásra.

A siklósi gyülekezet tagjai közül a legtöbbet ismertem. A gyülekezet legfőbb támogatói továbbra is Bakó Géza főorvos úrék voltak. Velük laktak Bakóné szülei és tanárnő húga is. Bakóné édesapja nagyon magas rangú katonatiszt volt, hithű katolikus. Büszke volt arra, hogy a fia, Bakóné testvére, aki bölcsészkaron szerzett diplomát, szerzetes lett. Úgy emlékszem, Barlay volt a családnevük. 1956-ban úgy éreztem, hogy az édesanya nem örült fia döntésének, nagyon hiányzott neki az unoka. Bakóéknak sem volt gyermekük, és Bakóné húga sem ment akkor még férjhez. 1959-re, amikor visszakerültem Siklóra, nagy változás történt. A fiú kilépett a szerzetesrendből, megnősült, és gyermeke, sőt később gyermekei születtek. Ennek

meg az édesapa nem örült, bántotta, hogy a fia megszegte a fogadalmát. Sajnáltam Bakóékat, mert olyan csendes szomorúság ülte meg a házat

Öröm volt számomra, hogy dr. Simor Ferenc állatorvos Babarcról hazaköltözött Siklósra. Ott lett állatorvos, sőt, járási főállatorvos. Ők lettek a siklói gyülekezet összetartói. Szívesen emlékszem a harkányi református lelkészcsaládra is. Amikor Siklóst Magyarbólyhoz csatolták, Gyülvézi Barnabás volt a harkányi lelkész. Orgonaművész diplomával került a kis harkányi gyülekezetbe. Az ő javaslata volt, hogy minden hónapban egyszer én tartsam a fő istentiszteletet, és ilyenkor ő orgonált. A felesége pesti lány volt, de nagyon igyekezett beilleszkedni a falusi életbe. Három gyermekük volt. Végtelenül sajnáltam, amikor házasságuk szétesett és Barna Svájcban vállalt orgonista szolgálatot.

A gyülekezet területén három templom volt, mind a háromnak javításra szorult a toronysüvege. A magyarbólyi volt a legrosszabb állapotban, ott a faszerkezetet is ki kellett cserélni. Ácsot sem volt könnyű találni, és bádogost sem. Amikor végül találtunk ácsot, az ácsnak csak egy embere volt. Én segitettem fölhúzni a gerendákat és szarufákat a lemeztelenített toronyra. A következő évben az ivándárdai és a borjádi templomtornyot újrabadogoztattuk. Hőgyészen sikerült bádogost találnom. Előre figyelmeztettek, hogy jó szakmunkás, de nem akar ki. Sokszori ígélet után végre jött Ivándárdára. Éjszaka, éjfél után csengetett be a magyarbólyi paplakra, hogy én reggelre kerítsek neki olyan létrákat, amelyeket a toronynál fel tud használni. Mondtam neki, hogy reggel elmegyek Ivándárdára, és keríték létrákat, de éjszaka van és aludni szeretnék. Amikor feleségemnek elmeséltem, hogy ki csöngetett és mit kért, annyit mondott: „Remélem, jól összeszidtd!” – „Nem szidtdm – válaszoltam – nem akartam, hogy az álom kimenjen a szememből”. No, erre aztán az ő szeméből ment ki az álom, és később is ezt az esetet szokta felemlgetni, ha alvási képességemet jellemezni akarta. Másnap reggel valóban elmentem Ivándárdára, az asszonyok bosszankodva-nevetve tárgyalták, hogy a bádogos hajnalban a környéken levő összes tyúkólat végigfutotta, és minden olyan tyúklétrát elvitt, amit a toronynál használatra alkalmasnak ítelt. A borjádi templomtornyot is ugyanez a bádogos fedte, de ott a tyúklétrákat már előre összeszedtük, hogy elvitelük ne okozzon riadalmat. Munka végeztével mindenki hazavitte, megtalálta a magáét.

A faluban volt református és ortodox lelkész is. A református lelkészt, Nádasi Vilmost, már a Református Teológián megismertem, amikor ott csere-teológus voltam. Feleségével együtt budapestiek voltak, jó baráti viszonyt ápoltunk velük. Vilinek nagyon jó érzéke volt a műszaki dolgokhoz. Amikor varrógépet vettek, Vili azért szedte darabjaira, hogy értse, hogyan működik. Nem sokáig voltak Magyarbólyon, mert Vili Budapesten, a Református Konventen kapott beosztást. Utána Bognár Béláék jöttek, velük is testvéri jó viszonyt tartottunk. Ők jobban bírták a falut.

A legkedvesebb emlékeim azonban Mincsovics Illéshez, a szerb pópához fűződnek. 1920 után a faluban lakó szerbek áttelepültek a Dráván túlra, mindössze öt család maradt Magyarbólyon, Borjádön egy, Siklóson is legföljebb néhány. A magyarbólyiak nagyon jó gazdák és állattartók voltak. Amikor az én fizetésen havi 1200 Ft volt, a szomszédom 20 ezer forintért adta el növendék bikáját. De hiába voltak jómódúak a gazdák, a papjuk nagyon szegény volt. Három iskolás gyermekük volt: egy szőke meg egy fekete fiú, és egy kékszemű, nagyon szép kislány. Illés nádból készített méhkaptárakat, mert deszkára nem volt pénze. Zsebkendőnyi konyhakertjében bámulatos volt, hogy mi mindent tudott együtt termelni. Szülei kertészek voltak Pentelén. Az, ami mindennél kedvesebbé tette, mély, mosolygós hite, amivel a szegénységet és a szolgálatát viselte. A felesége szentendrei római katolikus lány volt, aki húsz év alatt se tanult meg szerbül, ezért Illés a kollégái közül egy kicsit kilógott. Egy alkalommal megkért, hogy vigyem el motoron a hercegszántói szerb búcsúra. Beültettek az oltártérbe, és ott élvezhettem végig hosszú istentiszteletüket. Korábban nem ismertem a liturgiájukat és liturgikus dallamaikat sem, de amikor három pap három hangra tele tüdővel énekelt, és a templomtérből Márta asszony harsonahangjának a vezetésével a gyülekezet válaszolt, beleremegtek az ablakok. Lenyűgöző volt az az erő, ami ebből az éneklésből áradt. Megértettem, hogy aki ezt gyermekként átéli, az felnőttként sem felejtí el.

Illés felesége valamilyen örökséghez jutott, és elhatározták, hogy vesznek egy Csepel 125-ös motorkerékpárt. Illésnek is több temploma volt, ahova rendszeresen járt misézni. Engem kért, hogy tanítsam meg motorozni. Egy napsütéses délelőtt indultunk első utunkra Villány felé. Illés ügyesen csinálta és nyilvánvaló volt, hogy gyorsan belejön a vezetésbe. Amikor visszajöttünk, felesége kint állt a kapuban, hogy lássa, miként boldogul a férje a motorral. Az út nagyon rossz állapotban volt, tele volt gödrökkel. Az út szélén ott volt szabályos távolságokban, valamikor szabályos

prizmákba rakva a zúzott kavics, amellyel a gödröket fel kellett volna tölteni. De nem volt útkaparó, aki ezt megtegye! A prizmákat több éven át befröcskölte, beborította a sár. Azt is mondhatnám, hogy elrejtette. Ha a gödröket kerülgetve ilyen kavics halomra futott a kerék, a kerékpárokat is megbillentette, s gyakran bekövetkezett az egyensúlyvesztés. Illés is így járt. Balra akart fordulni a kapujuk elé, de a gödröket kerülgetve felfutott egy sárral betakart kavicskupacra. Fékezett, de a fékkel együtt a gázbowdent is meghúzta. A motor felnyögött és a kelleténél nagyobb ívben kanyarodott, nekiütközve a híd peremének. A motor megbillent, és mi belezuhantunk a paplak hídjá és a szerb templom kerítése között kiásott mély árokba. Én voltam alul, felettem Illés, őrajta meg a motor. Két asszony látta, mi történt. A feleség ijedten kiáltott: „Illés, mit csináltál?” Odafutott és le akarta húzni rólunk a motort. Ahogy megfogta a motorkerékpár kormányát és húzni akarta, ismét felbőgött a motor, mert a gázbowdent húzta meg, ettől úgy megijedt, hogy csak jajveszékélni tudott. A másik, egy éppen arra haladó idős szerb asszony volt, aki az általa ismert összes szentek felsorolásával és segítségül hívásával igyekezett segíteni. Nem eredménytelenül, mert Illés leállította a motort, s végül mindhárman sértetlenül kimásztunk az árokból. Csak az én nadrágom szakadt el, de sem Illésnek, sem a motornak nem lett baja. Utólag nevetségesnek tűnt az eset, de mindketten tudtuk, hogy komoly bajunk is történhetett volna. Nevetve kerékpároztam haza, és mondtam el feleségemnek a szakadt nadrág történetét. Neki sem tűnt az eset igazán nevetségesnek. Ennyit mondott: „Csak hogy megúszta egy szakadt nadrággal!”

1960-ban gyülekezetünk kapott 20 ezer forint egyházmegyei segélyt motorkerékpár vásárlására. A Pannónia motorkerékpár kelendő volt, ezért nem mindig lehetett kapni. Amikor Missura Tibor felfedezett egyet egy Pécs külterületén levő üzletben, azonnal mentem, megvettük, és attól kezdve motorkerékpárral közlekedhettem. (Itt vetem közbe, hogy Káldy Zoltán püspökké választása után Balikó Zoltán került Pécsre lelkésznek. Nem sokkal később – talán egy év múlva – Missura Tibor is Pécsre került segédlelkésznek. 1960 tavaszán egy mecseki kirándulásra magunkkal vittük Edit húgát, Máriát is, ki akkor ápolónőként dolgozott a mohácsi kórházban. Úgy tudom, itt ismerkedtek meg Tiborral. Az ismeretségből házasság lett. Amikor a vasasi lelkészi állás megürült, Tibort a vasasi gyülekezet megválasztotta lelkészének.) Most vettem igazán hasznát a Kissomlyón kapott bőr motoros nadrágnak! Ha hideg volt azonban, még azt is átjárta a szél, ezért feleségem nagy belső zsebeket varrt a nadrág szárába,

amit újságpapírral kibéleltem, így védekeztem az áthűlés ellen. A csizmám is nagyon jó szolgálatot tett. Sajnos, az utak nagyon rosszak voltak, különösen a Villány és Siklós közötti út volt nagyon gödrös, elhanyagolt. Egy alkalommal a kisharsányi elágazásnál igazoltatott a rendőr. Mivel a fékbowdenem időnként beragadt a felcsapódó homoktól, nem mertem erősen lenyomni a féket, az utolsó métereken lábamat előre tartva állítottam meg a motorkerékpárt. A rendőr meg is jegyezte: „Modern fékje van!” A Pannónia más élményeket hozott, mint a kerékpár vagy a lemezvillás Csepel. A rossz utak megviselték a gerincemet. Hiába jártam Harkányba kezelésekre, egyre jobban fájt. Nagyon nem szerettem a fagyos, hideg esőket. Volt ugyan arcvédőm, de ha ráfagyott az eső, nem láttam az utat, ha levettem, az eső, de különösen a dara, mint tűszúrások érték az arcomat.

Olyan is volt, hogy a határőrség vette igénybe motoros szolgálatomat. Egy vasárnap reggel Harkányba mentem istentiszteletet tartani. Siklós előtt néhány kilométerrel egy fiatal fiú kéredzkedett fel a motoromra, a siklósi szálló előtt tettem le. Késő délután mentem hazafele, amikor a Nagyharsány felé vivő úton a határőrök megállítottak. Felszólítottak, hogy forduljak meg, vegyek fel egy utast és előttük haladva vigyem be Siklóstra. Tudjam, hogy ők töltött gépfegyverrel követnek! Meglepődésemre, az a fiatalember kapaszkodott fel a motoromra, akit reggel Siklóstra vittem. „Nem magát vittem Siklóstra?” – kérdeztem, amikor már haladtunk és nyilvánvaló volt, hogy nem hallják a beszélgetésünket. „Engem – válaszolt. – Disszidálni akartam, reggel csak tájékoztam, hogy merre kell mennem, de most elfogtak, mert az apám kerestet”. Pesti fiú volt. Ugyanúgy a siklósi szálló előtt tettem le, mint reggel. Őszintén sajnáltam a fiút, de az apja féltését is megértettem.

Szend

1963 tavaszán Tibor is és én is levelet kaptunk Károlyi Erzsikétől, amelyben arról értesít, hogy volt évfolyamtársunk, Szelényi Zoli a Kékgolyó utcai onkológián fekszik. Nagyon gyenge állapotban van, ha élve akarjuk látni, sietve látogassuk meg. Zoli nagyon tehetséges évfolyamtársunk volt, közülünk neki volt a legjobb érzéke a filozofikus gondolkodáshoz. Nagyon mélyhitű fiú volt, komolyan számolt azzal, hogy olyan idő jöhet, amikor a lelkészek nem fognak fizetést kapni, önmagukat kell eltartani. Amikor a Teológiára fűtőt kerestek, Zoli vállalta, hogy elvégez egy fűtői tanfolyamot,

mert még az is adhat kenyérkereseti lehetőséget. Az ő vezetésével vállaltuk a teológia fűtését. A soros reggel öt órakor indult Pesthidegkútról, hogy nyolc órára már meleg legyen az épület. A teológia elvégzése után Zoli hamar megnősült, és a segédlelkészi szolgálat mellett a Goldberg gyárban vállalt munkát. Úgy tudom, szövetfestésnél dolgozott. Itt keletkezett a rákos daganata is. Már beteg volt, amikor Vető püspök úr a szendi gyülekezetbe küldte ki helyettes lelkésznek. A szendiek megszerették őt is, a családját is; tudták, hogy nagyon beteg, mégis készek voltak megválasztani lelkészüknek. Az egyre súlyosbodó betegségével fél évig tudta ellátni szolgálatát. Amikor a kórházban felkerestük, megdöbbentő volt látni arcára aszott sötét bőrét. Felesége, Marika csalánnal ütögette Zoli fájó lábait, Zoli pedig arról beszélt nekünk, hogy ha felgyógyul, traktorra ül, felneveli a csemetéit. Két kislány és egy kislánya volt. Amikor eljöttünk tőle, a fájdalom belénk fojtotta a szót. Tudtuk, hogy csak nagyon rövid ideje van hátra.

Temetésén én búcsúztam az évfolyamtársak nevében. Temetés után körülfogtak a szendiek – sokan közülük gyermekkori ismerőseim –, és hívtak haza lelkésznek. Három dolog volt, ami döntésemet meghatározta. Az első, látva a Szelényi Zoli családja iránt megnyilvánuló szeretetet, úgy éreztem, hogy ezt hosszú időn keresztül meg kell tartani, de legalább addig, míg a gyerekei konfirmálódnak. A második: a bátyám akkor már a tatabányai kórházban feküdt, azt reméltem, hogy egy rövid ideig még én is mellette állhatok. És a harmadik, a derekam állapota. Tudtam, hogy a motorozás tovább rontja majd. Így mondtam igent a hívásra.

A Mózes-szék ajtaja

A szendiek hívására úgy mondtam igent, hogy ehhez nem kértem engedélyt Káldy püspök úrtól, ezért később többször is kifejezte neheztelését. Az esperesnek, Selmeczy János tatabányai lelkésznek is más volt a jelöltje, ezért a lelkészválasztás elhúzódott. Amikor lehetőséget kaptam, hogy bemutatkozó látogatásra mehetek, a szendiek ismerősként és szeretettel fogadtak, de tudtam, hogy az előlegezett bizalom nem személyem ismeretéből fakad, hanem keresztapám, Piri Károly és édesapám szolgálatának a visszfénye.

A szendi templom papi széke – a Mózes-szék – ráccsal, ajtóval ellátott padocska a szószék lépcsőjével egybeépítve. Amikor bemutatkozó szolgálatom alkalmával az istentisztelet rendje szerint az oltárhoz indultam, kinyitottam a Mózes-szék ajtaját, és határozott lépéssel indulni akartam az oltárhoz. A homlokomra akkora ütést kaptam, hogy összerogytam, és térdel az oltár zsámolyára estem. Az Úristen figyelmeztetett, hogy ha én szendi lelkész leszek, akkor nagyon nagy alázatra és nagyon sok imádságra lesz szükségem. A papi pad ajtajának a szemöldökfája volt, amitől az ütést kaptam. Az elődeimet az alacsony ajtó nem zavarta, engem figyelmeztetett. Beiktatásom után asztalost hívtam, aki ügyesen átszabta az ajtót, nehogy mást is olyan keményen figyelmeztessen, mint engemet.

Költözködésünkben Simor Feri segített, nem csak a magyarbólyi pakolásban, de Szendre is elkísért bennünket. A búcsúvétel egyik utolsó eseménye kedves emlékként maradt meg bennem. Tőlünk a harmadik szomszédban volt a pásztorház, ahol a falu kanásza lakott. Abban az esztendőben egy fiatal házaspár szegődött kanásznak Alsószentmártonból. Cigányok voltak, Alsószentmárton egy cigányfalu, a környéken ez közismert, teljesen cigány. Arra emlékszem, hogy a férfit Péternek hívták, de a feleségének a neve már kiesett az emlékezetemből. Magas, sudár termetű, de nagyon szeplős fiatalasszony volt, szeplői azonban nem elcsúfították az arcát, hanem kiemelték értelmes tekintetét. Talán már három kisgyermek is volt. Egy alkalommal összetalálkoztunk a kapunknál, köszöntünk egymásnak, s akkor ő nagyon halkán megkérdezte, nem tudnám-e kisegíteni 100 forinttal, ha Péter megkapja a havi bérét, azonnal megadja. És megadta. Ez még vagy kétszer megisméltődött. A költözködés szervezésében meg is feledkeztem róla, hogy Péteréknek kölcsönadtam 100 forintot, akkor se jutott eszembe, amikor közvetlenül az indulás előtt jött sietve; már csak azt ellenőriztük, hogy a rögzítések elég feszesek-e. Feleségem a kisfiúkkal már az autóban ült, amikor Péter felesége odajött hozzám, a feltűnést kerülve átnyújtotta a 100 forintot, és ennyit mondott: „Siettem, mert nem akartuk, hogy csalódjon bennünk”. Ha időnként Alsószentmártonról hallok híreket a tévében, mindig őszinte becsüléssel gondolok Péterre és feleségére.

Szendre érkezésünk is emlékezetes marad. Már besötétedett, mikor Szendre értünk, de a gyülekezet várt bennünket, mindenki segített a lepakolásban. A paplak és a templom között kb. öt méter volt a távolság, amikor a teherautó beállt az udvarra, lezárta a közlekedést. Ha valaki be akart jutni a paplakra, a templomra és annak

oldalajtaján kellett eljutni a konyhába, amely egyúttal előszoba is volt. Az épület hosszában széles, nyitott folyosó húzódott, még a gazdasági rész előtt is. A hátsó udvart az első virágos udvartól kerítés választotta el, a folyosón pedig egy ajtó, amely engem gyakran figyelmeztetett az alázatosságra, olyan alacsony volt. A lakás központja a konyha volt. Innen nyílt az utca fele egy nagyszoba, vagyis ebédlő, majd ebből még egy, valamivel kisebb, amelynek ablakai már az utcára néztek. Ezek lettek később a gyülekezeti helyiségek. Sajnos a nagyszoba levegője nagyon dohos volt, és padlóját felütötte a víz. A konyhából hátrafele nyílt még egy szoba, ennek ablaka már a gazdasági udvarra nézett. Ez volt a család otthona. Ezután következett még egy hátsó konyha, és egy nagy pajta, de ezeknek az ajtaja a folyosó hátsó részéből nyílt már. A folyosó legvégén volt az illemhely, két ajtóval. A második világháború idején Szend is hetekig frontvonalban volt, és a szomszéd telekre bomba zuhant, a robbanás megrongálta a paplak pajtájának a falát is. Széles repedés keletkezett, s azzal a veszéllyel fenyegetett, hogy az épület hátsó fala a kert felé kidől.

A paplak az 1700-as években plébánia épület volt, de II. József uralkodása alatt a római katolikus gyülekezet megkapta a grófi uradalom épületét, a Kocs felé vezető út elágazásában. Ez a római katolikus templom mellett van. Az evangélikusoknak ekkor sikerült megszerezni a régi plébániát, ekkor önállósult a szendi gyülekezet, mely addig Szákkal közösen tartott lelkészt. Ekkor építették fel a templomukat is. Ahogyan a torony megtöri a járda vonalát, az arra enged következtetni, hogy az épület első terve torony nélkül készülhetett. Hogy az épület hosszát növelni tudják, az udvaron lévő kút felét bolthajtással fedték és arra építették fel a templom hátsó falát. Nagyon érdekes, mert a kútnak a fele a templom alatt helyezkedik el. Sajnos, a vize nem volt igazán jó ízű. Azzal, hogy a templom a paplak déli oldala elé épült, a konyhától és a nagyszobától teljesen elfogta a Napot, ugyanakkor a két épület között szinte állandó volt a huzat, mert Szend éghajlata elég szeles.

A szendi gyülekezet

Örültem annak, hogy a gyülekezet ragaszkodó szeretetet és segítőkészséget érzett Szelényi Zoli családja iránt. Hogy ezt a kapcsolatot erősítsük, javasoltam, hogy Zoli édesapját, dr. Szelényi Gusztávot válasszuk meg a gyülekezet felügyelőjének. Komoly, hívő ember volt, aki az egyházkerület vezetésében magas tisztséget viselt.

De nem ez volt kérésem oka, hanem az, hogy tudtam, ő is becsüli a szendi gyülekezetet, kik készek voltak Zolit betegen is megválasztani lelkészüknek. Guszti bácsi egyetemi magántanár volt, munkahelye a mezőgazdasági kutatóintézet volt, őt is megkértem, hogy vállalja el a gyülekezet felügyelői tisztét. A szendi gyülekezet számára nagy nyereség volt az ő megválasztása. Biológus volt, amikor Szendre jött, mindig gyalog jött be az állomásról, zsebeiben apró üvegcsékbe gyűjtötte a mezőn talált rovarpetéket, tojásokat, mert azokból a várható rajzásokra, a kártevők megjelenésére következtetett. Amikor a gyülekezethez szólt, akkor is szívesen vett a természetből példákat, és a falusiak ezeket jól értették.

Szend létszámában kis gyülekezet volt, mindössze háromszáz evangélikust tartottunk nyilván. Hivatalosan csak egy falu – Kömlőd –, és egy puszta – Parnakpuszta – tartozott Szendhez, de mind a két helyen csak egy-egy evangélikus családról tudtunk. Ráadásul Kömlődnek Tatabánya, Tata, Bokod felé is volt köves útja és összeköttetése, Szendrőről csak földúton volt megközelíthető, és Szend volt ezek közül Kömlődhöz a legtávolabb.

Gyülekezeti munkánk többféle próbálkozással indult. Összehoztunk egy énekkart. Aki ilyet próbált, az tudja, hogy ehhez vagy fanatikus karvezető, vagy olyan énekesek kellene, akik úgy énekelnek, mint az angyalok. Nálunk a hangerő megvolt. Mindenki akarta a maga hangját hallani, a férfiak hangja meg szépen elnyújtható magyar nótákhoz szokott. A karmester is kezdő volt, nem tudta az énekesekből kiáradó gazdag színrnyalatokat megfelelően összefogni. Ráadásul a szószékről vezényelni, csak olyan kivételes mestereknek sikerül, mint Szabó Dénes³⁵.

Az első évben szép konfirmandus csoportunk volt, főleg a lányok voltak értelmesek, ők később szinte valamennyien továbbtanultak és diplomát szereztek. Ők is részesei lettek annak a folyamatnak, mely az értelmes emberek nagy részét faluról városba sodorta, és megszegényítette a falu kultúráját és műveltségi szintjét. Pedig nem ártott volna, ha ez a szint nem süllyed, hanem emelkedik. Karácsony előtt szeretetvendégséget szerveztünk a konfirmandusok szüleinek teával, süteménnyel. Én természetesen a konfirmáció jelentőségéről beszéltem, meg hitünk és a karácsony kapcsolatáról. Amikor a teára, süteményre került sor, feltűnt, hogy a férfiak viccelődnek egymás közt, és az is, hogy az asztal egyik oldalán csak férfi, a másik oldalán meg csak nő ül. Nem kellett sokáig figyelnem, hogy észrevegyem, az asztal alatt sorba jár

a demizson és a férfiak tea helyett bort szürcsölnek. Nehéz lenne megfogalmazni, hogy akkor mit éreztem. Az Úristen nem véletlenül figyelmeztetett az alázatra és az imádságra. Az asszonyok között volt, aki másnap a szégyenkezését fejezte ki, de ezzel az emberekből való csalódást, bizalomvesztést nem lehet kitörölni.

Fontosnak tartottam, hogy mielőbb végiglátogassam a családokat. Mindenkit ismertem, de 10-12 év alatt nagy változások történtek, és főleg az emberek körülményei változtak meg nagyon. Voltak, akik elmentek bányászni, volt, aki a téészenben maradt, bár az az első években nagyon gyengén fizetett. Voltak, akik a kereskedelembe találtak munkát, de azért naponta vonatoztak Tatabányára. Az élet külön területe volt a politika és a párt. Nem akartam háborgatni, akiket zavart a velem való kapcsolattartás, de azt tudnom kellett, hogy kik félnek tőlem, és kik nem. Gondot jelentett a téészenben a kocsisok kiválasztása, olyan emberek kellettek, akik szeretik az állatokat, a lovakhoz is értenek, de a nehéz fizikai munkát is bírják még, mert időnként zsákolniuk is kellett. A kocsisoknak sok mindent elnéztek, például, a kisebb magánfuvarokat, a kertszántást, kukoricaekézést. Az egyik fiatalember azzal indokolta, hogy kerüli a templomot és az én látogatásaimat se kéri, hogy kocsis lett, és nem akarja elveszíteni az állását. A félelem alaptalan volt, de ha egyszer hatalmába kerített valakit, az nem tudott szabadulni tőle.

A következő évben – ez 1964 volt – a gyülekezet szórványát is felkerestem. A kömlődi református lelkész, aki pápai kedves ismerősöm volt, egy családról sejtette, hogy evangélikusok. Annyit tudott róluk, hogy Békésből kerültek a Dunántúlra. Amikor felkerestem őket, vallották, hogy igen, ők evangélikusok, de eddig nem tudták, hogy a Dunántúlon is van evangélikus lelkész. A háziasszony gyors, kissé kapkodó beszéde érzékeny idegrendszeréről tanúskodott. Kiderült, hogy a családban van konfirmandus korú fiú, és az is, hogy van egy tizenöt éves lány, aki még nem konfirmálódott. A vendég hírére megjelent a sógorasszony is, ki a szomszédban lakott; neki is volt két hasonló korú lánya. Megbeszéltük, hogy rendszeresen kijárok, és konfirmációi előkészítőt tartunk. Akkor a háziasszony előállt kérésével: van még egy tizenegy éves fia is, nem vehetne-e ő is részt az előkészítőn, bár nem is tudja, hogy Pistike evangélikus-e vagy nem, mert nem ő vitte el kereszteltetni, hanem a keresztanyja. Őt kellene megkérdezni. Miközben az anya azon töprengett, hogy Pistike evangélikus-e vagy nem, a konyhaajtóban megjelent Pistike. Az édesanyja megörült, hogy ebben a Pistike múltját és jövőjét érintő súlyos kérdésben világosság támad. A konyhába

belépő Pistikét azonnal lerohanta a kérdésével: „Pistike, Pistike, mondd, kisfiam, nem emlékszel, hogy téged melyik templomban kereszteltek?” Pistike nem emlékezett, és fogalma sem volt róla, hogy tőle mit is kérdeznek... A tekintetéből sugárzó értelem világosan beszélt arról, hogy Pistikétől anyja nem tudja meg, hogy a fia evangélikus-e vagy sem. Az előzmények ellenére, a kömlődiek mégis részesei lettek a konfirmációi ünnepnek.

Meg kell emlékeznem ezekből az évekből a református gyülekezet lelkészéről, Borsos Sándorról és feleségéről, Emmiről. Az ő gyülekezetük még kisebb volt, mint a mienk, de Sándor mindig keresett valami „poént”, amivel gyülekezetét mozgatta. Naponta a régi paplak előtt jártak el ivóvízért. Ha csak teheték, beugrottak hozzánk, közös nyomorúságainkon nagyokat nevtünk. Nekik három lányuk volt, nekünk három fiunk. Az asszonyok köténysebében mindig volt valamilyen szórakoztató történet. Hogy barátságunk milyen őszinte testvéri kapcsolattá mélyült, azt az mutatja, hogy a távolság és a múlt idő se fakította ki az emlékeinket. Bár Borsosék, ha jól emlékszem, 1968-ban vagy '69-ben, a szomszéd faluba, Császárra mentek, a kapcsolatunk megmaradt. Utódjával is jó viszonyunk volt, de nem olyan szoros, és nem olyan természetesen testvéri kapcsolatban, mint Borsosékkal.

Jó baráti társaságot alkottunk a környező lelkészekkel és családjukkal: Puskás Jánosék Pusztavámon, Simonfay Ferenc Bokodon, Labossa Lajos Tatabányán, Zászkaliczki Péter Csabdin, Itzés Gábor Komáromban. Velük összejártunk, de nagyon jó kapcsolatom volt a Bakonyszombathelyen levő Varga Györgyékkel is, meg hát az esperessel, Nagy Istvánnal, akiről mindannyian tudtuk, hogy nagyon vonalas. Azt ő tudatosan vállalta, de ugyanakkor nagyon testvéri módon viszonyult hozzánk, és az ember őszintén tudott vele mindenről beszélni. Nem az a típus volt, aki sietett és árulkodott az ÁVH-nak, hogy ez meg ez ezt mondta, meg azt mondta.

Egyébként az a mindennapok része volt, hogy jól gondolja meg a pap, hogy mit prédikál, meg mit beszél, mert figyelnek, de én nem éreztem ezt olyan korlátnak, ami terhes lett volna. Ugye az természetes volt, hogy mi együtt éltünk, együtt lélegeztünk a falusiakkal. Amikor nekik kicsit könnyebben ment, úgy éreztük, hogy örülni kell annak, hogy a gazdálkodás eredményesebb, az ő helyzetük elfogadhatóbb. Mit tudtunk mi arról, hogy a megtermelt téesz-terméknek a 80 vagy 90 százalékát az állam elviszi! Csak egy nagyon kis mennyiség maradt ott az embereknél... Na, de úgy

segítettek magukon, hogy háztájit létesítettek, amiben meg a téesz tudott segíteni. Például takarmányt adott nekik, igaz, hogy fizetni kellett érte, de odaszállították helybe: takarmányt, abrakot, ami éppen kellett. Ugyanakkor ez a téesznek is jó volt, mert az általuk nevelt jószágot a termelőszövetkezet nevében tudták leadni. Valahogy könnyebb lett az élet, ez nyilvánvaló, az idő haladtával kiegyensúlyozódott. Mikor mi Szendre kerültünk, volt olyan, hogy nem tudott fizetni a téesz év végén! Év közben volt mindig egy bizonyos munkaegység utáni kifizetés, de a végelszámolás az év végén volt, és volt olyan, hogy nem tudott fizetni. Később viszont, amikor kialakultak ezek a háztáji gazdaságok, akkor az emberek úgy helyrerázódtak. Azt érezték, hogy meg tudnak belőle élni. Volt egy legénykori ismerősöm, elég nagygazda fia, vagy maga is nagygazda, ki azt mondotta, hogy „hát, ha most visszaadnák a földet, nekem nem kellene, mert sokkal jobban megtalálom így a számításomat!” A tejet le tudták adni a csarnokba, a növendéket föl tudták hizlalni, kevesebb gond, kevesebb felelősség.

Hogy ez hogyan hatott a gyülekezetre? Amúgy a nyomor is gyengítheti a közösséget, de én nem tudtam megállapítani, hogy most a jólét miatt marad el valaki, vagy azért mert az én képem nem tetszik neki. Kicsi gyülekezet volt, kb. 100 család, akiket én rendszeresen látogattam, és mindenkivel jó kapcsolatom volt. Azokat is felkerestem, akikről tudtam, hogy ellenszelet fújtak. Úgy csináltam, mintha mi sem történt volna, mert nem az volt a feladatom, hogy ezeket az embereket megszégyenítsem, hanem hogy a gyülekezetet összetartsam, amennyire lehet. Volt olyan, hogy talán négy-öt kislánynak, például németórákat adtam rendszeresen. Németországba is kivittük őket, amikor kimentünk, hogy kapcsolatot keressenek. Az egyik bírónő lett Pesten, a másik Debrecenben végzett német szakon – fiatalon meghalt szegénykém –, a harmadik tanítónő lett, a negyedik is... Úgyhogy nekem ezekkel a családokkal azért mindig volt kapcsolatom, és a templom nem volt üres, akármilyen gyöngye eresztés is volt a papjuk.

Az új paplak építése

1966-ban Vető püspök úr látogatta meg a gyülekezetet. Őtőle hallottuk először, hogy az állam engedélyezni fogja a paplakok építését. Ugyanakkor a községi tanács tagjaitól azt tudtuk meg, hogy a falurendezés során a paplak Csillag utcára kifutó széles kertjét két házhely kimérésére ki akarják sajátítani. Mivel a kert a lelkeszi javadalom része volt, kisajátítása elsősorban a lelkeszt, de rajta keresztül a

gyülekezetet érzékenyen károsította volna. Felkerestem Papp Dezsőt, aki az Út-Vasút Tervező Intézetnél dolgozott, de földszintes épületek tervezésére is volt engedélye; mérnök volt. Megkértem, hogy a Csillag utcai telekre készítse el az új paplak tervét. Dezső a száki elemi iskolában és a pápai kollégiumban is diáktársam volt, eggyel alattam járt. Megértette a kérésemet, ismerte a lehetőségeinket, és szép tervet készített. Amikor Vető püspök urat felkerestem és elmondtam, hogy komolyan gondolunk az építésre, ő bátorított és ígérte, hogy támogatja a kérésünket. A gyülekezet egy része meglepődött az új paplak építésének a gondolatán. Azzal érveltek, hogy az elődöknek is jó volt az öreg paplak, más is felnevelte ott a maga gyerekeit. Igyekeztem meggyőzni a gyülekezetet, hogy belátható időn belül Szend és Szák – lelkeszi szolgálat tekintetében – összevonásra kerül. Ott lesz a gyülekezet központja, ahol lakható paplak lesz, ha a szákiak építenek előbb, akkor Szákon, ha a szendieknek lesz új paplakjuk, akkor Szenden. Csak amikor a gyülekezet közgyűlése igent mondott az új paplaképítésre, akkor mertük leoltani a meszet és megrendelni a követ Badacsonytomajból. Aztán megkezdtuk a régi épület hátsó részének bontását is.

Már le volt oltva a mész is, megérkezett a lábazathoz való kő is, de mi még a hátsó szobában laktunk, és én éppen lázasan feküdtem, amikor bejött hozzám a gyülekezet két gondnoka, s bejelentették, hogy ők ellenzik az új paplak építését. Ha mégis belekezdünk, ők lemondanak. Adorján István bácsit gyerekkoromból ismertem. A paplakkal szemben laktak, volt egy velem egykorú fia, aki jó pajtásom volt, ha Szenden, keresztszüleimnél voltam. Ismertem István bácsi gondolkodását, tudtam, hogy tulajdonképpen nem a paplaképítés ellen van, hanem az építéssel járó gondok, felelősség és munka elől akar kitérni. Ezzel ijesztette meg a másik gondnokot, Hanzli Lajos bácsit is. Elmondtam nekik, hogy a paplaképítés lehetőségét nem szabad elszalasztani. A közgyűlés is megszavazta. Egy eset indokolná a paplaképítés leállítását, az, ha a szákiak új paplakot építenének és erre vonatkozóan komoly terveik volnának. Mivel a száki gyülekezet felügyelője a szendi takarékszövetkezet ügyvivője volt, nem volt nehéz üzenet révén megkérni, hogy látogasson meg. Még feküdtem, amikor eljött. Őszintén elmondtam neki, hogy milyen helyzetbe kerültem, megkérdeztem, nem akarnak-e a szákiak paplakot építeni, hisz a száki paplak is elég idős épület volt. A válasz az volt, hogy ez a gondolat föl sem vetődött.

A kérdés azért volt izgalmas, mert nyilvánvaló volt, hogy a száki és a szendi gyülekezet lelkészi szolgálat tekintetében összevonásra kerül. A két paplak egymástól három km-re volt, de mindegyik gyülekezet igyekezett önállóságát megőrizni és védeni. A lemondott gondnokok helyébe az Úristen adott két olyan gondnokot Pintér László és Mészáros János személyében, akik hűségesen végigcsinálták velem az új paplak építését. Nem volt könnyű, mert könnyebb volt azt mondani, hogy ha a pap építeni akar magának, dolgozzon, mint a gyülekezet jövőjéért összefogni.

A munka azonban nem állt le. Olyanok jöttek segíteni, akire senki se számított. Az oroszlányi ifjúság tagjai Sztruhár András vezetésével egy hétig segítettek a bontási és szállítási munkákban. Még lelkésztársaim is jöttek és segítettek a bontott téglatisztításában: Bödecs Barna győri lelkész szervezésében Simonfai Ferenc bokodi, Puskás János pusztavámi, Szebik Imre komáromi, Labossa Lajos tatabányai lelkészek munkája beépült a szendi paplakba.

Családom számára legnehezebb időszak a bontásnak az az üteme volt, amikor már csak a megmaradó első két szobában lakhattunk, de a nagyszoba udvar felőli fala nem volt más, csak egy ponyva. Ebben az időszakban, 1967-ben született harmadik fiunk, István. Feleségem nagyon nehéz átmeneti körülmények közt állt helyt. Olyan helyzetben voltunk, hogy azt láttuk jónak, hogy legnagyobb fiunk, aki akkor már általános iskolába járt, egy évet feleségem szüleinél, Mohácson töltsön, és ott járjon iskolába.

Az Úristen nagyhangú angyala

Amikor Szendre kerültünk, a lelkészi javadalom egy részét még természetben kaptam. Hogy ezt hasznosítsuk, állatokat tartottunk: baromfit, hízósertést és anyakocát. De nekünk nem igazán sikerült a sertéstartás. Emlékezetes maradt számomra egy tatabányai sertéseladás. Szép volt a hízóm, amit el akartam adni. A fuvarosom elemi iskolai diáktársam, Orbán Sanyi volt, aki nagyhangú fuvaros lett, és a sertés mellett a saját krumpliját is piacra vitte. A lovai a környei kocsmánál maguktól fordultak be a kocsmaudvarra, Sándor megivott egy korsó sört és a lovainak is hozott egy-egy-korsóval. Még csak a város elején voltunk, amikor egy asszony a járdáról ránk kiabált: „Honnan hozzák a krumplit?” Sándor megmondta. „Nem bűdös?” – kiabált vissza az

asszony. Sándor érezte, hogy itt komoly a vevői szándék, ezért megállította a lovakat. „Ez? Van egy anyósom meg tíz gyerekem, addig nem kapnak reggelit, amíg a krumplibogarat össze nem szedik. Jöjjön, kóstolja meg!” Még nem értünk be a piacra, a krumpli már elkelt, de az én hízóm után senki sem érdeklődött. „Ne félj, eladjuk!” – biztatott Sándor. Aztán elindultunk a piacról a bányászlakások sorháza felé. Sándor kemény kiáltásokkal kínálgatta a hízómat: „Hízót vegyenek!” Az első két soron nem jött visszhang sehonnan sem, a harmadik soron Sándor már színeezni kezdte a kiáltásait: „Hízót vegyenek! Ezt a hízót maga a pap etette, azért ilyen szép! Hízót vegyenek!” A negyedik soron eladtuk a hízót, ráadásul egy Szendrőről elszármazott férfi vette meg, a szomszédom unokatestvére, akit Nemes Lászlónak hívtak. „Laci bátyám, vegye meg, ennek hazai íze van!” – biztatta Sándor a vevőt. Nagyot lélegeztem, amikor sikerült eladnom a hízómat, de még nagyobb, amikor hazaérkeztem. Tudtam, hogy én nem fogok még egyszer hízóval piacozni.

Orbán Sanyi nagyhangú fuvaros volt. Tudtam, hogy ezzel a nagy hanggal egy nagyon nehéz gyermekkor szenvedéseit és keserűségeit igyekszik eltakarni. Amikor a kisöccse született, az édesanyja meghalt. Az édesapja meg a háborúban pusztult el. Sándort, az öccsével együtt idős nagymama nevelte. Kemény munkával épített saját otthonát magának. A paplaképítés során többször megtapasztaltam, hogy az Úristennek ilyen nagyhangú angyalai is lehetnek, mert Sándor, valahányszor csak a segítségét kértem, mindig jött. Akár bontási anyagot kellett hordani, akár homokot. Egy bolond áprilisi napon, amikor hol a hó esett záporként, hol a nap sütött perzselő erővel, homokot hordtunk a kertben levő homokos gödörből az építkezéshez. A bal térdemben porcleválás volt, s ha a levált porc elmozdult, éles fájdalmat okozott, s én sántítottam. Sándor egyik lova is sántított. Lapátoltuk a homokot a kétméteres gödörből, amikor Sándor megszólalt: „Hát, ez nem igaz! Ha az unokámnak elmondom, hogy ezt a paplakot a papnak én segítettém építeni, aztán annyira igyekeztünk, hogy a nagy igyekezetben a pap is, meg a lovam is lesántult, nem fogja elhinni!”

Pap ne nyuláskodjon! – a megélhetés nehézségei

A faluban nem volt orvos, csak a második faluból, Bokodról járt át hetente. Ha a gyerekeknek szükségük volt orvosra, akkor a faluban lévő egyetlen Trabant-tulajdonost kellett megkérni, hogy vigyen orvoshoz. Ha a főutca talaját tönkretették a

nehéz munkagépek, autóval járhatatlan volt. Egyébként egy Trabantra tíz-tizenöt évet kellett várni, reménytelennek tűnt, hogy mi valaha autóhoz jussunk. Ebben a helyzetben jött édesanyám értesítése Tatáról, hogy egy ismerős tanár el akarja adni az 500-as Trabant Kombiját, amit meg lehetne venni a tatai házhely árából, amire szintén lenne vevő. Így lettünk egy helyes Trabant Kombi 500-as tulajdonosai. Az idős szendi Trabant-tulajdonossal mentem be Tatára az „autót” megvenni. Jó lesz, mondta. Kovács bácsi értett valamit a műszaki dolgokhoz, de arra ő se számított, hogy az ismerős tanár visszahajtotta a kilométerórát, és a meseautó eléggé lehajtott állapotban van. Én nem értettem az autóhoz, azt hittem, úgy lehet vele közlekedni, mint a lőcsős kocsival. A gumik állapotát sem tudtam helyesen felmérni, a jogosítványom is nagyon friss volt. Különb gazdát érdemelt volna az a kis Trabant, mert miután a hengereit megfúrattam, szépen dolgozott. Azért gyakran volt rajta csináltatnivaló. Végül beláttuk, hogy nem tudjuk fenntartani, s amikor egy győri autószerelő megkérdezte, hogy nem adjuk-e el, megváltunk tőle. Igényünk volt azonban arra, hogy a környező lelkészekkel, jó barátainkkal tartsuk a kapcsolatot. S én ismerős gyülekezetekben is gyűjtöttem a paplak építésére, ezért vettem egy MZ 125-ös motorkerékpárt, amely nagyon hűségesen szolgált. Jó szolgatárs volt.

Szend és Szák közös közigazgatás alatt állt, már 1963-ban vettek egy szép tágas házat orvos-lakásnak. Hozzáépítéssel kiegészítették. Az esztendőre nem emlékszem, de talán 1966-ban orvost is kaptunk. Ő is gyerekkori ismerős volt, annak az orvosnak a fia, aki bátyámat rendszeresen kezelte betegségében. István fiunk még egészen kicsi volt, s mi anyagilag nagyon szűkösen voltunk, amikor egyszer eljött hozzánk, és megkérdezte, feleségem nem vállalná-e el az orvosírnoki állást. Hetente háromszor Szákon volt rendelés, és kétszer Szenden, napi négy vagy hat órában. Így szerzett feleségem a későbbi évek során rendelőintézeti asszisztensi képesítést; ehhez hetente be kellett járnia vonattal Tatabányára, ahol a képzés folyt. Számunkra az ő kevés fizetése is nagy segítséget jelentett.

Magyar Lászlóné Ormos Edit: Mikor a legkisebb gyerekünk kétéves volt, ez '69-ben történt, Szenden tarthatatlanná vált az anyagi helyzetünk, ez kényszerített rá, hogy munkát vállaljak. Ott, abban a kicsi faluban abszolút kilátástalan volt, hogy bármit is tudok csinálni. Eleve a papnétól félték még akkor, de hát nem is volt lehetőség. Általában a papnék egészségügyi pályára mentek, asszisztensnek, vagy akkor még volt az orvosírnok. Már beszélgettünk róla, hogy a legközelebbi kórházban meg kéne

próbálni jelentkezni segédápolónőnek. Amikor orvos került a faluba, rájöttek kölcsönösen Lacival, hogy ők ismerik egymást diákkorukból. Felkeresett, kikérdezett bennünket az anyagi helyzetünkről. Legközelebb pedig már úgy jött: „Laci, kellene nekem orvosírnok, de gyorsan!” Félóra alatt eldöntöttük, hogy ez jó lesz. Add az írógépedet, mondta, s ott helyben megírta a kérelmet a felettesének a járáshoz, és már vitte is a papírt. Kiderült, hogy én dolgoztam gyógyszerárban, latint is tanultam... úgy látszik, ezt ő mind végig gondolta. Ez egy olyan Isten ajándéka volt nekünk akkor, mert ezt játszva megcsináltam. Könnyen el tudtam látni, remek orvos volt, rengeteget tanultam tőle. Egy év után már be is iratkoztam tanfolyamra, Tatabányára; kétéves iskola volt és szakképesítést szereztem, aminek később is hasznát vettem.

Szenden nagyon kicsi volt a gyülekezet, és ott más nem adódott a gyülekezetben, mint a gyerekekkel való foglalkozás. A gyermek bibliaóra vasárnap reggel, az istentisztelet előtt volt... én így emlékszem, mert én az istentiszteleten már orgonáltam, azaz csak harmóniumon kísértem az éneket. Az volt a dolgom. Egyébként nem igényelte Laci, hogy én belefolyjak az ő munkájába, de mindig kéznél voltam, ha bármi kellett. Na, most, egy falusi parókián, a templomban, a templomkertben, annyi minden dolog adódik, amire gondot kell viselni. A férjemnek az öltözködésétől kezdve, a parókia, a környék rendbetartására is figyeltem; erre akkor már nem voltak fizetett személyek, és ezek óriási területek voltak ám! Azon az utcaszakaszon – a parókia és a templom egymás mellett volt – hajtották végig hajnalban a teheneket, utána a disznókat és délután vissza, vasárnap is! Úgyhogy istentisztelet előtt meg kellett mindig nézni, és ha nem volt férfiember, akkor letakarítani a járdát. Az oltár rendbetartására is gondot kellett fordítani... Ezekben a régi, nagy templomokban hullott a salétromos vakolat a falról, sokkal többet kellett foglalkozni a tisztasággal, takarítással. Aztán mondtam Lacinak, hallottam, más gyülekezetben hogyan csinálják: az asszonyokat összefogják, listát készítenek, hogy ki mikor, melyik hétvégén vállalja. Én kézben tartom, de nekem kelljen egyedül annyi rengeteg dologra gondot viselni. Volt egy maréknyi gyülekezet, és közben egy nagy templom üres padosorokkal, az tele pókkal, pókhálókcal, hulló vakolattal... Úgyhogy az egy komoly feladat volt. És akkor mondja Laci: „De Editkém, hát kit?” Elsorolt tíz asszonyt, egyiknek trombózis a lába, a másoknak tüdőbaja volt, a harmadik rákos, a negyedik nem tudom én mi... szóval, hogy egy kis gyülekezetben nem is olyan könnyű találni segítséget. Előbb-utóbb azért sikerült.

Magyar László: Próbáltam nyulakat tenyésztetni leadásra. Hozott is jövedelmet, nem sokat, de az is segítség volt. Emellett a nyulak elláttak bennünket bőségesen hússal, ami nagyon sokat jelentett, mert falun a mézárszék csak akkor nyitott ki, ha kényszervágás volt. Egy nyári reggel, kora hajnalban bekopogott a szomszéd: „Laci bácsi, jöjjön ki, nagy baj van a nyulakkal!” Amikor kimentem, döbbenetes látvány fogadott: a nyulak bekerített udvarán vagy harminc leadásra váró, gyönyörű süldő nyúl hevert kiterítve. Egy beszabadult kutya nemcsak a drótkerítést szaggatta szét, de a nyulak ketreceit is szétrágta, használhatatlanná tette. A kerítést kijavítottam, karókkal körülcövekeltem, de két nap múlva egy helyen mégis szétnyomta a karókat, kitépte a drótot és bejutott a nyulakhoz. Ekkor már csak egy anya és egy bak esett áldozatul, vagy martalékául inkább. Elhatároztam, hogy ha én kerítéssel nem tudok védekezni a kutya ellen, akkor megfogom a kutyát. Sohasem voltam orvvadász, de azért voltam annyira falusi gyerek, hogy tudtam, hogy kell hurkot vetni. A lyukat, ahol a kutya áthatolt a kerítésen, nem javítottam ki, hanem behurkoltam. Másnap hajnalban ismét kopogott a szomszéd: „Laci bácsi, megvan a kutya!” Egy hamuszürke, loboncos pásztorkutya hasalt a nyulak udvarában, a kerítés mellett, ameddig a drót engedte, mellette ugrált a kölyke. A hurok annyira rászorult a nyakára, hogy mozdulni se mert. Perceken belül három-négy szomszéd ott állt a kutya felett és törte a fejét, hogy kié lehet a kutya, mert nem volt számukra ismerős. Azt is felfedezték, hogy a kutya nyakában másik, leszakított hurok is van: lehet, hogy nagy utat tett meg, több udvart is végigjárt. Végül valakinek eszébe jutott, hogy a téesz egyik tehenésze nemrég vett Igmádon egy pásztorkutyát, meg kellene kérdezni, hogy nem az övé-e.

Kerékpárra ültem és elmentem Baloghékhoz. A férfi már nem volt otthon, csak a felesége. Ilonka ideges gyorsasággal összekapta magát, és jött kutyát nézni. Amikor meglátta, már mondta is: „Ez a Józsi kutyája, de ez nem bántja a nyulakat, ez csak a teheneket hajkurássza. Drága pénzen vette Józsi Igmádon”. „Két hurok is van a nyakán!” – kockáztatta meg a szomszéd. – „Valahol beleakadt, de ez nem bántja a nyulakat!” – aztán fellazította a hurkot a kutya nyakán, és az köszönés nélkül elbaktatott, mintha semmi sem történt volna. Örültem, hogy első felindulásomban nem ütöttem agyon a kutyát, mert Balogh Józsi a gyülekezet egyik presbitere volt. Igaz, hogy nem nagyon aktív, de talán ellendrukker sem. Végül is harminc nyúl meg egy hamuszürke, loboncos pásztorkutya nem robbanthat ki háborút egy gyülekezetben! Józsi felesége biztosan boldog volt, hogy megvédte kutyájuk becsületét, én meg

megtanultam, hogy egy pap ne nyulázkodjon, s ha kiesik a kezéből egy zacskó aprópénz, ne aggodalmaskodjon.

Egy őszi napon – Laci fiam már Debrecenben tanult – beköszönt hozzánk a téesz főkönyvelője, Rév Zoltán. Ismertem őt, de nem voltunk baráti kapcsolatban. A családjá református volt, így egyházi vonalon sem volt dolgunk egymással. Látogatása meglepett. Nem kellett udvariaskodó kérdésekkel közelednünk egymáshoz, azonnal jövetelének a tárgyára tért. Arra kért, hogy vállaljam el a téeszben a pénztárosságot négy órában. Ha egyházi elfoglaltságom van, az az első, ezt megértik. Tisztességes fizetést ígértek. Így lettem téeszpénztáros naponta 8-tól 12-ig; ez biztosította számunkra, hogy Laci után Imrét is Debrecenbe tudjuk gimnáziumba küldeni. Hetente két délután Szákra is át kellett menni, az ottani befizetéseket felvenni, fizetéskor pedig az ottani fizetéseket kiadni. A pénzkezelést és a vele járó könyvelést hamar megtanultam, és az elemi iskolában megtanult összeadást is szorgalmasan gyakorolhattam. Miközben az apró befizetéseket számolgattam, mindig bennem volt az az érzés, hogy ezt a munkát valójában nem kellene végezni. Vagy így: nem nekem kellene ezt a munkát végezni! Ugyanakkor tudtam, hogy ez a lehetőség számunkra Istentől kapott ajándék.

Pénztárosságom ideje alatt egy kellemetlen esetem volt, ami a felelősségemre figyelmeztetett. Fizetési napok előtt a komáromi bankból kihozott pénzt a zsákokból kiborították a könyvelőszoba közepén levő asztalra, és hat ember hozzákezdett a fizetések kiszámolásához. A feladat az volt, hogy az előre megírt papírtasakokba a rajtuk feltüntetett összeget az egyik dolgozó kiszámolja és beleteszi, a másik ellenőrzi. A hat ember három párban végezte ezt a munkát. A zacskókban levő pénz a páncélszekrénybe került kiszámolva, s én másnap reggel onnan kaptam meg, hogy név szerint kifizessem. Egy alkalommal az egyik beszerző átvette a zacskót, és megszámolta a benne levő pénzt. „Ezer forint hiányzik!” – mondta jó hangosan. Visszakértem a zacskót pénzzel együtt, megszámoltam, és valóban, ezer forint hiányzott a zacskóból. Becsuktam a pénztár ablakát és bementem a könyvelőkhöz, mondtam, hogy az egyik zacskóból ezer forint hiányzik. „Mennyit fizetett már ki?” – kérdezte az egyik könyvelő. „Több mint a felét” – mondtam én. „Hozza be a még ki nem fizetett zacskókat – mondta –, először ezeket nézzük át!” Aztán sorra nyitogattuk a zacskókat, és számoltuk a benne levő pénzt. Vagy a harmincadik zacskónál felkiáltott a könyvelő: „Ebben ezer forinttal több van!” Újrászámoltuk, és újra csak több

volt. „Ha nem találjuk meg, csaknem a havi fizetése ment volna rá! Van Isten, mi?” – kérdezte. Akkor úgy éreztem, nem árt, ha időnként egy papnak is felteszik ezt a kérdést, hiszen a kérdésben a válasz is benne van, de tulajdonképpen a kérdező csodálkozik el azon, aki VAN.

Veszteségek

Bátyám betegsége súlyos okot jelentett Szendre jövetelünkben 1963-ban. Bátyám évekig dolgozott még Fertőendrédén. Amikor a munkát végleg fel kellett adnia, hosszú heteket feküdt a soproni kórházban, és rövidebb időket otthon. Amikor kezelőorvosát kinevezték a tatabányai kórház belgyógyász főorvosává 1962-ben, bátyám kérte, hadd jöjjön vele együtt át Tatabányára, édesanyánk és nővérem közelébe. Renner doktor úr ezt lehetővé tette, így bátyám vagy a tatabányai kórházban, vagy édesanyáméknál, Tatán feküdt. Amikor kórházban volt, édesanyám mindennap felkereste, órákat töltött vele, hogy izzadó homlokát törölje, mindenben kiszolgálja. Ha fulladt, légszomja volt, hívja az orvost. Úgy éreztem, hogy ebben segítenem kell – egyrészt édesanyámnak is szüksége volt pihenésre, másrészt nagyon szívesen voltam bátyámmal, örültem, ha beszélgethettünk. Bátyám 1964. november 21-én meghalt. Számomra Istentől kapott ajándék volt, hogy még hónapokat, egy évet tölthettem vele. Tatán temették el, édesapám mellé. Nem volt édesanyám szívében panasz. Azt mondta: „Amikor háromévi élet-halál vívódás után megerősödött, az orvosok három évet jósoltak neki. Hálás vagyok az Úristennek, hogy harmincat adott”.

Szendi lelkeségem idejére esik Károlyi Erzsike halála is, három évvel később. Erzsi nyíregyházi lány volt, nagyon kedves és nagyon tehetséges diáktárs. Együtt végeztünk, de a lányokat akkor még nem szentelték fel. Dolgozni dolgozhattak, de olyan meghatározatlan státuszban voltak, hogy senki sem tudta, segédlelkészek-e, gyülekezeti munkatársak-e, vagy mi a tulajdonképpeni helyes megnevezés. Nem emlékszem már Erzsi elhelyezkedési nehézségeire, de hogy hosszabb ideig volt a Budahegyvidéken, azt egyik barátjuk, Molnár Gyula verséből tudom. „Jó helyre” eltettem, úgyhogy az 1957 szilveszterére datált verset most Molnár Gyula lányától, Balla Tiborné Molnár Mártától sikerült megszerezni, egy részlet belőle:

” ...
Egy szép napon felém nyargal
Erzsike ily víg szavakkal,
Lelkész-vizsgám elmaradt,

Lesz már eztán időm bőven,
Ebben a szép esztendőben,
Jöhet sok más feladat.

No, ha ilyen bátran szóla,
Mi majd gondoskodunk róla,
Hogy eltöltse idejét.

Kell nekünk egy ilyen ember,
Akinek ideje tenger,
Jól készítse a fejét.

Gyermek óra? Felnőtt óra?
Hittan óra? Ez tán szóra
Sem érdemes, semmi ez.

Iroda és látogatás
Kántorság és sok minden más...
Az kunaszt, ami eztán lesz.

Jön a karácsonyi vásár,
Hogyha az élére más áll,
Biztos akkor a bukás.

Az adventi ünnepélyen,
Éneklést vezesse, kérem,
Nincs ilyen jó hangú más.

Karácsonyi képes lapunk
Kevés van és nem is kapunk,
Majd megfesti Erzsike.

A műsort összeállítani,
Nem majd holnap, hanem itt ni,
Fogjon hozzá Ízibe.

Nemcsak Hidegkúton kérem,
De odabent Hegyvidéken,
A jó munkás ott is kell.

Gyermek bibliakör elő-
készítés oly előkelő,
Ezt Magának tartjuk fel.

Szilveszteri műsorunkat
Megcsináljuk, de csak úgy hat,
Úgy komoly, mint vidám rész,

Erzsikét ha ki nem hagyjuk,
Ötleteit beléadjuk,
Ő részt venni nyilván kész....”

Ez jól tükrözi a teológiát végzett lányok akkori helyzetét. Végül Erzsi egy fiatal mérnökhöz, Széchezy Bélához ment feleségül. Az első szülése alkalmából, 1963-ban ikrei születtek, Dóra és Rita. Négy évvel később, a második szülése alkalmából egy kislány született Orsolya, de Erzsi a szülés után néhány perccel meghalt. Nem szülési komplikáció következtében, aortarepedésben. Halála nagyon mélyen érintett. Már a második értékes évfolyamtársunk halt meg fiatalon. Valószínűleg a halálának a körülményei is közrejátszottak, de évekig csak erős nyugtatóval tudtam temetést végezni, mert e nélkül nagyon könnyen elérékenyültem, pedig a jövőbe nem is láthattam.

Az történt, hogy Imre fiunk és Erzsi ikrei közül az idősebb, Dóra egyetemista korukban egymásba szerettek és össze is házasodtak. Imre geológus lett, Dóra gyógypedagógus, majd később angol nyelvtanár. Ötödik gyermekük születése előtt Dórával megisméltődött Erzsi tragédiája. Dóra nem érezte jól magát, ezért a szülészeti klinikán volt, amikor váratlanul összeesett és aortarepedésben meghalt. Kislányát húszperces élesztési kísérlet után vették ki az anyaméhből.

Finnország

1970 szeptemberében a Lutheránus Világszövetség ösztöndíjával egy tanévre Finnországba mehettünk. Már előző évben beköltöztünk az új paplakba, bár még volt rajta tennivaló, de már így is kényelmes otthonunk volt. Három szobát és a fürdőszobát légfűtéssel tudtuk fűteni, a negyedikben pedig cserépkályha volt. A légfűtés ötletét sógorom, Missura Tibor adta, és a kályhát is magunk terveztük, és magunk építettük. Vezetékes víz még nem volt a faluban, de a kutat már az építkezés megkezdése előtt úgy terveztem, hogy közel legyen a pincéhez, ahol el tudunk helyezni egy szivattyúmotort, ennek beszerzésében az apósom segített.

Elmenetelem elsősorban a feleségemre hárított nagy terhet. Munkahelye volt, ráhárult a gyerekek gondja, a legkisebb óvodába járatása Szákra, télen a fűtés, a gyülekezetben a gyerekekkel való foglalkozás. Az istentiszteleti szolgálatokat Simonfay Ferenc bokodi és Puskás János pusztavámi lelkészek vállalták. Ők végezték a kazuáliákat [*alkalmi szolgálatokat*] is. Nem kérdeztem a gyülekezetet, de azok után, ahogy engem magamra hagytak a paplaképítésben, a gyülekezetnek nem is volt joga ehhez hozzászólni. Én rendeztem a dolgokat. Mikor hazajöttem, azért megkérdezte a volt gondnoknak a felesége: „Hát ez most mire volt jó?” A későbbiek során egyébként komoly hasznát vettem a finn tudásomnak, és a kapcsolatoknak: Szenden is voltak finn vendégeink bőségesen, meg majd Nyíregyházán is, Nyíregyházáról az énekkarral két nagy koncertkörutunk is volt Finnországba...

A második világháború előtt rendszeres ösztöndíjas csere volt a magyar és finn evangélikus egyházak között, de a háború után ez megszakadt. Két évtized után indulhatott újra, én már talán az ötödik voltam, aki magyar részről kimehettem. Számomra tanulságos esztendő volt.

Ugye, én teológus koromban tanultam finnül, jelentkeztem, hát, gondolom, hogy a püspökömnél, és kértem azt, hogy ha van lehetőség, kapjak ilyen ösztöndíjat. Iskolapadba ültem, rendszeresen hallgattam az előadásokat. Sajnos, nem tudtam annyira finnül, az előadásokat nehéz volt követni. Bár a hétköznapi érintkezésben nekem nem voltak gondjaim, abba nagyon gyorsan belejöttem, de más egy egyetemi előadás, mint a hétköznapi beszéd. Nem volt nekem semmi kötelezettségem, hogy vizsgáznom kell, vagy nem kell. Koska Erzsike például tudom, hogy vizsgázott héberből egy olyan professzornál, aki kiválóan beszélt magyarul. Engem tulajdonképpen az érdekelt, hogy hogyan történik az egyháztörténet tanítás az iskolákban. Ennek révén jó, mondhatni baráti kapcsolatom volt Pekka Raittilával, aki az egyetemnek az egyik adjunktusa volt, egyháztörténész, nagyon helyes ember. Meg nagyon jó kapcsolatom alakult ki Anna Maja Raittilával, aki az ő húga volt, költő, és a finn énekeskönyv újraserkesztésében nagyon komolyan részt vett. Pekka Raittila szegény nagyon fiatalon meghalt, alighogy én hazajöttem, de Anna Maja Raittilával – aki Váci Mihálynak az édesanyját rendszeresen látogatta – még itt Nyíregyházán is nagyon jó kapcsolatot ápolunk.

Egyébként egy diákokotthonban laktam, a lakótársaim nagyjából 20 évvel voltak fiatalabbak nálam – én 39 éves voltam, ők meg nagyjából 18-20.

Gyülekezeteket is felkerestem, de olyan szolgálatom nem volt, hogy nekem kellett volna prédikálni. Például, a karácsonyi szünetet egy falusi otthonban töltöttem egy diáktársam szüleinél, és onnan mentünk be Poriba az istentiszteletre. Voltak aztán olyan alkalmak, amikor beszélnem kellett, például ott a kollégiumban, ahol laktunk, valamilyen ünnepélyen. Volt a helyieknek egy diákszövetsége, ahova meghívtak például, és ugye kérdezgettek. A helyzetem nem volt ám olyan egyszerű, mert a második kérdés mindig az volt, hogy kommunista vagy, vagy nem – ilyen egyszerűen. Épp akkor nagyon-nagyon éles volt a finnországi szocialista pártnak az előretörése, és voltak benne... nem papok – bár a szociáldemokrata pártban voltak papok is, ismertem olyan lelkészt –, hanem olyan fiatalok, akik teológusok voltak, vagy éppen végzett lelkészek. Érdekes, hogy ezek közül senki nem lett – vagy én nem tudok róla, hogy valaki is lett volna – felszentelt lelkész, hanem különféle szociális vonalon helyezkedtek aztán később el.

Ugye bennünk itthon egy nagy illúzió élt a finn ébredési mozgalmakról. Ezek tényleg nagy dolgok, de én azt tanultam meg ott, hogy a finnek is csak emberek. Ezek a finn ébredési mozgalmak sokszor... hát, hogy is mondjam, eléggé merev magatartást tanúsító irányzatok, amik tőlem idegenek voltak. A legközelebb állt hozzám, az ún. körülmény- mozgalom, amelyik a Paavo Ruotsalainen-féle parasztmozgalomból³⁶ fejlődött ki. A lelkészek, de a diákok közül is a legtöbben, akik ebben az otthonban laktak, ehhez a mozgalomhoz tartoztak. De volt külön a laestadiánusoknak, volt az evangéliumiaknak ilyen mozgalma és nagyon sokszor ezek tradíciókként öröklődtek családokban. A laestadiánusoknál legalább ötféle irány volt, és egyik a másikkal nem tárgyalt. A laestadiánusok például az alkohol elleni küzdelemben nagyon komoly eredményt tudtak felmutatni, de ehhez egy merev, kérlelhetetlen követelményrendszer tartozott hozzá. Többfelé jártam Finnországban, bár északon nem voltam. Seinäjoki volt a legészakibb rész, de hát az csak Közép-Finnországban van...

Öröm volt a számunkra az is, hogy az utolsó hónapra a feleségem is kijöhetett. Az ösztöndíjamból annyit meg tudtam spórolni, hogy amikor hazajöttem, befejeztük a fürdőszobát.

A térdem időnként Finnországban is megfektetett, ezért amikor hazajöttem, Frenkl Róberten keresztül kapcsolatot kerestem egy sebész barátjához a Sportkórházban, aki megműtötte a térdemet. Kivette a levált porcot, amit egy üvegecskében sokáig őriztem. A Sportkórházban, a betegágyon hallottam meg a rádió adásában, hogy volt diáktársam, paplakunk tervezője, Papp Dezső mérnök Hosszúperesztegnél vasúti baleset áldozata lett. Száki temetésekor már otthon voltam, s ha sántítva is, nagy fájdalmak árán, de temetésén részt vehettem.

Nem meséltem még németországi útjainkról. Bödecs Barna révén kerültünk kapcsolatba egy fiatal német lelkész házaspárral, akik Drezda közelében laktak, és egy kis gyülekezetben szolgáltak. A feleség nagyon öntudatos asszonyka volt. Náluk tanultam meg, hogy a nyers uborkát is meg lehet enni, előzőleg nem igazán lelkesedtem érte. Számomra emlékezetessé az ő látogatásuk vált...

Bödecs Barna tudta, hogy várjuk a német vendégeket, ezért előző nap eljött, hogy segítsen. Még a régi házban laktunk, de a kis Trabantunk már megvolt. Barna a hátsó udvarban tevékenykedett, amikor sorozatos ütéseket hallottam, kinéztem, mert nem tudtam elképzelni, hogy mit takarít. Barna akkor már a folyosó végén lévő illemhely utolsó darabkáját feszegette a fejszével: „Ilyen klozettel nem lehet vendéget fogadni!” – mondta, s ebben neki tulajdonképpen teljesen igaza volt. Úgyhogy szétverte! Nekem azonban az egész délutánom azzal ment, hogy felfalaztam, az ülőkét ráillesztettem, a vendég tiszteletére kimeszeltem, s örültem, amikor Barna autóbuszra szállt, mert attól féltem, hogy az öreg paplakon felfedez még néhány javítani valót. Hozzátartozik az is, hogy ez egy kétfülkés illemhely volt, de az újban nem volt már közepén válaszfal, úgyhogy az ajtókat is ehhez kellett igazítani, hogy csak egyvalaki mehessen be. Nem volt egyszerű dolog. Igazat adtam neki, de mérges is voltam, mert ez nem várt munka volt.

A második németországi utunk során a Luther városokat látogattuk meg Missuráékkal együtt. Erfurtban megismerkedtünk a Predigerseminar igazgatójával, Werner Gutjahrral, és meghívtuk őt, amikor láttuk azt, hogy szívesen eljönne Magyarországra. Nemcsak őt, hanem az Augustiener Closter, vagyis a Luther-kolostor gondnoknőjét, Gerda Tannert is Wittenbergből. S mind a ketten el is jöttek. A legtöbb, amit nyújthattunk nekik, az a nyugodt pihenés volt, ez jelenthetett erőgyűjtést számukra felelősségteljes munkájukhoz. Az erfurti prédikátorképző igazgatója nagydarab ember

volt, aki a következő évben váratlanul meghalt. Őszintén sajnáltuk. Engem őszintén meglepett, hogy milyen – mondjuk így – nyugodt hetet töltöttek Szenden, és mennyit pihentek, mert ez jól esett nekik. Jó lett volna többet nyújtani, többet adni, de hát nekünk se volt lehetőségünk rá.

Nyíregyháza

Új döntés érlelődik

Nehéz leírni azt a töprengést, ami legidősebb fiunk gimnáziumba menetelét megelőzte. Laci már az általános iskola nyolcadik osztályát végezte, és nekünk el kellett döntenünk, hogy hol tanuljon tovább. A kishéri gimnáziumhoz voltunk körzetesítve, de nem sokat tudtunk erről a gimnáziumról, tulajdonképpen csak annyit, hogy nem tartozott az erős középiskolák közé, és nemrégiben alapított középiskola volt. Az előző években több ismerős diák is végzett Kishéren. Bejárók voltak, s tudtuk, hogy telente milyen nehézségekkel küszködtek. Ha lefagytak az utak, az utasok tolták az emelkedőkre felkapaszkodó buszokat, ha a hófúvás járhatatlanná tette az utakat, a diákok a kishéri vasútállomás várótermében várták az értük küldött lovas szánokat, s ilyenkor rendszerint éjszaka érkeztek haza. Ezekről a kellemetlenségektől szeretettük volna megkímélni a fiunkat. Itzés Gáborék és Labossa Lajosék is felajánlották, hogy helyet adnak Lacinak, ha Komáromba vagy Tatabányára megy, de mindegyik gimnáziumban olyan tagozatok voltak, amelyek Lacit nem vonzották: orosz és testnevelés, orosz és matematika – elsősorban orosz. Felvetődött Tata is. Ez volt a környék legnívósabb gimnáziuma. Laci kollégiumi ellátást nem kapott volna, mert a falunk Kishérhez volt körzetesítve, de nővérem és édesanyám is Tatán lakott. Viszont nővérem Komáromban dolgozott, reggel ment, este jött, és édesanyámat sem akartuk terhelni azzal, hogy az unokájával törődjön, hiszen már 78-79 éves volt. Ezért Tata sem tűnt alkalmas megoldásnak.

Ahogy már említettem, mikor édesanyánk utolsó heteit élte, és meghalt, nővérem éppen a nyugdíjazása előtti szabadságát töltötte és édesanyánkkal lehetett. Ezután nyugdíjasként biztos támaszként állt fia, Tamás mögött, aki vasúti biztonsági berendezéseket szerelő mérnök lett, és vándoréletet élt. Az édesanyja életében nem is nősült meg. Őszintén hálás vagyok nővéremnek azért az áldozatos szeretetért,

amellyel szüleinket gondozta, bátyámat ápolta, s amelyet én is sokszor megtapasztaltam. 2000. május 3-án hunyt el a tatai kórházban.

Visszatérve a fiunk továbbtanulásához, ekkor olvastuk az *Evangelikus Életben*, hogy a Debreceni Református Kollégium várja az evangélikus tanulókat is. Fiamat magam mellé vettem, s eljöttünk Debrecenbe, hogy ismerkedjünk a Kollégiummal. Amit láttunk, az biztató volt, Laci is örömmel vette a lehetőséget. Odahaza megbeszéltük és együtt döntöttünk, hogy Laci Debrecenbe jelentkezik. Ez 1975.

Azon a nyáron az Evangélikus Egyháztól üdülési lehetőséget kaptunk egy kelet-német egyházi üdülőbe, Erfurt közelében, a Tübingiai erdőben. Szerény kis üdülő volt, ahol néhány lelkész házaspár és más külföldi vendégek is voltak. Ott ismertük meg Gáncs Aladárékat. Aladár nekem távoli rokonom volt; az édesanyjával voltam másodfokú unokatestvér, de a nagy időt átfogó nemzedéki eltolódás következtében Aladár is idősebb volt nálam. Aladár zeneművészeti főiskolát is végzett, és fiatalok óta Nyíregyházán volt orgonista, az ifjúsággal is ő foglalkozott, és alkalmanként lelkészi szolgálatot végzett. Jó igehirdető volt. Egy asztalnál ültünk, az erdőben együtt sétáltunk, bőségesen volt alkalmunk a beszélgetésre. Amikor elmondtuk, hogy Laci gimnáziumba adásával kapcsolatban milyen gondjaink voltak, s hogy végül is Debrecenbe megy, ők vetették fel a gondolatot, hogy miért nem próbálok Nyíregyházára menni, ahol több idős, nyugdíj előtt álló lelkész is van. Számomra azonban ez a gondolat nagyon idegen, elképzelhetetlen volt.

Az bennünk is felvetődött, hogy talán olyan gyülekezetbe kellene menni, ahol nagyobb a lelkészi javadalom, vagy legalább könnyen elérhető gimnázium van, de szerettem volna Dunántúlon maradni. A legkézenfekvőbb az lett volna, ha a száki kollega, Csonka Albert nyugdíjba menetele vagy előbbre lépése után a két gyülekezetet összevonják. Albert nagyon szeretett volna liturgiát tanítani a teológián, tudatosan ebbe az irányba képezte magát. Amikor felvetődött ennek a gondolata, a szákiak merev ellenállásába ütközött. „Hagyják meg öreglegény-testvérünket a mi papunknak!” – mondta a gyülekezet egyik vezetője. Albert pedig azzal igyekezett a maga teológiai képzettségét hangsúlyozni, hogy édesapám lelkészi szolgálatát kisebbitette – nem erősítette a köztünk való jó viszonyt. Az is világossá vált előttem, hogy Szák és Szend összevonását velem nem lehet megoldani. (Noha egyébként ez később megtörtént.)

A szákiak sohasem bocsátanak meg nekem, hogy száki papgyerek létemre Szenden építtettem fel az összevonásra kerülő gyülekezet paplakját.

Volt főnököm, Szabó Lajos, aki közben a vasi egyházmegye esperese lett, hívott Nagyerezsdre, amikor ott a lelkészi állás megürült. El is mentünk, hogy tájékozódjunk, a gyülekezet nagyon kedvesen fogadott, de amikor kiderült, hogy a vizes, öreg paplak helyett új paplakot kell építeni, meghátráltam. Nem éreztem magamban annyi erőt, hogy még egy paplaképítést vállalni tudjak. Volt más tájékozódásunk is, de egyik sem volt biztató. Tudtuk azt, hogy ha a második fiunk is Debrecenbe kerül, nagyon nehéz anyagi viszonyok közé kerülünk.

Időközben sógorom, Missura Tibor Vasasról felkerült a Budapest-kelenföldi gyülekezetbe. Ismerve a helyzetünket, hogy a mozgásunkhoz szükségünk lenne egy gépkocsira, amikor a Trabant 600-as Limuzinját ki tudta cserélni egy Skodára, a Trabantot felajánlotta nekünk. Ez már inkább autó volt, amely nagyon jó szolgálatot tett. Laci első szülői értekezletére a Trabanttal jöttünk Debrecenbe. Tele voltunk örömmel, amikor tanárai tájékoztatását hallottuk. A fiunk nagyon szépen dolgozott és kollégiumi magaviselete is példás volt. Úgy éreztük, hogy jó volt az iskolaválasztásunk. Kellemes volt az időjárás, s mi Gáncs Aladárék hívására emlékezve, úgy döntöttünk, hogy ha már Debrecenig eljöttünk, megnézzük Nyíregyházát is. Csak úgy, távoli kirándulóként. A város nagyon szép képét mutatta, szinte egymásba kapcsolódó ligetes parkjaival, sok virággal élhető város benyomását keltette. Nem akartunk sehová sem bemenni és senkivel se találkozni, csak úgy szabadon nézelődni. Egyszer csak azt látjuk, hogy az úton Gáncs Aladárék jönnek velünk szembe. Meglepődünk, megörültünk, s végül náluk kötöttünk ki. Beszámoltunk debreceni utunkról, gyerekeinkről, szendi helyzetünkről, ők pedig a maguk gondjairól és Péter fiukról, ki akkor már teológus volt. Meglepő volt számunkra, hogy egy nagy gyülekezetben, lelkész kollégák között elég magányosnak tűntek.

1977 tavaszán felkeresett bennünket Szenden Csizmazia Sándor, ki akkor a nyíregyházi gyülekezet igazgatólelkésze volt, és elég homályos ígérettel hívott Nyíregyházára. Az ő látása szerint, van olyan idős lelkész, aki nyugdíjba megy, kellene az új munkaerő, mert Benkóczy Dániel, a gyülekezet egyik lelkésze, az egyházmegye esperese is beteg, helyette is a többieknek kell helytállni. Feleségemnek azt ígérte, hogy mivel a gyülekezeti öregotthon vezetője, özv. Endreffy Jánosné bejelentette

nyugdíjba vonulását, az otthon vezetését megkapná, így neki is lenne állása. Hívását értettük, de nem éreztük még a döntést időszerűnek, hiszen még minden lelkeszi állás be volt töltve. Akkor kellett döntenünk, amikor Benkóczy Dani halála bekövetkezett.

Danit még a teológiáról ismertem, ötödéves volt, amikor én elsős. Kölcsén lelkesz lett. 1956-ban részt vett valamilyen felvonuláson, vagy mondott valamit, amivel az Állami Egyházügyi Hivatal zsarolni tudta. Majd az ő támogatásukkal a Dél-szabolcsi missziói körzet lelkesze lett. Aztán Dél-Szabolcs egyesült Nyíregyházával, Daniból pedig esperes lett. Az ő segítségével történt Joób Olivér³⁷ és Csizmazia Sándor helycseréje. Joób Olivér ment Ostffyasszonyfára, Sándor pedig jött Nyíregyházára. Daninak megmaradt a régi nagy szórványkörzete, végül még Komádi is hozzátartozott, ami 110 kilométerre van Nyíregyházához. Egy hosszabb szórványútja során, amikor az autóját javította, áthült a veséje és végül a kialakuló vesekomplikációk okozták a halálát. Úgy számítom, hogy kb. 48-50 éves lehetett.

Mielőtt igent mondtam volna Csizmazia Sándor hívásának, felkerestem Ottlyk püspök³⁸ urat, és elmondtam neki, hogy szeretnék a Dunántúlon maradni. Ő azonban Nyíregyházára irányított: „Oda egy ilyen jámbor ember kell” – s az volt az érzésem, hogy bambának, stupidnak tart, akivel mindent lehet csinálni. Részben igaza is volt, mert én azokról a feszültségekről, amik a gyülekezetben voltak, semmit sem tudtam, a lelkeszek közti bizalmatlanságról sem.

Az biztos, hogy voltam Nyíregyházán bemutatkozó szolgálaton, de ennek emléke teljesen kiesett a fejemről. Mindössze arra emlékszem, hogy a közgyűlésen Szabó Gyula, akkor már megválasztott új esperes, debreceni lelkesz, azt kérte, mondjak magamról valamit. Én pedig álltam, mint egy néma. Nem tudtam, hogy mivel dicsekedjek. Kis gyülekezetekben voltam lelkesz, nem vagyok nagyhatású igehirdető. Azt mondjam el, hogy hány templomtornyot másztam meg? Vagy azt, hogy végigküzdöttem egy paplak-építést? Vagy azt, hogy nem kellettem a szákiaknak? Vagy azt, hogy téeszpénztáros voltam? Végül a családomról beszéltem, a gyerekeimről, a feleségemről, Debrecenről, de nem titkoltam el azt sem, hogy nehéz döntés volt számunkra elszakadni Dunántúltól, mert a rokonaink is ott élnek. Ottlyk püspök úr irányított Nyíregyházára.

Elmenetelünket erősen leterhelte, hogy a szendi templom toronysüvegének a cseréje folyamatban volt. Egy tavaszi vihar felszakította a toronysüveg bádofedésének az

alját, s ekkor derült ki, hogy a barokk toronysüveg szarufái és a tartógerendák végei is a csapolásokkal együtt annyira elkorhadtak, hogy a magas toronysüveget csak a királygerenda tartja. Fennáll annak a veszélye, hogy az egész süveget egy erős szél lefordítja. Az egész környéken nem akadt ács, aki a toronysüveg eredeti formájával az ácsmunkát vállalta volna. Felmentem Pestre, felkerestem Kotsis Ivánt, aki egyházunk akkori főépítésze volt, és tanácsát, segítségét kértem. Azt tanácsolta, hogy ha nincs pénzünk egy új, barokk toronysüveg elkészíttetésére, ami nyilván sokba kerül, a meghibásodott lebontása után egy alacsony, de arányos, sima toronysüveggel védjük meg a tornyot. Ha majd sok lesz a gyülekezet pénze, elkészíttetheti a régi toronysüveg másolatát. Javaslatát mindjárt papírra is vázolta.

A gyülekezet közgyűlésével ismertettem a főépítész tanácsát, s a gyülekezet a javaslatot tudomásul vette, elfogadta. Hosszú időbe tellett, mire a megfelelő és szükséges gerendákat be tudtuk szerezni; már nem is emlékszem, hogy a csákvári vagy a császári erdészettől kaptuk-e meg végül is. A fedéshez szükséges alumíniumlemez megszerzésében Osvald Zoltán pápai diáktársam segített, ki vegyész-mérnök lett, alumíniumkohászattal és -feldolgozással foglalkozott. Székesfehérváron szerezte meg számunkra a szükséges mennyiségű alumíniumlemezt, ácsot valahonnan távolról sikerült hívni, bádogost Mórton kaptunk. Ebben a munkában is nagyon sokat segített Pintér László, a gyülekezet gondnoka. Ószinte hálával gondolok rá ma is.

Amikor eljött Nyíregyházára indulásunk napja, a bádogos munka még félben volt. Előzőleg Ittész Gábor komáromi lelkésztársunkat kértem, hogy az új lelkészválasztásig viselje a gyülekezet gondját, és figyeljen a tornyon végzett munkára is. De még előző nap is fennjártam az állványokon és ellenőriztem a bádogos munkáját.

Bár nehezen szakadtunk el Dunántúltól, az ott élő rokonoktól, barátoktól, lelkésztársaktól, Szendhez viszonyítva Nyíregyháza több pozitívumot is ígért: nem kell mellékállást vállalnom, tisztességes fizetést kapok, közel leszünk a gyerekeinkhez, feleségemnek lesz munkahelye, sőt Debrecen közelsége egyháztörténeti kutatómunkát is jelenthet, hiszen én Fabiny Tibor egyháztörténeti szakcsoportjához tartoztam. 1977-et írtunk, 45 éves voltam, tudtam, hogy ez az utolsó lehetőség egy új szolgálati hely elvállalására. Azt is tudtam, hogy nekem kell alkalmazkodni az új körülményekhez. Kellett.

A szendiek részéről a legfrappánsabb megnyilatkozás az egyik presbiter szájából hangzott el: „Megépítettük neki a paplakot, és most itt hagy minket!” Ebben minden benne van, de hát én kezdettől fogva tudtam, hogy nem magamnak építem a paplakot. Laci fiunk évtizedekig nem tudott visszamenni Szendre, és Nyíregyházával meg egyáltalán nem tudott mit kezdeni... Laci az eljövotelt, az otthonának, a barátainak az elvesztését, István fiunk meg az iskolakezdésnek a nehézségeit élte át. A gyerekeknek ez a viszonyulása mindenesetre a mi közérzetünket is erősen befolyásolta.

1977 őszén, a reformáció ünnepére értünk ide.

Egy új korszak

A költözködéshez a termelőszövetkezettől kaptunk teherautót és a téesz dolgozóinak adható kedvezménnyel számították a fuvardíjat is. A felpakolásnál a szomszédok s a gyülekezet gondnokai segítettek. Amikor megérkeztünk Nyíregyházára és az Iskola út 1. szám, a lelkészi hivatal előtt megálltunk, tulajdonképpen senki se várt bennünket. A gyülekezet gondnoka, aki a lelkészi hivatalban dolgozott, hívott két alkalmi munkást, hogy segítsenek lepakolni. Azt tudtam, hogy a körzet parókiájába nem költözhetünk, mert az fél évig Benkóczy Dániel özvegyét illeti, ezért átmeneti lesz az elhelyezésünk. De azért meglepő volt a számunkra, amikor megtudtuk, hogy a bútorainkat, csomagjaink nagy részét az Iskola utca 1. szám alatt kell elhelyeznünk egy nagyobb szobában, ahol szekrények álltak, bennük a gyülekezeti könyvtár és irattár egy része. Az új lakásunk pedig egy harmadik emeleti másfél vagy kétszobás lakás lesz, ahová csak a legszükségesebb dolgainkat tudjuk magunkkal vinni. A Vasvári Pál utca 64. szám alatti lakást özv. Endreffy Jánosnétól bérelte a gyülekezet vezetősége.

Másnap, amikor bementem a lelkészi hivatalba, hogy lelkésztársaimat megismerjem, akiket nem ismertem, azoknak bemutatkozom, Csizmazia Sándor azzal fogadott: „Jó, hogy jössz, hónapok óta dolgozunk helyetted! Ma este bibliaórád van Újsortanyán. Tamás majd elmondja, hogyan jutsz oda”. Sándor szavait egyszerűen nem értettem, de azt megéreztem belőlük, hogy az új helyemen nem az az egymást segítő, testvéri légkör vesz majd körül, mint ami otthonossá tette a Komárom megyei szegénységet.

Szalai Tamás a legfiatalabb lelkésztársunk volt, aki segédlelkészként került Nyíregyházára, s mivel sokat helyettesített, elég jól ismerte a gyülekezetet. Engem is

útbaigazított. „A régi debreceni úton mész Butykáig, ott balra van egy útelágazás Nagykálló felé, mész két kilométert, jobbra Lászlótanya, még egy kilométert, balra Újsortanya. Vigyázz, mert nagy a sár. A földút mellett üres dohánypajták vannak, valakit majd csak találsz, akit megkérdezhetsz. Kárászi Andrásékhoz kell menned”. November legeleje volt, este 6 órakor már teljes sötétség, de Tamás útbaigazítása pontos volt. Ahogy elhagytam a dohánypajtákat és átvergődtem egy sáros útszakaszon, észrevettem egy idős férfit, aki a kapuban állt és mutatott is a nyitott kapu felé. András bácsi azt leste, nem akadok-e el a Trabanttal, nem kell-e segítség. A szobában nagyon egyszerű falusi emberek ültek, mosolyogva és figyelmesen. S én egyszerre otthon éreztem magam közöttük.

A következő meglepetés az volt, amikor megtudtuk, hogy özv. Endreffy Jánosné, a gyülekezeti öregotthon vezetője visszavonta nyugdíjba meneteli szándékát. Sándor nyilván érezte a helyzet fonákságát, ezért minden kapcsolatát igyekezett felhasználni, hogy feleségemnek munkát szerezzen. Végül, hosszú hetek után kapott feleségem a nőgyógyászati szakrendelésen asszisztensi állást.

Míg mi, felnőttek el voltunk foglalva a beilleszkedés gondjaival, tízéves István fiunk panasz nélkül viselte az iskolai beilleszkedés megpróbáltatásait. Sikerült a Jókai Mór Általános Iskolába beírni az ötödik osztályba, de itt már harmadiktól tanultak németet. Istvánnak otthon kellett pótolnia a lemaradását. Amikor István az iskolai németórákról beszámolt, olyan tájszólásban beszélt, hogy nem lehetett nevetés nélkül hallgatni. A tanárnője született német volt, aki egy magyar orvoshoz ment feleségül. A „ch” helyén mindenütt „s”-t mondott, pl. „lch” helyett „ls”-t és így tovább. Érdekes, de még fölnőttként is hallottam Istvánt beszélni, ez még akkor is megmaradt! Az igazi megpróbáltatásokról István nem beszélt. Rendszerint iskolába indulás előtt szokott előállni a kéréseivel: „Kérek tíz forintot, mert kitörött az ablak és nekünk kell megcsináltatni”, „Kérek húsz forintot, mert elszakadt a Suba Zoli nadrágja, és nekünk kell megvenni”, „Kérek húsz forintot, mert beszakadt a szekrény ajtaja”... István olyan szelíd gyerek volt, és nem is volt erős, nagynövésű, hogy eszembe se jutott, hogy a reggeli tíz forintok mögött súlyos verekedések vannak. Pedig az új gyereken minden osztálytársa ki akarta próbálni az erejét. Hónapok teltek el, amikor megütötte a fületem István elszólása, hogy nem fél ő egyik diáktársától sem. „Te, csak nem te vagy az osztályban a legerősebb? – Nem, nem én vagyok – mondta István –, de engem egyik sem ver meg.” Egy alkalommal osztályfőnöki megrovást hozott haza. A gyerekek

bemásztak az iskola mellett levő rendőrségi épület pincéjébe, István is köztük volt. Szülői értekezlet után megvártam, amíg mindenki elmegy, csak az osztályfőnök maradt a tanteremben. „Én vagyok annak a Magyar Istvánnak az apja, aki osztályfőnöki megrovást kapott”. – „Kedves Apuka, felejtse el! Bár minden tanítványom olyan lenne, mint István! Nekem is három fiam van, tudom, milyenek a fiúk. A rendőrség miatt kellett beírnom az ellenőrzőbe”. István továbbra is nagyon önállóan intézte a maga dolgait.

Lelkésztársak

Hosszú ideig zavart, hogy nem ismertem a gyülekezet múltját és tulajdonképpen a jelenét sem, amelyben dolgozunk. Kellemetlen, elbizonytalanító és idegen volt számomra az a légkör, amelyben mozogtunk. Más volt a város, és egészen más a tanyák világa.³⁹ Hatan voltunk gyülekezeti lelkészek, mindenkinek megvolt a saját körzete, ezek a körzetek azonban nagyon különbözőek voltak, nem csak társadalmi jellegüket, de a szolgálatok számát tekintve is.

Megyer Lajos⁴⁰ bácsi volt közöttünk a legidősebb, ha jól tudom, 1911-ben született. Lajos bácsi Miskolcra származott, felesége pedig Ózdról. 1935-ben került a Dél-szabolcsi Misszióba, melyet azért szerveztek, hogy a Nyíregyházáról egyre szélesebb körben kiáramló, földet vásárló nyíregyházi evangélikusokat összefogja. Alispántanyától Nyírbátorig, a Tisza felé pedig Kótajig terjedt a területe. Az első megbízott lelkész ezen a területen Joób Olivér volt, de ő egy év után püspöki titkár lett. Lajos bácsi nagyon hűségesen végezte ezt a szervező, összegyűjtő szolgálatot. Paplakot vásárolt – a Nyírfa utcai régi pipagyár épületét –, felépítette a nyírszőlősi templomot; a fedezet nagy részét saját maga gyűjtötte úgy, hogy járta az országot, gyülekezettről gyülekezetre. Utána a kálmánházi templomot építette fel, az 1950-es évek legelején pedig a borbányait, amelyik ugyan csak egyharmada lett a tervezett épületnek, de ma is ezt használják templomként a borbányaiak. Mindegyik templomot Sándy Gyula tervezte, sok temploma van az országban, jellegzetes épületek. Hosszú időn keresztül volt Lajos bácsi az egyházmegye esperese is, ha jól tudom, Balczó András⁴¹ halála után választotta meg a nyíregyházi gyülekezet lelkészének. Balczó

András meg Rózse István⁴² eléggé gyorsan halt meg egymás után, mindketten a gyülekezet szeretett lelkészei voltak. Az 1-es számú lelkészi kör tartozott Lajos bácsihoz, a Nagycserkesz-Cigánybokor-Vajdabokor rész. Megyer Lajos bácsinak az apja kőműves volt, egy részeges kőműves, aki számtalanszor becsapta a fiát, amikor az neki dolgozott. Lajos bácsi szokta mondani, „nekem elegendő volt a kommunizusból!” Mert az apja a pártnak is tagja volt, Rákosival együtt ültek valahol, úgyhogy Lajos bácsit emelték volna a származásánál fogva, ő azonban nem... „Nekem ebből elég volt!” Ennek a kollégáknak a tisztességére, becsületére legyen mondva, hogy amikor a szülei megöregedtek, idevette őket, és itt voltak nála, itt gondozták őket. Úgyhogy, nagyon tiszteletre méltó ember volt. Azt azonban még szeretném elmondani, hogy Lajos bácsi nagyon pontos naplót vezetett. Ezt a naplót az evangélikus egyház országos levéltárának érdemes lenne megszerezni az örökösöktől, mert ebben nagyon sok minden benne van. Amikor idekerültem, akkor annyit kérdezett tőlem: „Hol is volt az édesapád lelkész?” Mondom, Szákon. A következő alkalommal hozta a kis naplóját: „Jártam én nálatok, amikor Nyírszőlősre gyűjtöttem” – és felolvasta, amit Szákról a naplójába írt: hogy hogyan fogadták a szüleim, hogy édesanyám hogyan takargatta be, amikor útra bocsátották, és így tovább... Nagyon érdekes volt.

Tarján Béla alig lehetett pár évvel fiatalabb Lajos bácsinál, ő volt a Dél-szabolcsi Misszió másik lelkésze. Kálmánháza tartozott hozzá. Tábori lelkész lett, majd hosszú ideig hadifogoly. Azért építette Megyer Lajos a kálmánházi templomot is, mert a lelkésztársra nem volt idehaza. Hazatérése után, azt hiszem, hitoktató volt, majd Rózse István halála után a nyíregyházi gyülekezet lelkésze lett. A 2-es körzet volt az övé. Béla bácsi büszke volt tír pákságára. Felesége is nyíregyházi lány volt, Palicz Rózsa tanárnő, aki a kereskedelmiben tanított.

A harmadik lelkésztársunk, Endreffy Zoltán a 4-es körzet lelkésze volt, az előzőknél tíz évvel fiatalabb. Csömörrel lelkészcsere folytán került Nyíregyházára. Solymár Jánosnak el kellett innen menni fegyelmi ügy miatt, úgyhogy ő ment Csömörre, Endreffy meg jött ide. Az Endreffyk Felsőszeliből valók, több nemzedéken keresztül voltak lelkészek az elődjeik. Zoli bácsi, amikor végzett, Újvidékre került, aztán a szerbek elől orosz katonákkal menekült el a családjával, akkor már az ikerlányok megvoltak. Aztán Csömörre kerültek, az édesapjuk meg lekerült, talán Mezőhegyesre, amikor kizsuppolták a magyarokat a Felvidékről. Amikor nyugdíjba ment Endreffy

János, akkor idejött a fiához Nyíregyházára, a felesége itt halt meg. Ezután vette el János bácsi Máthé Máriát, aki diakonissza volt és az öregotthon vezetője. Így lett Endreffy Jánosné. Még most is él, Pesten.

Zoltánt nagyon zárkózott lelkésznek ismertem meg. Az ún. ágostonos kegyességi mozgalomnak volt az egyik lelkész-vezetője, Bonyai Sándor és Újhelyi Aladár mellett. Mivel az állam nem nézte jó szemmel az ágostonosok összejövetelét, Endreffy Zoltán is bizalmatlan volt mindenkivel szemben. Ez az ágostonos kegyességi irány Ágoston Sándor mérnökről kapta a nevét, aki nagyon jó görögös volt és hát magyarázta is a Szentírást. Nem egyedülálló módon, mert másutt is előfordult ilyesmi, de eléggé allegorikus írásmagyarázatot képviseltek. Ez azt jelenti, hogy például, a sütőmesternek van egy álma, amikor a fején viszi a süteményeket, jönnek a madarak és kikapkodják. A madár a gonosz megtestesítője. De ez azt jelenti szerintük, hogy nemcsak ott, hanem, ha valahol másutt szó van a madárról a Szentírásban, az a gonosz megtestesítője. Eleve nem tartható egy ilyen magyarázat, de hát következetesen végig viszik. Én nem ismertem ezt az irányzatot, azt azonban tudom, hogy nagyon komoly hatással voltak. Allegorikus írásmagyarázat ide vagy oda, nagyon komoly keresztény embereket neveltek. Csak hát Zoli bácsi sem akarta nagydobra verni, hogy hol tart ő bibliaórát itt a tanyákon. Nekem – majd biztos lesz még erről szó a későbbiekben – viszont az volt a kérésem, amikor igazgatólelkész voltam, hogy, ha én fölírom és tudok róla, akkor abba nem lehet belekötni, mert az hivatalos. Azért én is vállalom a felelősséget, hogy ez az ember ezt meg ezt csinálja, de ha nincs hivatalosan föltüntetve, hanem úgy sutyiba megy a dolog, bele lehet kötni. Na, hát Zoli bácsival ez nehéz volt, nehéz volt rávenni arra, hogy ezeket az alkalmait szépen elmondja, hogy mikor hol vannak. Volt egy füzet, amiben volt harminc bibliaóra egy héten, és ez is ott szerepelhetett volna, ez hozzátartozott a lelkészi feladatokhoz. A lelkészek között is nagy volt a bizalmatlanság. Nem lehetett tudni, hogy kinek van kapcsolata az Állami Egyházügyi Hivatallal... A felesége, Endreffy Zoltánnak a felesége, Lukács Mária diakonissza volt. Nagy családjuk volt, négy fiuk és három lányuk.

Csizmazia Sándor ötvenéves volt, amikor én Nyíregyházára kerültem. Tevékeny, tervekkel teli lelkész volt. Mivel a gyülekezeti lehetőségek korlátozottak voltak, a körzetében levő Élim Egészségügyi Gyermekotthonban⁴³ végzett nagyarányú fejlesztést. Élim nem gyülekezeti intézmény volt, hanem az országos egyház irányítása alatt állt, ezért Benkóczy Dániel sem mint igazgatólelkész, sem mint esperes

nem szólhatott bele Sándornak a terveibe. Azt hiszem, ebből adódott, hogy a kezdeti jó viszony éles ellentétévé vált kettőjük között. Mivel én még nem voltam itt, erről nem sokat tudok, csak azt láttam, hogy a lehetőségek szerint Élimben komoly, nagy fejlesztés volt, Sándornak tényleg nagy elképzelései voltak. Celldömölki volt, és a felesége is. Joób Olivérrel cserélt lelkészi állást, amikor annak Nyíregyházáról el kellett mennie. Ő Ostffyasszonyfáról jött, ez Celldömölk mellett levő gyülekezet.

Szalai Tamás volt a legfiatalabb parókus lelkész, ő hat-hét évvel fiatalabb volt nálam. Segédlelkészként került Nyíregyházára, azt hiszem akkor, amikor Megyer Lajos egy évi fizetés nélküli szabadságra az Egyesült Államokba ment, hogy Vilmi lányuknak segítsen felépíteni a házukat. Lajos bácsi apja után maga is értett a kőművesmunkához. Szabó Vilmos nyugdíjazását követően Tamás az ő körzetébe került parókusnak. Csak egy évig voltunk együtt. Az Állami Egyházügyi Hivatal titkára többször is ígérte, hogy kiutaltat nekik egy tisztességes lakást, de ez a többszöri ígéret ellenére sem valósult meg. Amikor Tamásnak lehetősége nyílt, hogy Cinkotára menjen, elköszönt Nyíregyházától, bár a felesége is nyírségi lány volt, Mikecz-lány.

Bár nem volt parókus, nagyon komoly szolgálatot végzett a gyülekezetben Gáncs Aladár. Úgynevezett orgonista-lelkész volt, vagyis a fő foglalkozása az orgonista szolgálat ellátása volt, de más kántori teendőket is végzett, és alkalmanként prédikált is. Nagyon szerették az igehirdetéseit, nagyon tartalmasak voltak. A főiskolások nem jártak, vagy nem járhattak istentiszteletre, de Aladár elindított egy olyan koncertsorozatot, amelyen ő főleg Bach-műveket játszott. Ezekre a főiskolások csoportosan jöttek. Ilyenkor az egyes művek között volt bevezető szöveg, és maguk a művek nem voltak hosszúak, félóránál valamivel hosszabbak. Aladár az ifjúsággal is szívesen foglalkozott, de szenvedélye a Bach-kutatás volt. Csak másfél évig voltunk együtt, mert akkor Peskó Zoltán halála után meghívták a Budapest-fasori evangélikus templom orgonistájának. Felesége is pesti lány volt és a fiuk, a mostani püspök akkor már legkevesebb teológus volt, de az is lehet, hogy már végzett is.

Szalai Tamás helyére Bozorády Zoltán jött Órimagyarósdra. Nálam kilenc-tíz évvel fiatalabb. Felesége, Lőrincsik Judit is felszentelt lelkész volt. Négy kisgyermekkel érkeztek, a gyülekezet szeretettel fogadta őket. Sándor a vasi egyházmegyéből, én egy lelkész-konferenciáról ismertem Zoltánt. Ő talán sárospataki, vagy sátoraljaújhelyi fiú, az édesapja talán bíró volt, az édesanyja pedig nagyvelegi származású tanítónő.

Kálmánházán, ahol egy kis parasztház volt a paplak, élt egy idős, nyugdíjas lelkész, dr. Szekszti Zoltán, aki pár hónappal idejövetelünk után Dunaújvárosba költözött. Róla tulajdonképpen semmit se tudok. A másik nyugdíjas lelkész Szabó Vilmos volt, akit – ha jól sejtem – politikai okokból kényszernyugdíjaztak, s aki emiatt nem volt hajlandó kimenni az 5. körzet lelkészlakásából. Nem emlékszem már a történetére, de a gyülekezetben a vele kapcsolatos események alkották az egyik feszültséggócot. Ugye, mivel ő nem ment ki a paplakból, ezért Szalai Tamásék nem tudtak beköltözni, hanem egy kis kétszobás lakásban voltak a Kürt utcán, és ezek mind-mind összefüggtek, és a belső feszültséget gerjesztették.

Joób Olivér már nem volt Nyíregyházán, sőt, már nem is élt, mikor mi idejöttünk. Kemenesmihályfa és Celldömölk között egy útelágazásnál halálos motorbalesetet szenvedett. A hatása és az emléke azonban nagyon elevenen élt, minden lelkészt hozzá hasonlítottak. Jó igehirdető és jó lelkipásztor volt. Észrevette az emberek gondjait és ahol tudott, ott segített. Ő volt az, aki a gyülekezet értelmiségi rétegét is meg tudta szólítani. A '30-as évek közepétől élt Nyíregyházán, mindenkit ismert. Ha jól tudom, 1956-ban beszélt a Nyíregyházi Rádióban, és később ezt róttá fel bűnül a politikai hatalom. Többféleképpen próbálták eltávolítani, de Megyer Lajos, az esperes és a lelkésztársai kiálltak mellette. Eltávolítása akkor sikerült, amikor Benkóczy Dániel lett az esperes. Lelkészcserével került Ostffyasszonyfára, onnan pedig Csizmazia Sándor jött Nyíregyházára, ahogy már mondtam. Mindez a gyülekezetben fokozta a feszültséget és a zavart.

Szólnom kell Benkóczy Dánielről is, aki szintén nem élt már, mikor Nyíregyházára kerültem, én éppen az ő helyébe jöttem. Danit még a teológiáról ismertem, Kölcséről került állami irányítással a Dél-szabolcsi Misszióba, amikor Megyer Lajost nyíregyházi lelkésszé választották. Aztán hamarosan esperes lett, majd Dél-Szabolcsot ismét Nyíregyházához csatolták, így lett a négylelkészes Nyíregyházából hatlelkészes gyülekezet. Ha jól tudom, a másik dél-szabolcsi lelkész Szabó Vilmos volt. A politikai nyomásra történő események csak növelték a lelkészek közötti bizalmatlanságot. Benkóczy Dániel halála után Csizmazia Sándor lett az igazgató lelkész - bár az is lehet, hogy ez a váltás már korábban megtörtént -, az esperes pedig Szabó Gyula debreceni lelkész lett.

Másfél éve voltunk Nyíregyházán, amikor Csizmazia Sándor szívelégtelenséggel kórházba került és 1979-ben az igazgató lelkészséget nekem kellett átvenni. Akkor éreztem igazán hátrányát annak, hogy nem ismerem a gyülekezetet. A múltját sem és a gyülekezet életét leterhelő, bizalmatlanságot keltő feszültségek mélységét sem. A legjobbnak azt láttam, ha csendben adminisztrálok és hagyom, hogy a gyülekezet élete a megszokott mederben folyjon. Nem tudtam, hogy lelkésztársaim közül kinek milyen kapcsolata van az állami egyházügyi titkárral⁴⁴, de azt kértem, vigyázzanak, ne tegyenek olyat, amibe az ÁEH beleköthet, mert akit megtámadnak vagy megrágalmaznak, az zsarolhatóvá válik.

Papnénak lenni Nyíregyházán

Magyar Lászlóné Ormos Edit: Mikor eljöttünk Nyíregyházára, szerettem volna akkor megint tanulni, mégpedig a helyzethez igazodva röntgenasszisztensnek. Valami komolyabbat még, időm volt bőven, és ez jó lett volna. Ráadásul helyben lehetett volna tanulni. Szóval én valami komolyabbat szerettem volna, mint sima asszisztensi munkát. Akkor még két kórház volt a városban, mind a kettőnek a főorvosa azt mondta, hogy nincs most asszisztensképzés ezen a területen, de akkor még mentünk a városi főorvoshoz is. Pillanatnyilag semmi sincs, mondta ő is, hanem majd fognak képezni házi gondozókat meg házi betegápolónőket. Végül megragadtam a már felajánlott lehetőségek egyikét; több üres rendelőintézeti asszisztensi állás is volt, és én a nőgyógyászatot választottam. Kétféle munkát is csináltam, és ez nekem jó volt, mert a délutáni műszak 11-kor kezdődött délelőtt minden második héten. Mikor ide jöttünk, Laci harmadikos, Imre elsős gimnazista volt, István pedig az általános iskolában ötödikes. Mikor Laci igazgató lelkész lett, Laci-fiunk akkor már a teológiára ment. Majd csak valamikor a kilencvenes évek közepén kértem magam egy nyugodtabb helyre, és akkor a reumatológiára tettek. Tényleg nyugodtabb volt, és aztán onnan jöttem nyugdíjba.

A papné szerepkörben Nyíregyházán egy 180 fokos fordulat következett. Emlékszem, hazaértünk egyik este – végre együtt voltunk –, és újságolom neki, hogy az esti bibliaórán fordítva volt föltéve az oltárterítő – a gyönyörűen hímezett, Balczó Edit néni hímezte oltárterítő! És akkor Laci nyomatékkal megkért rá, hogy ne hagyja szóvá tegyem ezt Bandi bácsinak, mert abból baj lesz. Egy idős bácsi volt, aki gondját viselte a

templomnak is meg a gyülekezeti teremnek is, és volt hét lelkész, legalább vagy öt lelkészfeleség akkor... „Te ne szólj, hát most jöttünk ide!”

Nagyon el voltam foglalta a munkámmal is, és a gyerekek kollégiumba kerültek, róluk is állandóan gondoskodni kellett, hogy minden rendben legyen. Haza nem járhattak, mi mentünk. Hoztuk a szennyest, hétfvégén csomagot készíteni, bevinni... A kollégiumban nyolc gyerek volt egy szobában, annyit kellett sütni, annyit főzni, hogy az ott jó legyen. Úgyhogy, én azt mondtam, rendben van, ha ez így van, akkor ez nekem nem hiányzik. Ennek egyébként – hogy Laci ennyire nyomatékosan kért erre – az az előzménye, hogy amikor mi idekerültünk, akkor végigviziteltük a lelkészcsaládokat, és sajnos, volt egymásra mutogatás. Főleg az asszonyok tudták nagyon, hogy ki mit nem csinál jól, meg hogy ki kinek a hatáskörébe avatkozott bele. Úgy döntöttünk, hogy nem kell nekem is egy hatáskör. Nem kell az nekem! És itt tényleg nem volt rá szükség, csak hát furcsa volt megszokni, hogy már olyan idős az a hivatalos személy, akit fizetnek a takarításért, meg annyira nem ért hozzá, hogy mindig gyűrtek voltak az oltárterítők, nem voltak kitisztítva a gyertyatartók... szóval az egyszerűen meglátszott, hogy férfiak – és ráadásul idős férfiak – csinálják, és ezen nem lehetett változtatni. Mikor Laci igazgatólelkész lett, akkor különösen vigyázott rá, hogy én semmibe ne szóljak bele. Ahol több lelkész van és több egyházi alkalmazott, ott nagyon kell vigyázni, hogy saját hatáskörét senki ne lépje túl. Ez érvényes volt később Élimben is, ott is megvoltak az illetékes dolgozók.

Nekünk is volt egy pótygyerekünk vagy fogadott gyerekünk. Ez úgy lett, hogy még nem Laci körzete volt akkor az Élim, de valahogy őrá került a sor, hogy el kellett vinni fogorvoshoz gyerekeket, vagy csak egy kislányt. Nagyon izgult, nagyon félt, nagyon kapaszkodott Laciba, ő meg azzal jött haza, hogy ez a kislány kérte, „legyek én a pótpapája”. Ott azért általában van a gyerekeknek pótszülője, és ez a kislány azt kérte, hogy fogadjuk el. Mondtam, hogy jó, örültem, ha azt éreztem, hogy valahol szükség van ránk. Szépen működött is, többször elhoztuk magunkhoz, nyaralni is elvittük Bimbót, még Ausztriában is volt velünk. Minden alkalmat megragadtak az Élimben a vezetők, hogy a gyerekeknek élményük legyen. Ünnepekre meghívták a pótszülőket, Mikuláskor, karácsonykor ott vacsoráztunk velük, ajándékot kaptak ilyenkor, anyák napján velük ebédeltünk, és aztán ajándékot kaptak, ha születésnapjuk volt, elhoztuk őket... ez ott így volt minden gyerekkel, általában. Bimbó akkor még helyes fiatal lány volt, mára ő is megöregedett.

Az igazgatólelkész

Magyar László: Benkóczy Dánielné két év után kapott lakást a Rákóczi úton. Ő maga röntgenasszisztens volt, három fiúval maradt özvegyen. A két nagyobb már talán érettségizett, de a harmadik még csak kétéves volt, amikor az édesapjuk meghalt. Elköltözése után rendbe kellett hozni a parókiát a Malom utcán. Ennek a paplaknak a története az volt, hogy még Lajos bácsi vette meg a régi pipagyárat a Nyírfa utcában. Ott viszont nagy szanálás volt, lebontották az épületeket, többemeletes házak épültek, kifizették az árát. Ebből Benkóczy Dániel vette már meg ezt a Malom utcai épületet, úgy tudom. Szép otthonunk volt nekünk, jól éreztük ott magunkat. A kellemetlen az volt, hogy a háziipari szövetkezet pont szemben volt, jó nagy éjszakai forgalmat bonyolítottak néha. Helyes szomszédjaink voltak, idős emberek, hálásak voltak, mikor ellapátoltam a havat, megköszönték.

Mielőtt beköltöztünk, átépítettük, hogy nekünk alkalmas legyen. Új előszobát alakítottunk ki, a nagy lakás közepén levő régi, nagy előszobát pedig olyan szobának alakítottuk, ahol bárkit lehetett fogadni, leültetni, s étkezésre is használhattuk, akár ha vendég jött, akár ha a fiúk odahaza voltak. Elég nagy volt, és ebből nyílt három további szoba és a fürdőszoba. Ajtót kellett befalazni, egy nagy ablak került oda, másik irányba nyitottunk egy bejáratot, úgyhogy ott volt egy kis előszoba, onnan kellett bejönni ide. Lakóteret nyertünk vele, meg kialakítottunk még egy vécét, hogy ne csak a fürdőszobában legyen. Ez a Malom utca 13.

A nagyszobához már Csizmázia Sándor megvette a parkettát, amikor igazgatólelkész volt, így a szálkás hajópadlót parkettára tudtuk cserélni. Számomra állandó feszültséget jelentett vigyázni arra, hogy ne lépjük túl a tervezett költséget. Nem a gyülekezet miatt, hanem abban az időben felújításnál 100 ezer Ft alatt csak bejelentéssel tartoztak az egyházak az Állami Egyházügyi Hivatal felé, azon túl viszont már engedélyt kellett kérni. A mi parókiánkkal párhuzamosan folyt Bozorádyék parókiájának a felújítása is, abban a lakásban, a Luther téren előzőleg Gáncs Aladárék laktak, az ő elmenetele után került sor a felújításra. Ezt teljesen Zoltán irányította. Amikor kértem Zolit, ha csak lehet, ne lépjen túl a bejelentési kötelezettség határát, ezt ő úgy értékelte, hogy akadályozom a felújítás munkáit. Meglepett, de nem akartam, hogy ilyen érzése legyen, ezért többet nem szóltam. Örültem, amikor lakásuk

elkészült, és beköltözhetek. Négy kisgyermekük volt, s a Kürt utcai lakásban, ahol korábban Szalaiék laktak, valóban szűken voltak. Ebben az időben talán már Bozorádyné édesanyja is velük volt, aki a gyerekek körül még nagyon sokat tudott segíteni.

Az idő már összemosódik az emlékezetemben, de az bizonyos, hogy Bozorádyék már a parókián laktak, amikor egy nyári napon bementem a lelkészi hivatalba, s ott azzal fogadtak: Bozorády Zoltán kórházban van, kitörte a kezét, amikor Gyulatanya közelében autójával az árokba hajtott. Felesége meg a gyerekek vonattal jönnek, és azokat haza kellene hozni az állomásról, mert sok a csomagjuk. Az elbeszélésből kirajzolódott, hogy Zoli evangelizációs konferenciára vitte a gyülekezetnek egy csoportját, talán a Zemplénbe, titokban, és hazafele jövet elaludt a volán mellett, árokba hajtott, akkor törött el a keze.

Nem értettem, hogy Zoli miért csinálta ezt a titkos konferenciát vagy evangelizációt. Kétségtelen, hogy adottsága volt arra, hogy a hirdetett ígét személyessé tegye, önmagáról is nagyon személyesen szokott beszélni igehirdetéseiben, de miért kell ezért titokban elvonulni, amikor gyülekezeti nap vagy sorozat formájában is elmondhatná tanúságtételét? – jóval szélesebb körben! Azt ő sem képzelhette, hogy az Állami Egyházügyi Hivatal erről nem szerez tudomást. Titkolásával lelkésztársait is nehéz helyzetbe hozza. Így akarja megmutatni a hitét? Azt, hogy ő milyen bátor? Bizonyítani akarja, hogy ő a hívő pap? Az nyilvánvaló volt, hogy a felelősség az Állami Egyházügyi Hivatal előtt engem mint igazgatólelkészt is terhel. Nem tartottam magam elég bölcsnek, ezért felkerestem Megyer Lajos bácsit, aki gazdag tapasztalatokkal rendelkezett, tanácsát kértem. Lajos bácsi tökéletesen értette a helyzetemet, azt. Azt tanácsolta, mondjam el a történeteket Szabó Gyula esperesnek, ő is olyan ember, aki menti a lelkésztársait. Ezzel egyrészt megosztom a felelősséget, másrészt azonos álláspontot képviselhetünk, ha megkérdeznék bennünket. Elmentem az espereshez, aki csóválta ugyan a fejét, de egyetértettünk abban, hogy amíg az állami egyházügyi titkár nem kérdez, addig nem beszélünk a történetekről. Az eseményeket színezte, hogy a következő vasárnap jött Ottlyk püspök úr is valamilyen program keretében a nyíregyházi gyülekezetbe. Hárman mentünk be a kórházba meglátogatni Bozorády Zoltánt: Ottlyk Ernő, Szabó Gyula és én. De Ottlyk Ernővel is csak a balesetről beszéltünk, az előzményekről nem. Mivel az ÁEH-titkár nem kérdezett, úgy tűnt, hogy a hallgatás betakarja a történeteket. Meggyőződésem azonban, hogy az AEH pontosan

tudott mindenről. Zoli évekkal később, talán hogy önmagát mentegesse – vagy, hogy a hősiességét kiemelje – egy fiatal lelkészársunknak úgy mondta el a történeteket, hogy én őt az Állami Egyházügyi Hivatalnál fel akartam jelenteni. Ha akartam, miért nem tettem? Amikor ezt hallottam, úgy éreztem, Zoli ezt a tettét és talán lelkészársai jóindulatát sem tudta feldolgozni.

Egy másik kellemetlen emlékem igazgatólelkészi időmből Szabó Vilmoshoz kapcsolódik. Káldy püspök úr rám telefonált, intézzem el, csináljak valamit, hogy Szabó Vilmosék a Debreceni úton lévő parókiát hagyják el és költözzenek a Kürt utcára, abba a lakásba, ahol korábban Szalaiék, majd átmenetileg Bozorádyék laktak. Mintha olyan könnyű lett volna! Mivel Szabó Vilmos úgy ítélte meg, hogy őt politikai okokból nyugdíjazták, korábban többszöri felszólításra sem volt hajlandó kiköltözni a parókiáról. Magam mellé vettem Babicz István felügyelőt, és felkerestük Szabó Vilmosékat. Elmondtam, hogy Káldy püspök úrtól azt a megbízást kaptam, hogy kérjem meg, legyenek szívesek, költözzenek át a Kürt utcára. Szabó Vilmos felsorolta, hogy milyen méltatlanul bántak vele és hogy mi az, ami őt megilleti, s hogy mihez van joga. Én csak annyit tudtam mondani, miután őt végighallgattam: „Vilmos bátyám, légy szíves, mondd meg, hogy mit válaszoljak a püspöknek, mert választ vár”. – „Na, látod, ezt még senki sem kérdezte meg tőlem – mondta. – Írd meg neki azt, amit elmondtam!” Megköszöntem a választát, és megígértem, hogy ha mégis úgy dönt, hogy elköltözik, segítséget adunk a költöztetéshez. Szabó Vilmosék a következő héten átköltöztek a Kürt utcába.

Igazgatólelkézségem ideje alatt kaptunk egy segédlelkész-házaspárt, Laborczi Gézát és feleségét, Sztankó Gyöngyit. Gyöngyi nyíregyházi volt. A Báthory utcai parókián, ahol Csizmaziák laktak, volt egy udvari lakás, ideiglenesen ott tudtuk elhelyezni őket. Laborcziék akkor jutottak rendes lakáshoz, amikor Szabó Vilmosék a Debreceni úti parókiáról átköltöztek a Kürt utcára.

A hat parókus lelkész közül minden ünnepnap valaki nagytemplomos volt, annak a körzetébe helyettest kellett küldeni. Mivel Laborczi Géza az esperes segédlelkésze is volt, rendszeresen előfordult, hogy a helyettesítés Sztankó Gyöngyire várt. Voltak azonban olyan istentiszteleti helyek, ahol a női lelkésztől idegenkedtek. A saját körzetemben ilyen gond nem volt – ez nagymértékben függött attól, hogy hogyan vezette be az ember a női szolgálattévőt –, voltak azonban olyan helyek, ahol

idegenkedtek. Ezért gyakran úgy szerveztem a szolgálatokat, hogy Gyöngyi az én körzetembe ment, én pedig helyettesíteni mentem a nagytemplomos lelkes körzetébe. Ennek az egyik előnye az volt, hogy Gyöngyi a megszokott környezetben szolgálhatott, én pedig megismertem az összes külső szolgálati helyet, a gyülekezetnek egy széles körét. A gyülekezet nagy területet fogott át, ezért például a város nyugati, külső területein lakók egyáltalában nem vagy alig-alig ismerték a város keleti oldalán lakókat.

1984-ben volt a Lutheránus Világszövetség VII. nagygyűlése Budapesten. Az előkészülethez hozzátartozott, hogy a gyülekezetektől kézimunkákat kértek. Komoly szervezést igényelt, hogy az asszonyok a kért mennyiségű kézimunkát el tudják készíteni, ugyanakkor az is meglepő volt, hogy a gyülekezetben milyen sokan és milyen szépen kézimunkáznak. Laborczi Gézáék a szolgálatra való felkészítés miatt sokszor voltak távol a gyülekezettől. A nagygyűlésre a világ minden részéből jöttek emberek. Elsősorban a fiatalokat hívták be – tájékoztatták, képezték őket, hogy mit és hogyan kell csinálni majd a rendezvényen –, úgyhogy ők sokat nem voltak itthon abban az időben. A nagygyűlésre autóbusszal mentünk a nyíregyházi gyülekezetből.

Fiaink

Laci 1979-ben érettségizett a Debreceni Református Gimnáziumban. Gimnáziumi évei alatt jól tanult, jól sportolt, sporteredményei alapján mindennap kijárhatott a Debreceni Vasutas Sportegyesület sporttelepére, hogy gyakorolhasson, edzhessen. Társai között is nagyon nagy volt a tekintélye, megbecsült diák volt, de az utolsó félévet nem a diákokotthonban töltötte. Már nem emlékszem pontosan, mi volt az, ami miatt megbicsaklott az ő ottani tartózkodása, de hazajött, és Nyíregyházáról járt be a gimnáziumba, majd érettségi előtt albérletben lakott Debrecenben. Ősszel a budapesti evangélikus teológián kezdte meg tanulmányait.

Nehezen viselte azt az egyházpolitikai vonalat, amelyet az egyház vezetése képviselt. Harmadéves volt, amikor – valószínűleg az LVSZ közeli nagygyűlésének az érdekében – Káldy Zoltán püspök úr elérte, hogy Ottlyk Ernő püspöktársa lemondjon, s hogy annak helyét dr. Nagy Gyula teológiai tanár vegye át, aki nagyon széles körű ismerettséggel rendelkezett, hosszú évekig Genfben dolgozott. Egy délelőtti

alkalommal, ahogy az íróasztalomnál ültem a lelkészi hivatalban, szólt a telefon. A vonal másik végén Káldy püspök úr beszélt: „Beszélj a fiaddal, mert engem így még senki nem oktatott ki. Különben megtanítom repülni!” Megköszöntem a püspöknek, hogy telefonált, és azt kértem, legyen türelmes. Aztán amikor Laci hazajött, elmondtam neki, Káldy Zoltán mit telefonált, és megkérdeztem tőle: „Nagyon tiszteletlen voltál a leveledben a püspök iránt?” – „Nagyon tisztelettudó voltam – mondta Laci –, de azt megírtam, hogy a Magyarországi Evangélikus Egyház törvényei nem teszik lehetővé, hogy az egyik egyházkerület püspöke a másik egyházkerület püspökét lemondassa. Nem Ottlyk Ernő mellett akarok kiállni, hanem a törvényesség mellett”. Nem kellett Káldy püspök úrnak eltávolítani, magától hagyta ott a teológiát a harmadév befejezése előtt. Hazajövele után tehergépkocsi-vezetőként dolgozott, majd behívták katonának, ő is Lentibe került, ahol az öccse, Imre volt. Leszerelése után visszaadta a katonakönyvét, majd kemény tanulással angol nyelvtanári diplomát szerzett. A későbbiekben nyelvtanárként és kollégiumi nevelőtanárként dolgozott.

A mi számunkra világos volt, hogy a lelkiismerete ellen a fiú nem cselekedhet, de azt nem tudom, hogy ha Laci lelkész lett volna, mint lelkész hogy működött volna. Nagyon jó elemzőkészsége van, fantasztikus, ahogy a Szentírásnak az igéit látja, elemezni tudja, ilyen vonalon biztos, hogy kiváló lett volna, de a jól fejlett igazságérzete esetleg bajba viszi. Fabiny Tamásnak van most valamelyik Evéletben [*Evangélikus Életben*] egy cikke, amiben a teológustársairól emlékezik, többek között Laciról is. „*Abban az időben, akivel a legjobb barátságban voltam – írja –, az örök igazságot kereső Magyar Laci... sajnálom, hogy nem lett lelkész*”. Biztos van ebben olyasmi is, amit tőlünk, szüleitől vagy az ősöktől örökölt; mind a három gyerek egészen más. Létezik, hogy nemzedékről nemzedékre száll a hivatás, de azt, hogy egy papgyerekből szükségszerűen pap legyen, azt nem gondolom. Komoly istenfélő emberek a fiaim, ennek számtalan bizonyosságát adják, de nem olyanok, akik a hitüket mutogatnák. A mi számunkra igazán izgalmat az jelentett, amikor Laci később visszaadta a katonakönyvét, s ezzel mintegy megtagadta a katonai szolgálatot; hogy lesz-e ennek következménye. Én nagyon félttem attól is, hogy ha nem lesz diplomája, akkor egy idő után kisebbségi érzés alakul ki benne azokkal szemben, akik valamilyen diplomát szereztek. Ezért nagyon örültem, amikor végül meglett a nyelvtanári diplomája. Sajnos voltak előttem olyan példák, amikor azt láttam, valaki, amikor ideje

lett volna, akkor nem csinálta, amit csinálni kellett, nem tanult, s később nem tudta megemészteni, hogy a másoknak van, ami neki nincs. De hál Istennek nem ez történt.

A második fiunk, Imre szintén Debrecenben járt a Református Kollégiumba. Imre nagyon jóízűen tanult. Jellemző rá egy eset. Talán már harmadikosok voltak, amikor arra panaszkodott, nem érti a fizikát, pedig a tanár az egyetemen lesz tanársegéd. Ha jól emlékszem, atomfizikát tanultak vagy valami ilyesmit. Amikor a karácsonyi szünetre hazajöttek, Imre elővette a fizika tankönyvét és a szünetben nem csak elolvasta, de végigtanulta az egészet. Az egyik nap nevetve jött ki a szobájuktól: „Hát persze, hogy nem értem! A tanár úr se érti, amit magyaráz”. Ettől kezdve nem félt a fizikaóráktól. És Debrecenben is, ha valamit a tanár nem jól magyarázott, akkor Imre javította. Imre geológus lett, jelenleg éppen akadémikusjelölt.

A harmadik fiunkat, Istvánt nem akartuk Debrecenbe adni, amikor befejezte az általános iskolát. Úgy gondoltuk, hogy Nyíregyházán is vannak erős gimnáziumok. Mi a Malom utcán laktunk, a Zrínyi Ilona Gimnázium is és a Kölcsey Gimnázium is egészen közel volt hozzánk. István a Zrínyi Ilona Gimnáziumba jelentkezett. Biztató volt az indulása. A kémiát egy fiatal tanárnő tanította, és István lelkesedett a kémiáért. Örültünk, hogy van egy olyan tantárgy, ami az ő érdeklődését leköti, és hogy ezen a vonalon szívesen tanul. Sajnos a tanárnő év közben szülési szabadságra ment, s aki utána jött, hamar kioltotta Istvánban ezt a lelkesedést. Sajnáltam, mert egyszer már történt vele hasonló eset. Még általános iskolás korában az NYVSC birkózó szakosztályában kezdett birkózni, és amit ott tanult, azt otthon gyakran rajtam próbálta ki. Meglepő volt, amikor váratlanul a levegőbe emelt, s én kézzel-lábbal kalimpáltam, hogy az egyensúlyomat visszanyerjem, de örültem, hogy a fiam olyan lelkesen sportol. Ez a lelkesedés addig tartott, amíg Polyák Imre volt az edző. Az utána következő szakember nem tudta István lelkesedését növelni. Örültem annak, hogy a Zrínyi Ilona Gimnáziumnak jó kézilabdacsapata van, s István újra sportol. Egy alkalommal végignéztam egy osztályok közötti mérkőzését. Tornatanára, Bartha Dénes odajött hozzám, s annyit mondott, Istvánnak kivételesen jó érzéke van a labdához. István második volt, amikor kézilabdázás közben úgy esett, hogy a dereka megsérült. A röntgenvizsgálat nem mutatott ki sérvet vagy más torzulást, de István nem bírta tartani a derekát. 15 évig tartott, amíg ez a sérülés rendszeres gyógytornával helyrejött, és fájdalmai megszűntek. Másodév végén István úgy döntött, hogy Debrecenben szeretné folytatni a gimnáziumot a Refiben, ahova a bátyjai is jártak. Szívesen

fogadták. S azt is megértették, hogy derék-sérülésével sokszor vesződik. Előfordult az, hogy ülni sem tudott, s ilyenkor végigállta az órát, vagy ha erős fájdalmai voltak, felment az internátusba és lefeküdt. Örültünk, amikor leérettségizett és aggódva hallgattuk terveit, hogy német nyelvtanulás miatt egy évre Németországba szeretne menni, s csak azután jelentkeznek a Kossuth egyetemre, német-magyar szakra. István terve megvalósulhatott: közel egy évet töltött Kelet-Németországban egy művészházaspárnál, ahol egy kisgyermekre kellett vigyáznia, és a háztartási munkákba is besegített. Amikor hazajött, jelentkezett Debrecenbe. A katonaság alól sérülése miatt felmentést kapott. Egyetemi tanulmányai alatt egy évet Finnországban töltött, egyházi kapcsolataim révén. Az egyetem befejezése után egy évet tanított Debrecenben, de a dereka miatt úgy döntött, hogy fordító lesz. Több könyvet fordított németből. 35 éves volt, amikor megnősült, egy volt diáktársát, évfolyamtársát vette feleségül. Két kisgyermekük van, jelenleg Luxemburgban az Európai Unió alkalmazottjaként dolgozik, mint fordító.

A gyülekezeti énekkar

Gáncs Aladár elmenetele után Nagyváti Pált választotta a gyülekezet kántorának. Pali eredeti foglalkozása talán lakatos volt, de nagyon sokrétű tehetséggel megáldott ember volt. Gáncs Aladártól tanult orgonálni, és úgy végezte el a főtí kántorképző tanfolyamot. Jó érzéke volt az énekkar vezetéséhez is, és ügyes szervező volt. Gáncs Aladár elmenetele után felvetődött a kérdés, hogy tudjuk-e folytatni az általa elindított orgonahangverseny-sorozatot. Úgy döntöttünk, hogy megpróbáljuk vendég-orgonisták meghívásával fenntartani a sorozatot. Az első alkalmak voltak a legizgalmasabbak, mert a szervezéshez idő kellett. Két orgonista volt, akinek a segítségét kérhettük. Az egyik ifj. Fekete Károly, református teológus, Nyíregyháza belvárosi református gyülekezet lelkészének, Fekete Károlynak a fia, aki a teológiával párhuzamosan, úgy tudom, hogy a miskolci zeneiskolában orgonaszakos volt. A másik pedig Karasszon Dezső, a debreceni egyetemi templom orgonistája, akinek a Kollégiumi Kántushoz⁴⁵ is szoros kötődése volt. Ők a későbbiek során is többször voltak segítségünkre. Pali tudta, hogy kik az országban a neves orgonisták, én pedig írtam a meghívó leveleket. Abban az időben kevés lehetőségük volt az orgonistáknak az országban arra, hogy hangversenyeket adjanak, ezért általában örömmel fogadták hívásunkat. Az

elkövetkező évek során az ország legnevesebb orgonistáit láttuk vendégül Kistétényi Melindától, a Zeneakadémia tanárától Baróti Istvánig, az esztergomi bazilika orgonistájáig. Voltak, akik szívesen visszajártak, mert rendszerint tele templom hallgatta őket, jórészt főiskolások. A vendégek ellátása és elszállásolása a feleségem gondja volt. Szállodába nem akartam vinni a vendégeket, ezért a parókián fogadtuk őket. Csak néhány esetben sikerült később az Élim otthon vendégszobáját igénybe venni. Sajnos, nem vezettünk pontos feljegyzést az orgonistákról és az orgonaestekről, de amikor a sorozat megszakadt, és próbáltunk felmérést készíteni, mi is meglepődtünk, hogy folyamatosan több mint 150 alkalmat tarthattunk.

A Lutheránus Világszövetség 1984-es nagygyűlésének az előkészületeként keresték a gyülekezeti énekkarokat. Pali elhatározta, hogy a nyíregyházi gyülekezet énekkarát is megszervezi. Sikeresen, mert mi is énekelhettünk ezen a nagygyűlésen, a Sportcsarnokban. Pali szeretett volna eljutni Finnországba, azt a gondolatot is felvetette, hogy az énekkarral lehetne egy hangverseny-utat szervezni. Megígértem, hogy ha az énekkar megfelelő nivót képvisel, megpróbálom az útját megszervezni. Nyíregyházának eredetileg Salo volt a testvérgyülekezete, az evangélikus egyház külügyi bizottságán keresztül jött létre ez a kapcsolat. 1978-ban egy nyolctagú gyülekezeti küldöttség látogatást is tett Salóban. De tőlünk függetlenül 1983-ban Nyíregyháza város Kajaanival kötött testvérvárosi kapcsolatot, ezért elhatároztuk mi is, hogy megpróbálunk a kajaani gyülekezettel testvér-gyülekezeti kapcsolatot kialakítani, s 1984-ben az evangélikus egyház presbitériuma így is döntött.

1984-ben, amikor Budapesten a Lutheránus Világszövetség VII. Nagygyűlése volt, azon jelen volt a kajaani gyülekezet igazgatólelkésze, Arne Kyllönen is. Őt elhoztam Nyíregyházára, így a személyes kapcsolat létrejött. A testvér-gyülekezeti kapcsolatot Saloval azért továbbra is tartottuk, mindaddig, amíg néhány év múlva, Salo és Nagykanizsa között is testvérvárosi kapcsolat jött létre, és a saloiak jelezték, hogy a testvér-gyülekezeti kapcsolatot ők is a nagykanizsai evangélikus gyülekezettel építik tovább.

Az énekkart lelkesítette a finnországi út gondolata, szorgalmasan tanultak, gyakoroltak, Pali fáradhatatlanul szervezett. Az asszonyok, fekete alapon fehér hímzéssel a női szólamok minden tagjának mellényt készítettek, a férfiaknak egyforma nyakkendőket vásároltak. A gyakorlásban Palinak Jósvai Lászlóné Buchala Emmike

segített, ki énektanár volt. Gyülvészi János, a református gyülekezet kántora pedig orgonajátékával járult hozzá a felkészüléshez.

Az első utunkra 1986 augusztusában került sor. Repülőgéppel utaztunk 36-40-en Finnországba, a helsinki repülőtértől pedig a vendéglátó gyülekezetek biztosították az autóbuszokat. Úgy emlékszem, hogy első utunk alkalmával három gyülekezetben énekeltünk: Kajaaniban, Suolahtiban és Saloban; volt, ahol több alkalommal is, például istentiszteleten, esti hangversenyen, gyülekezeti táborban. Volt, ahol táborban voltunk elhelyezve, volt, ahol családoknál. Sok személyes kapcsolat született. Pali is, az énekkar tagjai is örültek a jól sikerült útnak, s elhatározták, hogy a finn körutat meg kell ismételni. A második utunkra öt évvel később került sor. Pali megnyert az énekkar karnagyául egy nagyon tehetséges, fiatal főiskolást, Durányik Lászlót. Fiatal énekeseket szervezett be ismerősei köréből, és nagyon nivós programot állítottak össze. Két zongorista főiskolás, Csóka Beáta és Dóri Eszter meg Gyülvészi János orgonajátéka emelte a műsor színvonalát. Autóbusszal mentünk Minszken és Péterváron keresztül; hosszú volt az út, két napig tartott, Minszkben csak pár órát tudtunk pihenni. Hat templomban és több rendezvényen énekeltünk: Rautjärviben, Kajaaniban, Suolahtiban, Poriban, Saloban és végül Helsinkiben, a külföldiek által Sziklatemplomnak ismert helyen. A régi ismerősök szeretettel fogadtak bennünket, énekkarunk pedig nagyon szép énekléssel köszönte meg vendégszeretetüket.

Helsinkiből, ahová nem volt személyes kapcsolatom – hanem csak közvetett, ismerősön keresztüli kapcsolatunk volt –, nem kaptunk visszajelzést, ezért azt gondoltuk, hogy csak az istentiszteletre megyünk, de nem fogunk énekelni. Kottáinkat a csomagjainkkal együtt a buszban hagytuk. Ballagtunk a templom felé, amikor finn ismerősünk futva jött elénk. „Gyertek, gyorsan! Énekeltek az istentiszteleten!” Az istentisztelet már elkezdődött, amikor odaértünk. A kórustagok felmentek a karzatra, én pedig odamentem az orgonistához, és pár mondatban megbeszéltem vele, hogy az igehirdetés után és az úrvacsora alatt éneklünk. Az igehirdetés után három kórusművet énekelt az énekkar, és énekével végigkísérte az úrvacsoraosztást. Azt kértem tőlük, hogy nagyon halkán énekeljenek, hogy a lelkész szavai érthetőek legyenek az úrvacsoraosztáskor. Nagyon szépen csinálták – kotta nélkül. Ezt igazolta, hogy a templomból kijövők szorongatták az énekkar tagjainak a kezét, és köszönték az éneket. Egy idősebb asszony odajött hozzám és meghatottan azt mondta: „Én ilyen szépet még nem hallottam!”

Tudom, hogy az énekkar akkori tagjai szétszóródtak, akik élnek még, azok is korosak, de remélem, hogy az ő számukra is szép emlék marad a finnországi hangversenykörút. A testvér-gyülekezeti kapcsolatok elég elevenek voltak, Kajaaniból is jött gyülekezeti küldöttség, diakonisszák is, ifjúsági csoport is, és Nyíregyházáról is ment többféle csoport Kajaaniba. 1992 nyarán, a második finnországi utunkat követő évben, öt finn gyülekezeti énekkar járt nálunk, Nyíregyházán.

Meglepetések és konfliktusok

Az igazgatólelkészi megbízatásom, amelyet Csizmazia Sándor betegsége miatt rám ruháztak, a négyéves ciklus végéig szólt, akkor újra engem választott a presbitérium. Ez számomra nagyon terhes időszak volt, és tudtam, hogy ha lejár a megbízatásom, akkor nem vállalom tovább. Amikor eljött az igazgatólelkész-váltás ideje, elmentem Csizmazia Sándorhoz és megkérdeztem, a presbitérium előtt kit javasoljak az új igazgató-lelkésznek, Bozorády Zoltánt vagy őt, akit korábban a betegsége kényszerített arra, hogy ettől a tisztségtől megváljon. Sándor arról beszélt, hogy terve van, amelyeket szeretne megvalósítani, szeretné felpezsdíteni a gyülekezet életét, ezért szívesen elvállalja az igazgatólelkészséget. Válasza számomra egyértelmű volt. Pár nappal később Zoli a lelkészi hivatalban ezzel a mondattal lepett meg: „Nem lehetsz tovább igazgatólelkész, mert nincsenek veled megelegetve”. Nem kérdeztem, hogy *kik* nincsenek velem megelegetve, azt sem, hogy honnan tudja, hogy nincsenek velem megelegetve, csak annyit mondtam, nem leszek igazgatólelkész. Amikor javaslatomra a presbitérium Csizmazia Sándort választotta a következő igazgatólelkésznek, azt hiszem, hogy az Zolinak is csalódást okozott, de a híveinek biztosan, mert ők ennek hangot is adtak.

Amikor még Tarjáni Gyula volt a tokaji lelkész, segítséget kért Nyíregyházától, mert a városi tanács külső tatarozásra kötelezte az evangélikus egyházat. Nyíregyháza, úgy emlékszem, húszezer forinttal segítette akkor a tokaji gyülekezetet. Ennek fejében azt az ígéretet kaptuk, hogy ha Tarjáni Gyula nyugdíjba megy, és a tokaji lelkészi állás megszűnik, a nyíregyházi gyülekezet használatba veheti a parókia helyiségeit. Nagy és régi épület volt a tokaji gyülekezet tulajdonában a város közepén. Valamikor, a lovas postakocsik idején postaállomás volt. Generálisháznak hívták. A parókia helyiségein túl még öt (az is lehet, hogy hat) bérlő lakott a házban. Állítólag valamikor II. József is

ebben az épületben szállt meg. Amikor Tarjáni Gyula nyugdíjba ment, Sándor úgy szervezte a dolgokat, hogy nem a gyülekezet, hanem Élim Egészségügyi Gyermekotthon vette használatba a parókia helyiségeit. Az Élimnek volt pénze a belső felújításra. Kis létszámú összejövetelek tartására, vendégfogadásra, de főleg az Élim lakóinak üdültetésére nyílt ezáltal lehetőség.

Egy alkalommal, amikor hárman voltunk a lelkészi hivatalban, Csizmazia Sándor azzal a tervvel állt elő, hogy Bozorády Zoli elvállalja Sátoraljaújhely gondozását, és az onnan nyugdíjba vonuló lelkész után a megüresedett paplakon egy konferenciaközpontot hoz létre. Ezért én vállalom el Kisvárdát, mely addig Bozorádyék gondozásában volt. Nem csak meglepett, de megdöbbenett ez a terv. Zoli az én kontómra vállalom el Sátoraljaújhelyt? Mivel nekem volt az egyik legnagyobb kiterjedésű körzetem a régi Dél-szabolcsi Misszió területén, hevesen tiltakoztam az ellen, hogy még többet rakjanak rám. Amikor Nyíregyházára kerültem, még Komádiba is kellett jánom mindaddig, míg Gyula, a gyulai gyülekezet át nem vette. Tudtam, hogy Bozorády Zoltánnak sem lesz könnyű a kilencven kilométerre levő Sátoraljaújhely és Sárospatak ellátása. Nem értettem, miért akar új konferencia-központot, amikor Élim tokaji otthona is lehetőséget ad. Az is meglepett, hogy Zoltánnak egy új konferenciázó központ kiépítésére, berendezésére van pénze. Azt tudtam, hogy a gyülekezetnek nincs tartaléka.

A gyülekezetnek az Eötvös utcán volt egy öregotthona asszonyok részére. Az volt a bevett szokás, hogy a gyülekezet lelkészei meghatározott időközönként felváltva látták el az öregotthon vezetői feladatait. Még az én igazgatólelkészségem alatt történt, hogy Zoltán megkérdezte, ki akar igazgatólelkész lenni az öregotthonban, majd amikor senki sem jelentkezett, azt mondta, ő vállalom, de nem meghatározott időre, hanem folyamatosan. Nyilvánvaló volt, hogy az otthon fejlesztésére gondolt, ami a későbbi évek során sok egyházi és állami segítséggel meg is valósult. Amikor Sátoraljaújhelyt felvállalta, még meglepőbb volt a számomra, hogy az öregotthon terhére ezt meri vállalni. (Az öregotthonnak se volt addig sok pénze, de Zoltán úgy gazdálkodott, hogy lett.) 1987-ben Csizmazia Sándor országos diakóniai lelkész lett, és a pesthidegkúti Sarepta fogyatékos otthon vezetője. Szakmai vezetőnek magával vitte Élim vezetőjét, Bálint Évát, kit pár évvel korábban Élimbe is ő hívott. Éva tanítónő volt. Sándor elmenetele után Bozorády Zoltán lett a gyülekezet igazgatólelkésze, de Sándorral megegyeztek, hogy Élim is az ő irányítása alá kerül. De úgy, hogy a 6. lelkészi körzetet

– amelyben Élim feküdt – Bozorádyné veszi át Sándortól, Élimmel együtt. Úgy tűnt, hogy Zoltán mindent a saját kezében akar tartani. Ez már Szabó Gyula esperest is meglepte.

Engem más meglepetés ért. Az volt a rend, hogy hétfőn reggel, az áhítat után összejöttek a lelkészek, megbeszélték a heti programot és a gyülekezet dolgait. Amikor Zoltán lett az igazgatólelkész, nem a gyülekezet lelkészeit hívta a heti program megbeszélésére, hanem a gyülekezet felügyelőjét, az egyik gondnokot, a gyülekezet jogtanácsosát és egy presbitert. Lelkészársait teljesen mellőzte. Amikor megkérdeztem tőle: „Zoli, bennünket, lelkészeket miért nem hívsz a hétfői megbeszélésre?“, az volt a válasza: „Én vagyok az igazgatólelkész, nem?” Ezt, senki sem vonta kétségben, csak éppen...

Bozorády Zoltánné a 6. körzetben látta el a lelkészi munkát, de nem emlékszem például arra, hogy az ő 4. körzetében ki látta el. Élim vezetője a fiatal főnövér, Bogár Ágnes lett. Az irányítást Bozorády Zoltán végezte. Egy év telt el, amikor a helyzet rendezésére Szabó Gyula esperes átjött Debrecenből. A közgyűlésen bejelentette, hogy Nagy Gyula püspök, akihez a szeretetintézmények ügyintézése tartozott, engem bízott meg Élim igazgatólelkészi teendőivel. Én viszont csak úgy voltam hajlandó ezt a feladatot vállalni, ha a 3. körzetből átkerülök a 6. számú lelkészi körzetbe, mert Élim a támogatását elsősorban az itt élőkől kapta, akik zöldséggel, gyümölccsel sok segítséget adtak Élimnek. Ebben a körzetben volt mindig, minden ősön eredményes gyűjtés Élimnek. A város keleti külterületén, a 3. lelkészi körzetben lakók nem is tudták, hogy hol van Élim, vagy, hogy az evangélikus egyháznak van otthona a fogyatékkal élőknek. A körzet központja Élim kápolnája volt, ha más vezeti Élimet, mint a gyülekezetet, könnyen elidegenednek egymástól, Élim és a gyülekezet, mint ahogy ez később be is következett.

Élim

Amikor 1988-ban Élimben és a 6. körzetben megkezdtem a szolgálatomat, voltak, akik bizalmatlanságot szítottak-keltettek irántam. Élimben Bogár Áginak az egyik legelső mondata az volt hozzám, hogy nem tudja elképzelni, hogy együtt dolgozik velem. Azért volt meglepő ez a kijelentése, mert abban a helyzetben már én voltam a munkaadó,

nem ő, másrészt meg még sohasem dolgoztunk együtt. Ági szavait úgy értékeltem, hogy nem tart „elég hívőnek”. Annyit válaszoltam, azt tartom feladatomban, hogy segítsen az ő munkájukat, de nem én akarok pelenkázni. Ezt nyugdíjazásomig igyekeztem szem előtt tartani. Nagyon becsültem az otthon dolgozóit, mert nagyon nehéz munkát végeztek és szerették a gondozottjaikat. Ágival is jól tudtunk együtt dolgozni, amikor az otthon ügyeiről volt szó, de ő – bár többször megpróbáltuk a körzeti, majd később a Kertvárosi gyülekezeti körbe bevonni – a gyülekezeti élettől mindig távol tartotta magát. Azt hiszem, nem voltunk elég hívők a számára. Ő a torbágyi közösséget építette⁴⁶.

Az elkövetkező években Élimben nagyarányú fejlesztést tudtunk végrehajtani. Finn kapcsolataink révén a kajaani központi fogyatékos otthontól egy kamionnyi, számukra felesleges vagy lecserélt felszerelési tárgyat kaptunk. Egy részét jól tudtuk használni, amit meg nem, azt raktároztuk. Kaptunk többek között egy olyan fürdőkádat, aminek a magassága állítható volt. Rácsodálkoztunk, hogy mennyire megkönnyíthetné dolgozóink munkáját mind a rászoruló beemelésénél, mind a fürdetésnél szükséges hajlongásnál. Nem volt azonban alkalmas helyünk, ahová a fürdőkádat beállíthattuk volna. Új fürdőszobáról álmotunk. Amikor a szomszéd házban lakó idős néni meghalt, és megtudtuk, hogy a fia el akarja adni a házat, felkerestem és tájékoztattam, mit kér érte. Otthon, Élimben felmértük, hogy honnan tudnánk a fedezetül szolgáló pénzt előteremteni. Aztán összehívtuk az otthon igazgatótanácsát, s annak jóváhagyásával megvettük a szomszéd telket a rajta levő házzal együtt. Egy oldal-szárnyal bővítettük az otthont a szomszéd telek felé; tulajdonképpen az udvarára építettük ezt a szárnyat, mert az utcán levő házhoz nem lehetett akkor az utcakép miatt nyúlni. Tágas hallt, négy új szobát és nagy fürdőszobát építettünk, ahol az emelhető kádat is el tudtuk helyezni. Ági nevetve szokta emlegetni, hogy a gombhoz varrtuk a kabátot. A fejlesztés tovább folyt. Élim kertjében felépült a foglalkoztató az alsó szinten garázsokkal, felette vendégszobákkal. A fejlesztés 3. nagy üteme tíz évvel később történt, amikor én már nyugdíjban voltam. (Az első Csizmazia Sándor alatt, amikor kialakították a kápolnát, és több mindent átalakították.)

Az én időmben végbement sikeres fejlesztés után Sopronban, a Zerge utcai otthonban volt egy országos diakóniai konferencia, az evangélikus diakóniában dolgozó lelkészeknek és munkatársaknak. Ezen Csizmazia Sándor odajött hozzám és bocsánatot kért tőlem, hogy ellenezte Élim élére kerülésemet, mert nem bízott

bennem. Örült a sikeres fejlesztésnek. Én valóban csak segíteni akartam, az Élimben folyó munkát, a szakmai igényeket Bogár Ágnes és a gyógypedagógusunk, Huszár Istvánné Trizner Mária fogalmazták meg. Igyekeztem megőrizni Élim családi légkörét, és ebben Huszárné szerepe is jelentős volt. Ő mint foglalkoztató dolgozott nálunk, tehát nem mint ápoló, és közben tette le a gyógypedagógiai vizsgáit. Nagyon kreatív volt, aki mindenhez hozzá mert nyúlni. Festőművész férjével, Huszár Istvánnal tervezték meg azokat a vakolat-képeket, amelyek Élim tűzfalain láthatók, s Marika is dolgozott rajta, amikor fölrakták, fölvakolták.

Amikor nyugdíjba mentem, úgy éreztem, hogy Bogár Ági sem szenvedett az alatt a 12 év alatt, amikor Élimben együtt dolgoztunk. Az *Evangélikus Életben* egy csoportfényképpel adta tudtul nyugdíjba meneteletem. A kép aláírása valahogy így hangzott: „Búcsú a szeretettel vezetett otthontól”.

Élim kápolnája volt a központ, mellette volt egy szobánk, amit lelkeszi hivatalnak használtunk. Onnan szerveztünk gyülekezeti napokat, azt már nem Élimben, hanem Benkőbokorban meg más tanyabokrokba, külterületen. Élimben két dolog volt, ami korlátot szabott annak, hogy mit tehetünk. Az egyik, hogy egy fogyatékos otthonban volt ez a kápolna, akik oda jöttek, roppant nehezen viselték el sokszor ezeknek a beteg gyerekeknek a látványát. Ugyanakkor, az élimi gyerekek számára ez, hogy ők ott ültek a gyülekezet tagjai között a gyülekezetbe való bekapcsolódást jelentette, és voltak, akik között nagyon szoros érzelmi kapcsolat alakult ki. A gyerekek ragaszkodtak egy-egy nénihez – vagy bácsihoz, olyan is volt –, odaültek mellé, megfogták a kezét. Úgy érezték, hogy összetartoznak. Ez az egyik oldal, a gyülekezet felől. A másik pedig, hogy azért, ha ott nagyobb tömeg volt, az az otthonnak az életét mindig zavarta. Az otthon nyugalma az jelentette, ha ott semmi rendkívüli dolog nem történt. Nem izgultak fel a gyerekek, nem érezték azt, hogy valami rendkívüli dolog történik. Egyrészt tehát a gyerekekre is vigyázni kellett, másrészt meg a gyülekezetnek se volt könnyű elfogadni, hogy ott vannak azok a gyerekek. De azért ennek egy nagyon jó nevelő hatása volt. Ezt én abban láttam, ahogy a kertvárosi gyülekezet ott a templomban együtt volt. Ott sose éreztem azt, hogy idegenkednek ezektől a gyerekektől. Amikor még a 3-as körzetben voltam – a Borbánya, Kistelekiszőlő, meg a nagykállói részben –, én tudatosan igyekeztem megismertetni az ott élőkkel is Élimnek a munkáját. Két-három autóval hoztam, szerveztem az ott élőket Élim-istentiszteletre, és ugye, a hatást láttam rajtuk: hogy milyen döbbenettel fogadták őket, akik nem szokták meg ezeket a

gyerekeket. Bibliaórákon, mikor előkerültek ezek a témák, beszámoltak az Élim-kirándulásukról, akkor kiderült, milyen megrendítő volt a számukra mindaz, amit láttak. Végző soron a cél az volt, hogy megtörténjen az elfogadás. Azért hoztam el őket, mert tényleg, a Borbányán élőknek fogalmuk se volt arról, hogy mi van itt a vasúton túl.

A rendszerváltás után

Emlékeim másik területe a kertvárosi gyülekezet önállósodásához kapcsolódik. A nyíregyházi gyülekezetben már Túróczi püspök úr megfogalmazta annak a gondolatát, hogy a gyülekezet egyes külterületi részeinek önálló gyülekezetekké kellene fejlődni. A Dél-szabolcsi Misszió ilyen szervezés volt. Az 1950-es évektől a gyülekezet nem fejlődött, hanem leépült. Sokan elköltöztek, sokan az új ideológia hatása alá kerültek, a külterületi iskolák jórészt megszűntek, a tanyabokrok átszerveződtek, az egyházi szolgálat lehetőségei sok területen leszűkültek. Korábban az evangélikus egyháznak húsz külterületi iskolája volt, most ebből három esett a mi körzetünkre, szerencsére három olyan iskolaépület, amit nem bontottak addig le.

Amikor a rendszerváltás bekövetkezett, úgy zúdult ránk a visszacapott lehetőségek özöne és a sok új feladat, hogy nem is győztük.

A tábori lelkészség újrászerveződött, Szalai Tamás lett a tábori püspöki hivatal vezetője. Ő kért meg, hogy Nyíregyházán vállaljam el a protestáns tábori lelkészséget, helyesebben, a helyettes tábori lelkészi szolgálatot. Nyíregyházán tulajdonképpen öt laktanya volt, de az én szolgálatom a legnagyobb létszámú laktanyához kapcsolódott. Ez talán a Zrínyi volt, de a helyzet az, hogy egymással szemben volt a Zrínyi meg a Vay laktanya, itt a tiszavasvári úton, ahol most a kollégium van, meg az a nagy üres telek, azóta ott több épületet lebontottak... Tiszteletteljes, tényleg nagyon jó kapcsolatunk alakult ki a laktanya parancsnokaival és tisztjeivel, akikkel azóta is, ha találkozom, szívélyesen köszöntjük egymást, mert nagyon rendesek voltak velem.

Tehát tiszteletteljes kapcsolat volt, de az első hónapokban alig tudtunk egymással mit kezdeni. Igyekeztek segíteni, például úgy, hogy az istentiszteletre kivezényeltek egy szakaszt. Előfordult, hogy igehirdetés kellős közepén vonult be harminc honvéd a terembe, az őrmester pedig szabályosan jelentette, hogy a szakasz az istentiszteletre megérkezett. Lassan fogadtak el, és úgy éreztem, hogy nem zavarta őket a jelenlétem,

voltak, akik kifejezetten szívesen váltottak szót velem és ereszkedtek beszélgetésbe. Én pedig, ahogy megnyíltak előttem, döbbenetesen ismertem meg, hogy milyen gondokkal küzdenek a katonák nevelésénél, és hogy a katonák életét mennyire leterhelik a súlyos társadalmi problémák: a szegénység, képzetlenség, családi gondok. Nekik pedig komoly nehézséget jelentett, hogy kiszűrjék azokat az embereket, akik alkalmatlanok tulajdonképpen a katonai szolgálatra. A fegyelmezetlenség – vagy inkább fegyelmezhetetlenség – azt is kérdéssé tette, kinek a kezébe lehet fegyvert adni, ha éppen őrségre állítják. Engem csak a szele csapott meg ennek a fegyelmezetlenségnek, amikor a karácsonyi ünnepi műsorunk alatt, a kinyomtatott éneklapokból készített repülőkkel, csákókkal, csónakokkal dobálták egymást a hallgatóság tagjai a hátsó sorokban. Így juttatták kifejezésre a teljes közönyüket. Volt olyan is, amikor a katonákkal való beszélgetésemben zavartak bele vödörrel, felmosórongyokkal, parancsra hivatkozva. A sorkatonaság megszüntetését követően a nyíregyházi laktanyákat is bezárták.

Az én lelkeszi körzetemben három olyan régi iskolaépület volt, ahol folyamatosan tartottunk istentiszteletet. Ezt a három épületet visszaigényeltük: ez Sulyánbokor, Benkőbokor és Salamonbokor iskolája volt. Sulyánbokorban a régi tanterem renoválásra szorult, s az egykori tanítólakás olyan állapotban volt, hogy le kellett bontani. Benkőbokorban a régi iskolát bővítették, így hét tanterem is volt, de kettőben a városi könyvtárnak volt lerakata, itt tárolták a kiselejtezett, nem használt könyveket. A tanítólakásban egy idős, nyugdíjas tanítóházaspár lakott, akik több évtizedet tanítottak a benkőbokori iskolában, ahová tíz környező tanyabokorból jártak a gyerekek. Salamonbokor volt a harmadik iskola, ez volt a városhoz a legközelebb, itt még használták az egyik tantermet. A kertvárosi általános iskolának olyan csoportja járt ide, akik valamilyen oknál fogva nehéz tanulóknak számítottak. Mindössze tizennégy tanuló, az általános iskola első négy osztályából kerültek ki. Egy házaspár is lakott a tanítólakásban, a feleség volt tanítónő, ő tanította a Salamonbokorba járó gyerekeket.

Nyíregyháza-Kertvárosi Ágostai Hitvallású Evangélikus Egyházközség⁴⁷

Nem hallgathatom el, hogy Kertváros önállóságáig több kísérletet is tettem a Nyíregyházáról való elmenetelre – szerettem volna visszakerülni Dunántúlra –, de ezek a kísérleteim valami miatt mindig megghiúsultak. Hol engem nem fogadtak, hol én

riadtam vissza valami miatt a kínálkozó lehetőségtől. Nem voltam már fiatal, és nem akartam az egyik feszültséggel teli helyzetből a másikba kerülni.

A rendszerváltás után, de főleg Kertváros önállósodása után annyi feladattal álltunk szemben, hogy mindenki teljes odaszánással dolgozhatott. Meg kell emlékezmem a munkatársaimról, különösképpen Nagyváti Pálról, akivel már a nagytemplomi gyülekezetben nagyon jól tudtunk együttműködni.

Miután visszakaptuk az iskolákat, meg kellett határozni, hogy a visszakapott épületeket hogyan használjuk. Csak saját körzetünk összefogására számíthattunk. A gyülekezet vezetését más feladatok foglalták le, ugyanakkor minden tervünkhöz a presbitérium jóváhagyása kellett. Ekkor vetődött fel az önállósulás gondolata és terve. Amikor 1991-ben az utolsó presbiteri ülésen bejelentettem Kertváros, azaz a 6. körzet önállósulását, Bozorády Zoltán mint igazgatólelkész azt kérte, hogy az önállósulást egy évvel halasszuk el. (Ugye, itt komolyan számított az a bevétel, ami ebből a körzetből az össz-gyülekezeti pénztárba befolyt.) Mivel mi dolgozni akartunk, azt ígértem, hogy fél évig várunk. 1992. július 1-jével Kertváros önállósult. Természetes volt a számunkra, hogy a vasúttól keletre eső városrész marad a Nagytemplomnál, Kertváros pedig a vasúttól nyugatra eső külvárost és 16 tanyabokrot foglalja magába.

Az első kertvárosi presbiteri ülésen, Balczó Ildikó, aki addig a 6. körzet felügyelője volt, tisztségéről lemondott, maradt a nagytemplomnál. Mi akkor Kertváros első felügyelőjévé Nagyváti Pált választottuk, akivel ettől kezdve minden erőnket megfeszítve dolgoztunk az önállósult gyülekezet fejlesztéséért.

Közben Bozorády Zoltán igazgatólelkész Nagycserkesz és Nyírszőlős önállósulását is megszervezte. Nagycserkesz Laborczi Géza körzete volt, ahol ő templomépítésbe kezdett. Nem fejezte még be, amikor a szabad demokraták színeiben parlamenti képviselő lett. Ez azt jelentette, hogy négy évre fizetés nélküli szabadságra ment. Zoltán ezt használta ki, hogy Pecsénya Annát és férjét, Boncsér Sándort Nagycserkeszre hozza, és velük Nagycserkeszt és a hozzá tartozó tanyákat önálló gyülekezetté tegye. Bennünket, lelkészeket is megkérdezett, hogy mit szólunk Boncsérék jöveteléhez. Én Annát kislánykorától ismertem Ózdról. Nagyon nehéz körülmények közt élő családból származott. Teológusként egy évfolyamon járt unokahúgommal, Piri Zsuzsával. A teológia elvégzése után összeházasodtak egyik évfolyamtársával, Raffael Jóskával. Tudtam, hogy volt egy nagyon súlyos balesete,

amikor elütötte egy autó. Barátaik örültek, hogy Jóska milyen hűségesen és segítően állt mellette. Később, Siófokon találkoztam vele, amikor unokahúgom Tabról elvitt Siófokra, és Annát is felkereste. Akkor már egyedül volt, férje valaki másért elhagyta. Ő azonban nagyon hűségesen végezte szolgálatát Siófokon. Azután csak Nagycserkesszel kapcsolatban került újra a szemem elé.

Azt kértem Zoltántól, mérjen föl három dolgot. A cserkeszies elfogadnak-e egy női lelkészt? (Akkor ez még nem volt magától értetődő, és Sztankó Gyöngyinek emiatt voltak keserű napjai.) A második: tudnak-e önálló gyülekezetként tisztességes lelkészi javadalmat adni? És a harmadik: tudnak-e megfelelő lelkész-lakást biztosítani? Csak akkor hívja Annáékat, ha mind a három megvan. Boncsérék jöttek. Első lakásul azt az iskolaépületet kapták meg, amely a falutól kb. egy km-re, a tiszavasvári út mentén a tamásbokri és cigánybokri elágazásnál áll. Nem érezhették jól magukat szomszédok nélkül, eléggé magányosan, mert hamarosan beköltöztek Nyíregyházára. A Luther téren, a parókiától a második szomszédban volt az evangélikus egyháznak egy szobakonyhás lakrésze, abban laktak. Azt gondolom, a megoldatlan lakáskörülmények miatt, hamarosan feszültség keletkezett az igazgatólelkész és Boncsérék között. Bár komák voltak, ezt a feszültséget nem tudták feloldani. Akkor sem, amikor Nagycserkeszen az elmenő állatorvos lakását sikerült megvenni. Az épület nem volt egészen befejezve, Boncsér Sándor saját kezűleg sokat dolgozott rajta, majd a templombelsőn is. Az oltárt is ő építette meg. Nem tudom a történetet, de mindez végül is odavezetett, hogy Boncséréknak el kellett menni Nagycserkeszről. Nyíregyházán, az új lakótelepen, Örökösöldön kaptak egy kis lakást, és újságkihordásból tartották fenn magukat.

Mindezt azért kellett elmesélnem, mert Boncsérék elmenetele után Kertvárosnak kellett átvenni a nagycserkeszi gyülekezet helyettesi teendőit is. Nagyváti Pállal – aki az 1980-as évek elején elvégezte a teológia levelező tagozatát – felváltva szolgáltunk Kertvárosban és Nagycserkeszen. Egyik vasárnap Élim kápolnájában, másik vasárnap a nagycserkeszi templom alagsorában levő imateremben. Nagyon sokat jelentett számunkra a nagycserkeszi gondnok, Nagy János és felesége irányítása és segítsége. Ők voltak azok, akik elmondták, hogy hol vannak istentiszteletek, kik azok, akiket meg kell látogatni, hova kell úrvacsorát vinni, és így tovább... Olyan nagy köszönettel tartozunk, tartoztunk Nagyéknak ezért!

Amikor azt láttam, hogy másfélévnyi helyettesítés után sincs elgondolás a nagycserkeszi kérdés megoldására, kértem, hogy mást bízzanak meg a helyettesítéssel, mert nem szabad a kertvárosi gyülekezet türelmével ilyen tartósan visszaélni.

Nagycserkessel párhuzamosan Nyírszőlős önállósulását is megszervezte Zoltán. Ide Györfi Mihályt hívta lelkésznek, aki néhány év múlva, Nyírszőlőstől elválva, Nyírtelken végzett nagyon komoly gyülekezetépítést. Templomot, paplakot épített és a cigánymisszióban végzett munkája révén országszerte ismertté lett. Nyírszőlős pedig visszakerült a nyíregyházi gyülekezethez.

A kilencvenes évek közepén Szabó Gyula esperes nyugdíjba vonult, majd pár évre rá meghalt Debrecenben. Számomra nagyon megtisztelő volt, hogy családja nem a püspököt, és nem az esperes-utódot kérte meg a búcsú-igehirdetés tartására, hanem engem. Ebből azt éreztem, hogy Szabó Gyula bízott bennem és értékelte a szolgálatomat. Lehet, hogy ebben a fiaim iránta tanúsított tisztelete is benne volt, őket a Refiben tanította hittanra. Szabó Gyula után Bozorády Zoltán lett az új esperes.

Laborczi Géza a parlamenti ciklus letelte után visszajött a gyülekezetbe. Látóköre, ismeretségi köre kiszélesedett, mint az Illyés Közalapítvány titkára szoros kapcsolatot épített a határainkon kívül élő magyar közösségekkel. Jogi ismereteket szerzett, és volt bátorsága a kezdeményezéshez. 1996-ban sikeresen visszaszerezte az evangélikus központi iskola épületét, amelyről Bozorády Zoltán korábban lemondott. Egy felszámolásra ítélt iskola diákjainak és tanárainak átvételével újraalapította az Evangélikus Általános Iskolát. Ebben az évben, 1996-ban szervezte meg a nyíregyházi főiskolán az evangélikus hittanári szakot is, ebben a segítségemet kérte és én készségesen támogattam az ő törekvését. Amikor elindult az oktatás, elvállaltam az egyháztörténeti órák tartását is. Mivel erre nem voltam felkészülve, ez nekem is állandó tanulást, és olvasást jelentett. Szerettem az egyháztörténetet, Fabiny Tibor egyháztörténeti szakcsoportjában is dolgoztam, de most, amikor tanítanom kellett, kevés volt az idő a nyugodt elmélyülésre. Ha vasárnaponként végeztem a gyülekezeti alkalmakkal és hazaértem, már vettem is elő a könyveimet, és írtam a jegyzeteimet éjszakába nyúlóan, hogy hétfőn összefogott legyen a mondanivalóm a főiskolán. Nem a számonkérést tartottam igazán fontosnak, hanem azt, hogy amit mondok, az megjegyezhető legyen, és a hallgatók ne csupán az eseményeket lássák, hanem az

összefüggéseket is. Őszintén sajnálom, hogy akik megőrizhették és továbbvihették volna a hittanárképzésnek ezt a lehetőségét, feladták azt.⁴⁸

Amikor azon gondolkodtunk, hogy a visszakapott iskolaépületeket hogyan tudnánk a gyülekezet építésére felhasználni, több elgondolás is számításba jött. Úgy láttuk, hogy szükség lenne óvodára, öregotthonra, de a legmegvalósíthatóbbnak tűnt az, ha megpróbálunk szociális gondoskodást, elsősorban étkezést biztosítani azoknak az idős embereknek, akik a tanyákon egyedül élnek, mert a hozzátartozóik vagy a városba költöztek, vagy az ország más vidékére mentek munkát keresni. A város még nem foglalkozott akkoriban a tanyán élő idősök szociális gondozásával. Benkőbokorból Oláh tanító úrék elköltöztek, a városi könyvtár is elvitte a könyveit, így az épület teljesen felszabadult. Elkészítettük a terveket és nagy összefogással, szakemberek segítségével, a Kalevala Kft. vezetőjének áldozatos támogatásával és irányításával megkezdtük az átalakítást a konyha és szükséges mellékhelyiségei, az emésztőrendszer, a gáztelepítés kiépítését. Munka közben derült ki, hogy az egyik épülethez később hozzáépített új rész téglái annyira salétromosak, hogy a fundamentumig le kellett bontani és az egészet újra felépíteni.

1996-ban kezdte meg konyhánk az ételfőzést, kezdetben húsz személyre. Az edényeket a főzéshez a gyülekezet tagjaitól kértük kölcsön. Az első hetekben vagy hónapokban Garancsi Jánosné, Élim nyugdíjas szakácsnője főzött. Amikor megtudtam, hogy Nagycserkeszen a téesz konyhája leállt, elmentem és Tomasoovszki János termelőségvetkezeti elnöktől főzőedényeket kértem. Ő ajánlotta figyelmembe a téesz-konyha fiatal szakácsát, Orosz Csabát. Azóta is ő vezeti a konyhát, húsz év telt el, s ma kb. 400 személyre főznek naponta. Szolgáltatásunk fejlesztéséhez kezdettől fogva sok segítséget kaptunk. Pl. a téesztől kaptunk egy általuk leselejtezett IZS gépkocsit, amely ugyan nagyon sok üzemanyagot fogyasztott, de bírta a sáros tanyasi utakat.

Amikor látszott már, hogy szolgáltatásunkra komoly igény van, szeretetszolgálatunk Varga András gondnok javaslatára felvette Joób Olivérnek, a körzet egykori lelkészének a nevét, kinek emlékét úgy őrizték meg a gyülekezet tagjai, hogy mindig segítőkészen vette fel mások gondját.

Az étkeztetés nyújtásával párhuzamosan elindítottuk egy foglalkoztató otthon szervezését is csökkent munkaképességű emberek számára. Mivel nem volt húsz

dolgozónk, nem működhattunk önálló otthonként, hanem a piliscsabai Fébé otthon részlegeként tudtunk fennmaradni. A foglalkoztató otthon pontos adminisztrációját Fenyvesi Józsefné nyugalmazott könyvelő látta el. Ehhez az otthonhoz mi pályázat útján kaptunk pénzt, azzal az elkötelezéssel, hogy hat évig kell működtetni, és ezt sikerült is teljesítenünk.

A benkőbokri telket megtisztítottuk az akácfáktól és elkészítettük egy olyan tanyai öregotthon tervét, ahol pavilonszerű épületekben önálló lakásokat tudunk biztosítani azoknak az idős embereknek, akik egész életüket tanyán élték, kedvenc kutyájukhoz vagy macskájukhoz öregkorukban is ragaszkodnak, idegenkednek a szociális öregotthonok zsúfoltságától, ragaszkodnak a megszokott vidékhez és ismerős arcokhoz. Ez a terv *még* nem valósulhatott meg, de utódom, Laborczy Géza más irányban fejleszteni tudta a Joób Olivér Szeretetintézményt.

A testvér-gyülekezeti kapcsolatokat Kajaaniban Pekka Lukkari beosztott lelkész gondozta. Amikor őt megválasztották Paltamo vezető lelkészének, egy ideig gazdátlan maradt a kapcsolatok szervezése. Nyíregyházán Kertváros akkor már önállósult. Úgy gondoltuk, hogy Pekka Lukkarin keresztül felvesszük a kapcsolatot a paltamoi gyülekezettel és megszervezzük a testvér-gyülekezeti kapcsolatot Nyíregyháza-Kertváros és Paltamo között. Kapcsolatfelvételünk sikerrel járt. Egyik látogatásunk alkalmával, amikor Gyülvészi János is velünk volt, Pekka Lukkari megkérdezte, nem volna-e kedve kántori szolgálatot vállalni Paltamóban? Jánost akkor még kötötte a Nyíregyháza belvárosi református egyháznál levő kántori szolgálata, nem sokkal később azonban annyira megromlott a főnökével, Sipos Kund Kötöny esperessel való viszonya, hogy főnöke egy presbiteri ülésen egyik óráról a másikra felmondott Jánosnak. Nagyváti Pali szerzett tudomást először erről, jött és szólt, hogy csináljunk valamit, mert János az idegösszeroppanás szélén áll. Nem sokkal korábban született harmadik gyermekük, egy kislány. Én kisgyermek korától ismertem Gyülvészi Jánost, amikor szülei Harkány-fürdőn éltek, az édesapja ott volt lelkész, én pedig magyarbólyi lelkész voltam. Sok mindent tudtam János nehéz életéről. Ebben a helyzetében igyekeztünk mellé állni, és amennyire lehetett, bevinni őt a kertvárosi gyülekezet életébe, hogy érezze, nincs magára hagyva. Elég hosszú idő telt el, amíg sikerült megszervezni, hogy kijuthasson Paltamoba, és ott kántori szolgálatot végezzen. Kiváló organista volt, örültem, hogy ebben segíthettem.

Később Nagyváti Pálnak is lehetősége nyílt arra, hogy három hónapig Saloban helyettesítsen mint kántor. Ez a három hónap Pali finn-barátságát még jobban elmélyítette. Itthon benkőbokri imatermünk, otthonunk és salamonbokri gyülekezeti központunk kiépítésénél érvényesült Pali művészi tehetsége. A Benkőbokorban kivágott akácokból oltárok és templomi térdeplők születtek a keze nyomán, a fejlesztéshez pedig tervek tanyai öregotthon létrehozására és templomépítésre. A tervek egy része talán mindmáig él, de felettünk eljárt az idő. Nagyváti Pál hatvan éves korában, rákban elhunyt, én pedig 2001-ben nyugdíjba mentem. Utódom, Laborczi Géza más irányban tudta továbbfejleszteni a kertvárosi gyülekezet diakóniai szolgálatát.

Isten iránti hálával kell megemlékezni gyülekezetünk volt gondnokáról, Varga Andrásról is. Értékes gondolatai voltak és nagyon jól szervezett. Mindamellettt nyugodt és csöndes ember volt, akivel minden kérdést nyugodtan meg lehetett beszélni. Nálam kb. 15 évvel fiatalabb volt, és Palinak jó barátja, talán iskolatársa is. Nem csak minden munkában részt vállalt, de ő szervezte a „Salamonbokri délutánokat” is, és volt, hogy a kirándulásokat is. András elhatározta, hogy egészségmegőrző programot szervez a salamonbokri gyülekezeti teremben. A város neves szakorvosait kérte fel felvilágosító előadások tartására és a hozzájuk tartozó megbeszélések lefolytatására. Minden hónapban egy vasárnap délutáni összejövetelen a gyülekezet tagjai egészségügyi felvilágosítást kaptak valamilyen orvosi szakterületről. Nem csak az egészségüggyel kapcsolatos kérdésekről volt azonban szó, de például a városvezetés kérdéseiről is, a tanyavilág fejlesztésével kapcsolatos kérdésekről is. A gyülekezet tagjai szerették ezeket a „Salamonbokri délutánokat”. Szép emlékek számomra a gyülekezeti kirándulások. Úgy emlékszem, hogy a parlamenti és a pusztaszeri kirándulások szervezésében is sokat segített Varga András.

Valamikor a salamonbokri iskolában is tanított Soltész István tanító. Már bent laktak a városban, amikor 1944. október 31-én⁴⁹ a szovjet katonák összeszedték a nyíregyházi férfiakat és elhurcolták őket. Túróczy Zoltán püspök úr kérte Soltész Istvánt, hogy kísérelje el az összegyűjtötteket, mert tudott szlovákul, és az orosz katonákkal is szót tudott érteni. Azt remélte, hogy a segítségükre lehet. Sajnos azonban ő is áldozat lett, a moldvai gyűjtőtáborban ő is elhunyt. Soltész István fia a Magyar Nemzet főszerkesztője lett, unokája pedig a Parlament „gondnoka”. Varga Andrásnak volt valamilyen személyes kapcsolata is a Soltész családdal, az ő édesapját is elhurcolták,

ki szintén az otthonától távol halt meg. Amikor gyülekezeti kirándulásunkon a Parlamentet meglátogattuk, Soltész István unokája maga vezetett végig bennünket az épületben. S amikor Soltész István emléktábláját a salamonbokri iskolaépület falán elhelyeztük, fia és unokái is hazalátogattak Nyíregyházára, hogy velünk együtt legyenek. Ez az esemény 50. évfordulóján, tehát 1994-ben történt. Azóta ez az emléktábla átkerült a Bolyai téri központ falára, miután eladták a Salamonbokrot. De ehhez énnekem már semmi közöm, már nem én vezetem a gyülekezetet. Nyilván érzelmileg is kötődtem annyira Salamonbokorhoz, hogy én biztos nem adtam volna el, valami más célra használtam volna, de a gyülekezet vezetői biztosan meggondolták. Én el fogok menni, de a gyülekezetnek élni kell tovább...

Egy másik nagyon szép kirándulásunk volt a pusztaszeri kirándulás. Ezt az utat összekötöttük a mezőberényi és a békéscsabai gyülekezet meglátogatásával is. Nagy élmény volt Pusztaszeren a Feszty-körkép szemlélése, de az én számomra egy másik élmény is emlékezetessé tette ezt a kirándulást. Mezőberényben újra összetalálkoztam Petor Jánossal és feleségével, kivel a Bokor-kutasói szupplikáció óta sem találkoztam. (Ez volt az, amikor Bujákról éjszakai gyaloglással érkeztem meg.) Békéscsabán Táborszky László volt ismerős, ki Szákon lett édesapám utódja. Őszinte öröm volt számomra Kovács Pállal és feleségével való találkozásom is, kikhez teológus korom óta őszinte barátság fűzött. Számunkra kedves kirándulás volt a Kölcseire látogatásunk is, a kölcsei gyülekezettel való kapcsolat erősítését szolgálta, de nem csak a kölcsei gyülekezetet látogattuk meg, hanem a szatmári műemlékeket is. Délelőtt az istentiszteleten voltunk együtt és az ebéden, délután megnéztük Sonkád templomát, aztán a szatmárcsekei temetőt, Kölcsey Ferenc síremlékét s a túristvándi vízimalmot. Színes és jól sikerült kirándulás volt.

Fontosnak tartottam, hogy nagy létszámhoz szokott gyülekezetünk megismerje a kis létszámú szórvány-gyülekezetek gondját is. Azt kértem a presbitériumtól, hogy nyújtsunk testvéri kezet a kis létszámú fancsali gyülekezet felé, ne csak Finnországban levő gyülekezettel, hanem itthoni, támogatásra szoruló gyülekezettel is építsünk testvér-gyülekezeti kapcsolatot. A kapcsolatépítés mindig embereken múlik, gyülekezeti vezetőkön. Péter Jenő fancsali lelkészt főleg a diakóniai konferenciákról ismertem. Nálam fiatalabb volt. Tudtam, hogy nagyon hűségesen végzi szolgálatát a fancsali kis gyülekezetben és szórványaiban, azt is, hogy jó igehirdető, s azt is tudtam, hogy családja eltartása és gyülekezetének a megtartása érdekében munkát vállalt a

helyi termelőszövetkezetben. Ehhez az akkori téeszelnök bátorsága is kellett, aki merete azt vállalni, hogy papot alkalmaz, és megvédte őt a politikai támadásoktól. Egyébként Jenő felesége is a téeszben dolgozott mint könyvelő. Ő fancsali lány is volt. Nagyváti Pállal mentünk el, hogy a testvérgyülekezet létesítésének lehetőségéről tájékozódjunk, egyúttal felmérjük azt is, hogy miben tudnánk segíteni. Jenő nyitott szívvel fogadott bennünket, Pali pedig felfedezte, hogy a templom orgonája nagyon rossz állapotban van. A testvéri segítség első jeleként Pali és Gyülvészi János, akinek orgonaépítő szakképzettsége is volt, többnapos munkával használható állapotba hozták az orgonát, és a későbbiek során is felügyeltek rá. Volt, amikor jelentős adománnyal tudtuk segíteni a fancsali gyülekezetet, de a legnagyobb segítség az volt, hogy amikor Jenő betegeskedett, a 90 km ellenére, igyekeztünk besegíteni a helyettesítésébe. Több gyülekezeti kirándulásunk is volt Fancsalra, ilyenkor mindig megnéztük Boldogkővárárt is. A fancsaliak mindig nagy vendégszeretettel fogadtak bennünket, s mi is örültünk, ha a fancsali gyülekezetből jöttek látogatók a kertvárosi ünnepeinkre. Jenő halála után fiatal legényember került Fancsalra, őt a testvér-gyülekezeti kapcsolat nem lelkesítette.

A visszavonulás

A feszített munkatempó mellett szinte észre sem vettem az idő múlását, pedig 1998-ban nyugdíjas lettem. Három évre még helyettes-lelkészi megbízást kaptam, de a hónapok gyorsan teltek, komolyan kellett azon gondolkodnunk, hogy hova költözünk, ha el kell hagynunk a parókiát. Volt egy kedves, magányos ismerősünk, akinek többször tudtunk segíteni, s aki meglepetésünkre végrendeletileg ránk hagyta negyedik emeleti másfélszobás lakását. Én azonban nem tudtam elképzelni az életünket egy ilyen lakásban. Volt a körzetemben egy kis tanyaépület nagy kerttel, ami felkeltette az érdeklődésemet. Tíz éve nem lakták, de a tető csak egy helyen volt beszakadva, ott a konyha mennyezete is leomlott, de a falai nem voltak vizesek. A kertje és a kapuja köves útra nézett, és buszmegálló is volt a közelben. Hat testvérnek volt a telken tulajdonjoga. Felkerestem azt, aki számomra elérhető volt. Egymillió forintot ígértem a kertért és épületért, ez akkor tisztességes árajánlat volt. Mi is közel hasonló összegért tudtuk eladni a városi lakást. Egy testvér megkötötte magát, az ajánlatomnál sokkal többet akart, így a kapcsolatunk megszakadt. Egy év múlva

azonban üzent az ismerősöm, és csak – bár szégyenkezve – azt kérte, nyolcvanezer forinttal toldjam meg a vételi összeget, mert így mindegyik testvér kaphatna 180 ezer forintot. Így lett a mienk a kovácsbokri tanya. Egy évig tartott, amíg a szükséges felújítást – jórészt saját erővel és baráti segítséggel – el tudtuk végezni. Felújítottuk a tetőt, a szoba-konyhás kis lakás mellékhelyiségeiből kialakítottunk egy hálófülkét, egy fürdőszobát, éléskamrát és kazánházat, kiépítettük a központi fűtést.

2001. szeptember 15-tel végleg nyugdíjba mentem, és 2001 karácsonyára kiköltöztünk új otthonunka. Amikor megvettem a tanyát, István fiamtól és menyasszonyától kaptunk egy kis komondorkölyköt. Lidi tíz évig őrizte hűségesen tanyai otthonunkat. Azóta már az utódai is elpusztultak. Voltak a kertben kedves öreg fák, tele seregélyodúval, amelyek kikorhadtak, az általam ültetett nyírfák, fenyők és cédrusok pedig megnőttek. Árnyékukban csendben, visszavonultan élünk. Mozgásunkat a megkopott ízületek és a korral járó egyéb terhek erősen korlátozzák. Örülünk, ha fiaink és unokáink hazalátogatnak, és jól érzik magukat otthonunkban.

Hálát adunk Istennek gyerekeink többféle formában megnyilvánuló szeretetéért, és megköszönni se tudjuk legidősebb fiúnk, Laci, állandó gondoskodását és felügyelő figyelmességét. A kert rendben tartásában is ő vállal nagyobb részt.

Hálátlan lennék, ha beszámolóim végén nem írnám le, hogy mind az utódom részéről, mind a gyülekezet tagjaitól öregkoromban is sok megbecsülést kapok.

Jegyzetek

¹ **Antal Géza** (1866-1934) A pápai ref. teológiai akadémián (1882–1885), az utrechti egyetemen (1885–1888), a tübingeni, a heidelbergi és a berlini egyetemen tanult (1888–1893: megszakításokkal). A bécsi egyetemen bölcsészdoktori okl. szerzett (1893). A pápai ref. kollégium rendes tanára (1889–1899), a pápai ref. teológiai akadémián a dogmatika (1899–1917), a bölcséleti tudományok rendes tanára (1917–1924); közben a ref. konvent megbízásából az USA-ba utazott, hogy a ref. magyar kivándorlók helyzetét tanulmányozza (1905–1906). A Nemzeti Munkapárt egy.-i képviselője (Pápa, 1910–1918); a parlamentben elsősorban közgazdasági kérdésekkel fogl., valamint fellépett a választójog kiterjesztése és a titkos választás bevezetése mellett. A Tanácsköztársaság idején egy ideig fogságban volt, majd több évig Hollandiában élt (1919 őszé–1924). A Dunántúli Ref. Egyházkerület püspöke (1924–1934); közben a komáromi (1924–1927) és a pápai gyülekezet lelkésze (1927–1934). A pápai képviselőtestület és a Veszprém vármegyei törvényhatósági bizottság tagja, ez utóbbi megbízásából a Felsőház tagja (1927–1934). A Holland–Magyar (1919–1924), ill. a Magyar–Holland Társaság alapító tagja (1924-től). Vallásbölcséleti, etikai kérdésekkel, ill. a ref. szóránymagarság múltjával és jelenével fogl. Pápan felépíttette a Dunántúli Ref. Egyházkerület székházát és (saját költségén) az egyházkerületi levéltár épületét. Számos alapítványt tett az egyházkerület tanintézetei számára. Felesége 1888-tól Opzoozer Adél Sofia Cordelia (írói neve: A. S. C. Wallis; 1858–1925) író, műfordító a magyar irodalom hollandiai népszerűsítője. <http://nevpont.hu/view/344>

² **Antal Gábor** (1843-1914): református püspök, egyházi író. A Pápai Református Teológiai Akadémián végzett (1865), majd a berlini és a zürichi egyetemen teológiát tanult (1867–1869). Köztanító, majd Monoszlón segédlelkész lett (1865–1867), Pápan helyettes tanár (1867). Tanulmányai idején a Zürichi Magyar Egylet jegyzője (1869). A pápai református főiskolán a politikai és a jogi tudományok rendes tanára (1869–1888) és a főiskola igazgatója (1878–1879 és 1883–1884). 1888-1896 között Ácson, majd 1896-ban a komáromi gyülekezetben volt lelkipásztor. 1896-tól haláláig a Dunántúli Református Egyházkerület püspöke és a Főrendiház tagja volt. A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság választmányi tagja (1896–1903), alelnöke (1903–1907), elnöke volt (1907–1914) és egyik alapítója a Magyar protestáns Közművelődési Egyesületnek. (Forrás: https://hu.wikipedia.org/wiki/Antal_G%C3%A1bor)

³ **Fébé Evangélikus Diakonissza Egyesület:** 1924-ben 45 taggal alapította Pauer Irma misszionárius testvér klotildligeti házában (akkor még Nőegylet néven). Rendfőnöknővé Pauer Irmát, lelkészé Gáncs Aladárt választották meg. A diakonisszák a község hátrányos helyzetű családait, sérült gyerekeit gondozták, és az evangélikus gyülekezetben vasárnapi iskolát tartottak fenn. Az alakulás után két évvel kilenc diplomás diakonissza nővér kezdte meg az ápolói munkát, akik 1928-tól a Szent Margit Kórház valamennyi osztályának ápolói munkáját felvállalták. Itt dolgoztak hazánkban elsőként állami betegápolói vizsgát tett diakonissza nővérek. Az egyesület főként a diakóniai munkára fektette a hangsúlyt, de igen sok lelki konferenciát, csendesnapot szervezett, emellett a kiadói tevékenysége is említésre méltó. Pauer Irma és Zulauf Henrik voltak a munka fő mozgató. Hamarosan vidéki csoportok is alakultak, majd megjelent az egyesület lapja, a *Fénysugár*. Az államosítást követően 1951-ben az Állami Egyházügyi Hivatal feloszlatta az addigra már 180 diakonisszát egyesítő közösséget. A Fébé Evangélikus Diakonissza Egyesület 1990-ben Budapest székhellyel újjáalakult. (Források: <http://www.vitalitas.hu/?ctype=2&did=13232>, <http://www.confessio.eoldal.hu/cikkek/a-magyar-belmisszioi-mozgalom.html>, <http://hu-missio.blogspot.hu/2010/08/isten-kegyelmenek-embere-pauer-irma.html>)

⁴ **Ébredés:** a kortárs protestáns teológusok racionalista, bibliakritikus, teológiai liberalizmust képviselő nézeteivel szembenálló, az egyházi élet megelevenedését szolgáló mozgalom a 19. századtól. Azt a célt tűzte ki, hogy a hittételek pusztá elfogadása, az egyházhoz tartozás társadalmi kötelezettségnek tekintése, a szertartásokon történő tradicionális részvétel helyett öntudatos, elkötelezett és érzelmileg motivált hívők közössége legyen az egyház. Az európai protestáns hitébredési mozgalmak hatása Magyarországra a 19. század második felében, illetve a századfordulón a német pietizmus és angol belmissziós mozgalmak közvetítésével érkezett. Jellemzője a személyes hit hangsúlyozása és a vallási élet bensőségessé tétele. A személyes kegyesség és a közösségi élet új formáit alakította ki. "Szakított a formalizmusba merült egyháztagság fogalmával, valamint a felületes megtérés gyakorlatával". Központi témái a bűn és a kegyelem, a régi életből az újba való újjászületés, amely a megtérés személyes megtapasztalásában teljesedik ki. Lelkipásztori munkájukban az evangelizáció, a bibliaórák, a vasárnapi iskolák, a személyes kapcsolattartás, a lelkigondozás nagy szerepet játszottak. Az ébredési mozgalom nem volt egységes szervezet vagy csoportosulás. Egyrészt számos pietista kegyességű ember tartozott ide, akik az egyházszerkezeti kérdések vagy az egyház társadalmi feladatai iránt nem igazán tanúsított érzékenységet, másrészt

olyanok is, akik teológiailag is megpróbálták megragadni az új kérdéseket, és megoldásokat kerestek a társadalmi problémák megoldására. A Bethánia CE Szövetség jelentős szerepet játszott az ébredés evangelizációs, missziós tevékenységeiben, de még számos evangéliumi, élő hitű szervezet tevékenykedett benne igen aktívan, például a Soli Deo Gloria, a Magyar Evangéliumi Keresztyén Diákszövetség, a Lorántffy Egylet, a Keresztyén Ifjúsági Egylet, a Fébé Evangélikus Diakonissza Egyesület, amely főként a diakóniai munkára fektette a hangsúlyt, de igen sok lelki konferenciát, csendesnapot szervezett. Az ébredési mozgalmak egyik irányzata egyesületi jellegű, radikális, egyházközi, vagy egyházak feletti – azaz „interkonfesszionális” – módon, a másik erősen konfesszionális jelleggel igyekezett elérni ugyanazt a célt.

A második világháború megrázkódtatásai és veszteségei után az ébredési mozgalmak új erőre kaptak, 1945-1949 között valóságos ébredési hullám vette kezdetét Magyarországon. Konferenciák – volt, amikor az országban egyszerre nyolc-tíz helyen –, csendeshetek, bibliaiskolák és evangelizációk sora követte egymást. A kommunista hatalom nyomására a protestáns egyházak 1949-50-ben sorra szüntették meg az ébredésben jelentős szerepet játszó egyesületeket, minden eszközzel korlátozta a templomi igehirdetésen kívüli missziós munkát, valamint a gyülekezetek és lelkészek egymás közti kapcsolatait, központosított és ellenőrzött keretek közé szorították – vagyis gyakorlatilag ellehetetlenítették – a missziós munkát, amivel az (egyesületeiktől már megfosztott) ébredési mozgalmakat és képviselőiket kívánták ellenőrzés alá vonni, illetve működésükben tovább korlátozni. 1957-58 során egy második ébredési hullám bontakozott ki Magyarországon, melyet jelentős központjairól „szabolcsi ébredésnek” is neveznek. Bár az Állami Egyházügyi Hivatal és a politikai rendőrség – a forradalom után ismét vagy újonnan hatalomba helyezett kollaboráns egyházvezetés aktív asszisztálásával – folyamatosan figyelte, akadályozta a gyülekezetek hitéleti aktivitását és kapcsolatait, az ébredési mozgalom hatása, elsősorban kisebb, helyi csoportokban ismét érzékelhetővé vált. (Források: Csohány János: Simai Erdős József. Egyháztörténeti Szemle, 2009. 12. évf. 3. szám, Árgyelán Erzsébet: Ébredéstörténet a Magyarországi Református Egyházban 1945 és 1950 között; <http://www.parokia.hu/publikacio/cikk/103/oldal/14/>, Kiss Réka: Protestánsok lehetőségei Magyarországon – az „oszd meg és uralkodj” elve és gyakorlata. In: Balogh Margit (szerk.): *Regionális és nemzeti identitásformák a 18–20. századi magyar és szlovák történelemben. Felekezetek, egyházpolitika, identitás.* Budapest: Kossuth Kiadó, 2008., Bütösi János: *Missziológia, mint teológiai tudomány.* Bütösi Alapítvány, Debreceni Református Kollégium, Debrecen, 1999.)

⁵ **Sylvester János** (sz. 1504 körül, megh. 1551 után): humanista tudós, bibliafordító. Vele kezdődik a magyar értekező próza, a magyar nyelvtan tudomány és a törekvés az egységes helyesírásra. A szamosháti Szinérváralján született, 1526-tól a krakkói egyetemen tanult, itt találkozott Rotterdami Erasmus eszméivel és műveivel. Erasmustól tanulta azt is, hogy a Biblia közkeletű latin fordítása, a Vulgata tele van félreértésekkel, pontatlanságokkal, torzításokkal, aki tehát érteni akarja a szent iratokat, annak vissza kell nyúlnia a héber és görög eredeti szövegekhez. Sylvesterben alighanem már Krakkóban érlelődött a nagy terv, hogy legalábbis az Újtestamentumot magyarra fordítsa. Amikor Wittenbergben töltött újabb évek után hazatért, Nadasdy Tamás – a Magyar Királyság későbbi országbírója majd nádora – rábízta a sárvári iskolát, vállalta az Újtestamentum-fordítás anyagi támogatását, és nyomdát szervezett a Sárvár melletti Újszigeten, amelynek úgyszintén Sylvester lett a vezetője. Tíz év múlva megvalósult a tudományos igényeknek is megfelelő, magyar nyelvű teljes Újtestamentum (1541). Sylvester disztichonban írt elé ajánlást: *Próféták által szólt rígen néked az Isten, /Azkit ígirt, ímé, vígre megadta fiát./ Buzgó lílekvel szól most és néked ezáltal, /Kit hagy(j)a, hogy hallgass, kit hagy(j)a, hogy te kövess.* Sylvester fordítása fordulatot jelent a magyar irodalmi nyelv történetében. Már csak azért is, mert munka közben a fordítónak tisztázni kell a magyar nyelv törvényszerűségeit és a nyomtatott szöveg egységéért a helyesírás szabályait. Így vált Sylvester a magyar nyelvészet tudományos előfutárává is. 1543-ban a bécsi egyetem meghívta a héber nyelv professzorának, később görögöt és ókori történelmet is tanított. (Forrás: Hegedüs Géza: *A magyar irodalom arcképcsarnoka*, Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó, Budapest, 1976.)

⁶ **Gyurátz Ferenc** (1841-1925): evangélikus lelkész, esperes, püspök. A Vas megyei Alsőbükön született szegény földműves családban. A Soproni Evangélikus Líceum elvégzése után a teológiára iratkozott be, ahol a tanulmányok mellett lapot szerkesztett, ifjúsági munkát végzett, publikált, tanított. Negyedik teológiai évet Halléban végezte, megismerkedve a német árvaházi szeretetszolgálatral is. Lelkészi vizsgát 1867. szeptemberében tett Sopronban, s utána nyomban elfogadta a kövágóörsi gyülekezet hívását: káplán-tanár lett a helyi kisközségben. 1868-1872 között Beleden volt lelképásztor, majd 1872-től 44 éven keresztül szolgált a pápai egyházközségben.

A pápai elemi iskolában korszerűsítette az oktatást, és maga is tanított. Később esperesként és püspökként is hangsúlyt fektetett az elemi iskolai oktatásra és az evangélikus nőnevelésre. A lányok számára gyakorlati tárgyakat iktattak be, háztartásvezetést, gyermekgondozást, kézimunkát. A nőnevelés hitbéli része pedig a karitatív munkát emelte ki s irányította a kiválasztottakat a diakonissza hivatás felé. Magas fokú zenei képzést is kaptak, hangszeren

is játszottak. Gyurácz támogatta az amatőr színjátszást és a különböző sportokat is. Megalapította az iskolai Takarékpénztárt ösztönözve a gyermekeket a jó gazdálkodás elsajátítására. Létrehozta az iskolai és népkönyvtárát. Megalapította a Nőegyletet, a Zenepártoló Egyesületét, a Segédegyletet. 1882-ben paplakot, 1884-ben templomot és az iskolát építették, lényegében a mai formájukban. Gyurácz Ferenc 1893-1895 között a Veszprémi Evangélikus Egyházmegye esperese, 1895-1916 között a Dunántúli Evangélikus Egyházkerület püspöke volt. Számtalan egyesület tisztségviselője (pl. Jókai Kör), tagja. Városi képviselő és főrendházi tag. Iskolaalapító (Kőszegi Leánygimnázium) és jótékonyági mozgalmak zászlóvivője volt. Pápán az evangélikus templom utcáját róla nevezték el. Kőszegen az általa alapított leánynevelő intézet illetve tanítóképző viseli a nevét. (Forrás: <http://gyuracz.lutheran.hu/index.php?ide=13>)

⁷ IV. Károly Magyarország utolsó királya (1887-1922) 1918-ban, a Monarchia szétesését követően Svájcba távozott, majd 1921 márciusában – katonai erő alkalmazása nélkül – kísérletet tett a visszatérésre, de Horthy nem volt hajlandó átadni a hatalmat. 1921 októberében legitimista híveinek katonai segítségével újra megpróbálta visszaszerezni trónját, de végül is nem vállalta a polgárháborút. Utolsó Habsburg uralkodónkat Tihanyba, majd Bajára szállították, ahonnan a Glowworm nevű angol monitor és a Cardiff hadihajó a portugál Madeira szigetére vitte őt. Itt halt meg 1922 április 1-én.

(Forrás: http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1922_aprilis_1_iv_karoly_magyar_kiraly_halala_madeiran/)

⁸ **Szupplikáció:** adománygyűjtés. Minden egyetemi hallgatónak, aki az evangélikus lelkészi szolgálatra készül, nem csak a Hittudományi Egyetem falai között, de a gyülekezetek templomaiban is meg kell ismerkednie azzal a légkörrel, ami majd körülveszi munkája, hivatása során. Az adventi és böjti időszakban a lelkésznevelendék kirajzanak a szérlőzsa minden irányába, hogy meglátogassák a gyülekezeteket, és Isten ígéjének hirdetése után adakozásra hívják fel az evangélikusságot a lelkészképzés javára.

A magyarországi protestáns egyházak az ellenreformáció után (az egyházi adó szedésének tilalma, a megszüntetett stóla stb. miatt) önkéntes adományokból, felajánlásokból tartották fenn magukat. Államsegélyt, illetve településüktől kisebb földbirtokot az egyházközségek csak a 19. század második felétől kaptak. Egyes kollégiumok az egyházközségek jóvoltából, mások fejedelmi adományokból fedezték működésüket. A kifejezetten diákjóléti és iskolafenntartó adományokat maguk a diákok gyűjtötték a legációk, szupplikációk alkalmával. Ez utóbbi két jövedelemszerző kiszállási formát előbb 1784-ben tiltotta meg a császár, majd jó száz évvel később maga a református konvent törölte el, idejétmúltnak ítélve. A sárospataki Köziskolai Szék 1945 nyarán visszaállította a szupplikáció intézményét, egyben határozott újbóli megszervezéséről. Már az 1945-ös jegyzőkönyvekből, a zempléni főispánhoz írott levélből kiderül, hogy a szupplikáció hagyományának újjáélesztését a szükség, az elvesztett alapítványok legalább részleges pótlásának igénye tette indokolttá. Ugyanakkor a világháború utáni lelki înséges időkben a Kollégium vezetése azt is fölismerte, hogy a szupplikációs kiszállás egyben igehirdetés, szolgálat is. Ezért vezették be a több hetes szupplikációs előkészítőt és az eskütételt is, amelynek révén a diákság átérzte saját felelősségét. A csoportok professzor, tanár vezetői, teológusai prédikációval, köszöntő beszéddel, a diákok műsorral, ének- és zeneszámokkal készültek, többször iratterjesztést is végeztek. (Forrás: Bilkey Ruth – Laczkó Gabriella: Szupplikáció a Sárospataki Református Kollégiumban 1945–1951, Acta Patakina X., Sárospatak, 2002.)

⁹ **kalucsni** (sárcipő, gumicipő) olyan hosszúszerű, csizmaszerű lábbeli, amit a cipőre húztak rá, hogy megvédjék azt a sártól.

¹⁰ **Hangya Szövetkezet:** A 20. század elejétől a Hangya Fogyasztási Szövetkezetek képezték – a hitelszövetkezetek mellett – a szövetkezeti mozgalom alapvető formáit Magyarországon. 1898-ban az Országos Központi Hitelszövetkezetről szóló törvény nyomán jött létre a termelő- értékesítő és fogyasztási szövetkezetek „Hangya” központja. Az első szervezet gróf Károlyi Sándor kezdeményezésére 1898. április 12-én alakult meg egy Bars megyei szlovák faluban, s gyors térnyerésükre jellemző, hogy az első világháború előtt számuk már elérte a háromezretet. A Hangya-szövetkezetek jelentős eredményeket értek el a falusi árueellátásban, a kisparaszti árutermelés fellendítésében, a hitel- és áruuzsora leküzdésében, valamint a tejtermékek könnyebb értékesítésében. A Hangya azért lett vonzó, mert képes volt a nagybani beszerzés és értékesítés összes előnyét biztosítani a szövetkezeti tagok számára; mivel az egész ország részére nagyban vásárolt árut, így 20-30, olykor 50 százalékkal olcsóbb árat tudott elérni. Az 1920-as években a Bethlen-kormány által a Hangya szövetkezeti üzletrészehez nyújtott állami támogatás meghatározó szerepet játszott abban, hogy a Hangya Közép-Európa egyik legnagyobb vállalatcsoportja lett mind tagságát, mind kereskedelmi tevékenységét illetően. 1940-ben több mint 2000 tagszövetkezete volt 700.000 taggal, 30 konzervgyára, 20 ipari üzeme és 400-nál több boltja. Az 1945 utáni államosítások során a teljes Hangya-vagyon – gyakorlatilag kártalanítás nélkül – lefoglalásra került, a szövetkezeti hálózatot felszámolták. A szervezetet 1947-ben fősztályként beolvasztották a Magyar Országos Szövetkezeti Központba, majd 1949-ben a nevében is megszüntették. (Forrás: <http://www.mult-kor.hu/cikk.php?id=1572>)

¹¹ **kasznár:** gazdasísz, gazdasági intéző, uradalmi gondnok, akinek felügyelete alatt az uradalmi vagyontárgyak, különösen a gabonatarak álltak.

¹² **Podhradszky János** (1876-1950): evangélikus lelkész, esperes. Iskoláit szülőfalujában, Tordason kezdte, gimnáziumba Bonyhádon és Sopronban járt. Sopronban végezte el a teológiát is, majd Jenában tanult tovább. Lelkipásztor működését – Tessedik Sámuel utódjaként – Szarvason kezdte, majd 1903-ban a Szentetornyán megalakult egyházközség hívta meg lelkészének. 1907-től kezdve 36 évig szolgált a tordasi gyülekezetben. 1934-ben a Fejér-Komáromi Egyházmegye esperesének választották meg. Tordasi lelkészi működését az egyházi fejlesztéseken kívül (templomtatarozás, paplak építés, harangszentelés) a szövetkezeti mozgalom kibontakoztatása jellemezte. Megalapította a helyi Hangya Szövetkezetet, szava és keze munkája nyomán rendezett falu, mintagazdaság, intézmények nőttek – gazdasági munkásságának koronájaként Tordas szövetkezeti mintafalu lett. (Forrás: http://www.tordas-ert.hu/images/ujzag/tordas_ertekei_08_200711.pdf)

¹³ „II. József 1782. január 26-án kihirdetett rendeletével megszüntette Magyarországon a szemlélődő életmódot folytató – karthausi, kamalduli, klarissza és ágostonrendi apáca – rendeket, valamint a remeteség intézményét. 1783-ban hasonló sorsra jutottak a trinitáriusok, majd 1786-ban a hieronimiták, kamillánusok, paulánusok és pálosok. (...) Ennek, az 1787-ben kezdődő és a császár haláláig gyakorlatban lévő ún. kolostorszabályozásnak esett áldozatul – többek között – a ferences rend intézményeinek közel egyharmada. A korabeli kimutatások segítségével – nagy valószínűséggel – megállapítható, hogy 1782-ben 315 rendház működött Magyarországon, ebből 1790-ig felszámolásra került 140 intézmény, az 1782-ben meglévő kolostorok 44%-a”. (Velladic Márta: A szerzetesrendek felszámolása II. József korában. In *Egyháztörténeti Szemle*, 2001, 2. évf. 1. szám)

¹⁴ **kamalduli rend:** Romuald lombardiai herceg alapította 1009-ben Itáliában, egy Malduli nevű gazda által felajánlott birtokon, mint Campo Malduli nevű remeteséget. A rend tagjai magányosan, elmélyülten éltek. "Fehér barátoknak" is nevezték őket fehér csuhájuk miatt. Fejük tetejét borotválták, tarkójuknál félkörívben rövidre nyírt haját és hosszú szakállt viseltek. Egymással nem kommunikálhattak, és nem érintkezhetek a külvilággal sem. A némasági fogadalom alól csak a december 28. és január 2. közötti napok voltak kivételek: ekkor a refektóriumban gyűltek össze, máskor azonban cellaházuk telkét is csak engedéllyel volt szabad elhagyniuk. Magyarországon a XVII. században telepedtek le a kamalduliak. Az ismert alapítások sorában a majki remeteség a negyedik, egyben utolsó is volt. (Az első kamalduli remeteséget a Nyitra melletti Zobor-hegyen alapították 1691-ben.)

A majki remeteség 12 évig, II. József 1782-es rendeletéig virágzott, amelynek értelmében a majki szerzetesrendet is feloszlatták. A szerzetesek egy része Magyarországon maradt, néhányuk azonban Olaszországban folytatta működését. 1785-ben a Helytartótanács az összes ingóságot és ingatlant lefoglalta, majd ebben az évben meg is szüntette a hely felszentelt jellegét. A tárgyak egy részét elárverezték, vagy állami tulajdonba vették, másik részét széthordták. 1784-re már kiürült a remeteség, a birtokon csak a malombérlők és munkásaik és a halastavak gondozói maradtak. A templom egyes részeit 1785-től lebontották, elemeit az oroszlanvi evangélikus templom építésénél használták fel. A torony, a sekrestye, a kis kápolna és egy-két oltártöredék még sokáig állt. A tizenkilencedik század első felének természeti csapásai következtében azonban mára már csak a templomtorony és a hozzátartozó támpillérből következtethetünk a templom hajdani szépségére. 1806-ban gróf Esterházy Károly vette meg a birtokot, aki bérbe adta a területet. Majkon a környék legnagyobb posztógyára működött, a cellaházakban ekkor munkások laktak, az egyikben iskolát rendeztek be. (Forrás: http://www.majkikolostor.hu/magyar/oldal/a_kamalduli_rend/)

¹⁵ Erre emlékezett úgy a cigánykaraván, hogy Szák az a falu, „ahová nem fért be a templom” (ld. 12. oldal)

¹⁶ **boksa:** kúp alakú farakás, amelyet lombbal, földdel, szénporral takartak le, faszén égetésére használták. Itt téglagyári kemence értelemben szerepel.

¹⁷ **spanyolnátha:** az 1918-1919 között több hullámban világszerte pusztító járványos betegség az influenza „A” típusának egyik legelső változata volt. Az megbetegedést az Egyesült Államokban, Kansasban dokumentálták 1918. március 11-én a Fort Riley-i katonai bázison, de miután a járvány kitérősekor még folyt az első világháború, az Atlanti-óceánon átküldött amerikai hadtestekkel a vírus gyorsan eljutott Európába is. A rejtélyes betegséget nem azért nevezték el "spanyolnáthának", mert az Ibériai-félszigetről indult el, hanem azért, mert – az ország semlegességének köszönhetően – itt beszéltek először nyíltan a villámgyorsan terjedő víusról. Sem az antant, sem a központi hatalmak nem engedhették meg, hogy az influenza által okozott veszteségeket feltájják ellenfeleik előtt, ez azonban a víusrnak kedvezett, amely így háborítatlanul terjedt a lövészárkokban, katonai táborokban, illetve a hosszú küzdelemben kimerült civil lakosság körében.

A spanyolnátha 1918 augusztusában kezdődő "második hulláma" a világtörténelem legpusztítóbb járványának bizonyult; feltételezések szerint az emberiség 20%-át megfertőzte, a halálos áldozatok számát pedig 20 és 100 millió fő között becsülték meg. A legsűrűbben lakott kontinensek mellett Ausztrália földjén és a Csendes-óceán szigetvilágában, így például Új-Zélandon is felbukkant a vírus, és nem kegyelmezett a sarkvidék környékén élő eszkimóknak sem. Az 1919 tavaszán egy harmadik hullámban is megindult betegség már kevesebb áldozatot követelt. Egy évvel az első megbetegedések és több tízmillió ember elpusztítása után a gyilkos kór látszólag lenyugodott, bár a későbbi esztendőkből még többször visszatért – 1922-ben például a Madeirára internált IV. Károly magyar király életét is kioltotta. (Forrás: Tarján M. Tamás: A spanyolnátha elindul világpusztító útjára; http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1918_marcius_11_a_spanyolnatha_elindul_vilagpusztito_utjara/)

¹⁸ A történet a 13. oldalon olvasható

¹⁹ **Kovács Sándor** (1869-1942): evangélikus lelkész, teológiai tanár, püspök. Nagyveleget született, soproni és pozsonyi teológiai évei után egy évet a hallei egyetemen hallgatott. 1904-ben rendkívüli, majd 1907-től rendes teológiai tanár, majd igazgató lett a pozsonyi teológiai akadémián. 1923-ban a pécsi egyetem soproni teológiai karának lett egyháztörténész professzora, 1935-ben pedig a Dunáninneni Egyházkerület püspöke. Ekkor a teológiai tanszékről lemondva a sámsónházi lelkészséget fogadta el, ahol haláláig szolgált. A debreceni egyetem még 1917-ben doktori címmel tisztelte meg. 1921-től főtitkára, majd elnöke volt a Luther Társaságnak. Budapesten. (Forrás: <http://eszak.lutheran.hu/hivatal/arckepecsarnok>)

²⁰ A Pápai Református Kollégium a város ferences rendi iskolájából alakult 1531-ben. A ferencesek és a protestánsok iskolája több mint negyed századig egyazon épületben működött, szakításra csak 16. század közepén került sor. A ferencesek 1560-ban hagyták el Pápát; ekkorra a város már református volt. A Kollégium 1585-ben írott törvényei kifejezetten kálvinista szellemiséget tükröztek, és a középiskolai képzésen kívül a teológia is beindult. Az iskolát a földesúr, a pápai egyház és a városi tanács közösen tartották fenn és felügyelték. A 16. században, az ellenreformáció kibontakozásának idején a Kollégiumnak a támadások ellenére is sikerült fennmaradnia, sőt 1680-ban az épületet ki is bővítették, azonban a Rákóczi szabadságharc bukása (1711) után Pápa az Esterházy család kezére jutott, akik célul tűzték ki a város megtisztítását a protestánsoktól.

1708-ban III. Károly „*a pápai református egyház vallásgyakorlatát, mely ekkorig is csak mint várórségnek engedtetett meg, egyszerűen megsemmisíti*”, majd az 1731-ben kiadott *Carolina resolutio* megszüntette a kollégium létének minden jogi alapját, kimondva, hogy a protestánsok csak az ún. artikulás helyeken gyakorolhatják szabadon vallásukat. A törvény érvényre jutását az osztrák örökösödési háború lassította, de két évtizeddel később, 1752 májusában – a Helytartótanács 1749-es rendeletére hivatkozva – Esterházy Ferenc elűzte a református papokat a városból, a Kollégium épületét lefoglalták, a református imaház szószékét lerombolták. Mária Terézia rendeletében meghagyta, hogy az elűzött reformátusoknak tegyék lehetővé, hogy egy szomszédos faluban továbbra is gyakorolhassák vallásukat. A reformátusok 1753-ban engedélyt kaptak Adásztevelen egy nagyobb (de torony nélküli) templom építésére, vallásuk gyakorlására és az iskola újraindítására, bár csak algimnáziumként, felsőfokú teológiai képzés tehát nem folyhatott. A Kollégium kezdetben az adászteveli iskola épületében működött, a templom kibővítése után, 1755-ben kezdték felépíteni saját épületüket. Az „adászteveli száműzetés” harminc évig tartott. II. József türelmi rendelete (1781), bár teljes egyenlőséget nem biztosított a protestánsok számára, jogfosztottságuknak véget vetett, és 1783-ban – a pápai reformátusok kérésére – a király határozatba adta: „*A pápaiaknak a vallás magánygyakorlatát az iskolákkal együtt engedélyezem*”. (Forrás: Trócsányi Zsolt (szerk.): A pápai kollégium története. Tankönyvkiadó, Budapest, 1981.)

²¹ **B-lista:** azoknak a közalkalmazottaknak, állami hivatalnokoknak a listája, akik a politikai fordulatok után valamilyen szempontból nemkívánatossá váltak. 1945-1946-ban, a kommunista hatalomátvétel során majdnem 100 ezer ember került ~ra. Nagy Ferenc miniszterelnök 1946. május 1-jén írta alá az 5.000/1946. ME sz. rendeletet („Az államháztartás egyensúlyának helyreállítása érdekében szükséges egyes rendelkezések”), amely a létszámcsoökkentés alaprendelete volt. A jogszabály címével ellentétben azonban elsősorban a politikai tisztogatás igénye, és csak másodsorban takarékosági szempontok motiválták a tömeges elbocsátásokat. A szűrést egy háromtagú bizottság végezte. A vizsgálat során háromféle névsort készítettek: A = megbízhatóak, B = elbocsáthatóak, de egy éven belül visszavehetőek, C = politikailag megbízhatatlanok, nem visszavehetőek. (Forrás: <http://www.rev.hu/sulinet45/szerviz/kislex/kislexis.htm>)

²² **Schulek-család:** Nevezetes evangélikus lelkész-család, a 17. sz-tól számos nagytekintélyű lelkészt adott a MEE-nak. Köztük azt a **Schulek Tibort** (1904-1988), aki Sopronban és Lipcsében végezte a teológiát, Budapesten magyar-német-angol szakon szerzett diplomát. 1928-ban szentelték lelkésszé, 1930-ban táborig lelkész lett. 1938-ban doktorált. 1943. január végén a Dontól visszavonuló II. magyar hadseregben hadseregvezető protestáns táborig

lelkész. Évtizedekig dolgozott a régi magyar egyházi énekek kutatásán és rendszerezésén. "Cantate!" (Énekeljétek!) néven mozgalmat szervezett, mely országos szinten indította meg a régi magyar egyházi énekek tanítását, éneklését. A háború végén feleségét hat gyermekükkel együtt azonnali hatállyal, minden értékük hátrahagyásával elűzték Kassáról. Az évekig tartó hányattatás után 1948-ban Szabó József püspök beiktatta a komáromi gyülekezet lelkészi állásába. 1950-ben esperessé választották, e tisztségéről azonban 1954-ben le kellett mondania. 1962-ben egy zártkörű lelkészi értekezleten kritizálta az akkori abortusz-törvényt, és kifogásolta egyházának ebben a kérdésben mutatott megalkuvó, a Biblia tanításával ellentétes hallgatását. Káldy Zoltán püspök személyes nyomására az egyházi bíróság először a legsúlyosabb büntetéssel, hivatalvesztéssel (palástvesztéssel), majd évekig tartó pereskedés után állásából való elmozdítással és idő előtti kényszernyugdíjazással sújtotta. 1988-ban szinte halálos ágyán érte az egyházi rehabilitációról szóló hír. A kultúrtörténet nagyapját jegyzi: Schulek Frigyes (1841-1919) - építész, a magyar eklektika kiemelkedő alkotója, a Halászbástya építész. (Forrás: <http://www.evelet.hu/archivum/2004/5/104>)

²³ **Evangélikus Hittudományi Egyetem:** Magyarország egyetlen evangélikus felsőoktatási intézménye. Az 1557-ben megnyitott protestáns szellemiségű soproni latin iskolából nőtt ki a Soproni Evangélikus Teológiai Főiskola, amely 1923-ban – mint a Pécsi Erzsébet Tudományegyetem Soproni Evangélikus Hittudományi Kara – egyetemi rangot kapott. 1950-ben az Evangélikus Hittudományi Kart – hasonlóan a többi egyházi felsőoktatási intézményhez – leválasztották az egyetemről, ettől kezdve viselte az Evangélikus Teológiai Akadémia nevet. 1951-ben Budapestre költözött, majd csaknem négy évtizedes tisztázatlan jogi státus után 1990-ben az Országgyűlés az államilag elismert nem állami egyetemek közé sorolta. Az intézmény neve 1998. január 1. óta Evangélikus Hittudományi Egyetem. (Forrás: <https://teol.lutheran.hu/index.php/en/>)

²⁴ **Dezséry László** (1914-1977): evangélikus lelkész, a Déli Egyházkerület püspöke. A Pécsi Tudományegyetem soproni hittudományi karán szerzett doktorátust 1936-ban, 1938-ban lelkészi vizsgát tett és 1949-ig egyetemi lelkészként dolgozott. 1948-ban, Ordass Lajos püspök letartóztatása után *Nyílt levél az evangélikus egyház ügyében* címen megjelentetett írásában személyi változtatásokat követelt. 1949-ben állami segédlettel az óbudai gyülekezet lelkésze lett. Ordass püspököt 1950. április 1-jén eltávolították a Bányai Evangélikus Egyházkerület éléről, ekkor lett ő – erős állami nyomásra – az egyházkerület püspöke, és ezzel egyidejűleg a Deák Téri Evangélikus Gyülekezet lelkésze. 1951. április 4-én békemozgalmi kitüntetést kapott. 1952-ben a Déli Egyházkerület püspöke lett. Miután 1956 októberében az állami, majd az egyházi hatóság is rehabilitálta Ordass püspököt, Dezséry 1956. október 30-án lemondott tisztségéről, és Ordass Lajos átvehette a Déli Evangélikus Egyházkerület vezetését. Ordass püspök másodszori félreállításakor, 1958. június 24-én néhány órára újra elfoglalta a püspöki tisztséget, majd másodszor is lemondott, és Káldy Zoltán lett az egyházkerület új püspöke. Az egyházi élettől ezt követően eltávolodott.

A *Magyar Nemzet* rendszeres cikkírója volt 1957-től haláláig. Munkatársa, majd főmunkatársa volt a Magyar Rádió belföldi politikai adások szerkesztőségének. 1958-1962 között országgyűlési képviselő, 1962-1966 között az Országos Béketanács főtitkára volt. A Béke Világtanács tagjaként részt vett a Béke Világtanács és az Interparlamentáris Unió ülésein. Évekig tagja volt a Fővárosi Tanács Végrehajtó Bizottságának. (Forrás: <http://www.mtva.hu/en/sajto-es-fotoarchivum/6862-dezsery-laszlo-evangelikus-puespoeok-iro-uj-sagi-ro-100-eve-szeletett>)

²⁵ **Vető Lajos** (1904-1989): evangélikus lelkész, püspök. Sopronban, Berlinben és Tartuban végezte tanulmányait. 1935-ben bölcsészdoktori oklevelet szerzett Pécsen. 1931-től Szolnokon, 1937-től Miskolc-Diósgyőr-vasgyárban, 1948-tól Nyíregyházán lelkész. Állami nyomásra választották meg tiszakerületi püspökké. Az egyházkerületek átszervezése után Vető Lajos az Északi Egyházkerület püspöke lett budapesti székhellyel. 1956 októberében a forradalmi események hatására lemondott püspöki tisztségéről, helyére Túróczy Zoltán korábbi dunántúli püspököt választották. Vető Lajos ezt követően az Evangélikus Teológiai Akadémián tartott előadásokat. Túróczy Zoltán 1957 decemberében külső kényszer hatására lemondott, miután a Magyar Népköztársaság a vezető egyházi tisztségek betöltését állami hozzájáruláshoz kötötte visszamenőleges hatállyal. Így ismét Vető Lajos került az Északi Egyházkerület püspöki székébe 1967. május 15-ig, kényszerű nyugdíjaztatásáig. Szolnokon és Diósgyőr-Vasgyárban is templomot épített, de nem csak templomépítőként, hanem tudós valláspszichológusként is jegyzik; tagja volt a Nemzetközi Lélektani Társaságnak. 1953-1971 között országgyűlési képviselő, a papi békemozgalom tevékeny tagja. Elnökségi tagja volt az Országos Béketanácsnak, a Hazafias Népfrontnak, elnöke az Ökumenikus Tanácsnak és a Magyar Bibliatanácsnak, díszdoktora a pozsonyi szlovák Teológiai Akadémiának (1953). (Forrás: <http://www.evelet.hu/archivum/2004/42/102>)

²⁶ **Állami Egyházügyi Hivatal (ÁEH):** 1951 májusában (I/1951. tc.) létrehozott országos hatáskörű szerv, amelynek célja a magyarországi egyházak önállóságának minél teljesebb korlátozása, az egyház és a szocialista

állam közötti (kényszer)megállapodás (1950. VIII. 30.) betartásának ellenőrzése volt. Hivatalosan a Minisztertanács felügyelete alatt állt, de kapcsolatban volt az MDP KB agitációs-propaganda osztályával, illetve a BM Titkosszolgálatának III/III-1. sz. Vallási Osztályával. Az ÁEH az egyházi hivatalokba „békepapokat” ültetett, az egyházmegyei hivatalokhoz megbízottakat, ún. bajszos püspököket küldött. Az ÁEH döntött minden, az egyházakat és az államot egyaránt érintő ügyben: pénzügyi támogatásról, kinevezésekről, áthelyezésekről, előkészítette az egyházi vonatkozású jogalkotást, felügyelte az egyházi intézményeket, tárgyalt a Vatikánnal stb. 1989-ig működött, véglegesen 1990-ben szűnt meg, amikor utolsó utódszervét, a Minisztertanács Egyházpolitikai Titkárságát is felszámolták. (Forrás: <http://www.rev.hu/sulinet45/szerviz/kislex/kislexis.htm>)

²⁷ **Káldy Zoltán** (1919-1987): evangélikus lelkész, püspök. Középkolai és teológiai tanulmányait Sopronban végezte. Segédlelkész, majd lelkipásztor volt Pécsen (1945-58), 1954-től a tolnai-baranyai egyházmegye esperese, 1967-től az evangélikus egyház püspök-elnöke. A Keresztyén Békekonferencia alapító tagja (1958), 1963-tól a Magyarok Világszövetsége elnökségi, az Egyházak Világtanácsa KB, 1965-től a Béke Világtanács tagja. 1971-től Bp. XVII. kerületnek három cikluson át országgyűlési képviselője. 1975-től a Hazafias Népfront Országos Tanácsának tagja. 1984-től az Evangélikus Világszövetség elnöke. Számos kítüntetésben részesült, 1985-ben a Magyar Népköztársaság rubintokkal ékesített Zászlórendjét kapta. A pozsonyi, debreceni és kolozsvári teológiai akadémiák díszdoktorukká avatták. – Nevéhez fűződik a „diakóniai teológia”, az új evangélikus egyházi törvénykönyv, agenda és énekeskönyv létrehozása és megszerkesztése. A 2014-ben megjelent HÁLÓ 2.: Egyházvezetők 1. / Káldy Zoltán, Ottlyk Ernő – Dokumentumok és tanulmányok a Magyarországi Evangélikus Egyház és az állambiztonság kapcsolatáról – 1945–1990 című kötete foglalkozik szerepével az állampárti időkben. (Forrás: Magyar Életrajzi Lexikon; <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC07165/07244.htm>)

²⁸ **Ordass Lajos** (1901-1978): evangélikus lelkész, püspök, az Evangélikus Világszövetség alelnöke. Teológiai tanulmányait Budapesten, Sopronban, majd Wittenbergben folytatta. 1924-től Hartán, Mezőberényben, Budapesten és Soltvadkerten segédlelkész. 1927-1928 között Svédországban tanulmányúton volt, majd 2 évig katonalelkész Debrecenben és Budapesten, 1931-1941 között Cegléden volt lelkész. 1941-1945 között Budapesten a kelenföldi evangélikus gyülekezet lelkésze. 1945-ben, az idős Raffay Sándor lemondása után a Bányai Egyházkerület gyülekezetei megválasztották püspöküknek. 1947-ben az újonnan alakult Evangélikus Világszövetség alelnökévé választották. 1948-ban határozottan kiállt az egyházi iskolák államosítása ellen, ezzel a pártállami diktatúra egyik legfontosabb egyházellenes intézkedésével szegült szembe. Koholt vádak alapján kétévi fegyházra és további ötévi hivatalvesztésre ítélték. Büntetését Budapesten, Szegeden és Vácott töltötte. 1950-ben szabadult, de ezt követően is hallgatásra kényszerült. 1956. október 5-én sor került állami, majd 1956. október 8-án egyházi rehabilitációjára. Dezséry László 1956. október 31-i lemondása után 1956-1958 között a Déli Egyházkerület püspökeként folytathatta szolgálatát. 1957-ben Minneapolisban az Evangélikus Világszövetség újra alelnökévé választotta. 1958 júniusában újra, ekkor már véglegesen megfosztották hivatalától. Haláláig visszavonultan élt. Belső száműzetésének éveiben sokat fordított angol, német, dán, svéd, norvég és izlandi nyelvről. Teljes rehabilitációjára 1995-ig kellett várni. (Forrás: http://ordass.hu/load_doc.php?cat=OL%C3%89&doc=2)

²⁹ **Túróczy Zoltán** (1893-1971): evangélikus lelkész, püspök. Teológiát Pozsonyban tanult (1911-15). Komáromban, Ózdon segédlelkész, 1917-től Arnóton, 1923-tól Ózdon, 1927-től Győrött lelkipásztor. 1939-től nyíregyházi lelkész és a Tiszai Evangélikus Egyházkerület püspöke. 1945. május 22-én a rendőrség őrizetbe vette, június 25-én a Nyíregyházi Népbíróság „háborús bűntettek miatt” (a püspöki jelentéseiben található „háborús uszító” és „szovjetellenes” kitételek alapján) 10 évi fegyházbüntetésre ítélte. 1946. március 1-jével szabadlábra helyezték, 1948. május 29-ével a Népbíróságok Országos Tanácsa az ellene folyamatban lévő bünvádi eljárást kegyelmi úton megszüntette. Kapi Béla püspök félreállítása után a Dunántúli Evangélikus Egyházkerület választotta püspökévé, és Győrben lett lelkész. 1948. december 14-én Mády Zoltán dunáninneni egyházkerületi felügyelővel együtt ő írta alá az evangélikus egyház képviselőiben az állammal kötött egyezményt. 1952-ben erős pártállami nyomásra nyugdíjazták. Vető Lajos 1956. november 1-jei lemondása után 1957 januárjában püspökké választották az Északi Evangélikus Egyházkerület gyülekezetei, de az Állami Egyházügyi Hivatal 1957 decemberében újra félreállította. Főtitkára volt az Országos Evangélikus Lelkészegyesületnek. 1963-ban a helsinki egyetem távollétében tiszteletbeli díszdoktorátussal tünteti ki. (Forrás: <http://turoczy.lutheran.hu/puspok/eletrajz>)

³⁰ **Vértesi Zoltán**: evangélikus lelkész, Magyarbólyban 1905-1940 között szolgált. Hosszú működése idején élénk hitélet folyt, nőegyletet, olvasókört, énekkart szervezett, aktívan részt vett a község irányításában. Az I. világháborút követő szerb megszállás alatt óvta a templomot és a község lakosságát, tevékenysége miatt a megszálló csapatok letartóztatták és csak a helyi szerb nemzetiségű lakosok közbenjárására került szabadlábra. Javaslatára turulmadaras szobor helyett kisdédóvó épült 1927-ben az állami támogatásból. Ugyanekkor a templomban is felavattak egy márványtáblát, ezen az evangélikus elesettek neve szerepel. Ez a hagyomány folytatódott: a II. világháború áldozatai és az elűzött németek emléke is az óvoda falán került megörökítésre. 1990-

ben a templomba is felkerült egy emléktábla a II. világháborúban elesett evangélikus hősök neveivel. 1928-ban új épülettel bővítették az evangélikus ált. iskolát, mely 1820 és 1946 között folyamatosan működött. (Forrás: http://library.hungaricana.hu/hu/view/EvangélikusGyülekezetTortenek_010/?pg=4&layout=s)

³¹ **Volksbund** (Volksbund der Deutschen in Ungarn, vagyis Magyarországi Németek Népi Szövetsége): a magyarországi német kisebbség szervezete, amely 1938-ban alakult a Német Népművelési Egyesület utódaként. A trianoni szerződés következtében 1920-ban a magyarországi nemzetiségek aránya 10,4%-ra csökkent, ezek között a német kisebbség volt szám szerint a legnagyobb, mely az összlakosság 7%-át tette ki, azonban nem rendelkezett semmilyen politikai, gazdasági vagy kulturális érdekképviselettel. Ugyanakkor mind a magyar kormányok asszimilációra törekvő nemzetiségpolitikája, mind a Német Népművelési Egyesület vezetésének konzervativizmusa kizárta az "össznémet politizálást", illetve a szomszédos országok német kisebbségeivel való együttműködést. Ez az ellentmondás volt a Volksbund 1939-es választások utáni gyors sikerének az oka. A svábok a Volksbundban vélték megtalálni érdekeik képviseletét, s Németország sikeres háborúja az utolsó vonakodókat is meggyőzte. A tudat, hogy a sikeres német néphez tartoznak, határtalan lelkesedéssel töltötte el őket. A Volksbundot a német népcsoport egységes szervezetévé azonban csak akkor lehetett kiépíteni, amikor Magyarország Észak-Erdély visszacsatolásának ellentételezéseként aláírta az ún. bécsi népcsoportegyezményt. A német birodalmi befolyás Bácska 1941-es visszacsatolása után felgyorsult. A területgyarapodással a magyarországi német kisebbség Délkelet-Európa legnagyobb német népcsoportja lett, és ez olyan potenciált jelentett a birodalmi német hadviselésnek, amelyet Berlin nem hagyhatott figyelmen kívül. A különböző birodalmi szervek, különösen az SS, egyre erősebben követelték a népcsoport felhasználását a hadigazdaság igényei szerint. A háború folyamán a Volksbund-vezetés egyre több áldozatvállalást követelt, ami fokozatosan elidegenítette a magyarországi németeket a Volksbundtól. Ide tartozott a Haza Háborús Gazdasági Szolgálat, a Téli Segélyszolgálat, a Gyerekek Vidékre Küldése, de legfőképp a Waffen-SS-sorozások, melyek közül a harmadik, ún. kényszersorozást 1944-ben bonyolította le a magyar és német katonaság a magyar csendőrség erőteljes bevetésével. A második világháború után a német kisebbséget - legkésőbb a kitelepítéskor - tudatosan a Volksbunddal azonosították, és kollektív alapon ítélték el. A magyarországi németeknek 1946 januárjában a Budapest környéki falvak német lakóinak kitelepítésével elkezdődött elűzése azt eredményezte, hogy összesen 180-200 ezer németet telepítettek ki Magyarországról. (Forrás: Spannenberger Norbert: A Volksbund. In: *Aetas*, 2000/4. sz. 50–63.)

³² **Kapi Béla** (1879-1957): evangélikus lelkész, püspök, egyházi író. 1900-ban végzett a soproni evangélikus teológiai akadémián, 1900-1901 között ösztöndíjas egyetemi hallgató volt Rostockban. 1901. szeptember 29-én Gyurátz Ferenc püspök lelkésszé avatta Sopronban. 1901-1902 között ösztöndíjas egyetemi hallgató Halléban. 1902 júliusától Nemesdömölkön segédlelkész. 1904 decemberében püspöki titkár lett Pápán. 1905-1916 között gyülekezeti lelkész Körmenten. 1916-1948 között a Dunántúli Evangélikus Egyházkerület püspöke volt. Megalapította a *Harangszó* című lapot és 1917-ig főszerkesztője volt. 1927-1939 között a felsőház tagja, 1948-ban vonult nyugdíjba. (Forrás: <http://www.evelet.hu/archivum/2005/10/053>)

³³ **Krähling Dániel** (1917-1971): lelkész, esperes. A németajkú parasztcsalád tehetséges gyermeke a bonyhádi gimnázium éltanulója közé tartozott. A pécsi Erzsébet Tudományegyetemnek a Sopronban működő Evangélikus Hittudományi Karán folytatta tanulmányait, s 1941-ben lelkésszé avatták. A következő tanévet ösztöndíjasként Lipcsében töltötte. Rövid kápláni szolgálat (Majos. Zsibrik) után, huszonhat éves korában a gyönki gyülekezet parókus lelkésszé választotta (1943). Ott alapított családot. Felkészültsége és lelkiismeretes munkája alapján 1958-ban esperesi ranggal rábízták a Tolna-Baranyai Egyházmegye vezetését. 1962-ben visszatért diákévei színhelyére, ugyanis a bonyhádiak meghívták lelkészüknek. A bonyhádi gyülekezet gondozása és az esperesi teendők ellátása mellett szívesen búvárkodott egyháztörténeti témákban. A 16. században elterjedő reformáció egyik jeles képviselőjének, Sztárai Mihálynak a tevékenységével, a költő és drámaíró prédikátor tolna-baranyai munkásságával foglalkozott. Helytörténeti vonatkozásban pedig Borbély József kézírásos naplója alapján a helyi lelkész szerteágazó, országos figyelmet érdemlő politikai kapcsolatait kutatta. (Forrás: http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek_ertekei/Bonyhad/pages/bonyhadi_arckepek/003_2_lelkeszek.htm)

³⁴ **Sólyom Károly** (1920-2000): evangélikus lelkész, esperes. Középiskolai tanulmányait előbb Hódmezővásárhelyen, majd Szegeden végezte. 1939-től a pécsi Erzsébet Tudományegyetem Hittudományi Karán, Sopronban volt egyetemi hallgató. 1943-ban Balassagyarmaton szentelték lelkésszé, ezután Léván, majd Észak-Komáromban kapott hitoktatói állást. 1945 júliusában a szlovák hatóságok erőszakkal áttelepítették családjával a magyar oldalra, Dél-Komáromba, ahol a gyülekezet adminisztrátora lett. 1947 júniusában Tatabányára helyezték bányalelkésznek, innen hívta meg a paksi evangélikus gyülekezet lelkészének 1951 márciusában. 1970-től 1988-

ig volt a Tolna-Baranyai Egyházmegye esperese, 1982-től 1988-ig a Déli Egyházkerület püspökhelyettese, Káldy Zoltán püspök súlyos betegsége alatt annak haláláig a tényleges püspöki feladatok ellátását is ő végezte. Egyháztörténeti és helytörténeti munkássága jelentős, kétszer kapta meg a Pro Urbe Paks díjat. (Forrás: https://paks.lutheran.hu/managed_files/Let%C3%B6lthet%C5%91%20f%C3%A1jlok/Paksi%20H%C3%ADrn%C3%B6k%20-%20S%C3%B3lyom%20K%C3%A1rly.pdf)

³⁵ **Szabó Dénes** (sz. 1947): karnagy, Nyíregyházán a világhírű Cantemus kóruscsalád iskolateremtő vezetője. Liszt Ferenc-díj (1985), Bartók Béla – Pásztory Ditta-díj (1993), Kossuth-díj (2000), Magyar Örökség díj (2004), Nemzet Művésze (2014)

³⁶ **finn evangélikus ébredési mozgalmak:** „Az 1808–1809-es orosz–svéd háború után Finnország autonóm nagyhercegségként Oroszország részévé vált, de a finn evangélikus egyház továbbra is megőrizte államegyházi pozícióját. Az 1880-as években négy nagy ébredési mozgalom indult: az imádkozók, a felébredtek (körttek), az evangéliumiak és a laestadiánusok mozgalma. Ezek a mai napig jelen vannak a finn evangélikus egyházban és mindmáig meghatározzák annak arculatát. Az imádkozók mozgalma Henrik Renqvist lelkészhez köthető, aki gyülekezetében megtérésre hívta híveit. Szeuratokat szervezett, melyeken a résztvevők térden állva imádkoztak, ébredési prédikációiban a megtérés mellett elsősorban a szeretet fontosságát hangsúlyozta, mely nélkül a hit halott. A felébredtek mozgalma Közép-Finnországhoz és Paavo Ruotsalainenhez köthető. Ruotsalainen szegény paraszti családból származott. Megtérése után járta az országot, és a meglelt hitről és Krisztus békességéről beszélt mindenkinek, akivel találkozott, hangsúlyozva azt, hogy csak Krisztus mentheti meg az esendő embert. Az evangéliumi ébredés középponti alakja Fredrik Gabriel Hedberg, aki 1834-ben lett lelkész. Röviddel ezután kapcsolatba került a felébredtekkel és megtért. Hedberg 1844-ben adta ki *Az üdvösségre vezető hit* című könyvét, innentől vált el irányzata a felébredtektől. Ebben azt hangsúlyozta, hogy az üdvösség kizárólag a megváltásba vetett hiten múlik, minden egyéb másodlagos. A laestadiánusok prédikátora Lars Levi Laestadius lelkész volt, aki által Lappföld is bekapcsolódott az ébredési mozgalomba. Szembesítette hallgatóságát kora lappföldi problémáival: elsősorban az igen gyakori iszákosságot ítélte el elég keményen. Fontosnak tartotta, hogy a hitre jutottak életén is meglátsszon a változás. Laestadius halála után a közösség több csoportra szakadt, ezek közül a legfontosabbak az ún. elsősülöttek (esikoiset), az óhitűek (vanhoilliset) és az újébredők (uusheräys). Finnország 1917 óta független állam, melyben az evangélikus egyház továbbra is a legnagyobb felekezet. A második világháborúig az egyház a társadalom „morális gerincét” képezte. (...) Az ébredési irányzatokhoz ötödikként csatlakozott az 1960-as években indult ún. újpjetizmus. Az 1990-es évek végén lépett fel a karizmatikus irányzatot képviselő Nokia-mozgalom, mely lassan a különválás irányába halad. A legutóbbi évtizedekben a finn egyházban liturgiaújításra került sor; kedvelt új istentiszteleti forma az ún. Tamás-mise. Napjainkban a finnek 80 százaléka tagja a finn evangélikus egyháznak, a felekezeten kívüliek és más vallások tagjain kívül a finnek az ortodox, a katolikus és a szabadegyházak tagjai”. (Révész Rita: A finn kereszténység rövid története. In: *Ébredés*, 2010. április, III. évfolyam, 1. szám, p. 3.)

³⁷ **Joób Olivér** (1910-1969): evangélikus lelkész. 1933-ban Geduly Henrik püspök szentelte lelkésszé Nyíregyházán. Egy évi finnországi ösztöndíjat követően 1934. szeptemberétől a Dél-szabolcsi Misszió első lelkészeként kezdte szolgálatát. 1936-ban püspöki titkár lett, először Geduly püspök mellett, majd az ő 1937-ben bekövetkezett halála után Domján Elek mellett. 1939-ben választotta a nyíregyházi evangélikus gyülekezet parókus lelkészévé, ahol egészen 1969-ben „közegyházi érdekből” történt áthelyezéséig szolgált a különböző feladatok hűséges ellátásával: intézmények segítése (szeretethon, Élim, iskolák), igazgató lelkészség, körzeti lelkészi szolgálatok. (Forrás: <http://www.garainyh.hu/cikk/mynews.inc.php?a=a&mnid=426&page=>)

³⁸ **Ottlyk Ernő** (1918-1995): evangélikus lelkész, teológiai tanár, püspök. Miskolcon született, a soproni fakultáson, majd a hallei, berlini és a debreceni egyetemeken tanult. Túróczy Zoltán püspök avatta fel Miskolcon 1940-ben. Segédlelkészi évek után 1943-1950 között Egerben, Arnóton és Sajókazán végzett lekipásztori szolgálatot. 1950-1967 között teológiai akadémiai tanárként működött: előbb intézeti tanárként, majd 1959-ben az egyháztörténet tanszék tanáraként. Teológiai doktorátusát Sopronban, bölcsész doktorátusát Debrecenben szerezte. A hallei és pozsonyi egyetemnek tiszteletbeli doktora. 1967-ben az Északi Egyházkerület püspöki székébe került; püspöksége idején négy évig a Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsának főtitkára is volt. Teológiai tanári éve alatt a *Lelkipásztor* című folyóiratunk szerkesztette, ökumenikus főtitkári tisztsége alatt pedig a *Theológiai Szemlé*t. Irodalmi-tudományos tevékenységét egyháztörténeti könyvei jelzik. (Forrás: http://medit.lutheran.hu/sites/medit2.lutheran.hu/files/medit/evangelikus_naptar_1996.pdf)

³⁹ **tanyabokor, bokortanya:** Nyíregyháza határára jellemző, szántóföldek között álló, határbeli házcsoportok. A 19. sz. első felében 45 tanyabokra volt a részben szlovákokból újranépesített Nyíregyházának, napjainkban

összesen 58 bokortanya létezik; Nyíregyházához 36, Nyírtelekhez 7 és Nagycserkeszhez 16 bokor tartozik. A „bokor” elnevezés a 19. század közepétől terjedt el. Először Sexty József, a város főmérnöke használja a bokorszállás nevet 1823-ban.

Nyíregyházát a 18. század közepén a kihalás veszélye fenyegette az oszmán hódoltság, az ismétlődő tatár támadások, a kuruc-kor háborúi és a pestisjárványok miatt. A város ekkor a Károlyi-család ecsedi uradalmának része volt. A Károlyiak eredetileg katolikus vallásúakkal szerették volna Nyíregyházát benépesíteni, azonban ilyen népességet nem találtak. Így született meg a döntés az evangélikus szlovákokkal való betelepítésről. A kedvező feltételek, az induláshoz adott kölcsönök hatására 1753 őszén Szarvasról, Békéscsabáról, Mezőberényről és Orosházáról mintegy 300 család költözött át, és a betelepülőkhöz később a Felvidékről is csatlakoztak. A tírják kifejezést a szlovák, evangélikus vallású betelepülőkre és leszármazottaikra használták, eredetileg gúnyos értelemben. Napjainkban a hagyományok és a tanyabokrok lakossága egy részének összefoglaló elnevezése. A betelepülők használatba vehették a teljes művelhető határt, robotot sem kellett teljesíteniük. A földesúri kedvezményeket háromévente kapták meg, meghatározott összegért, így rákényszerültek annak előteremtésére, azaz a jövedelmező gazdálkodásra. Mintegy száz éven keresztül tartozéktelepülésként, kettős szálláselv szerint működtek a tanyák, időszakosan használt mezőgazdasági településegységei voltak a városnak. A szállásokból, az ideiglenes tanyacsoportokból alakultak ki a bokortanyák. A szlovák parasztgazdák innovatív tevékenysége indította el azt a hosszantartó folyamatot, amely révén Nyíregyházán és a hordalékkúp-síkság más területein is az extenzív állattenyésztést felváltott a belterjesebb földművelés. A szerkezetváltás, az intenzívebb szántó- és kertgazdálkodás az ideiglenes szállásokat az 1850-es évekre állandó lakhellyé és egyben üzemi központtá formálta át. A társadalmi-gazdasági fejlődés 1753-tól az 1850-es évekig terjedő periódusában a többséget alkotó szlovák népesség gazdaság- és kultúraélénkítő szerepe alapozta meg a város növekedését és további előrehaladását. Ez alatt a száz év alatt Nyíregyháza a magyar településtérben szlovák városként funkcionált. Az asszimiláció következményeként ez lassan megszűnt, de a betelepülők és a kisebbségben élő utódok mentalitásának értékes elemei tovább öröklődtek és ma is fellelhetők a lakosság táji identitásában.

Az ide érkező telepesek evangélikus vallásúak voltak, Nyíregyházán azonban nem volt ilyen felekezeti templom. Nagy összefogással, jelentős anyagi áldozatokkal és sok munkával, önerőből építették fel az evangélikus templomot. 1786-ban szentelték fel, ma műemlék. Nemcsak mint vallási létesítmény volt fontos, hanem ez az épület fejezte ki a betelepített szlovákok szellemiségét is. A szorgalmas telepesek virágzó mezőgazdaságot teremtettek, ezzel járultak hozzá az anyaváros fejlődéséhez, Nyíregyháza mezővárosi szerepkörének erősödéséhez. 1786-ban Nyíregyháza városi rangra emelkedett, az 1800-as évek első évtizedeiben a lakossága jelentős anyagi áldozatok árán megváltotta magát a földesúri szolgáltatásoktól, a tanyák földje így a szabad parasztpolgárok magántulajdona lett. 1803-tól indult meg a kiköltözés a szállásföldekre, melyek általában az ott élő, gazdálkodó legnagyobb családról kapták nevüket. A 19. század első negyedében véglegesen kiköltöző népesség teremtette meg a bokortanyák mai nevét és képét. (Források: Magyar Néprajzi Lexikon, Kupa László: Vallási konfliktusok Nyíregyházán – egy 18. századi szlovák telepítés nehézségei. In: *Vallás és etnikum Közép-Európában. Tanulmányok.* (szerk. Kupa László), Pécs, B@D Stúdió, 2008., Bácskainé Pristyák Erika: Életképes bokortanyák. A nyíregyházi bokortanyák differenciálódása az elmúlt évtizedekben. Nyíregyházi Főiskola, Nyíregyháza, 2014.)

⁴⁰ **Megyer Lajos** (1911-2008): evangélikus lelkész. A miskolci Lévy József Református Gimnáziumban érettségizett, majd városi ösztöndíjjal 1935-ben fejezte be teológiai tanulmányait Sopronban. Ózdon volt segédlelkész, ezt követően a Dél-szabolcsi Evangélikus Missziói Egyházközség lelkésze lett. 1962-től 1984-ig szolgált Nagycserkeszen, tehát igehirdetői működésének egésze (segédlelkészi idejének kivételével) a nyíregyházi gyülekezethez és szövényaihoz kapcsolódott. Jóval több mint száz gyülekezetben szolgált evangelizációs alkalmakon és templomépítési gyűjtőutakon. Eredményességét a felépült templomok jelzik: 1940-ben a nyírszölösi, 1942-ben a kálmánházi, 1951-ben pedig a borbányai templomot szentelték fel, és részt vett a nyíregyházi kistemplom létrehozásában is. Kerékpárral, majd segédmotorral, 100-as, később 125-ös Csepelen, végül Trabanton látogatta a családokat, szövényokat. Feleségével együtt életük kockázatásával mentettek embereket a vézskorszakban. Esperesi szolgálata alatt igyekezett védeni lelkészársait a politikai támadásoktól, az áthelyezésektől. Lelkészegyesületi és tizenhárom évi hajdú-szabolcsi esperesi munkájától 1965-ben azért vált meg, mert elutasította az ügynökösködést. 1972-ben a New York-i magyar evangélikusok, akiknek hosszú ideje nem volt már lelkészük, szerették volna meghívni papjuknak, de a honi egyházi vezetők mereven elzárkóztak ez elől. 1984-ben akarata ellenére nyugdíjazták. (Forrás: Rózse István: Akár alkalmas, akár alkalmatlan az idő. In: *Evangélikus Élet*, 2008. szeptember 7. p. 10.)

⁴¹ **Balczó András** (1907-1962): evangélikus lelkész. 1907. augusztus 10-én született Szarvason, tízgyermekes vasúti pályamunkás édesapja legkisebb gyermekeként. A soproni evangélikus teológián szerzett lelkészi oklevelet. A kiskőrösi gyülekezetben lett segédlelkész 1931. szeptember 1-jén. 1933-ban Nyíregyházára került, majd 1934. március 18-án a szülőhelyéhez közeli Kondoroson iktatták be parókus lelkésznek. 1934. szeptember 14-én kötött

házasságot Paulinyi Edit tanítónővel. Négy gyermekük: Edit iparművész, Ildikó mérnök, András olimpiai és világbajnok öttusázó, a nemzet sportolója és Zoltán mérnök, műegyetemi tanár. A nyíregyházi evangélikus gyülekezetbe 1940 januárjában került vissza. Püspöki másodlelkész lett Túróczy Zoltán püspöksége alatt. Ellátott egy lelkészkerületet, 1940-tól 1962-ig Nagycserkesz lelkészeként szolgált, és felügyelt a nyíregyházi evangélikus elemi iskolákra. Amikor Nyíregyházán 1952-ben megszűnt az evangélikus püspökség, Balczó Andrást a gyülekezet meghívta parókus lelkésznek. Ezt a tisztelet látta el 1962-ig, váratlan haláláig. (Forrás: <http://www.evelet.hu/archivum/2007/32/102>)

⁴² **id. Rózse István** (1899-1964): evangélikus lelkész. Földműves szülők tizenkettedik gyermekeként a nyíregyházi evangélikus főgimnáziumban 1917-ben érettségizett. 1917-18-ban a román és az orosz hadszíntéren harcolt. 1919-től 1921-ig a debreceni egyetem református teológiai fakultásán tanult, ahol 1921-ben alapvizsgát tett. Tanulmányait a Pozsonyból és Eperjesről elűzött és Budapestre menekült evangélikus teológiai fakultásból szervezett teológiai akadémián folytatta 1923-ig. Utána a németországi Bethelben diakónusként dolgozott. 1923. okt. 7-én Geduly Henrik püspök avatta lelkésszé Nyíregyházán. 1923-tól nyíregyházi segédlelkész. 1926-27-ben ösztöndíjas volt Baselben. 1927-től segédlelkész Szarvason, 1929-től parókus Kiskőrösön. 1938-tól Nyíregyházán lelkész, ahol igazgatólelkésznek, esperesnek és püspökhelyettesnek is megválasztották. 1948 őszén a Tiszai Egyházkerület egyhangúlag püspökké választotta. A kommunizmus uralma alatt ez volt az utolsó törvényes evangélikus püspökválasztás. Félreállítása után egyház kormányzati feladatot nem vállalt. (Forrás: http://ordass.hu/load_doc.php?cat=HIT&doc=95)

⁴³ **Élim Evangélikus Szeretetotthon:** A bibliai oázisról elnevezett, az Magyarországi Evangélikus Egyház fenntartásában működő diakóniai intézmény. Egy evangélikus hölgy, Soltész Gyuláné alapította 1920-ban. A Derkovits utcán álló házat és telkét ajánlotta fel „nyomorék gyermekek” lakásául. A gondozást a FÉBÉ vállalta fel, és a munkát diakonissza nővérek végezték. Akkoriban kizárólag adományokból tartotta fenn magát az intézmény, minden szükséges dolgot, úgymint ételt, ruhát és pénzt az evangélikus gyülekezeti tagok és más jótékony emberek adományoztak. Az 1950-es években azzal a feltétellel maradhatott egyházi tulajdonban az Élim otthon, hogy csak lányokat vesz fel és csak mozgássérülteket. Az évek folyamán az épület, a lakószobák, a foglalkoztatók, a közös helyiségek, a konyha és a kiszolgáló helyiségek számos átalakítás és fejlesztés során egyre bővültek, szépültek és mind több és több lehetőség nyílt nyugodt, méltó és kreatív környezetet biztosítani. Ma az Élim otthonban csak lányok élnek; koruk, szellemi- illetve mozgássérültségük fokozata széles skálán mozog. (Forrás: <http://elim.lutheran.hu/tortenet.html>)

⁴⁴ **egyházügyi előadók/titkárok:** Az Állami Egyházügyi Hivatal létrejöttével egyidejűleg (1951) minden megyében és a fővárosban kiépült az egyházi szakigazgatási szervezet. Az 1954. X. tc. 53. §-a szerint a megyei és fővárosi tanácsok végrehajtó bizottságainak szakigazgatási szerveként működött az egyházügyi adminisztráció, a fő-és szakfelügyeletet ugyanakkor az ÁEH elnöke gyakorolta. Minden megyében (és a fővárosban) egyházügyi főelőadót neveztek ki, az adminisztratív teendőket a megyei (fővárosi) tanács VB titkárságának személyzete látta el. Az egyházügyi főelőadó – a későbbiekben egyházügyi tanácsos, majd 1974-től egyházügyi titkár a hivatalos titulus – legfőbb feladata volt, hogy közreműködjön az egyházakkal kötött egyezmények végrehajtásában, és a párt és a kormány által meghatározott egyházpolitikai elveket a gyakorlatban is érvényre juttassa. Ő intézte a vallásfelekezeti állami támogatásával kapcsolatos ügyeket, bizonyos személyi kinevezések esetében véleményezési, javaslattevési joga volt, egyházi egyesületek, szekták működését ellenőrizte, egyházi sajtótermékek előállításához szükséges engedélyek ügyében véleményt formált, felügyelte az iskolai hitoktatás menetét és a felekezeti oktatási intézmények működését, közreműködött az egyházi építkezések engedélyezésénél, egyes vagyoni kérdések eldöntésébe is beleszólása volt (pl. egyházi ingatlanokat érintő adásvételi szerződések csak az egyházügyi főelőadó jóváhagyásával léphettek életbe), közreműködött a felekezeteket érintő jogszabályok megalkotásában és az ÁEH intézkedéseinek végrehajtásában. Az egyházügyi főelőadók illetve titkárok kettős alárendeltségben működtek: tennivalóikat az ÁEH elnökének illetve a hivatal szervezetén belüli feletteseiknek utasításai szerint végezték, viszont valamely megyei (vagy a fővárosi) tanács végrehajtó bizottságának is felelősséggel tartoztak. Részt is kellett venniük az vb üléseken, s negyedéves (a 70-es évek elejétől féléves) beszámolóikat a felettes vb-nek és az ÁEH-nak is el kellett juttatniuk. Magukat a főelőadókat a felettes tanács nevezte ki. Az idők folyamán hatósági jogkörük még bővült is valamelyest, mert például egyházi építkezések, felújítások engedélyezésekor ő mondta ki a döntő szót, miként egyházi ingatlanok eladása, cseréje avagy vallási tárgyú nyomtatványok kiadása sem történhetett meg beleegyezése nélkül. (Forrás: Zábori László: Egyházpolitika Pest megyében, 1950-1989; <http://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/zabori.htm>)

⁴⁵ **Debreceni Református Kollégium Kántusa:** A Kollégiumi Kántust 1739-ben alapította a Debreceni Református Kollégium matematika professzora, Maróthi György. A Kántus a pestisjárvány idején létesített négytagú temető-kvartettként alakult; ez bővült 30 tagú fiú-vegyeskarrá. Maróthi svájci minták nyomán a többszólamú szoltáreklést kívánta az istentiszteleteken meghonosítani. "Collegium Musicum"-ot, zenei együttest tervezett, de 29 évesen elvitte a korai halál, így ez a terve nem valósult meg, de létrejött az első, azóta is

folyamatosan működő magyar ifjúsági kórus, a Kántus. A kezdeti fiú-vegyeskari, majd hosszú férfikari időszak után a Kántus 1954 óta vegyeskarként működik. Tagjainak száma évenként 60-70: gimnazisták és egyetemisták. A Kántus egyházi és világi műsora lehetővé teszi, hogy a magyar kórusmozgalom versenyein, különböző minősítésein, ünnepi koncertjein részt vehessen. Minősítésük a Magyarországon elérhető legmagasabb: hangversenykórus "summa cum laude" fokozat, amelyet 1996-ban szereztek meg. Több nemzetközi versenyen érték el kiemelkedő helyezést: Debrecen, 1982, 1. hely; Middlesbrough, 1984, 1. hely; Spittal, 1988, 2. hely; Budapest, 1997, arany fokozat; Busan (Dél-Korea) 2002, két olimpiai ezüst fokozat. 1997-ben megkapták a Magyar Örökség Díjat. Külföldi útjaik során eljutottak Ausztriába, az NDK-ba, NSZK-ba, Németországba, Jugoszláviába, Angliába, Hollandiába, az USA-ba, Kanadába, Svájcba, Finnországba, Svédországba, Norvégiába, Dániába, Belgiumba, Japánba, Skóciába, újabb időkben a határainkon túli magyarokhoz Kárpát-Ukrajnába, Erdélybe, Szlovákiába, továbbá Dél- Koreába, Tajvanba, Oroszországba, Csehországba. A kórus repertoárja kiterjed a régi korok és napjaink egyházi és világi műveire. A Kántus első embere Berkesi Sándor, Liszt díjas vezető karnagy. (Forrás: <http://www.kantus.hu/index.php?page=history.php>)

⁴⁶ **Magyar Belmisszió Biatorbágy:** felekezeti belmissziós szolgálat. 1957-ben alapította Trausch Liza (1917-2000), aki 1998 januárjáig vezette is a szolgálatot. 1998-tól vezetője Cselényi László (sz. 1964), aki 1988 óta állandó munkatársa a szolgálatnak. Kezdetben sok nehézség közepette, kis csoportok számára folyhatott a lélekmentés és lelkipozítás szolgálata. Az ország minden részéről, sőt a határon túlról is különböző felekezetek, gyülekezetek tagjai keresték föl a szolgálati alkalmakat, így az 1969 óta minden évben megrendezett nyári gyermektáborokat, és az 1975 óta minden nyáron megtartott ifjúsági heteket. A belmissziós szolgálat a szekták tagjainak kivételével mindenki számára nyitott. 1990 óta közhasznú egyesületként folytatja tevékenységét. A csendes heteken, alkalmakon, a gyermek és ifjúsági táborokban a résztvevők számára kötelező részvételi díj nincs, 1957 óta névtelen adományokból él a szolgálat. (Forrás: http://www.mbb.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=48&Itemid=56)

⁴⁷ A bokortanyák két egyházközösségbe tartoznak: a központi (nagytemplomi) és a kertvárosi gyülekezetbe. A nyugatra eső városrészt és tizenhat tanyabokrot, valamint szórványait a Nyíregyháza-Kertvárosi Ágostai Hitvallású Evangélikus Egyház látja, mely 1992-ben önállósult a nyíregyházi gyülekezetből. Ennek a gyülekezetnek a létszáma megközelíti a 2500 főt. Központi istentiszteleti helye a Bólyai téri közösségi ház, ezenkívül Vajda- Benkő- Salamon- és Rókabokorban is van rendszeresen istentisztelet. 1996-ban kezdte meg működését az egyház szeretetintézménye, amely Joób Olivér egykori nyíregyházi lelkész nevét viseli, aki 1968-ig szolgálta a tanyasiakat. Fő tevékenysége mellett családi istentiszteletekkel, „konferenciákkal” építette és tartotta egyben a bokortanyák közösségét. A visszakapott iskolaépületben, Benkőbokorban szociális étkeztetést nyújtó konyha kezdte meg működését. Az intézmény 2003-ban nagyarányú bővítéssel ment keresztül. A Gondozó és Rehabilitációs Szeretetintézmény 2003. augusztus 1-jétől ellátási szerződés keretében Nyíregyháza Kertváros, valamint 27 bokortanyán (közel 10.000 fő) látja el a szociális alapellátásokat. A szakszerű gondozás és ápolás mellett igyekeznek hozzájárulni ellátottjaik lelki egészségének fenntartásához. Szolgálati ágak: tanyagondnoki szolgálat, szociális étkeztetés, házi segítségnyújtás, családsegítés, idősök nappali ellátása. (Forrás: Bácskainé Pristyák Erika: Életképes bokortanyák. A nyíregyházi bokortanyák differenciálódása az elmúlt évtizedekben. Nyíregyházi Főiskola, Nyíregyháza, 2014.)

⁴⁸ A nyíregyházi Bessenyei György Tanárképző Főiskolán 1996-tól, majd a jogutód Nyíregyházi Főiskolán 2008-ig folyt evangélikus hittanár-képzés

⁴⁹ Nyíregyháza 1944. október 31-én került a szovjet csapatok kezére. Ugyanezen a napon a szovjet városparancsnok utasítására a város ideiglenes tanácsa kiáltvány formájában felszólította Nyíregyháza lakosságát, hogy haladéktalanul térjenek vissza lakóhelyükre, a szovjet városparancsnok garantálja mindenki személyi- és vagyoni biztonságát. 1944. november 2-án azonban a Vörös Hadsereg erői megkezdték a civil lakosság – azon belül is a férfiak – összegyűjtését. A lakosság egy részét az utcákról szedték össze, másokat munkahelyükről, számos nyíregyházi lakost pedig lakásaikból hurcoltak el. A város több pontján felállított gyűjtőhelyekről a foglyul ejtetteket a nap végén a megyei bíróság börtönébe kísérték át. November 3-án a hajnali órákban a nagyjából 2300 civil foglyot gyalogmenetben indították el Debrecenbe. Innen 1944. november 19-én a foglyokat bevonózták és útba indították a Szovjetunió felé. A vasúti szállítmány 1944. december 6-án érkezett meg a mai Moldávia területén található Bălți városában lévő táborba. A nyíregyházi foglyok zöme a különböző járványos megbetegedések miatt már 1944-1945 folyamán itt életét veszítette. Az életben maradtakat 1945-1946-tól a Szovjetunió különböző területeire szállították, hogy ott végezzenek fizikai munkát. Így kerültek nyíregyháziak többek között Chişinău (Kisinyov), a Donyec-medencében található Doneck (Sztalino), az uráli Nyizsnij Tagil, vagy a Grúziában fekvő Szuhami területén működő táborokba. Az elhurcoltak közül – Dr. Fazekas Árpád nyíregyházi orvos és helytörténész – számításai alapján összesen csak 120-an, tehát nagyjából a teljes létszám mintegy 5%-a térhetett haza. (Forrás: Dr. Fazekas Árpád: Elhurcoltak. Nyíregyháza 1944-1948. HATÁR-SZÉL Kft. Nyíregyháza, 1989.)

